

UNIVERZITET U NIŠU
FILOZOFSKI FAKULTET

Jelena S. Petković

**KULTURNA DIMENZIJA RAZVOJA URBANOG I
RURALNOG DRUŠTVA U PROCESU
MODERNIZACIJE I EVROINTEGRACIJE SRBIJE**

**(istraživanje kulturne participacije gradskog i seoskog
stanovništva Grada Niša)**

doktorska disertacija

Niš, 2015.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Jelena S. Petković

**THE CULTURAL DIMENSION OF THE DEVELOPMENT
OF THE URBAN AND RURAL SOCIETY IN THE
PROCESS OF SERBIAN MODERNIZATION AND
SERBIAN EUROPEAN INTEGRATIONS**

**(a study of the cultural participation of the urban and rural
population of the city of Niš)**

Doctoral Dissertation

Niš, 2015.

MENTOR: Dr Nikola Božilović, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu

ČLANOVI KOMISIJE:

1. Dr Branimir Stojković, redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, u penziji
2. Dr Branislav Stevanović, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu
3. Dr Suzana Marković Krstić, docent Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu

DATUM ODBRANE: 22. decembar 2015.

**KULTURNA DIMENZIJA RAZVOJA URBANOG I RURALNOG DRUŠTVA U
PROCESU MODERNIZACIJE I EVROINTEGRACIJE SRBIJE
(istraživanje kulturne participacije gradskog i seoskog stanovništva Grada Niša)**

Rezime:

U radu se zastupa stanovište da je društveni razvoj i modernizaciju Srbije, pored dominantno izraženih ekonomskih, političkih i tehnoloških promena, neophodno posmatrati i u kontekstu promena koje nastaju u sferi kulture. Ovo imajući u vidu da se kulturni kapaciteti u savremenim, modernim društvima sve više prepoznaju kao razvojni resursi, a kultura kao četvrta dimenzija održivog razvoja (pored ekonomske, socijalne i ekološke). Kulturna dimenzija razvoja sagledava se kroz povezanost *kulturnih faktora* – tradicije, vrednosti, kulturnih praksi, načina života – i *društvenog razvoja*, uz promišljanje kvaliteta i intenziteta njihovih međusobnih uticaja.

Prvi deo rada posvećen je teorijskoj problematizaciji postavljene teme, sociokulturološkom i istorijskoanalitičkom pristupu aktuelnom stanju kulture urbanog i ruralnog društva Srbije i analizi nalaza relevantnih evropskih i domaćih istraživanja. U drugom delu rada prikazani su i interpretirani rezultati samostalnog empirijskog istraživanja kulturne dimenzije razvoja, operacionalizovane istraživanjem kulturne participacije ispitanika Grada Niša. Pažnja je naročito bila usmerena na razumevanje vrednosti i kulturnih praksi (aktivnosti, potreba, navika) teritorijalnih supkultura – urbane i ruralne, a time i njihovog odnosa prema procesima modernizacije i evrointegracije Srbije, kao i njihovog položaja i razvojne uloge u tim procesima. Istraživanje je zasnovano na komplementarnosti deskriptivnog i eksplanatornog pristupa, uz primenu različitih metoda (analiza sadržaja, komparativno-analitički metod, statističke metode i dr.). Kao osnovni instrument istraživanja, korišćen je kombinovani upitnik.

Dubinski analitički uvid u slojevitu stvarnost savremenog srpskog društva i kulture, kao i analiza postavljenih indikatora istraživanja potvrđuju polaznu pretpostavku da se kultura ne percipira kao posebno bitna dimenzija ličnog i društvenog razvoja u procesima modernizacije srpskog društva. Analiza učešća ispitanika u kulturnim aktivnostima (kulturnoj potrošnji, proizvodnji i kulturnoj interakciji), analiza njihovih kulturnih navika i potreba, potvrdila je generalno ograničen obim i nizak nivo kulturne participacije i sociokulturnog aktivizma. Velikom broju ispitanika Grada Niša, naročito onima koji žive u seoskim i prigradskim sredinama, koji su nižeg stepena obrazovanja i koji osećaju negativna ekonomska dejstva tranzicije, kultura ne obezbeđuje smisao svakodnevnoj egzistenciji, niti kultura predstavlja suštinsku pretpostavku promene sopstvenog položaja u društvu i transformacije društva u celini.

Brojni istraživački nalazi potvrdili su društvenu predisponiranost kulturnih praksi i ambivalentan odnos ispitanika prema procesu evrointegracije Srbije. Takođe, primećene su izvesne vrednosne promene kod seoskih ispitanika u pogledu slabljenja krutog, nekritičkog vezivanja za tradiciju, ka nešto fleksibilnijem odnosu prema promenama i većoj interkulturnoj senzibilisanosti. To ukazuje da je modernizacija društva uslovlila niz suštinskih transformacija temeljnih vrednosti i obrazaca u načinu

življenja ljudi, posebno obrazaca ljudskih interakcija i komunikacija, kroz neprestano ispoljavanje snažnog međuuticaja urbanog i ruralnog društva i njihovih kultura.

Opšti zaključak je da kulturna dimenzija razvoja nije adekvatno prepoznata ni priznata kao jedan od najbitnijih elemenata društvene transformacije, modernizacije i evrointegracije Srbije. Krucijalni faktor aktuelne društvene krize nalazi se, između ostalog, i u ozbiljnom narušavanju razvojne i emancipatorske uloge kulture u savremenim društvenim promenama Srbije. Neophodno je povećati svest građana i predstavnika vlasti o značaju kulture i decentralizovati kulturnu politiku u Srbiji, kako bi se povećao sociokulturni angažman, obim i kvalitet kulturne participacije stanovništva na nivou lokalnih zajednica. Sve ovo u kontekstu razvijanja podsticajnih kulturnih vrednosti (obrazovanje, kreativnost, preduzetništvo, poštovanje raznolikosti, saradnja) i ostvarivanja progresivnih kulturnih ciljeva (poboljšanje obrazovne strukture društva, smanjenje socijalne i kulturne isključenosti, prevladavanje tradicionalističkih vrednosti, pospešivanje kvalitetne kulturne produkcije i recepcije). U tome se prepoznaje značajan doprinos kulturnom razvoju urbanog i ruralnog društva Srbije, ali i modernizaciji društva u celini.

Ključne reči: kultura, kulturna dimenzija razvoja, kulturna participacija, kulturna politika, društveni razvoj, modernizacija, evrointegracija, urbano društvo, ruralno društvo.

Naučna oblast: **Sociologija**

Uža naučna oblast: **Sociologija kulture, Sociologija naselja**

UDK broj: **316.7(497. 11 Niš); 316.334.55/.56(497.11 Niš)**

Klasifikaciona oznaka za naučnu oblast Sociologija: **S 210**

**THE CULTURAL DIMENSION OF THE DEVELOPMENT OF THE URBAN
AND RURAL SOCIETY IN THE PROCESS OF SERBIAN MODERNIZATION
AND SERBIAN EUROPEAN INTEGRATIONS**
**(a study of the cultural participation of the urban and rural population of the
city of Niš)**

Summary:

This dissertation supports the claim that the social development and modernization of Serbia, in addition to the dominant economic, political and technological changes, should also be viewed in the context of the changes which occur in the cultural sphere. Naturally, bearing in mind that the cultural capacities in the current, modern society are recognized more and more often as developmental resources, and culture as the fourth dimension of sustainable development (in addition to the economic, social and ecological one). The cultural dimension of development is viewed through the relation that exists between *cultural factors* – tradition, values, cultural practices, way of life – and *social development*, with a study of the quality and intensity of their interrelations.

The first part of this dissertation is devoted to the theoretical problematization of the proposed topic, the socio-cultural and historical analysis approach to the current state of the culture of the urban and rural society of Serbia and the analysis of the relevant findings of research carried out at the European and local level. In the second part of this dissertation, the results of an independent empirical study of the cultural dimension of development are presented and analyzed, operationalized by a study of the cultural participation of the citizens of the city of Niš. Special attention was paid to the understanding of the values and cultural practices (activities, needs, habits) of the territorial subcultures – the urban and rural one, and thus their relationship towards the processes of modernization and Serbian European integrations, as well as their position and developmental role in these processes. The study was based on the complementary nature of the descriptive and explanatory approach, with an application of various research methods (content analysis, comparative-analytical method, statistical methods and so on). The basic research instrument was the combined questionnaire.

In-depth analytical insight into the hierarchical reality of the modern Serbian society and culture, as well as an analysis of the established indicators of the study confirm the initial hypothesis that culture is not perceived as a specially important dimension of personal and social development in the processes of the modernization of Serbian society. An analysis of the participation of the respondents in cultural activities (cultural spending, production and cultural interaction), and an analysis of their cultural habits and needs, have confirmed a generally limited extent and low level of cultural participation and socio-cultural activism. For a great majority of the respondents from the city of Niš, especially those who reside in rural or city-adjacent areas, who have a lower education and who feel the negative economic effects of the transition, culture does not provide any sense for their daily existence, nor does culture represent an essential assumption of change in their own position in society and the transformation of society as a whole.

Numerous research results have confirmed the social predisposition of cultural practices and the ambivalent relation of the respondents to the process of Serbian European integrations. In addition, certain value changes among the respondents living in the rural areas were noted, in terms of a weakening of the rigid, non-critical bonding to tradition towards a more flexible relationship towards change and greater intercultural sensitivity. This indicates that the modernization of society has conditioned a series of essential transformations of basic values and patterns of life, especially the patterns of human interaction and communication, through the incessant manifestation of a strong interrelationship between the urban and rural society and their cultures.

The general conclusion is that the cultural dimension of development is not adequately recognized or acknowledged as one of the most important elements of the social transformation, modernization and European integrations of Serbia. The crucial factor in the current social crisis can be found, among other things, in the serious violation of the developmental and emancipatory role of culture in the modern social changes in Serbia. It is necessary to increase the awareness of the citizens and representatives of the government of the importance of culture and to decentralize the cultural politics of Serbia, so as to increase socio-cultural involvement, the extent and quality of the cultural participation of the population at the local level. All this, in the context of the development of supportive cultural values (education, creativity, enterprise, respect of diversity, cooperation) and the realization of progressive cultural goals (an improvement in the educational structure of the society, a decrease in social and cultural isolation, the domination of traditionalist values, an improvement in quality cultural production and reception). This will be a significant contribution to the development of the cultural development of the urban and rural society of Serbia, but also the modernization of society as a whole.

Key words: culture, the cultural dimension of development, cultural participation, cultural politics, social development, modernization, European integrations, urban society, rural society.

Field of study: **Sociology**

Specialized field of study: **Sociology of culture, Sociology of settlements**

UDK no: **316.7(497.11 Niš); 316.334.55/.56(497.11 Niš)**

Classification based on field of study: **Sociology: S 210**

SADRŽAJ

<i>UVOD</i>	1
-------------------	---

PRVI DEO

I TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Glavni pristupi određivanju osnovnih pojmova

1. POJAM I ULOGA KULTURE U PREOBLIKOVANJU SAVREMENIH DRUŠTAVA

1.1. Modernizacija Srbije: sociokulturni i istorijskoanalitički pristup	12
1.2. O kulturi – od tradicionalnog do savremenog poimanja	20
1.3. Kulturna dimenzija razvoja – kulturni kapaciteti kao razvojni resursi	28
1.4. Kultura i perspektive evrointegracije Srbije	37
1.4.1. Evropska politika u oblasti kulture	44
1.4.2. Kulturna politika i socio-kulturni razvoj Srbije.....	51
1.5. Kulturna participacija: određenje i operacionalizacija pojma	59
1.5.1. Teorije kulturne participacije	64
a) Teza o klasno-kulturnoj homologiji.....	66
b) Teza o postmodernoj individualizaciji.....	70
c) Teza o kulturnim omnivorima – univorima.....	72
1.5.2. Kulturne potrebe i prepreke u njihovom zadovoljavanju	75
1.5.3. Socijalna determinisanost kulturnih potreba.....	79
1.6. Interkulturalna komunikacija i interakcija kultura u kontekstu savremenog društvenog razvoja	85

2. SAVREMENI PREOBRAŽAJI URBANE I RURALNE KULTURE

2.1. Grad između prošlosti i sadašnjosti: sociokulturološka analiza grada	93
2.1.1. Kultura kao potencijal urbanog razvoja Srbije	99
2.2. Selo između tradicije i modernizacije	104
2.2.1. Položaj ruralnih oblasti u kulturnoj transformaciji Srbije.....	109

3. ISTRAŽIVAČKI NALAZI KULTURNE DIMENZIJE RAZVOJA SAVREMENIH DRUŠTAVA

3.1. Evropske kulturne vrednosti i prakse (istraživanje kulturnih aktivnosti i stavova građana zemalja članica EU)	115
3.2. Vrednosna usmerenja i kulturne prakse stanovništva Srbije.....	119
3.3. Osvrt na sociokulturni profil Grada Niša.....	124

DRUGI DEO

II METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1. Određenje predmeta i ciljeva istraživanja	129
2. Zadaci istraživanja	131
3. Hipotetički okvir istraživanja	133
4. Metode i tehnike istraživanja	135
5. Prostorno-vremenski okvir, uzorak i organizacija istraživanja	138

III REZULTATI ISTRAŽIVANJA, ANALIZA I INTERPRETACIJA DOBIJENIH PODATAKA

1. Osnovni socio-demografski podaci o ispitanom uzorku	142
2. Bazične lične i sociokulturne vrednosti ispitanika	150
2.1. Odnos prema sopstvenoj kulturi i tradiciji u kontekstu modernizacije i evrointegracije Srbije	162
3. Percepcija i važnost kulture u svakodnevnom životu ispitanika	171

KULTURNA PARTICIPACIJA: OBLICI, UČESTALOST I OGRANIČENJA

4. Participacija u kulturnom/društvenom životu zajednice	183
5. Aktivnosti u sferi kulturne potrošnje.....	189
6. Aktivnosti u sferi kulturne proizvodnje.....	194
7. Kulturne aktivnosti u slobodnom vremenu	199
8. Kulturne navike i upotreba Interneta	205
9. Najznačajnije prepreke ostvarivanju kulturne participacije.....	213
10. Besplatne kulturne aktivnosti i kulturne posete van mesta stanovanja	220
11. Ocena kulturne ponude u mestu stanovanja ispitanika	227
12. Potencijalni aspekt kulturne participacije	231
• Zainteresovanost za srpsku umetnost i kulturu, umetnost i kulturu evropskih i vanevropskih naroda	
• Obogaćivanje kulture ponude u mestu stanovanja ispitanika	

KULTURNA INTERAKCIJA

13. Stavovi u odnosu na ulogu i značaj interkulture saradnje	239
14. Stepen međukulturnih/međunacionalnih kontakata u svakodnevnom životu	243
15. Potencijalni aspekt kulturne interakcije.....	248
• Zainteresovanost za upoznavanje ljudi iz drugih evropskih zemalja	
• Spremnost za učenje ili poboljšanje znanja novih jezika	

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	255
------------------------------------	-----

LITERATURA	280
-------------------------	-----

PRILOZI

• Prilog 1. Upitnik	293
• Prilog 2. Tabela prikaz statistički značajnih korelacija	302

BIOGRAFIJA	319
-------------------------	-----

Izrada ove doktorske disertacije je plod dugogodišnjeg rada, primarno zasnovanog na teorijskoj problematizaciji postavljene teme, analizi značajnih statističkih pokazatelja i samostalnom empirijskom istraživanju. Ona je, takođe, u izvesnoj meri potkrepljena realizacijom aktivnosti i korišćenjem rezultata empirijskog istraživanja u okviru makroprojekta *Tradicija, modernizacija i nacionalni identitet u Srbiji i na Balkanu u procesu evropskih integracija* (179074), koji se realizuje pri Centru za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu, u čijoj realizaciji učestvujem kao član istraživačkog tima potprojekta *Modernizacija, kulturni identitet i prikazivanje raznolikosti*.

Veliki broj ljudi je, na različite načine, svojom pomoći doprineo izradi ove doktorske disertacije. Iskrenu i veliku zahvalnost osećam prema stručnom i izuzetno strpljivom vođenju svog mentora, prof. dr Nikole Božilovića, koji mi je dao mogućnost da sledim svoje istraživačke ideje i mnoštvom konstruktivnih sugestija pomogao da donesem prave odluke u mnogim dilemama tokom istraživanja.

Zahvaljujem se i kolegama sa Filozofskog fakulteta u Nišu, koji su dobronamernim i korisnim predlozima doprineli uspešnosti disertacije. U traganju za literaturom i dostupnim izvorima podataka od velike pomoći mi je bilo profesionalno i ljubazno osoblje biblioteke Filozofskog fakulteta i Univerzitetske biblioteke Nikola Tesla u Nišu, kao i zaposleni u Odseku za kulturu, Uprave za obrazovanje, kulturu, omladinu i sport Grada Niša. Takođe, najljubaznije zahvaljujem svima onima koji su pristali da popunjavanjem uputnika i neposrednim razgovorom učestvuju u istraživanju, ustupajući mi svoje vreme i omogućavajući mi uvid u svoja razmišljanja, stavove i životne prakse. Bez kooperativnosti i iskrenosti stotine anketiranih ispitanika, stanovnika Grada Niša, empirijsko istraživanje za potrebe doktorske disertacije naprosto ne bi bilo moguće.

Uverenje da je uspeh putovanje, a ne destinacija usmerava moju ogromnu zahvalnost najbližima – deci, suprugu i roditeljima – koji su ustupkom u vremenu, razumevanjem i strpljenjem podsticali svaki moj dalji i sigurniji korak na putu do profesionalnog uspeha.

Doktorand,
Mr Jelena Petković

*„We don't believe you can ever say that in every society is
„enough” or „too much” culture.”*

World Cities Culture Report 2012.

*„Ne može se reći da u bilo kom društvu ima „dovoljno“ ili
„previše“ kulture.”*

Izveštaj o kulturi u svetskim gradovima 2012.

၈၀၃

UVOD

„Progres može da se dogodi samo kada se promene dešavaju uporedo u ekonomskoj, društveno-političkoj i kulturnoj sferi; svaki progres koji se ograničava samo na jednu sferu sprečava progres u svim sferama (...) Ne mogu se podvajati promene u našoj industrijskoj i političkoj organizaciji od promena u strukturi našeg obrazovanja i kulturnog života.”

Erih From,
Zdravo društvo

U okviru doktorske disertacije, sistematski i kritički se pristupilo problemima kulture u okviru koncepata društvenog i kulturnog razvoja i napretka, sa posebnim osvrtom na analizu stanja savremenog srpskog društva u kontekstu njegovih modernizacijskih i evrointegracijskih perspektiva. Teorijski je razmotren i empirijski istražen značajan fenomen ***kulturne dimenzije razvoja urbanog i ruralnog društva***, kao jedan od suštinskih faktora modernizacije i evrointegracije Srbije. Sve to u kontekstu istraživanja i analize ***kulturne participacije*** gradskog i seoskog stanovništva Grada Niša. U kontekstu kulture kao življenog iskustva oblikovanog u posebnom prostoru i vremenu, pažnja je naročito bila usmerena na razumevanje kulturnih vrednosti teritorijalnih supkultura – urbane i ruralne, a time i njihovog odnosa prema procesima modernizacije i evrointegracije Srbije, kao i njihovog položaja i razvojne uloge u tim procesima.

Zašto kulturna dimenzija razvoja kao istraživački problem? Ono što je, najpre, opredelilo ovakvo predmetno interesovanje jeste nesumnjiva činjenica koja profiliše samu kulturu kao naučno značajan pojam. Naime, tematski strukturisani pokušaji kritičkog sagledavanja kulture kao oblika ispoljavanja najrazličitijih vidova čovekovog materijalnog i duhovnog stvaralaštva, institucionalnog ustrojstva kao načina oblikovanja strukture ličnosti i samog načina života čoveka, pružaju mogućnost da se

kultura odredi kao *specifica humana*, kao ogledalo čovekovog sopstvenog Ja (Žan Pol Sartr). Takođe, kultura danas zadobija značajno mesto u oblikovanju krucijalnih odrednica društvene realnosti, u kreiranju i artikulisanju osnovnih vrednosnih i razvojnih opredeljenja, te u stručnim raspravama i analizama aktuelnih društvenih promena. Kultura je postala jedan od osnovnih zamajaca društvenih transformacija. Postoji svojevrsni *circulus vitiosus* između kulture i društvenog razvoja - o kulturi se ne može govoriti nezavisno od društva ili izvan konteksta rasprava koje se tiču problematike društvenog razvoja, kao što, uostalom, ni bilo koje promišljanje društvene realnosti i razvojnih perspektiva ne može zaobići razmatranje kulturnih pojava, procesa, tekovina, modela, aktera ili kulturnih vrednosti uopšte. Fundamentalna važnost pozicije i nadležnosti kulture u okviru savremenog društvenog razvoja doprinosi, između ostalog, njenoj jasnoj sociološkoj vizuri. Time je kulturi, pojmljenoj u širem semantičkom kontekstu kao način života, dodeljeno značajno mesto i smisaona adekvatnost u naučno utemeljenim analizama i eksplikacijama razvojnih procesa, modernizacije i evrointegracije srpskoga društva.

Sve češće se u naučnoj literaturi i javnim polemikama može naići na upotrebu pojma *kulturna dimenzija razvoja*, kojom se naglašava značaj povezanosti između kulturnih faktora – vrednosti, tradicije, načina života – i *društvenog razvoja*, uz promišljanje kvaliteta i intenziteta njihovih međusobnih uticaja. Koncept društvenog razvoja, dakle, sve više prepoznaje potrebu uključivanja kulture, vrednosti i stvaralaštva u oblast svojih planova i strategija, te kulturne perspektive sve više čine suštinsku osnovu svih razvojnih planiranja. *Kulturna participacija*, odnosno učešće građana u kulturi jedan je od najznačajnijih parametara kulturnog razvoja (pored kulturnog diverziteta, kulturne infrastrukture i dr). Ukrštanjem više osnovnih indikatora unutar ovog parametra (kulturne potrošnje, kulturne proizvodnje i kulturne interakcije) moguće je steći uvid u kulturne prakse i potrebe stanovništva, ne bi li se utvrdile razvojne mogućnosti i usmerio budući razvoj društva u skladu sa odabranim kulturnim prioritetima. Podsticanje kulturne participacije, razvoj kulturnog stvaralaštva, zaštita kulturnih dobara, afirmacija i promovisanje kulturnih identiteta i raznolikosti značajni su ciljevi tranzicije u okviru planiranja i ostvarivanja procesa modernizacije i društvenog razvoja. Nesumnjivo je, dakle, da je uz ekonomske, socijalne i ekološke segmente razvoja, puni društveni napredak moguće ostvariti uz uvažavanje kulturnih i svih drugih specifičnosti, vrednosti i osobenosti lokalnih zajednica, kao i uz

usaglašavanje ciljeva njihovog razvoja sa opštim društvenim razvojem. Zato danas raste svest o tome da će razvojni programi (lokalni, regionalni, nacionalni, kontinentalni) koji ne uzimaju u obzir kulturne vrednosti jednog društva i faktore koji doprinose njihovoj održivosti verovatno završiti neuspehom u sopstvenoj realizaciji.

Kulturna dimenzija razvoja, koja je integralno vezana za kulturne aktivnosti, sistem vrednosti i preferencije, značajna je utoliko pre što kultura, iako se menja uporedo i pod uticajem ostalih društvenih promena, i sama u značajnoj meri priprema, stimuliše i usmerava te promene. Kulturni razvoj je višedimenzionalna pojava koja implicira razvoj mnogobrojnih područja u vrednostima, svesti, ponašanju, aktivnostima, načinu života ljudi. Ona nije vakuum, ideološki zaštićena sfera, bez uticaja istorije, tradicije, politike ili značaja previranja različitih društvenih grupa i interesa. Naprotiv, reč je o nizu različitih socijalnih, nacionalnih, verskih, rodni, rasnih diskursa i heterogenih identiteta koji usmeravaju naše razumevanje i vrednovanje društvene i kulturne stvarnosti.

Postavlja se pitanje: da li je i zašto istraživanje kulturne dimenzije razvoja urbanog i ruralnog društva važno za našu zemlju, imajući u vidu njen sveukupni razvoj, kao i njen položaj u regionalnim i evropskim razvojnim strategijama? Ono što doprinosi aktuelnosti i značaju postavljene teme, a poziva i obavezuje na njena serozna istraživanja, svakako jeste činjenica da se savremeno društvo Srbije nalazi u procesu modernizacijske transformacije, između segmenata tradicionalnog kulturnog nasleđa i zahteva (post)modernog vremena. Nalazeći se u raskoraku između tradicionalnih (često tradicionalističkih) na jednoj, i modernizacijskih vrednosti, na drugoj strani, u ekstremnom rasponu između balasta prošlosti, zahteva sadašnjosti i obećanja budućnosti, naše društvo još uvek luta u pronalaženju adekvatnih tranzicionih modela i odgovarajuće društveno-političke i kulturne strategije razvoja. Štaviše, artikulisana neuhvatljivom dinamikom promena, u tranzicionom društvu Srbije primetna je svojevrsna zbrka predmodernih, modernih i postmodernih fenomena. Obeležena različitošću perspektiva, ova zbrka primetna je i u mnoštvu životnih stilova, ličnih i društvenih vrednosti, demonstrirajući pri tome duboko ukorenjene kontradikcije tradicionalnog i modernog u dinamičnim koordinatama savremene kulture Srbije. Ove promene naše aktuelne društvene, kulturne, ekonomske, političke klime nesumnjivo se dešavaju u turbulentnom vremenu, pod uticajem globalne ekonomske krize i uporedo sa najrazličitijim društvenim i kulturnim preobražajima i lomovima u Evropi i svetu.

Osnovanosti ovakvog stava doprinose i analize gotovo dramatičnih razvojnih iskustava većine postsocijalističkih društava na Balkanu u njihovim pokušajima i različitim strategijama modernizacije i evrointegracije.

Srbija kao država sa centralnom geografskom pozicijom u regionu, a još uvek perifernom razvojnom pozicijom u evropskim i svetskim okvirima, nesumnjivo mora da jača i osnažuje ne samo svoj ekonomski, već i *kulturni kapital* (Burdije, 1999) i ukupan socijalni potencijal. Ovakva konstatacija utemeljena je na realnim činjenicama – iako je broj gradskog stanovništva (59%) veći od seoskog (41%), udeo stanovništva ruralnog porekla u ukupnoj populaciji Srbije je preovlađujući, budući da su migracije iz seoskih i prigradskih naselja u gradove decenijama unazad bile vrlo značajne¹; svaki sedmi građanin Srbije starosti 15 i više godina je bez školske spreme ili nema završenu osnovnu školu (13,7%)²; usvajanjem Zakona o kulturi 2009. godine, kultura je nakon 17 godina dobila formalno-pravne konture sistemski uređene oblasti³; kulturi je bio namenjen najmanji procenat budžetskih sredstava Srbije u periodu od više decenija unatrag; nerazvijenost mnogih institucija kulture doprinosi njihovom formalnom karakteru. Dodaćemo tome i podatak da je kulturna svest ljudi značajno opterećena naslagama nacionalističkih, tradicionalističkih i populističkih vrednosti, kao posledica socio-političke i ekonomske krize, učestalih migracija, zastrašujućih ratova devedesetih godina i još uvek postojećih problematičnih prekrajanja državnih granica Srbije (Golubović i Jarić, 2010). Jasno je da formiranje „kulturne klime“ u našem društvu ostaje problematično, iskomplikovano i uvećavano sve očitijim nedostatkom ličnog kritičkog i stvaralačkog angažmana, nedostatkom svesti o značaju kulture i interkulture saradnje za lični i društveni razvoj, pomanjkanjem javne brige i polemike oko brojnih pitanja kulture u ovim tranzicionim okolnostima.

Ukoliko kulturu sagledamo kao izraz pojedinačnih autentičnosti, dolazimo do jedne veoma podsticajne kontekstualne ravni, neophodne za razumevanje značenja urbanog i ruralnog razvoja – reč je o njegovoj kulturno-vrednosnoj komponenti. Razlikovanje gradskih i seoskih naselja u savremenoj literaturi sve manje se isključivo oslanja na teritorijalni princip podele (Wirt, 1938; Naumović, 1996; Ćirić, 1979; Pušić,

¹ Prema Popisu stanovništva iz 2002. godine, porast broja stanovnika u periodu od 1991 – 2002. je sledeći: gradska naselja 66,3%, ostala naselja 15,9%. Pad broja stanovnika u istom periodu iznosio je: gradska naselja 33,7%, ostala naselja 83,5%.

² Navedeno prema podacima Popisa stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. u Republici Srbiji.

³ Zakon o kulturi Republike Srbije, usvojen krajem 2009. godine, stupio je na snagu marta meseca 2010. godine, čime je prestao da važi Opšti Zakon o kulturi poslednji put donet 1992. godine.

1995). To je posledica savremenih migracija i nastajanja takozvanih rubnih zona gradova, stvaranjem naselja u blizini i pod jakim uticajem gradova. Obično se navodi da je grad poprište složene mreže ljudskih institucija, odnosa i pojava, obeležen raznovrsnim, promenljivim i posredovanim načinom života. Vezujući najznačajnije modernizacijske procese za grad, Božo Milošević primećuje da „manja ili veća diferenciranost društvene strukture grada i njoj odgovarajuće kulturne podloge uticali su i utiču na razgrađivanje ograničenja i pritisaka patrijarhalne seoske izolovanosti, samodovoljnosti i kulturne uniformnosti, pa se grad javlja kao društveno središte uvažavanja različitosti i kao osnova multikulturalnosti“ (Milošević, 2003: 31). S druge strane, specifičan način života seljaštva izgrađivao je žilavu i trajnu, ali ne i nepromenljivu kulturu. „Istorija sela je daleko pre istorija tradicionalnih, teže i sporije promenljivih stanja i oblika, u odnosu na promene, oblike i procese koji se zbivaju u gradu. Selo je, zbog toga, kroz istoriju više sačuvalo brojne homogene, tradicionalne i konzervativne osobine, iako je ispoljavalo i određene, vremenske i regionalne promene“ (Ćirić, 1979: 100).

Razume se, nema mesta generalizacijama utemeljenim u tvrdnji kako je urbani razvoj sam po sebi prosperitetan, dok su ruralni oblici života, ma koliko nerazvijeni ili udaljeni od „moderne prakse“, oličenje necivilizovanosti ili nerazvijenosti. Naprotiv, ubrzana globalizacija i procesi modernizacije doveli su do kompresije vremena i prostora, pa su kao posledica toga u nauku uvedeni pojmovi kao što su urbanizacija sela, ruralizacija grada, ruralno-urbani kontinuum. Oni jasno sugerišu na neprestano ispoljavanje snažnog međuuticaja naselja i njihovih kultura, zasnovanih na različitim vrednostima, običajima, socijalnim i psihološkim karakteristikama, na različitim načinima proizvodnje i privređivanja, pa time i na dva različita načina života – seoskom i gradskom. Otuda i napor da se razume do koje mere i na koje načine modernizacija, kao vodeća paradigma današnjice, uslovljava pravce razvoja urbanog i ruralnog društva Srbije, ali takođe i do koje mere i na koje načine dominantne lične i društvene vrednosti gradskog i seoskog stanovništva omogućavaju ili ometaju opštedruštveni napredak.

Navedene činjenice jasno impliciraju brojne nedoumice duboko vezane za artikulaciju kulture kojoj pripadamo, kao i za afirmaciju značajnih (pot)kulturnih iskoraka i vrednosnih dostignuća. Nikola Božilović primećuje da „hipertrofirani `lokal-patriotizam` predstavlja najčešće izraz nedovoljne društvene pokretljivosti, političkog neznanja, konzervativizma, kao međuetničke netolerancije, ksenofobije, autoritarnosti.

Druga dimenzija je u sištinskoj vezi s prethodnom, a oličena je u (na direktan ili indirektan način izraženoj) psihološkoj, kulturološkoj i svakoj drugoj spremnosti različitih etničkih grupa i balkanskih društava u celini, za uključivanje u integrativne procese, kako na regionalnom, tako i na evropskom nivou“ (Božilović, 2007: 131).

Budući da novi razvojni i modernizacijski procesi zahtevaju ne samo ekonomski i tehnološki, već i neophodan kulturni progres, kao naročito značajna prepoznaje se potreba za tematizovanjem mesta i uloge urbane i ruralne kulture u savremenom razvoju društva Srbije. U inostranoj i domaćoj literaturi i istraživanjima sve veću pažnju teoretičari poklanjaju promišljanju i analizi kulturnih aspekata društvenog razvoja, uz jasno prepoznat značaj aksiološkog koncepta u analizi i predikciji društvenih i kulturnih promena (Klajd Klakhon, Ronald Inglehart, Šalom Švarc, Milton Rokič, Bora Kuzmanović, Dragomir Pantić, Zagorka Golubović i dr). Višedimenzionalan i širokoobuhvatan koncept kulturne dimenzije razvoja, pod kojim se, između ostalog, podrazumeva značaj učešća u kulturnim aktivnostima i njihova podjednaka dostupnost svim pojedincima, društvenim grupama i zajednicama, kao i otvorenost prema drugim kulturama, njihovo međusobno uvažavanje, razmena i saradnja, danas je naročito značajan u zalaganjima UNESCO-a i Saveta Evrope, kao i u raspravama na mnogim nacionalnim i međunarodnim skupovima, u okviru vladinih i nevladinih organizacija. Kulturna dimenzija razvoja je, u najširem smislu, pojam i koncept zbog čije se afirmacije donose deklaracije i konvencije (*Evropska kulturna konvencija*, 1954. godina; *Deklaracija o principima međunarodne kulturne saradnje*, 1966. godina; *Evropska deklaracija o ciljevima kulture*, 1984. godina i sl). Međunarodna mreža za kulturnu različitost nevladinih organizacija formirana je upravo u cilju promovisanja saradnje, izgrađivanja svesti interkulture komunikacije i razumevanja, u kojoj se različite kulturne vrednosti promovišu kao bogatstvo i najvrednije kulturno nasleđe čovečanstva. Takođe, Komisija za kulturnu saradnju pri Savetu Evrope, formirana radi okupljanja i afirmacije kulturnih stvaralaca, mislilaca i naučnika, ima za cilj ostvarivanje ciljeva u oblasti kulture, obrazovanja i nauke. Koliko se pažnje pridaje naporima za promovisanje i ostvarivanje saradnje među različitim kulturama u savremenom društvu, govori i podatak da je Evropska unija 2008. godinu proglasila *Godinom interkulturnog dijaloga*.

Sve navedeno ide u prilog aktuelnosti predložene teme doktorske disertacije. Njena teorijska relevantnost proističe, između ostalog, iz potrebe da se kritičkom

analizom i empirijskim istraživanjem kulturne dimenzije razvoja (kulturne participacije) urbanog i ruralnog društva, potraže mogući odgovori na neka od sledećih pitanja:

- *Da li i koliko kultura doprinosi savremenom društvenom razvoju Srbije?*
- *U kojoj meri kultura u tranzicionom društvu Srbije daruje smisao ličnom životu gradskog i seoskog stanovništva kroz svesno i aktivno participiranje u kulturi?*
- *Da li se kultura u svakodnevnom životu ljudi stvara kritičkim/stvaralačkim angažmanom po meri sopstvene motivacije ili se ona prisvaja češće/isključivo u vidu ponuđenih kulturnih proizvoda masovne kulture?*
- *Može li se govoriti o korelaciji između kulturne participacije i dominantnih ličnih i društvenih vrednosti (probuđenog/uspavanog građanskog, društvenog aktivizma) i kako se može opisati priroda tog odnosa?*
- *Kakve su naše razvojne mogućnosti i lokalne specifičnosti u postojećem kulturno-vrednosnom okruženju?*
- *Koliko smo slični, a koliko različiti u odnosu na građane Evrope u pogledu kulturnih aktivnosti i vrednosnih opredeljenja ka interkulturnoj saradnji?*

Može se zaključiti da analiza kulturne dimenzije razvoja urbanog i ruralnog društva u procesu modernizacije i evrointegracije Srbije, empirijski operacionalizovana istraživanjem kulturne participacije i stavova prema interkulturnoj saradnji gradskog i seoskog stanovništva Grada Niša, ima svoj naučni i društveni značaj:

a) Sa **naučnog** (gnoseološkog) stanovišta, postavljena tema doktorske disertacije značajna je u kontekstu ispitivanja, verifikovanja i objašnjenja pozicije i uloge kulture u tranzicionim promenama savremenog društva Srbije. To otvara prostor za moguće naučne doprinose u analizi i eksplikaciji postojećih, ali, takođe, i u predviđanju mogućih društvenih problema. Naučni značaj ovako tematski opredeljenog istraživanja ogleda se u i mogućnosti prepoznavanja razvojnog i vrednosnog (dis)balansa različitih sfera ili područja kulture u okviru i između različitih potkulturnih modela – urbane i ruralne kulture. Očekuje se da istraživanje jasno pokaže nivo i kvalitet kulturne participacije izabranog reprezentativnog uzorka gradskog i seoskog stanovništva Grada Niša, odnosno njihove opšte kulturne prakse, kulturne potrebe i prepreke u njihovom zadovoljavanju, kao i kulturne navike i aktivnosti. Takođe, naučni značaj istraživanja u okviru predložene teme je u doprinosu sociološkom, kulturološkom i antropološkom

razumevanju odnosa pojedinih supkultura (teritorijalnih, polnih, profesionalnih, nacionalnih, verskih) prema orijentaciji ka evrointegracijskom procesu našeg društva i njegovoj razvojnoj modernizacijskoj perspektivi.

b) **Društveni značaj** istraživanja predložene teme doktorske disertacije proizlazi iz primenjenog naučnog pristupa koji može biti pragmatično ontološki i politički orijentisan. S jedne strane, može doprineti jačanju svesti pojedinaca o značaju ličnog i građanskog aktivizma u oblasti kulture u nastojanju za promenom postojećih društvenih okolnosti, dok, s druge strane, može poslužiti stručnjacima u oblasti kulture, upućivanjem na moguća politička i sistemska rešenja u kreiranju društvene i kulturne stvarnosti. Istraživanje je relevantno posebno za prepoznavanje problema koji se javljaju u pogledu pristupa i učešća u kulturnim aktivnostima gradskog i seoskog stanovništva, kao i u intenzitetu i uzročnosti socijalnih nejednakosti u domenu kulturne potrošnje. Na način da dobijeni rezultati posluže u svrhu prepoznavanja konkretnih mera i aktivnosti koje treba primenjivati na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou u formiranju sistemski regulisane, nacionalno odgovorne, evropski i svetski profilisane, demokratske kulturne politike u Srbiji.

PRVI DEO

I TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Glavni pristupi određivanju
osnovnih pojmova

---

1. POJAM I ULOGA KULTURE U PREOBLIKOVANJU SAVREMENIH DRUŠTAVA

1.1. Modernizacija Srbije: sociokulturni i istorijskoanalitički pristup

„Jedno je nedvosmisleno jasno: bez poznavanja sopstvene prošlosti i kulture u okruženju – ne može se planirati budućnost, a to jeste misija svake kulturne politike. Ne da imitira prošlost, već da stvara budućnost. Ne da pliva u moru dnevnih problema koje rešava ili ne, već da pruži viziju kvalitetnije sutrašnjice i stvori uslove da joj se približimo.“

Vesna Đukić Dojčinović,
Tranzicione kulturne politike – konfuzije i dileme

Gotovo nezaobilazan u većini javnih i stručnih, posebno ekonomskih i političkih debata, pojam modernizacije ovom prilikom apostrofiramo kao jasno socijalno, kulturno i istorijski determinisan, što će u kontekstu postavljene teme doktorske disertacije primarno usloviti naš dalji analitički pristup ovoj problematici.

Kao višeslojan i polivalentan proces, *modernizacija* se u literaturi razmatrala sa brojnim eksplikativnim razlikama, proizašlim iz različitih teorijskih i praktičnih usmerenja naučnika⁴. (Detaljnije videti: Popović i Ranković, 1981; Gidens, 1998; Martineli, 2010). Pored kompleksnosti samog procesa, to je dodatno doprinelo poteškoćama u izvođenju jedinstvene, sintetičke definicije modernizacije. Ideja modernizacije začeta je u okviru filozofije prosvetiteljstva 17. i 18. veka, kao radikalna kritika religije i kao novi pokret i projekat moderne u borbi za konstituisanje modernog građanskog društva. Savremene rasprave o modernizaciji uključuju uvek određenu refleksiju o društvenim razvojnim promenama, i to onim koje se odigravaju u različitim

⁴ U savremenoj sociološkoj literaturi moguće je izdvojiti nekoliko modela modernizacije: tehnološko-ekonomski model (V. Rostov), politički model (S. Hantington) i kulturološki model (Ž. Ricer). Među autorima koji su se teorijski bavili problemima modernizacije kao najznačajnije valja pomenuti N. J. Smelsera, M. Levija, S. N. Ajzenštata, K. E. Bleka i R. Belaha, mada je broj teoretičara modernizacije različite analitičke usmerenosti daleko veći.

vremenskim intervalima (talasima modernizacije) i segmentima društva – ekonomije, politike, tehnologije, kulture i dr. Pod modernizacijom se podrazumevaju one strukturne promene (primarno povezane sa razvojem institucionalne strukture, političkim sistemom i vrednostima) koje omogućavaju da društvo kontinuirano proizvodi i apsorbuje promene i rast u različitim segmentima svakodnevnog životnog iskustva. Kao jedna od najuticajnijih teorijskih i idejnih orijentacija u okviru neoevolucionizma i sociologije društvenog razvoja, nastala između 50-ih i 60-ih godina 20. veka, teorija modernizacije naročito naglašava tri evolutivna principa: diferencijaciju, reintegraciju i adaptaciju. Posmatrajući funkcionalističko idejno poreklo teorije modernizacije, možemo reći da se njen teorijski okvir sastoji u shvatanju razvitka/modernizacije „kao niza (serije) inovativnih promena i poboljšavanja (usavršavanja u sistemu i njenoj organizaciji) sa implikacijama u maksimalnoj racionalizaciji i efikasnosti koje obezbeđuju bolju prilagođenost“ (Ranković, 1993: 693). Obično se ukazuje na čitav niz složenih i uzročno-posledično povezanih ekonomskih, političkih, društvenih i kulturnih promena u pravcu prerastanja od nerazvijenih, zatvorenih, tradicionalnih ka modernim, razvijenim, otvorenim, demokratskim društvima. Pored racionalizacije, koja predstavlja najdublju snagu modernosti, kao suštinske odredbe i formalni pokazatelji modernizacije navode se: industrijalizacija i urbanizacija, tehničko–tehnološka i demokratska revolucija, ekonomski rast i kapitalistička tržišna privreda, demografska eksplozija i povećavanje društvene mobilnosti, sekularizacija, porast značaja obrazovanja, masovnih medija i ekološke svesti, procesi regionalnih, kontinentalnih i planetarnih integracija, težnja za univerzalizacijom ljudskih prava i sloboda, pluralizacija i priznavanje raznolikih identiteta, naglašavanje značaja i poštovanje različitih kultura, porast političke i kulturne participacije (Gidens, 1998; Martineli, 2010).

Nesumnjivo je da *društveni razvoj* suštinski pretpostavlja i pozitivne i negativne dimenzije promena, te se u ove potonje najčešće ubrajaju: globalna ekonomska kriza, politička i ekonomska dominacija malog broja najrazvijenijih zemalja u svetu, traume ličnog i kolektivnog identiteta, snažni društveni sukobi usled porasta društvenih nejednakosti, osnaživanja nacionalnog egoizma i verskog fanatizma, sve veća drama ratovima izazvanog izbeglištva, zastrašujuće posledice terorizma, brz, dinamičan, promenljiv, bezličan i obesmišljen život u velikim gradovima, ekološka kriza i neizvesnost. U skladu sa tim, nemački sociolog Ulrich Beck s pravom primećuje da su

„rizici uzgredan proizvod modernizacije u neželjenom izobilju“ (Bek, 2001: 14). Mnogi savremeni društveni teoretičari (Liotar, 1988; Bodrijar, 1991; Džejmson 1985, 1995) sve više zagovaraju ideju po kojoj su društva ušla u takozvano postindustrijsko doba, a kulture u takozvano postmoderno doba, za koje se može čuti da je za samo par decenija proizvelo ogromne strahote koje potvrđuju deformaciju i patologiju savremenog društvenog razvoja. Ovi teoretičari zauzimaju stav da postmoderna reflektuje savremeno društveno stanje haosa, diskontinuiteta, fragmentacije iskustva u svakodnevicu, tehnološki oblikovanom i medijski posredovanom svetu. Ne prihvatajući ideju postmodernizma, Bek tvrdi da ne živimo u svetu nakon modernog, nego da se krećemo ka fazi „druge modernosti“ (refleksivne). Pri tome staro industrijsko društvo nestaje, a zamenjuje ga *Rizično društvo* (Bek, 2001; 2011) u kome se društveni identitet formira u detradicionalizovanim, individualizovanim kulturama. Na fonu ovakvih razmišljanja, može se reći da i kulturni antagonizmi i egoizmi spadaju u društveno proizvedene rizike i opasnosti modernog društva, koji zahtevaju prevazilaženje krutih tradicionalnih formi, afirmaciju kreativnosti, artikulisanje kvalitativno novih vrednosti i načina života.

Kao kulturni fenomen, modernizacija se ispoljava kroz formiranje, razvijanje i usvajanje sistema ideja, pre svega vrednosnih stavova, kao i odgovarajućih potreba i poboljšanja kvaliteta života ljudi utemeljenih na brojnim tehničko-tehnološkim inovacijama. Dakle, „društvena modernizacija označava i prevladavanje kulturnog deficita“ (Adam, 1990: 36) aktiviranjem svih intelektualnih, stvaralačkih, vrednosnih potencijala, zasnovanih pre svega na preduzetništvu, znanju, otvorenosti i međusobnoj saradnji kultura. U poređenju sa modernizacijom koja se odvija u domenu ekonomije, tehnike ili tehnologije, recimo, ona u duhovnoj sferi života je daleko složeniji i usporeniji proces, budući da nužno pretpostavlja „racionalizaciju duha“, odnosno zasniva se na prihvatanju, legitimizaciji i institucionalizaciji univerzalnih vrednosti (sloboda ličnosti, jednakost, prihvatanje različitosti, prevazilaženje otuđenosti, okrenutost budućnosti i dr). To će reći da uspeh procesa modernizacije nekog društva u velikoj meri zavisi i od angažovanja na uspostavljanju vrednosnog balansa, odnosno od sposobnosti usaglašavanja tradicionalnih i modernih, globalnih i lokalnih kulturnih elemenata u nastojanju da se što bolje prilagodi zahtevima savremenog razvoja. Pojedini teoretičari (Tofler, 1975) smatraju da se prepreke za poboljšanje opštih

socijalnih uslova nalaze, upravo, u sporosti prilagođavanja kulturnih vrednosti nastalim društvenim promenama.

Uporedo sa ekonomskom i političko-ideološkom tranzicijom, neophodno je, dakle, ostvarivanje i svojevrsne kulturne, mentalne tranzicije, odnosno transformacije društvenog karaktera⁵ (From, 1989: 67). Time se jasno implicira stav da se upravo kulturnim vrednostima, sadržajima, procesima i aktivnostima u značajnoj meri mogu podržati i omogućiti društveni napredak i pripremiti duhovna klima za nastupanje snaga i činilaca političke, ekonomske i ukupne društvene modernizacije. Proizlazi da kulturni razvoj, kao rezultat stručnih angažovanja, sistemskih planova i osmišljene državne i kulturne politike, predstavlja svojevrsni razvojni orijentir za mnoga „zalutala” tranziciona društva.

Neke od najznačajnijih modernizacijskih vrednosti u oblasti kulture, sadržane u brojnim zvaničnim dokumentima UNESCO-a i nacionalnim programima razvoja kulture brojnih zemalja, inicijalno su, između ostalog, sadržane u težnji da se promoviše i razvije:

- poštovanje prava svih ljudi na kulturu;
- očuvanje i afirmacija različitih kulturnih identiteta, nasleđa, dobara i vrednosti;
- fleksibilniji stav prema kulturnim raznolikostima u društvu;
- veća otvorenost društava za kulturnu razmenu i saradnju;
- povećana sposobnost ljudi za aktivno uključivanje u socijalnu interakciju i komunikaciju između ljudi različitog kulturnog porekla;
- veća sposobnost i spremnost ljudi za stvaralački i kritički angažman u domenu kulturne participacije.

U modernizacijskim usmerenjima srpsko društvo i država stoje pred brojnim razvojnim iskušenjima i unutrašnjim protivurečnostima u nastojanju da otklone ono što Srbiji danas otežava društveni napredak – nejednakosti u stepenu ukupnog razvoja, siromaštvo i korupcija, nedostatak opšteg obrazovanja, predrasude i zaziranje od kulturnih raznolikosti, osnaživanje tradicionalizma i autoritarnog mentaliteta, politička

---

⁵ Pod *društvenim karakterom* Erih From podrazumeva suštinu karakterne strukture koja je zajednička većini članova iste kulture, suprotno individualnom karakteru po kome se ljudi razlikuju jedan od drugog iako pripadaju istoj kulturi. Mišljenja je da „sve dok objektivni uslovi društva i kulture ostaju stabilni, društveni karakter ima prvestveno funkciju stabilizacije. Ako se spoljašnji uslovi promene tako da više ne odgovaraju tradicionalnom društvenom karakteru, stvara se *jaz*, koji često pretvara funkciju karaktera u elemenat dezintegracije umesto stabilizacije, u dinamit umesto u društveni malter.” (From, 1989: 69).

(ne)kultura, nepostojanje kritičke javnosti. U maniru Fernan Brodelove (Brodel, 2001) istorijskosociološke terminologije, radi se o „pojmovima/procesima dugog trajanja“, koji postoje i istorijski opstaju kao svojevrsno razvojno obeležje u, reklo bi se, gotovo svim balkanskim društvima. Oni sugerišu da ispod brzih promena i događaja na istorijskoj površini teku spori procesi društvene transformacije, spori ritam kojim se događaju promene u društvu, privredi, masovnoj psihologiji, običajima, kulturi.⁶

Bolje razumevanje savremenih razvojnih problema i modernizacijskih poteškoća s kojima se Srbija danas suočava treba zasnovati i na prepoznavanju problema koji su kroz istoriju sistemski iznutra kočili Srbiju u njenom razvoju. Utoliko pre što se modernizacija ne može odrediti, niti njena uspešnost proceniti izvan konteksta prošlosti, nečega što je utemeljeno u tradiciji određenog društva i što predstavlja njegovu kulturnu, ekonomsku i političku tekovinu. Polazeći od ovakvog stava, neki od naših savremenih teoretičara (Stojanović, 2008, 2010; Lazić, 2005) mišljenja su da se, naročito u prethodna dva veka stvaranja moderne srpske države nakon oslobađanja od turske vlasti, otežan proces modernizacije odvijao u evropskom ključu, ali da je bio od drugorazrednog značaja usled dominacije determinističkog spleta sledećih faktora:

- *usmerenost na jačanje nacionalnog jedinstva i potraga za nacionalnim identitetom* – najpre u 19. veku u pokušajima sticanja nezavisnosti, zatim formiranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i opterećenost idejom „oslobađanja i ujedinjenja“, kasniji nacionalni problemi koji su proizlazili iz složenosti i kontroverze jugoslovenske države, sve do najnovijeg oživljavanja nacionalnog pitanja krajem 20. i početkom ovoga veka koji u značajnom meri određuju tranziciju (transformaciju) iz komunizma u moderno društvo;

- *orijentacija na političke ciljeve i probleme, uz zanemarivanje kulturnih specifičnosti i kulturnog razvoja* – uvođenje liberalnog ustava i parlamentarnih institucija funkcionisalo je tek kao fasada za nedemokratske, autoritarne i predmoderne načine vladanja. Društvo Srbije u osvit novovekovne epohe nije imalo, u pravom

---

⁶ U modernoj političkoj istoriji tokom 19. i 20. veka Srbija je ratovala deset puta, sedam puta su najčešće nasilno smenjivane dinastije i političke elite, promenjeno je jedanaest ustava, državne granice menjale su se sedam puta, dok su državno-pravni okviri i državni sistemi takođe bili često menjani. Međutim, taj brzi ritam događaja ostao je samo na površini. On nije uspeo da podstakne suštinsku modernizaciju društva, nije promenio matrice predmodernog sistema vrednosti koji je nastavio da dominira javnom sferom, u manjoj ili većoj meri i u različitim pojavnim oblicima, sve do današnjih dana. (Videti: Stojanović, 2010: 60)

smislu reči, moderne političke, obrazovne i kulturne institucije, a tadašnja kulturna klima oskudevala je u demokratskim i ostalim vrednostima kakvih je bilo u razvijenim evropskim, građanskim društvima. S pravom su mnogi tadašnji intelektualci, među kojima i Jovan Skerlić i Isidora Sekulić, kao najvažnije prioritete u ostvarivanju reforme društva Srbije naglašavali reformu kulture i našeg duha, a sporost modernizacije Srbije prepoznavali u malobrojnoj i nerazvijenoj kulturnoj eliti.

- *nedostatak bitnih vrednosnih uporišta modernizacije* (individualizam, racionalnost, politički i ekonomski liberalizam, poštovanje raznolikosti), nasuprot bezuslovno patrijarhalnog prihvatanja autoriteta i kulta vođe, tradicionalističkih i kolektivističkih vrednosnih obrazaca;

- *nerazvijenost civilnog, građanskog društva u Srbiji*, upravo onih društvenih slojeva koji su u zapadnom iskustvu bili nosioci transformacije društva i države (koji su svojom snagom i svojim interesima ograničavali, kontrolisali državu i pozivali na odgovornost). Ovde bi trebalo potražiti razloge zbog kojih i danas društvo u Srbiji nema dovoljno uticaja na državu, a mnogi problemi ostaju neartikulisani i institucionalno nekanalisani. „Iako srpsko građanstvo ni približno nije imalo snagu evropskog, niti je procentualno činilo uticajan deo društva, niti je svojom ekonomskom moći moglo biti nezavisno od države, pripadnici tog sloja prihvatili su modele ponašanja evropskog građanstva, što se, shvaćeno kao potreba za imitacijom, u okviru teorija modernizacije vidi kao prvi korak ka celovitoj promeni društva. I drugi primeri s početka moderne, takođe, pokazuju da je Srbija brzo usvajala evropske obrasce, pre nego što su nastali društveni uslovi koji su te obrasce u Evropi učinili mogućim i delotvornim. Naime, u Evropi su ti obrasci bili posledice dubinskih promena u društvu, a u Srbiji su se pojavili kao njihov preduslov“ (Stojanović, 2008: 354). Treba imati na umu i važnu geopolitičku činjenicu da Srbija pripada regionu Balkana u kome su, istorijski gledano, postojala pretežno agrarna društva koja su se kasno industrijalizovala i urbanizovala i u kojima se osećaju kulturne posledice preskakanja renesanse i reformacije. Od početka stvaranja moderne srpske države gotovo do danas udeo stanovništva ruralnog porekla bio je preovlađujući, pa se kao razlog spore modernizacije Srbije može smatrati i to što njena politička i intelektualna elita u mnogim istorijskim razdobljima nije pokazala dovoljno odlučnosti i sposobnosti da u promene povuče i promenama prilagodi usporeno agrarno, patrijarhalno i tradicionalno društvo. Industrijalizacija i urbanizacija, procesi koji su doveli do velikih promena u

svim savremenim društvima, imali su u socijalno-kulturnim uslovima kod nas, naročito nakon Drugog svetskog rata, daleko pogubnije posledice po selo i seljaštvo zbog svog ideološkog ishodišta (Šljukić, 2011).

Politička elita u Srbiji od samog početka stvaranja države konstantno je kočila modernizacijske procese u društvu: od izgradnje železnice i uvođenja vakcina, do uvođenja vodovoda i kanalizacije ili električnog osvetljenja u gradovima, pa sve do artikulisanja konzervativnih, nacionalističkih vrednosti. Državnim stipendijama školovana uglavnom na Zapadu, elita je postala opsednuta pitanjem narodnog oslobođenja i ujedinjenja kome je podredila sav resurs srpskog društva, ne vodeći računa o njegovim kulturnim specifičnostima i kulturnom razvoju.

Ozbiljniji talas modernizacije u Srbiji dogodio se između dva svetska rata, sa srpskom kulturnom avangardom koja je pripadala evropskom kulturnom krugu. Međutim, sve do Drugog svetskog rata nije došlo do sveobuhvatne reforme društva. Inovativni potencijal nije bio dovoljan da prevlada predmoderno stanje srpske privrede, kulture i institucija, zbog čega Srbija i Jugoslavija nisu postale moderne građanske države. Ključna kočnica modernizacije u Srbiji nalazila se u egalitarnoj, kolektivističkoj ideologiji i eliti, koja je donošenjem naopakih zakona onemogućavala razvoj i kultivisanje društva (Božilović, Petković, 2013: 377).

Dolazak komunističke vlasti ostrastio je autoritarnu matricu političke kulture. S jedne strane, pokrenut je proces „komunističke modernizacije“ koji je na prvo mesto stavio brzu industrijalizaciju, a s druge strane, uništena je predratna gradska i seoska elita, čime je zadat trajni udarac onim društvenim slojevima koji su mogli biti predvodnici građanske modernizacije zemlje (Stojanović 2010: 51). Tako je Srbija pod bremenom svog istorijskog nasleđa, usled brojnih unutrašnjih i međunarodnih okolnosti, urbanih i ruralnih protivrečnosti, uzimala pred izazovima modernizacije i činila spore i teške iskorake u novo vreme.

Sociološkom analizom današnjeg postsocijalističkog perioda zapaža se da politička i ekonomska tranzicija nije donela samo socioekonomsku promenu, već je uslovlila značajnu promenu u funkcionisanju kulturnog života u svakodnevlju. Međutim, ova tranzicija nije linearna i sveobuhvatna, već sadrži snažne kontraste. Dok se spoljašnji izgled gradova i materijalne kulture bržim tempom modernizuje, široke oblasti nematerijalne kulture (struktura porodice, predstave, načini ponašanja i razmišljanja) u velikoj meri su retradicionalizovane, pa čak i arhaizovane. Negativne

komponente tradicije postaju prepreka modernizaciji, to jest razvoju tržišne privrede, demokratije i struktura civilnog društva. U savremenom društvu Srbije dolazi do neočekivanih, neshvatljivih, ponekad i nespretnih simbioza tradicionalnih i (post)modernih formi života. Ekonomske, političke i pravne nauke nisu u prilici da otkriju prave razloge takve ambivalencije u pogledima na savremenost, budući da su se bavile prevashodno formalnim aspektima i institucionalnim formama društvenog života. Zato je došlo do *zaokreta ka kulturi*, to jest do potrebe za sociokulturnim diskursom koji će obuhvatiti složen sistem vrednosti i normi, mišljenja i postupanja, percepcije i delanja u svakidašnjem životu. (Videti: Božilović, Petković, 2013: 371-372).

1.2. O kulturi – od tradicionalnog do savremenog poimanja

„Tradicionalni načini postupanja održavali su se, ili iznova uspostavljali, u mnogim oblastima života, uključujući i svakodnevicu. Čak bi se moglo reći da je došlo do izvesne simbioze modernosti i tradicije.“

Entoni Gidens,
Odbegli svet

Misaono nasleđe o pojmu kulture vrlo je raznoliko i seže još u helensko doba sofistike. Konteksti u kojima se istorijski javljala i u koje se danas smešta reč kultura raznoliki su, kompleksni i višeznačni, što je uslovalo različite pristupe u njenom poimanju, semantičkom određivanju i definisanju u društvenoj teoriji. Brojni su i pokušaji preciziranja etimologije ove reči – poreklo i osnove smisla termina kultura izvode se prvenstveno iz latinskog (*colere, cultus*), ali i helenskog i nekih drugih jezika (nemačkog, francuskog – *cotur, colture, cultivage, coutre*). Budući smeštana u interakciji između onoga kako je opažana, tumačena i profilisana u različitim društveno-istorijskim kontekstima, kultura je bila vrlo difuzno određivana. Radi se o terminu koji je širio i menjao svoja značenja onako kako su mislioci i naučnici opredeljeni ka njegovom istraživanju širili svoja interesovanja. Čini se da je svaki ambiciozni pokušaj sveobuhvatnog sumiranja misli o kulturi u naučnom diskursu gotovo neizostavno osuđen na neuspeh. Ako ni zbog čega drugog, a ono zbog kompleksnosti samog fenomena kulture i nemogućnosti da se u ozbiljnim naučnim zalaganjima sveobuhvatno pristupi sumiranju svih postojećih ili mogućih značenja ovog pojma. Kultura se, dakle, nalazi u središtu sudara ideja, te otuda proističe svojevrsna semantička konfuzija i potreba za izvesnom epistemološkom obazrivošću u pokušaju njenog jasnog teorijskog i konceptualnog određenja.

Kultura je oduvek predstavljala osnov svih čovekovih materijalnih i duhovnih dostignuća, omogućavajući individualni i društveni razvoj, posredujući u čovekovoju aktuelizaciji, samorazumevanju i razumevanju drugih. Ona je nesumnjivo omogućavala, značajno podsticala i funkcionalno pratila razvoj čoveka, u njegovoj neprestanoj težnji da, najpre, ovlada prirodom i obezbedi sebi opstanak, a zatim i u nastojanju da sebe prilagodi društvenoj sredini, istovremeno utičući na nju, i da razvije svoje kreativne, duhovne sposobnosti. Kultura je postala „sekundarna priroda čoveka“ (Herder), izdvajajući ga naročito svojim simboličkim potencijalima od životinjskog sveta i omogućavajući mu da prevaziđe egzistenciju isključivo u skladu sa prirodnim zakonitostima. Zato u svom naglašenom semiotičkom pristupu u delu *Tumačenje kultura*, Kliford Gerc kulturu određuje kao načelnu osnovu ljudske specifičnosti (Gerc, 1998).

Pojam i problem kulture doživeo je najpre svoju filozofsku interpretaciju. Hronološki posmatrano, prvi istorijski izvori promišljanja kulture u zapadnoevropskoj civilizaciji javljaju se još u doba antičkih mislilaca. Preciznije, smatra se da su sofisti začeli i sa izvesnom polemičkom svrhom oblikovali poimanje kulture. Oni su ovaj pojam razvili nasuprot etosu grčkog plemstva, odnosno suprotstavljajući se ideji po kojoj se čovek ceni i razvija na osnovu svog socijalnog porekla, genetskih predispozicija i urođenih sklonosti. Pored onoga što genetski nosimo rođenjem, antički Grci su znanje/obrazovanje (*paideia*), dobro vaspitanje i potragu za samousavršavanjem smatrali nužnim pretpostavkama za povoljan razvoj čoveka. Dakle, sofistička koncepcija kulture zasniva se na shvatanju da kultura nije samo ono što se dobija nasleđem i poreklom, već i ono što se učini od nasleđenih dispozicija, kao i od tradicije i sadašnjosti (Božović, 1998: 14).

U rimsko doba kultura je uglavnom shvatana u svom materijalnom i tehničkom smislu (*cultus agri*, *cultura agri* - poboljšanje kvaliteta zemljišta radi uzgajanja biljaka i životinja), mada je Ciceronov izraz *cultura animi* (kultura ljudske duše) značenje ovog pojma proširio na područje moralnog, duhovnog života, sledeći princip *humanitas*.

Sa procvatnom hrišćanskog života u srednjem veku pojam kultura podrazumeva naglašeno prožimanje kulture i religije, odnoseći se na duhovnu kulturu i usavršavanje postignuto kontemplativnim životom – onostrano saznanje, susret čoveka i boga, molitva, čitanje svetih spisa i velikih religijskih mislilaca (Dolo, 2000: 23).

Teološka konotacija kulture je nedvosmisleno vodila osiromašenju kompleksnog sadržaja kulturnih delatnosti.

U renesansi se nastavlja antički trend i kultura se uglavnom upotrebljava u kontekstu sintagme *cultura mentis* (intelektualna kultura), označavajući „usavršavanje duha i ponašanja, uzgoj uma, intelekta i razuma” u neprestanoj težnji ka ostvarivanju ideala svestrane ličnosti. Tada se kultura povezuje sa elokvencijom, razvojem književnosti, filozofije, prava, umetnosti i nauke, čiji su plodovi smatrani ljudskim vrlinama neophodnim za razvoj civilnog društva.

Franko Crespi ukazuje da je polovinom 18. veka, u vreme afirmacije prosvetiteljstva, termin kultura dodatno proširio svoje značenje obuhvatajući i univerzalno nasleđe znanja i vrednosti koje je nastalo tokom istorije i koje je kao takvo postalo otvoreno svima. Prosvetiteljstvo je, smatra pomenuti autor, nasuprot teološkim koncepcijama afirmisalo evolucijski pogled na istoriju čovečanstva i kulture kao na kontinuirani napredak za koji su zaslužna ljudska bića (Crespi, 2006: 10). U tom periodu dolazi do ustaljene naučne upotrebe pojma kultura (*Nova nauka*, Đanbatista Viko, 1725; *Istorija kulture*, Adelung, 1782), a osamdesetih godina 18. veka ovaj izraz ulazi i u rečnike, upotrebljavajući se u dve osnovne semantičke nijanse:

- „S prvom se srećemo kod Humbolta, koji pod kulturom podrazumeva vladavinu čoveka nad prirodom, koristeći nauku i zanatska iskustva; to je tehnička kultura (civilizacija), koja označava praktične moći čoveka.⁷
- Druga nijansa odnosi se na kulturu kao skup duševnog i duhovnog bogatstva čoveka, tiče se njegovog intelekta“⁸. (Božović, 2006: 23-24)

Smatra se da je Samuel Pufendorf (*Specimen controversiarum*, 1686) pojmu kulture dodelio prvu modernu formulaciju, razdvajajući prirodni poredak od poretka kulture. Sociološko i antropološko značenje ovog pojma utemeljio je Edvard-Barnet Tejlor (*Primitivna kultura*, 1871), koji je kulturu odredio kao složenu celinu koja obuhvata shvatanja, znanja, verovanja, umetnost, zakone, moral, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovek stekao kao član društva. Ovo deskriptivno određenje pripada takozvanom empirijskom poimanju kulture, karakterističnom uglavnom za

---

⁷ Tehnološko stanovište po kome kultura predstavlja određen nivo proizvodnje i reprodukcije društvenog života, koji zavisi od tehničko-ekonomskih pokazatelja razvitka društva (prilaz blizak kulturološkim školama Zapada i marksističkim određenjima kulture).

⁸ Aksiološki (vrednosni) pristup, koji nastaje pod uticajem nemačkih filozofa i kulturologa krajem 18. i početkom 19. veka, kada se pojam kulture odnosi, pre svega, na duhovnu kulturu.

period rane, klasične antropologije. Kultura se određuje kao svet koji je proizveo čovek, kao njegova *druga priroda*, kao određen način života koji obuhvata stečeno iskustvo i naučeno ponašanje. Osim empirijskog određenja, 50-ih godina prošlog veka izdvaja se konceptualno (interpretativno) shvatanje kulture u okviru savremene antropologije. Ovo poimanje zasniva se na razmatranju kulture „kao sistema koji struktuirala ljudsko iskustvo i predstavlja refleksiju sveta, tj. shvatanje u smislu simboličkog univerzuma, kao čovekove konstrukcije i interpretacije sveta” (Golubović, 1997: 80). Kliford Gerc se u okviru interpretativne antropologije zalaže za semiotički (značenjski) koncept kulture (Geertz, 1973: 5). Po njemu, pripadnici određene kulture koriste simbole svoje kulture kao jezik kroz koji čitaju i tumače, odnosno izražavaju i dele značenja sa drugima (Bošković, 2010: 103-106).

Kako u literaturi, tako i u svakodnevnom poimanju, kultura je suštinski i konceptualno nedopustivo bila svodena uglavnom na sferu umetnosti i obrazovanja, u smislu u kojem je Rejmond Vilijams, na primer, definisao kulturu kao „praksu i dela intelektualnih i posebno umetničkih aktivnosti“ (Williams 1982: 90)⁹. Činjenica je, međutim, da je ograničavanje opsega kulture samo na duhovnu sferu, na stvaranje i prisvajanje sadržaja i produkata visoke, elitne kulture, doprinosilo sužavanju njenog značenja, koje obuhvata i obrasce mišljenja, delovanja, ponašanja i verovanja, institucije, vrednosti, običaje, simbole, nauku, zapravo sve ono što čini i oblikuje svakodnevni život pojedinaca i društvenih grupa. Tomas S. Eliot je pod kulturom podrazumevao upravo životne forme, sve karakteristične aktivnosti i interesovanja jednog naroda u određenom životnom prostoru (Eliot, 1995: 29), dok je Edgar Moren jasno bio protiv odvajanja kulture od egzistencijalnih kodova i istinskog života, smatrajući takav čin ontološkom greškom. Moren je ukazivao na to da „kultura, čak i uska i ograničena, obuhvata svojim posebnim poljem deo odnosa čovek-društvo-svet. Ono što razlikuje jedan pojam kulture od drugog je širina sistema, opseg znanja, polja egzistencijalnog iskustva, normi i modela koje antropološki, ili etnografski ili sociološki ili kulturološki pogled u njoj izdvaja“ (Moren, 1979: 91). Tumačeći više vekova sadržaj kulture, od antike do današnjih dana, i definišući ovaj pojam sa

---

⁹ Rejmon Vilijams je ukupno značenje kulture kasnije zasnivao trojako, i to kao: 1. opšti proces civilizacije u smislu samouzdanja i obrazovanja; 2. verovanje, praksu i način života koji razlikuje neku etničku grupu ili neko društvo od drugih, kao i društvene slojeve, supkulture mladih, profesije itd.; i 3. praksu i dela intelektualne, posebno umetničke aktivnosti. Navedeno prema: Williams, R., *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. London: Oxford University Press New York, 1982.

različitih disciplinarnih i teorijsko-metodoloških pozicija, brojni naučnici i teoretičari su dali svoj doprinos promišljanju i analizi ovog kompleksnog fenomena.

Ono što izvesno obeležava savremene rasprave o kulturi nisu više pitanja vezana za veći ili manji stepen preciznosti i doslednosti u njenom definisanju, niti o eventualnom eksplikativnom potencijalu pojedinih definicija. Za razliku od tradicionalnog, humanističkog poimanja kulture, nastalog na izvorima grčke misli i reči latinskog porekla, savremeno poimanje podrazumeva prošireni koncept tumačenja kulture kao *načina života* (Eliot, 1995; Eagleton 2000), kao *integralne životne prakse* ili kao *simboličkog univerzuma* (Cassirer 1944; Geertz 1973). Ovaj prelaz u tumačenju kulture označio je bitan pomak ne samo u teorijskim koncepcijama, već i u mnogobrojnim empirijskim istraživanjima ovog fenomena. Osim toga, moderno poimanje kulture pomera se, u značajnoj meri, sa ontološke ravni na društveni nivo, odnosno sa individualnosti na koncept kolektivnog mentaliteta. U pluralizmu kulturnih modela, savremena shvatanja kulture počinju, naročito polovinom 20. veka, da se dovode u vezu sa osobenim identitetima (nacionalnim, regionalnim, kontinentalnim, verskim, rodnim, seksualnim, profesionalnim), koji su u dobu globalizacije i u kontekstu multikulturnih društava postali brojniji i značajniji nego ikada pre. Prevazilazeći ortodoksnu marksističku tezu o kulturi kao nadgradnji društva, danas se kulturi dodeljuje jedno od centralnih mesta u društvenoj strukturi. U savremenim raspravama kultura se tretira kao značajan uzrok i posledica globalnih društvenih promena, dok se kulturnim vrednostima neosporno priznaje značaj u uobličavanju društvenog progressa.

Poznato je da su još u antici vođeni sporovi oko toga da li je kultura namenjena narodu ili je rezervisana za elitu. Poznato je, takođe, da je rimsko doba kulturu smatralo privilegijom koja je rezervisana samo/pre svega za odabrane, za mali broj ljudi. Danas, pak, živimo u vremenu koje je možda jedno od prvih u modernoj istoriji Evrope u kome kultura nije toliko prestižna kao što je to dugo vremena bila. Savremenost se odlikuje svojevrsnom smenom velikih paradigmi, koja je usloвила demokratizaciju kulture i izraziti trend *hiperkulturacije* savremenog sveta (porast interesovanja najširih slojeva stanovništva za kulturne aktivnosti i događanja u sferi kulture) (Stojković, 1995: 13). Time se delimično može objasniti poimanje savremene kulture, koje je zasnovano na raznim prekoračenjima u odnosu na tradicionalne vrednosti, odlikujući se mnogobrojnim raznolikostima u sadržajima i formama realizacije kulture. Revolucija

nauke i ekspanzija tehnologije našeg doba suštinski menjaju svakodnevni život čoveka, njegove spoznaje i potrebe i na nov način obeležavaju kulturno stvaralaštvo, usvajanje i difuziju kulture. U (post)modernom vremenu svoje mesto pronalaze masovna kultura i kultura avangarde, ali i kontrakultura. Živimo u vremenu dominacije naročito moćnih elektronskih medija, relativizacije vrednosti i naglašenog hedonizma. To je vreme koje se često proglašava kao pragmatično, u kome se neretko zaboravlja na samu suštinu onoga što predstavlja osnovne vrednosti ljudskog života, na humanizam kao osnovno načelo kulture. U razgrađivanju sveta prošlosti i starog sistema vrednosti, tradicionalna humanistička kultura, po rečima Đila Dorflesa, teško se uklapa u čuda modernog doba. To je jedan od razloga što se savremeno određivanje pojma kulture ne može vezivati samo za „humanističku“ i „duhovnu“ kulturu, jer tada ostajemo u tradicionalnim iskustvima i saznanjima. Istorijska perspektiva u doživljavanju kulture pokazuje da su stari Grci naglašavali rad na sebi, na svom obrazovanju, karakteru i ponašanju, kao nešto što je bilo poimanje kulture u tadašnjem antičkom svetu. Još od 18. veka moderna civilizacija je udaljavala kulturu od helenskih osnova. Jedan od najozbiljnijih totalitarnih izazova modernog vremena sadržan je, između ostalog, i u homogenizovanosti i komercijalizmu masovne kulture – u činjenici da su kulturni sadržaji i proizvodi postali roba na tržištu, da su ljudi više okrenuti lakom, zabavnom, površnom, pa su lepršavi i relaksirajući sadržaji potisnuli ozbiljne i „teške“ sadržaje visoke kulture, koji računaju na odnegovan estetski ukus i traže lični kritički kulturni angažman. U postindustrijskom i potrošačkom društvu, koje naglašava ekonomske činioce kao kriterijume individualnog i društvenog prosperiteta, došlo je do pomeranja od filozofske interpretacije i humanističke konotacije kulture ka pragmatičnom određenju – konzumiranje kulturnih dobara u „industriji kulture“ s akcentom na puku zabavu, umesto emancipatorskog delovanja kulturnih sadržaja u životima pojedinaca i društava (Golubović, Jarić, 2010: 21) Politička i socijalna klima, počev od sredine osamdesetih godina 20. veka, obeležena je razvojnim problemima i finansijskom krizom, te i kultura više nije cilj po sebi i za sebe, već postaje sredstvo ekonomskog razvoja. Tada započinje proces „instrumentalizacije kulture“ (Bayliss, 2004), a koncept „kulturnih industrija“ (Adorno i Horkhajmer, 1947) dobija na značaju, u nameri da se ostvari što veći profit na bazi kulturnih vrednosti i sadržaja koji se poput robe masovno proizvode i nekritički, pasivno konzumiraju. Stoga, nije iznenađujuće da postoji bojazan da kultura danas gubi kritički sadržaj koji predstavlja njenu suštinu.

Utoliko je nalog savremene kulture značajniji – ne sme se zanemariti njena iskonska humanistička suština, jer kultura ne sputava duh kreativnosti, stvaralaštva, obrazovanja, kritičkog mišljenja i tolerancije, već ih, naprotiv, ona pretpostavlja i zahteva.

Nema sumnje – savremeni odnos prema kulturi, u poređenju sa prošlim epohama, duboko se promenio i postavio nove probleme s obzirom na društvenu funkciju same kulture. Ona danas zauzima značajno mesto u oblikovanju krucijalnih odrednica realnosti, u kreiranju i artikulisanju osnovnih identitetskih osobenosti, kao i individualnih i društvenih razvojnih potencija. U aktuelnom *Duhu vremena* ona uzrokuje, oblikuje i manifestuje značajne društvene promene – podstiče/usporeva lični i društveni razvoj, postaje deo raznih političkih koncepata i borbi za legitimizaciju društvenog uključivanja i isključivanja, političke artikulacije davanja ili uskraćivanja različitih prava. Kultura je u okviru društvenog razvoja postala značajan politički, ekonomski, vrednosni, simbolički i stilski modelator današnjih individualnih i grupnih identiteta. Prepoznavanje i priznavanje centralnog mesta kulture u ostvarivanju punog ljudskog i društvenog razvoja daje osnov za uvažavanje predloga Alena Turena, sugerisanog naslovom njegovog dela *Nova paradigma: moderna sociologija treba da pređe sa socijalne na „kulturnu paradigmu“*, da bi se razumeo karakter nove društvene prakse i individualnih i grupnih aktera u modernom dobu (Turen, 2011). To će reći da fundamentalna promena u percepciji i poimanju mesta i nadležnosti kulture opravdava misao koja kulturi dodeljuje neospornu ulogu i značaj u osmišljavanju svakodnevnog života i sveukupnom ličnom i društvenom razvoju. Tradicionalno određivanje kulture, po mišljenju pojedinih autora (Dragojević, 2006), nedovoljno je bilo usmereno ka poželjnim razvojnim prioritetima društva, što je dovodilo do marginalizacije kulture i pribaljalalo joj pre svega dekorativnu, ludičku i zabavljačku ulogu u društvenom životu. Savremeno poimanje kulture, pak, zasnovano je na nastojanjima da se prevaziđe opasnost „preuskog“ shvatanja kulture, kao i moguće štetne posledice koje proizlaze iz izostanka holističkog i intersektorskog pristupa.

Imajući u vidu rečeno, apostrofiramo određenje kulture koje se nalazi u Univerzalnoj deklaraciji UNESCO-a o kulturoj raznolikosti iz 2001. godine (*UNESCO's 2001 Universal Declaration on Cultural Diversity*) u kojem se navodi da kultura predstavlja skup prepoznatljivih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih karakteristika društva ili društvene grupe, obuhvatajući, pored umetnosti i književnosti, životne stilove, načine zajedničkog življenja, sisteme vrednosti, tradicije i

verovanja.¹⁰ U okviru ove definicije, moguće je uočiti tri različita, ali međusobno povezana načina upotrebe termina kultura:

- kultura kao estetska forma i praksa (polje umetničkih kultura);
- kultura kao način života;
- kultura kao resurs za podršku društvenom razvoju.

Moglo bi se reći da je savremeni pristup kulturi veoma eklektičan, pa se možemo potpuno saglasiti sa stavom Georga Zimela da onaj koji govori o kulturi mora ograničiti višeznačnost njenog pojma u skladu sa svojim svrhama. U ovom radu kulturu shvatamo kao ukupan način života jedne zajednice koji u sebi sadrži gotovo sve što je karakteristika njenog identiteta – počevši od vrednosti i verovanja, preko rukotvorina, folkloru, usmenog narodnog stvaralaštva, istorijskih spomenika i lokalne kuhinje do savremene umetničke produkcije, mode, informacionih tehnologija, medija, sporta i drugog. Kultura u antropološkom smislu obuhvata sve aspekte i načine ljudskog života; ne samo kako se ljudi izražavaju i organizuju svoj emocionalan život i ideologije, već takođe kako regulišu, npr., svoje društvene i ekonomske odnose, i kako brinu, ili ne brinu, o ekologiji i (mentalnom) zdravlju u svojim društvima. Moguće je primetiti da šire, antropološko „shvatanje kulture kao načina života implicitno „unosí“ kulturu u društveni milje, upućuje na to da je ona deo društvenog razvoja, ali ne mehanički, već aktivni, integrativni deo. Analiza svake kulturne pojave pokazuje da se kultura dovodi u vezu sa najbližim i najprečim potrebama i interesima društva. Dovodenje kulturnih sistema u vezu sa društvenim sistemima, i kulturnog razvoja u vezu sa društvenim razvojem usmerava nas ka sociološkom određenju kulture“ (Božilović, 2010:19).

Mišljenja smo da kritički pristup kulturi kao načinu života i semantička evaluacija kulturnih proizvoda i aktivnosti nije samo sociološki moguća, već je neophodna kao vrlo korisno sredstvo u sociološkoj analizi nivoa kulturne participacije, kvaliteta interkulturnih odnosa, a time i u usmeravanju/podsticanju ličnog i opšteg društvenog razvoja.

---

¹⁰ Ova definicija je u skladu sa zaključcima Svetske konferencije o kulturnim politikama (MONDIACULT, Meksiko Siti, 1982), Svetske komisije za kulturu i razvoj (Our Creative Diversity, 1995) i Međuvladine konferencije o kulturnim politikama za razvoj (Štokholm, 1998).

1.3. Kulturna dimenzija razvoja – kulturni kapaciteti kao razvojni resursi

---

„Kultura je, u svim svojim dimenzijama, fundamentalna komponenta održivog razvoja. Kao skladište znanja, mišljenja i vrednosti, koji prožimaju sve aspekte naših života, kultura definiše način na koji ljudi žive i deluju na lokalnom i globalnom nivou (...) Vizija razvoja obuhvata kulturu kao važan deo proširenja izbora, obezbeđivanja ljudskog dostojanstva, blagostanja i unapređenja slobode.“

UNESCO,
Moć kulture za razvoj, 2010.¹⁰

Nijedna bitna komponenta naučne interpretacije fenomena kulture ne može se sagledati nezavisno od suštine društvenih procesa i integralnog razvoja društva. U akademskom i političkom diskursu sve češće se može naići na upotrebu pojma *kulturna dimenzija razvoja*, kojom se naglašava značaj povezanosti između kulturnih faktora – vrednosti, tradicije, načina života – i društvenog razvoja, uz promišljanje kvaliteta i intenziteta njihovih međusobnih uticaja. Koncept društvenog razvoja, dakle, sve više prepoznaje potrebu uključivanja kulture, vrednosti i stvaralaštva u oblast svojih planova i strategija, te kulturne perspektive sve više čine suštinsku osnovu svih razvojnih planiranja. Podsticanje kulturne participacije, razvoj kulturnog stvaralaštva, zaštita kulturnih dobara, afirmacija i promovisanje kulturnih identiteta i raznolikosti značajni su ciljevi tranzicije u okviru planiranja i ostvarivanja procesa modernizacije i društvenog razvoja. Uz ekonomske, socijalne i ekološke segmente razvoja, puni društveni napredak moguće je ostvariti uz uvažavanje kulturnih i svih drugih specifičnosti, vrednosti i osobenosti lokalnih zajednica, kao i uz usaglašavanje ciljeva njihovog razvoja sa opštim društvenim razvojem.

---

¹¹ UNESCO, *The power of Culture for Development*, dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001893/189382e.pdf>. (izvoru pristupljeno 01.07.2013.)

Iako progres ne postoji van vremena, nije svako vreme progresivno, niti se društveni razvoj sam po sebi može automatski i neupitno svesti na progres. Ova konstatacija opravdava potrebu za izvesnim pojašnjenjem pomenutih kategorija. Pojam **društvenog razvoja** označava postupne promene/preobražaj radi dostizanja složenijeg stanja neke pojave. On nema nužno ili unapred dato vrednosno značenje, jer se u istorijskom kontinuitetu tumači kao proces koji ima svoje uspone i padove, pa se može govoriti o regresivnom i progresivnom društvenom razvoju. S druge strane, društveni napredak podrazumeva progresivni razvoj društva i čovečanstva u cilju afirmacije i ostvarivanja fundamentalnih ljudskih vrednosti, poboljšanja kvaliteta života ljudi, te ima eksplicitno pozitivnu vrednosnu konotaciju (Popović i Ranković, 1981: 138). **Kulturni razvoj** je, pak, bitna dimenzija opšteg društvenog razvoja i mnogostruko je povezan sa njim, a odnosi se na proces promena kulturnog života neke zajednice sa ciljem ostvarivanja njenih kulturnih vrednosti. Kulturne tradicije, nasleđeni obrasci ponašanja, karakteristike društveno-političkog sistema, tehnološki razvoj i ekonomske okolnosti u značajnoj meri uslovljavaju ostvarivanje željenih, a suzbijanje neželjenih posledica razvoja. „Pojam kulturnog razvoja se prvi put javlja 1970. na konferenciji UNESCO-a posvećenoj kulturnim politikama. Njime se nastoji da se ukaže na **kulturnu dimenziju razvoja** koji je do tada shvatan pre svega u ekonomskom i tehnološkom ključu“ (Dragičević-Šešić, Stojković, 2011: 63)

Društveni razvoj je suštinsko pitanje koje bi savremeni čovek, suočen sa svetom koji se potpuno menja, sebi trebalo da postavlja i zbog kojeg bi trebalo da bude zabrinut. Luj Dolo s pravom uočava da je pomenuti „problem utoliko bitniji što je povezan sa mnogim drugim aktuelnim pitanjima, kao što su kulturni razvoj podstaknut – ali, u kojoj meri? – materijalnim razvojem, ekonomski napredak, traganje za jednim potpuno promenjenim načinom života u kojem kultura, sredstvo kojim čovek istovremeno određuje i svoju individualnu i svoju kolektivnu sudbinu, izgleda kao ključni element“ (Dolo, 2000: 9). I upravo ovde dolazimo do kontekstualne ravni, neophodne za razumevanje značenja društvenog razvoja. Reč je o njegovoj kulturnoj komponenti. Kulturna dimenzija razvoja se temelji na povezivanju kulture i razvojnih ciljeva, podrazumevajući integralnu upotrebu kulturnih resursa i potencijala radi progresivnog razvoja pojedinca i zajednice. Budući integralno vezana za kulturne aktivnosti, sistem vrednosti i preferencije, kulturna dimenzija razvoja značajna je utoliko pre što kultura, iako se menja uporedo i pod uticajem ostalih društvenih

promena, i sama u značajnoj meri priprema, stimuliše i usmerava te promene. Mišljenja smo da su kulturni i društveni razvoj komplementarni koncepti, višedimenzionalni procesi koji impliciraju razvoj mnogobrojnih područja u vrednostima, svesti, ponašanju, aktivnostima, načinu života ljudi. Kultura nije vakuum, ideološki zaštićena sfera, bez uticaja istorije, tradicije, politike ili značaja previranja različitih društvenih grupa i interesa. Naprotiv, reč je o nizu različitih socijalnih, nacionalnih, verskih, rodnih, rasnih diskursa i heterogenih identiteta koji utiču na naše razumevanje i vrednovanje društvene i kulturne stvarnosti, usmeravajući njen razvoj.

Kulture u sebi sadrže racionalne, kritičke, stvaralačke i podsticajne elemente koji u značajnoj meri mogu omogućiti i doprineti individualnom i opštem društvenom razvoju. S druge strane, zastrašujuća iskustva balkanskih zemalja u 20. veku pokazala su da kulture u sebi nose i elemente koji u izvesnim istorijskim momentima ili „zgodnim“ političkim prilikama posežu za iracionalnim izborima i postupcima. Segmenti kulturnog nasleđa zarobljeni etnocentričnim vrednostima, ukorenjene kolektivne navike i tradicionalistička shvatanja pokazuju se često kao usporavajući ili ograničavajući faktori društvenog napretka. To je uslovalo pojačano naučno interesovanje za koncept kulturno-vrednosne dimenzije razvoja u pokušajima razumevanja i objašnjenja postojeće društvene stvarnosti.¹²

Razmatrajući odnos demokratije i kulture, Branislav Stevanović postavlja pitanje da li kulturu treba posmatrati kao *vrednost po sebi* ili kao nešto što stiče vrednost *u zavisnosti od doprinosa* koji daje razvoju društva. On ukazuje da je „dugo u evropskim društvima bio prihvaćen stav da kultura samim svojim postojanjem doprinosi boljem kvalitetu života u zajednici. Poslednjih decenija, međutim, pojavio se i takav koncept kulture koji u njoj vidi efikasno sredstvo opšteg društvenog razvoja“ (Stevanović, 2008: 309). Utoliko sve veći broj naučnika, političara i praktičara uključenih u osmišljavanje i implementaciju razvojnih projekata pažnju usmerava danas na ulogu kulturnih vrednosti i stavova u pospešivanju ili otežavanju društvenog progressa. Moglo bi se reći da su oni intelektualni naslednici Maksa Vebera koji je rast kapitalizma objašnjavao kao, u suštini, kulturni fenomen ukorenjen u religiji (Weber, 1989), Aleksisa de Tokvila koji je došao do zaključka da je funkcionisanje američkog

---

¹² *Svetska studija vrednosti* (pet sprovedenih istraživačkih „talasa“ u oko 80 zemalja sveta); *Evropske kulturne vrednosti* (istraživanje kulturnih aktivnosti i stavova građana zemalja članica EU – 2007. god.); *Kultura i preobražaj Srbije – vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine* (četvrto istraživanje u projektu „Politika i svakodnevni život“, koje se sprovodi u Srbiji od 2001. godine) i dr.

političkog sistema omogućila kultura uskladiva sa demokratijom (Tokvil, 1990), i Edvarda Banfilda (Banfield, 1958) koji je nastojao da pokaže da koreni siromaštva i autoritarizma u južnoj Italiji leže u kulturi i pri tome istinski verovao da je takvo objašnjenje univerzalno primenljivo. (Videti: Harison, Hantington, 2004: 21)¹³. Tumačeći aktuelne procese i krize koje ih prate kao izraz dubinskih promena savremenog društva, Alen Turen takođe ukazuje na značaj kulturne dimenzije razvoja, pod kojom podrazumeva principe i vrednosti koji otvaraju uslove za slobodu i stvaralaštvo (Turen, 2011: 136–137). Rečeno nas približava zaključku da kulturna dimenzija razvoja naglašava neophodnu važnost kulture u društvenom razvoju, u nameri da se omogući uspostavljanje korelacije normativnih razvojnih okvira sa stvarnim vrednosnim, materijalnim, duhovnim i institucionalnim resursima za njihovo postignuće. Otuda se kultura danas sve više prepoznaje i utemeljuje kao značajan faktor za objašnjenje razvojnih razlika između pojedinih regiona i zemalja u svetu.

Teorija o ulozi kulture u uobličavanju ljudskog života prihvatljiva je kako za „kulturne tradicionaliste”, tako i za „kulturne moderniste”. Nastavljajući veberovsku tradiciju, pojedini istraživači društvenog razvoja (Fukujama, Hangtinton, Harison, Patnam) polaze od pretpostavke da su kulturne tradicije izrazito trajne i da kao takve nastavljaju da uobličavaju političko i ekonomsko ponašanje ljudi u društvima kojima pripadaju. Teoretičari modernizacije (Marks, Dirkem, Bel, Gidens, Bek) zastupaju stanovište da je uspon industrijskog društva povezan sa koherentnim kulturnim promenama koje vode udaljavanju od tradicionalnih sistema vrednosti. Ronald Inglehart je mišljenja da su oba stanovišta tačna (Inglehart, 2004, 147–171), nudeći brojne dokaze u prilog svom stavu zasnovane prvenstveno na apostrofiranju međusobne, dvosmerne uslovljenosti kulture i društvenog (političkog i ekonomskog) razvoja.

Pored tri osnovne dimenzije u okviru koncepta održivog razvoja¹⁴, ekonomske, socijalne i ekološke, mnogi teoretičari (Major, 1991; Di Castri, 1995; Hawkes, 2001;

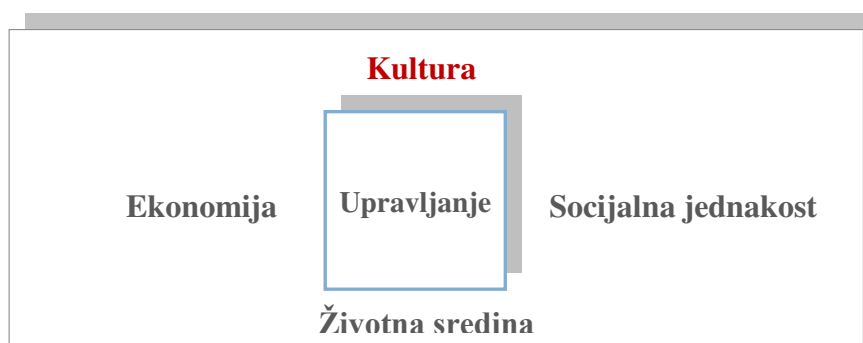
¹³ Lorens E. Harison i Samjuel P. Hantington priredili su knjigu *Kultura je važna – Kako vrednosti uobličavaju ljudski progres (Culture Matters – How Values Shape Human Progres)*. Knjiga je nastala kao zbornik radova usmerenih ka traženju odgovora na pitanje kako kultura utiče na ljudski razvoj, izloženih na simpozijumu Akademije za međunarodne i oblasne studije Univerziteta Harvard (*Academy for International and Area Studies*).

¹⁴ Definisavanje održivog razvoja vezuje se za Izveštaj Komisije Ujedinjenih nacija za životnu sredinu i razvoj (*World Commission on Environment and Development*), a kao koncept prihvaćen je na globalnom nivou na *Konferenciji Ujedinjenih nacija* održanoj u Rio de Žaneiru 1992. godine. Koncept održivog razvoja zapravo ukazuje na neophodnost uspostavljanja novog odnosa između razvoja, blagostanja i zaštite životne sredine, te se shvata kao „unapređivanje tehničko tehnološke osnove rada, porast

Nurce, 2006) sa pravom ukazuju na značaj aktelne kulturne dimenzije razvoja. U težnji da ilustruje značaj kulture za društveni razvoj i da objasni neophodnost poimanja održivog razvoja kroz četiri dimenzije, Di Castri koristi metaforu *renesansne stolice*. Ukoliko želimo da dosegemo održivi razvoj, pomenuti autor smatra da je neophodno usaglasiti četiri oslonca održivog razvoja: ekonomski, ekološki, socijalni i kulturni. „Održivi razvoj može da funkcioniše samo kada su četiri oslonca razvoja – privredni, društveni, kulturni i životna sredina – od podjednakog značaja i jačine, sa čvrstom međusobnom povezanošću i uslovljenošću opskrbljene prilagodivom institucionalnom osnovom. Ako je jedna noga stolice kraća ili duža od ostalih, nema udobnog sedenja, nema održivosti (...).“ (Di Castri 1995, 2-7; navedeno prema: Miltojević, 2011: 644). Kulturni analitičar, australijski istraživač Džon Houks (Jon Hawkes), razvio je na sličan način svoj model *četiri stuba* održivosti, koji uključuju četiri međusobno povezane dimenzije razvoja: odgovornost za životnu sredinu, ekonomsko zdravlje, socijalnu jednakost i kulturnu vitalnost. Grafički bi se to moglo predstaviti na sledeći način (preuzeto iz Pascual i Ruiz, Dragojević, Dietachmair, 2007: 13, 14):

Slika 1: *Stari trougao razvoja*

Slika 2: *Novi kvadrat razvoja*

društvenog bogatstva i blagostanja ljudi uz istovremeno očuvanje životne sredine za opstanak sadašnjih i budućih generacija“ (Marković, 2005: 401).

Poslednjih decenija u akademskim krugovima primetno je u izvesnom smislu preovladavanje kulturološke provenijencije, koja se u naučnim krugovima naziva „kulturni preokret u razvoju”, odnosno *cultural turn in development*. (Alexander, 1988; Pieterse, 1995; Jameson, 1998; Steinmetz, 1999; Bonnell & Hunt, 1999). U skladu sa tim, pojedini teoretičari naglašavaju da je „kultura ušla u studije razvoja u vreme povlačenja od strukturnog i makro pristupa u razvojnoj teoriji ka kulturno orijentisanom pristupu" (Pieterse, 2001: 60). Kultura se, naime, prepoznaje kao značajan činilac društvenog razvoja i postavlja kao najviša vrednost naročito lokalnih razvojnih planova. Vek u kome živimo obeležen je upravo nastojanjem da se u razvojnom pogledu potpuno različite i naizgled antagonističke paradigme, kao što su kulturna i ekonomska, dovedu u istu ravan, kreativno povežu i ostvare poželjnu sinergiju. Savremeni pristup zasnovan na ovakvim ciljevima danas se često naziva *razvoj predvođen kulturom*.¹⁵ Ovako utemeljen razvoj pretpostavlja ostvarenje i niza značajnih i poželjnih socijalnih i humanih ciljeva kao što su obrazovanje, inkluzija, kohezija i očuvanje tradicije (Skot-Hansen, 2006). Izgradnja teorija i praktična iskustva razvoja lokalnih sredina doživljavaju svoj maksimum u težnji za integracijom socijalnog, ekonomskog, ekološkog i kulturnog aspekta razvoja. Indijski ekonomista i filozof Amartia Sen, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1998. godine i profesor na Harvardu, i sam zastupa takvo mišljenje. On naglašava da holistički pristup razvoju nastoji da napravi balans između rasta i razvoja, odnosno da postigne istovremeno ekonomski merljive rezultate – priliv investicija, zapošljavanje i rast potrošnje – i *kulturno* i *socijalno* relevantne rezultate – očuvanje kulturne baštine, socijalna kohezija, kvalitet životnog okruženja, demokratičnost u pristupu najvišim kulturnim (humanim) vrednostima i slobodama (Sen, 1999). Ovo naročito imajući u vidu sugerisanja pojedinih analitičara koji ukazuju da su razvojne strategije u mnogim zemljama uspele da ugroze kulturni

---

¹⁵ Kako se kulturni kapaciteti prepoznaju kao resursi društvenog razvoja pokazuje primer Francuske i poznatog muzeja Luvr. Najbogatiji muzej sveta 2005. godine otvorio je svoj ogranak u Lensu, najsiromašnijem gradu Francuske. Ovaj mali, propali rudarski gradić na severu Francuske, kao i čitava regija u kojoj je smešten, otvaranjem muzeja Luvr-Lens potpuno su ekonomski oživeli, budući da je zabeležen broj od 400.000 posetilaca/turista samo u prva tri meseca nakon otvorenja muzeja. Takođe, i vlada Ujedinjenih Arapskih Emirata je 2007. godine potpisala ugovor sa Francuskom o kupovini franšize poznatog muzeja Luvr. Za korišćenje imena Luvr, povremene procene muzejskih eksponata i otkup kopija svetskih umetničkih remek-dela tokom sledećih 30 godina upravi Luvra isplaćeno je više stotina miliona dolara. Na ostrvu Sadijat, koje će postati kulturni centar Emirata, u narednim godinama privešće se kraju gradnja pet novih muzeja, koja je započeta 2010. godine. Tu će se, osim muzeja Luvr Abu Dabi, naći i Gugenhajm Abu Dabi muzej, u saradnji sa Gugenhajm fondacijom iz Njujorka. Time će kulturna dobra biti približena većem broju ljudi i široj društvenoj javnosti, uz istovremeno upotrebu kulture kao faktora ekonomskog i opšt društvenog razvoja.

diverzitet bez ostvarivanja značajnog ekonomskog rasta (Radcliffe, 2006). To je iniciralo u mnogo slučajeva kulminaciju nagomilanog nezadovoljstva u društvima širom sveta, kao i osnaživanje brojnih pokreta i aktivističkih kampanja u pravcu humanijeg razvoja, zasnovanog na poštovanju kulturnih specifičnosti lokalnih, prostornih i demografskih celina.

Uprkos osnovanom zaključku da procena društvenog razvoja treba da uključi vrednosne kriterijume, kulturne elemente i sadržaje, naročito u nerazvijenim i tranzicionim društvima, mnogi elementi kulture potisnuti su na društvenu marginu i zaboravljeni, dok kultura ne poseduje vitalnost da čoveka uključi u proces integralnog razvoja. Zato bi nacionalne politike pojedinačnih zemalja, pa i Srbije, trebalo da budu usmerene ka razrađivanju novih kulturno-senzibilnih razvojnih strategija, da uz jasno prepoznavanje i ostvarivanje kulturnih prioriteta utemeljuju svoj društveni razvoj. Promovisanje podsticajnih kulturnih vrednosti (obrazovanje, kreativnost, tolerancija, poverenje, preduzetništvo, poštovanje raznolikosti, saradnja) i ostvarivanje progresivnih kulturnih ciljeva (povećanje stope obrazovanosti, smanjenje socijalne i kulturne isključenosti, pospešivanje kulturne produkcije, razvoj kulturne infrastrukture, prevladavanje tradicionalističkih vrednosti) doprineće afirmaciji personalnih i društvenih identiteta u okviru demokratskog društvenog razvoja. Razume se, sve ovo je nemoguće bez slobodne i aktivne kulturne participacije, bez formalnog davanja prava i faktičkog omogućavanja da građani iskažu svoje interesovanje za kulturu i da u njoj ušestvuju i uživaju.¹⁶

Tokom sedamdesetih godina 20. veka organizovan je čitav niz ekspertnih sastanaka pod pokroviteljstvom Unesco-a, koji su tematski naglasili globalne i regionalne razvojne i kulturne probleme. Diskusije su bile koncentrisane na takozvanu „kulturnu dimenziju razvoja”, usmeravajući pažnju uglavnom na pitanje kako pojedine razvojne modele „obogatiti” (i) kulturnom dimenzijom. Sanjin Dragojević ukazuje da je plod ovih napora bilo organizovanje prve međuvladine Svetske konferencije o kulturnim politikama, održane u Veneciji 1970. godine. Poruka te konferencije naglasila je pravo na kulturu kao osnovno ljudsko pravo i značaj kulture za opšti

---

¹⁶ U članu 27 (1) *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* Ujedinjenih nacija eksplicitno je navedeno: „Svako ima pravo da slobodno učestvuje u kulturnom životu zajednice, da uživa u umetnosti i da učestvuje u naučnom napretku i u dobrobiti koja otuda proističe“. Dostupno na sledećoj adresi: http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf (izvoru pristupljeno 18.07.2013.)

društveni razvoj, ukazujući na neizostavnu potrebu vlada država da omoguće i olakšaju pristup kulturi, podstičući kulturnu participaciju (Dragojević, 2006: 62).

Značaj kulture za razvoj i njen doprinos ostvarivanju takozvanih milenijumskih razvojnih ciljeva priznat je od strane međunarodne zajednice (UN GA rezolucije 65/1 i 65/166, 2010)¹⁷, a definisale su ga i prihvatile mnoge međunarodne organizacije – pre svih Ujedinjene nacije, Savet Evrope, Evropska unija i UNESCO. Na „Svetskoj konferenciji o kulturnim politikama“, koju je UNESCO organizovao u Meksiku 1982. godine, sublimirana su brojna određenja kulture, dok je u usvojenoj deklaraciji objašnjena njena povezanost sa konceptom društvenog razvoja. Uvažavajući predloge sa pomenute konferencije, ubrzo je proglašena *Svetska dekada za kulturni razvoj* (UNESCO, 1988-1997)¹⁸ kojom je naročito naglašena:

- važnost priznavanja kulturne dimenzije razvoja;
- afirmisanje i unapređenje kulturnih identiteta;
- širenje učešća u kulturnom životu (kulturne participacije) i
- promovisanje međunarodne kulturne saradnje.

Takođe, Generalna skupština UN-a je 1992. godine osnovala nezavisnu komisiju pod nazivom „Svetska komisija za kulturu i razvoj“. Ona je 1995. godine objavila izvještaj pod nazivom *Naš kreativni diverzitet*¹⁹, koji je odmah postao ključni dokument u razumevanju veze između koncepta kulture i razvoja. Aktualizaciji kulturne dimenzije razvoja doprinelo je i usvajanje *Agende 21 za kulturu*²⁰ na četvrtom forumu lokalnih vlasti u Barseloni 2004. godine, u kojoj se ukazuje na značaj kulture za ostvarivanje održivog razvoja i ističe neophodnost postojanja i poštovanja kulturne raznolikosti. U posebnom dokumentu UNESCO-a iz 2012. godine pod nazivom *Upravljanje znanjem za kulturu i razvoj* veoma eksplicitno je objašnjena pomenuta korelacija: „**Kultura može da olakša ekonomski rast kroz otvaranje novih radnih mesta, kroz kulturni turizam i kulturnu industriju, kao važan ekonomski sektor za proizvodnju, potrošnju i pristup. Osim toga, kultura obezbeđuje društvenu osnovu koja**

¹⁷ UN, *Resolution adopted by the General Assembly*, dostupno na: http://www.un.org/en/mdg/summit2010/pdf/outcome_documentN1051260.pdf. (izvoru pristupljeno 04.07.2013.)

¹⁸ *World Decade for Cultural Development* (UNESCO, 1988-1997) . Akcioni plan dostupan na sledećoj adresi: <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000852/085291eb.pdf> (izvoru pristupljeno 13.08.2013.)

¹⁹ *Our Creative Diversity: Report of the World Commission on Culture and Development*, dostupno na : <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586e.pdf>. (izvoru pristupljeno 06.07.2013.)

²⁰ *Agenda 21 za kulturu*, dostupna na: <http://www.ni.rs/uploads/file/Agenda21.pdf>. (izvoru pristupljeno 05.07.2013.)

omogućava podsticanje kreativnosti, inovacija, ljudski napredak i blagostanje. U tom smislu, kultura se može posmatrati kao pokretačka snaga za ljudski razvoj, u pogledu ekonomskog rasta i kao sredstvo za vođenje ispunjenijeg intelektualnog, emotivnog, moralnog i duhovnog života.“²¹

Sadržaj ovih navoda stoji u punoj saglasnosti sa onim što bi danas trebalo da bude svima poznato: pravo na kulturu je neotuđivo ljudsko pravo, to je pravo svakoga da slobodno participira u kulturnom životu zajednice, da ima pristup kulturnim delima i vrednostima, da se kreativno izrazi ili da bude u mogućnosti da generiše nove kreativne obrasce i stvaralačke nagone u razmeni sa drugim ljudima. Na taj način će kultura omogućiti svakom čoveku adekvatniju samoafirmaciju i potpuniji lični razvoj. S druge strane, i čitavo društvo bi trebalo da prepozna značaj kulture i da bude u stanju da iskoristi njenu moć u doprinosu širim društvenim i ekonomskim razvojnim ciljevima.

---

²¹ *Knowledge management for Culture and Development*, UNESCO 2012, dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002196/219636e.pdf>. (izvoru pristupljeno 06.07.2013.)

1.4. **Kultura i perspektive evrointegracije Srbije**

„Tu je ujedinjena Evropa, ponosna na svoju staru kulturu („stara dama”), kao i evropski Balkan sa raznovrsnim kulturnim sadržajima. Integralno, oni čine tipičan kulturni kompleks sa obiljem različitosti. Nijedna akcija ne bi smela ugroziti poštovanje identiteta niti negirati realnost koju čine kulturne razlike. Rečju, Balkan u toku tranzicionog hoda ka ujedinjenoj Evropi mora imati aktivnu ulogu. Jedino tako on za svoj lik u ogledalu Evrope ne može kriviti ogledalo.”

Nikola Božilović,
Kultura i identiteti na Balkanu

Modernizaciju srpskog društva i kulture ne možemo pratiti izvan njenog odnosa prema evrointegracijskim procesima, odnosno nezavisno od aktuelnog zalaganja Srbije za priključenje zemljama članicama Evropske unije. Možemo se složiti sa stavom da aktuelno zalaganje Srbije za pridruživanje zemljama članicama Evropske unije ima, pored svoje ekonomske i političke, i naglašenu kulturnu dimenziju. Stavljajući u stranu ekonomske i političke prerogative (zajednička valuta – evro – i relativizacija državnih granica među članicama EU) koji imaju izrazito naglašene ujednačavajuće efekte, proces evropske integracije bi se iz pozicije kulturologa i sociologa kulture mogao opisati kao veliki eksperiment dijaloga među kulturama, kao manje ili više uspešan pokušaj da se različitosti očuvaju i pretvore u vrednosti. Time se, između ostalog, nagoveštava mogućnost da savremene kulture u postojećem političkom kontekstu zadobiju poziciju posrednika u prevazilaženju postojećih nacionalnih tenzija, naročito u slučaju smirivanja političkih strasti balkanskih zemalja.²² Što bi značilo u širem filozofskom i antropološkom smislu utemeljenje naznaka novog humanizma,

---

²² Ovakva nastojanja istaknuta su i prilikom održavanja devetog samita UNESCO-a u Srbiji, 2. septembra 2011. godine. Na otvaranju skupa šefova država jugoistočne Evrope u jednom od najpoznatijih arheoloških nalazišta u Evropi – Viminacijumu, naglašen je značaj kulture u posvećenosti zemalja pomirenju, dijalogu i promovisanju tolerancije i razumevanja u regionu.

zasnovanog na poštovanju osnovnih prava i sloboda čoveka, na očuvanju kulturne raznovrsnosti, poštovanju specifičnosti lokalnih zajednica, odnosno na univerzalnim ljudskim vrednostima kao vrednostima kulture uopšte. Ideja ujedinjene Evrope poprimila je oblike prvorazrednog ekonomskog i političkog projekta i postala jedan od najznačajnijih razvojnih ciljeva većine zemalja Starog kontinenta. Ova ideja je dugo u krugovima evropskih filozofa, pisaca i drugih nagovestitelja budućnosti živela isključivo kao simbol humanosti i otpora prema brutalnostima tragičnih konflikata koji su potresali evropske narode tokom i nakon mnogobrojnih međusobnih konfrontacija. Edgar Moren, Hans Ernest Gadamer, Pol Valeri, Viktor Igo i drugi izgrađivali su ideju evropskog zajedništva utemeljujući je upravo na evropskoj istoriji i kulturi, a ne na teritoriji kao osnovi etničkog identiteta evropskih naroda oko koje se mnogo puta ratovalo. Dakle, evropska istorija i kultura nisu bile teritorijalno, fizički određene kao ukupnost hronološkog zbivanja i artefakata jednog kontinenta, već su u naglašenom suodnosu bitnih vrednosti i stremljenja oblikovane u simboličkom kontekstu „duha Evrope“ kao „kosmopolitskog, svetskog duha“.

Tokom brojnih i viševekovnih akulturacijskih procesa na evropskom tlu dolazilo je do dodira društava i kultura na više planova istovremeno (ekonomskom, političkom, religijskom, edukativnom i dr.), pri čemu su se neretko odigravali i izvesni prekidi i diskontinuiteti u susretu i modifikovanju kulturnih elemenata.²³ Dodiri kultura i difuzija kulturnih elemenata i vrednosti u Evropi interakcijski su se dešavali u okvirima specifičnih društveno-istorijskih okolnosti²⁴, uglavnom vremenski dugoročno, često postepeno, nekada potpuno spontano, nekada planski, ali gotovo uvek sa nepredvidljivim i posve značajnim ličnim, društvenim i kulturnim posledicama. Prekoračimo li načas granice evropskog kontinenta stavljajući ovu raspravu u kontekst savremenog svetskog društva, možemo reći da proces globalizacije u savremenom svetu neizostavno uspostavlja globalnu kulturnu međupovezanost, pa se danas, više

---

²³ Baveći se sociološkim promišljanjem procesa akulturacije, Rože Bastid naglašava i objašnjava i pojmove „kontraakulturacije“ ili „kulturne rezistencije“ koji se odnose na svojevrstan kulturni otpor, osporavanje, ignorisanje i odbijanje koji nastaju kao reakcija na pokušaje nasilnog nametanja drugačijih kulturnih vrednosti. Moguće je, takođe, u složenim i kompleksnim vidovima akulturacije istovremeno prihvatanje jednih, a odbijanja nekih drugih kulturnih karakteristika, pri čemu se uglavnom lakše i brže prihvataju materijalni, nego li duhovni elementi kulture. (Bastide, 1981).

²⁴ Uzroci ovih procesa su brojni i raznovrsni – seobe naroda, kolonijalna osvajanja, tržišna ekspanzija, ratni uslovi, dugogodišnje življenje na istom geografskom prostoru, medijski posredovano masovno komuniciranje u savremenom svetu i sl.

nego ikada, naglašava potreba za svetom kao prostorom stalne kulturne razmene i interakcije, ali i očuvanja sopstvenog kulturnog identiteta.

Tokom poslednje decenije Srbija je kao zemlja u tranziciji uložila velike napore da izvrši reforme svojih institucija, zakonodavnog okvira i ekonomskih propisa, u cilju usaglašavanja s evropskim i međunarodnim standardima i podsticanja otvorene i efikasne tržišne privrede. Potvrđujući posvećenost evropskim integracijama, Srbija preduzima praktične korake ka nastavku reformi, posvećujući posebnu pažnju borbi protiv korupcije, jačanju vladavine prava, zaštiti prava manjina i ekonomskom oporavku, uz značajne napore ka unapređivanju regionalne saradnje. Međutim, „stiče se utisak da se problemi u ekonomskom i institucionalnom delu društva lakše prihvataju, podnose i rešavaju, dok su stvari na planu svesti i duhovne kulture delikatnije. Ljudi se teže oslobađaju starih navika, predrasuda, ponašanja i vrednosti” (Božilović, 2007: 57). Ovakva konstatacija dobija na značaju tim pre što se u bazičnim vrednosnim orijentacijama ljudi nalaze osnovni podsticaji društvenog i političkog delovanja ili nedelovanja, u čemu se ogleda njihov neprocenjiv značaj za proces ukupnog društvenog razvoja. Pokazalo se upravo na primeru brojnih balkanskih zemalja da se kao najveće prepreke uspešnoj tranziciji nameću negativne vrednosti („zapaljiva smeša autoritarizma, nacionalizma, populizma, dogmatizma”) kao svojevrsne odlike nacionalnog i kulturnog karaktera.

Istovremeno sa brojnim političkim, pravnim i ekonomskim reformama, iz godine u godinu dolazi do opadanja proevropskog raspoloženja među građanima Srbije. Istraživanja pokazuju da mlađi, obrazovaniji i urbaniji deo stanovništva zastupa proevropsku orijentaciju i daje najveću podršku evrointegracijskim procesima Srbije. Nakon političkih promena 2000. godine procenat građana koji su podržavali ulazak Srbije u Evropsku uniju bio veoma veliki, oko 70%, da bi rezultati istraživanja u junu 2011. godine²⁵ pokazali da je ulazak Srbije u EU podržalo 53%, a u decembru 2012. godine²⁶ 41% stanovništva. Ovakvi rezultati tumače se kao posledica veće informisanosti građana o Evropskoj uniji (nisu je doživljavali isključivo idealistički), gubitka poverenja izazvano priznavanjem nezavisnosti Republike Kosova od strane

---

²⁵ Kancelarija za evropske integracije Vlade Republike Srbije dva puta godišnje sprovodi istraživanje javnog mnjenja o evropskoj orijentaciji građana. Više podataka moguće je naći na sledećoj adresi: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/javno_mnjenje_jun_2011.pdf. (pristupljeno izvoru 24.07.2013.)

²⁶ http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/istrazivanje_dec_2012.pdf. (pristupljeno izvoru 24.07.2013.)

većine članica Evropske unije, mnogim diskutabilnim i jednostranim sudskim odlukama Haškog tribunala, kao i ekonomskom krizom i njenim teškim posledicama sa kojima se Evropska unija i građani Srbije sve teže nose.

Opadanje proevropske orijentacije građana Srbije treba smestiti u širi sociokulturni kontekst i dovesti u vezu sa dominantnim sistemom personalnih i društvenih vrednosti. Vrednosti su neotuđivi atributi, a time istovremeno i distinkcije različitih kultura, te mnogi sociolozi (Bauman, 1984; Kale, 1982; Sokolov, 1976) problem vrednosti smatraju jednim od centralnih problema teorije kulture i samih društvenih istraživanja. U sociološkom diskursu se polazi od opšteprihvaćenog shvatanja da vrednosti imaju izvesna svojstva koja pogoduju objašnjenju društvenih stavova i ponašanja, imajući pre svega u vidu njihovu klasno-slojnu, kulturnu i širu društvenu uslovljenost. Utoliko je analitičkom duhu svakako prihvatljiv stav da će „u zavisnosti od određene vrednosne orijentacije individue i društvene grupe zauzimati različite poglede na svet i odnos prema svojoj okolini: deterministički/fatalistički u zavisnosti od gledanja kroz prizmu slučajnosti ili slobode; individualistički vs. kolektivistički; altruistički vs. egoistički; aktivistički ili pasivistički; jednodimenzionalno vs. višedimenzionalno (pluralističko) poimanje sveta u kojem žive itd.” (Golubović i Jarić, 2010: 19). Baveći se problemom kulture i preobražaja Srbije, odnosno vrednosnim usmerenjima građana u promenama posle 2000. godine, Zagorka Golubović i Isidora Jarić svojim kvalitativnim istraživanjem pokazuju da su dominantne vrednosti građana Srbije još uvek značajno opterećene naslagama prošlosti – neprevladani nacionalizam i znatan uticaj tradicionalizma i fatalizma. Ekonomska kriza uslovljava primarnu opredeljenost većine građana ka zadovoljenju materijalnih potreba, uz odsustvo svesti o značaju kulture (što koincidira sa veoma niskim stepenom obrazovnog nivoa stanovništva), dalje inicirajući obnovu religioznosti, ksenofobičnost, odsustvo građanskog aktivizma u pokretanju društvenih i političkih promena. Pružajući empirijsku potvrdu ovakvih stavova, pomenute autorke napominju da takav odnos prema stvarnosti, koji je još uvek dominantan među Srbima, dovodi značajnu grupu građana do stanja konfuzije, odsustva dubljeg kritičkog razmišljanja i do rezignacije, preplićući se sa njihovim povlačenjem u sebe ili u svoje najuže porodično okruženje. Ambivalentan odnos prema evropskoj orijentaciji utemeljen je u gubitku nade da može biti bolje ili u izražavanju sumnje da bi nam ulaskom u Evropsku uniju zaista bilo bolje (Golubović i Jarić, 2010: 109).

Iako je sumnja u mogućnost demokratizacije društva Srbije još dosta prisutna, pomenuto istraživanje pokazuje da je, na izvestan način, došlo do razbijanja homogenizacije društva na ideološkom planu (koja je, kako autorke sugerišu, bila jača u početnim godinama tranzicije) i da je svest o demokratskim načelima i vrednostima modernog društva u većoj meri prodrila u način mišljenja izvesnih građana. „Uočava se izdvajanje grupacije građana koja napušta determinističko/fatalističko shvatanje života i približava se demokratsko/liberalnom shvatanju prava na otpor, na slobodno razmišljanje o opcijama/alternativama pogleda na svet/društvo/kulturu“ (Golubović i Jarić, 2010: 111). Izvesno je da upravo pripadnici ove grupacije stanovništva, za koje se pokazalo da su materijalno boljestojeći, obrazovaniji i mlađi građani Srbije, utemeljuju reformske tendencije ka široj evropskoj, pa i svetskoj integraciji uz opredeljenost ka korenitim društvenim i kulturnim reformama.

Za razliku od ideološkog diskursa i dnevno-političke retorike, u čijem je središtu preovlađujuće nastojanje ka idealizovanju Evropske unije, podeljena su mišljenja u vezi sa ovim složenim oblikom integracije u savremenosti. Jasno je uočljiva podela na apologetsku i kritičku struju među autorima. Jedni afirmativno pišu o EU kao ostvarenju „evropskog sna“ (Rifkin, 2006), o fenomenu nastanka „kosmopolitske Evrope“ (Bek, 2006) i mišljenja su da „EU predstavlja najoriginalniji i najuspešniji eksperiment u izgradnji institucija posle Drugog svetskog rata i sredstvo za širenje mira, demokratije i otvorenih tržišta“ (Gidens, 2009: 280). Drugi teoretičari izražavaju evroskepticizam pišući o EU kao „velikoj iluziji“ (Menk, 1989) koja se udaljava od prvobitnog projekta koji su lansirali utemeljivači evropske ideje, ili se protive mitu o mondijalizaciji Evrope, kritikujući „sve agresivniju ekspanziju anglosaksonskog neoliberalnog modela razvoja, u čijem je središtu filozofija tržišnog fundamentalizma“ (Burdije, 1999a).²⁷

Kada se govori o razvoju i društvenom napretku zemalja Trećeg sveta, obično se ima na umu privredni rast i podražavanje zapadnog razvojnog modela. Kako diskurs o razvoju ne bi sugerisao Zapad kao najbolji identifikacioni model za ostatak zemalja u razvoju, neophodno je u kontekstu evrointegracijskih perspektiva prevazići unifikaciju razvojnih modela, očuvanjem kulturnog identiteta naroda i afirmisanjem kulturnog sopstva u pluralizmu kultura u evropskom prostoru. Svaka kultura mora da odredi sebe

---

²⁷ Videti opširnije u knjizi: Mitrović, Lj., *U vrtlogu tranzicije. Srbija u kontekstu globalnih i regionalnih procesa*. Niš: Filozofski fakultet, 2012.

„unutar skupa konkretnih granica koje prepoznaje kao svoje, unutar ekskluzivne istorijske partikularnosti. To je potrebno, da bi nacionalna kultura zasnovala novi identitet, pronašla *društvenu* homogenost, lingvističku tradiciju i geografski kontinuitet: drugim rečima, *domaću prošlost* (na primer, u integrisanoj Evropi)” (Zjalić, 2006). Otuda potreba da se sagledavanje i proučavanje nacionalne kulture shvati istovremeno kao sredstvo sopstvene spoznaje, radi utemeljenja sopstvenog kulturnog bića, ali i kao kreativnost i praktični angažman društva iznutra, da bi sopstvenu kulturu bilo moguće približiti, a ne isključivo prilagodjavati drugim društvima i kulturama u procesima njihove modernizacije. To podrazumeva pristupanje Evropi kao „mozaiku kulturnih mikroprostora koji čini mnoštvo nacionalnih, regionalnih, klasnih, generacijskih i polnih kultura i subkultura koje su, uzete zajedno, osnova za nastajanje kompleksa evropskog kulturnog identiteta“ (Stojković, 2008: 10).

Bez obzira na brojne i osnovane kritike upućene Evropskoj uniji zbog krize kroz koju ona prolazi, izazivajući istovremeno i krizu evropskog identiteta, proces pridruživanja Srbije prepoznaje se kao jedan od mogućih, poželjnih načina uspostavljanja pravne države, stabilizovanja institucija i kulturnog povezivanja sa Evropom i svetom. Ovaj proces doživljava se i tumači kao sredstvo ili adekvatan način za ostvarenje suštinski i formalno značajnih postulata i razvojnih ciljeva društva Srbije. Potpuno svesni opasnosti nekritičke evrofilije i gajenja preteranih evroiluzija, očekuje se da će aktivno otvaranje prema svetu i konstruktivna saradnja i integracija sa zemljama regiona i Evrope doprineti napretku i izlasku Srbije iz periferne pozicije, kao i poboljšanju kvaliteta života njenih građana. Štaviše, očekuje se da će članstvo u EU obezbediti mogućnosti dodatnog razvoja, proširiti različitost umesto što će nametnuti uniformnost, da će to ohrabriti institucionalnu i infrastrukturnu modernizaciju i stvoriti nove mogućnosti za međunarodnu pokretljivost i saradnju. Da bi se suočila sa svim tim, Srbija mora ubrzano da utvrdi svoju sveopštu strategiju razvoja i osnovne prioritete koji će je uz ogroman, dobro osmišljen i usmeren napor celog društva, izvući iz položaja siromašne zemlje na rubu razvijenog sveta. Ovi procesi moraju biti praćeni dovoljnim stepenom saglasnosti građana oko bazičnih vrednosti (poštovanje ljudskih prava, sloboda, politička i pravna jednakost) uz očuvanje kulturnog identiteta i posebnosti društva Srbije.

Čime god da su konkretno motivisana, i ma koliko u datoj situaciji bila nestabilna, „političko-kulturna usmerenja ka Evropi i svetu, nasuprot ekstremima

tradicionalističke i nacionalističke identifikacije, vode jačanju integrativnih potencijala balkanske populacije u celini. (...) Integracija Balkana u Evropu dešavaće se uz internu transformaciju vrednosti i međusobni dijalog između naroda na ovom prostoru, a ne samo „odozgo“, tj. političkom odlukom od strane vrhova i lidera EU“ (Stevanović, 2013: 330). Postoji neraskidiva povezanost kulture i kulturnih vrednosti sa celokupnim funkcionisanjem i razvojem društvenog, ekonomskog i političkog života zemlje. Osnovna intencija ovoga rada jeste tematizovanje mesta i uloge kulture u savremenim promenama društva Srbije, odnosno istraživanje i analiza kulture kao podstičućeg ili ograničavajućeg faktora njegovih modernizacijskih i evrointegracijskih procesa.

1.4.1. Evropska politika u oblasti kulture

„Evropska integracija neće se stvarno desiti, i neće značiti ama baš ništa za evropske građane, bez kulturne dimenzije.“

Jost Smirs (Joost Smiers)

„Kada bi trebalo počinjati iz početka, počeo bih od kulture.“

Žan Mone (Jean Monnet)²⁸

Kao faktor od značaja za integraciju Evrope, kulturu čini mnoštvo različitih tradicija, sistema vrednosti, simbola, institucija, praksi i ljudskih odnosa. Uzimajući u obzir istoriju evropskih kulturnih odnosa, može se reći da razvoj svake od pojedinačnih nacija, kultura i tradicija nije shvatljiv bez uvida u njihove dugogodišnje interakcije i međudelovanja. Kultura je nesumnjivo oblikovala čitave zajednice, generacije, čitava istorijska razdoblja, oblikovala je temeljne vrednosti koje možemo prepoznati kao evropske.²⁹ Štaviše, međuodnosi i dodiri kultura, njihovo prožimanje i preplitanje uz ostvarivanje korisne saradnje, ali neretko i uz izloženost konfliktnim situacijama i najbrutalnijim zločinima, nekada kao i danas, značajni su za upoznavanje evropske kulturne, političke i sveopšte društvene realnosti.

---

²⁸Žan Mone (1888–1979), uticajni francuski ekonomista i diplomata, nazvan je „Ocem Evrope“. Njegovi inovativni i pionirski naponi tokom 50-ih godina 20. veka predstavljali su idejni ključ za uspostavljanje *Evropske zajednice za uglj i čelik*, koja je predstavljala prvi korak u procesu političkog i ekonomskog ujedinjenja, odnosno bila je preteča današnje Evropske unije. Zajednica je imala prvenstveno cilj da pod kontrolu stavi proizvodnju uglja i čelika, odnosno vojnu industriju i na taj način dugoročno i planski predupredi izbijanje novih ratova i doprinese prosperitetu u Evropi. Imajući u vidu problem kulturnog diverziteta i značaj kulturne dimenzije razvoja evropskog društva, Mone je pred kraj svog života u obraćanju evropskim liderima nagovestio da bi sledeći put izgradnju ujedinjene Evrope počeo sa kulturom, ne sa ekonomijom.

²⁹ Među specifičnim kulturnim vrednostima koje su kroz viševjekovno istorijsko trajanje oblikovale srž evropskog identiteta, kao najuticajnije treba pomenuti sledeće: nasleđe grčkog i rimskog humanizma, judaizam i hršćanstvo, renesansa, naučni racionalizam, liberalna misao, industrijska revolucija, romantizam, socijalističko učenje kao i ustavna demokratija, koncepcija političkog uređenja u obliku države-nacije, poštovanje principa podjednakih mogućnosti, građanske vrednosti, težnja za očuvanjem mira i kulturnog diverziteta i dr. Detaljnije u: Stojković, B., *Identitet i komunikacija*. Beograd: Čigoja štampa, 2002.

Evropska unija, jedinstvena međuvladina nadnacionalna ekonomsko-politička, monetarna i kulturna zajednica evropskih država, nastala je kao rezultat procesa saradnje i integracija, koji je idejno pokrenut još u 18. veku, a formalno-pravno utemeljen 1951. godine stvaranjem Evropske zajednice za ugalj i čelik. Već 1957. godine pristupilo se još širem procesu integracije stvaranjem Evropske ekonomske zajednice. Iz nje je nastala današnja Evropska unija, stupanjem na snagu Mاستritskog ugovora 1. novembra 1993. godine.³⁰ Treba svakako imati u vidu da je Evropska zajednica nastala i da se razvijala na potrebi ekonomsko-političkog interesa velikih evropskih država, odnosno da je primarni osnov integracije evropskih zemalja bilo područje teške industrije (ugalj i čelik). Pri tome, kultura nije bila oblast koja je privlačila pažnju i interesovanje zvaničnika EZ, pa je ona uglavnom bila prepuštana aktivnostima Saveta Evrope i Uneska. „Ali, tek 1988. godina predstavlja prekretnicu u odnosu Evropske zajednice prema kulturi. Tada je usvojen dokument *Novi podsticaji za kulturu u Evropskoj zajednici*³¹ koji, polazeći od perspektive evropske integracije, na istovremeno obuhvatan i precizan način navodi osnovne pravce i prioritete kulturne politike Zajednice“ (Dragičević Šešić, Stojković, 2011: 300). Takođe, Mاستritskim ugovorom (član 128.), odnosno Ugovorom o Evropskoj uniji (član 151.) formalno je prepoznat značaj kulture u evropskim integracijama, od kada je brojnim programima i projektnim aktivnostima započeto:

- podsticanje evropske kulturne raznolikosti,
- isticanje zajedničkog kulturnog nasleđa,
- razvijanje evropske kulturne industrije i
- podsticanje kulturne saradnje.

Kultura je oduvek bila delikatno polje intervenisanja u oblasti evropske politike. Imajući u vidu da Ugovorom o Evropskoj uniji zemlje članice izričito prepuštaju deo svoje nadležnosti Uniji, Branimir Stojković skreće pažnju na postojanje takozvanih „sivih zona“ kao što su kultura i obrazovanje, kod kojih nije jasno da li i u kojoj meri institucije EU imaju pravo odlučivanja. Prilikom formulisanja konačnog teksta

---

³⁰ Detaljnije nalaze na ovu temu pruža sledeća publikacija: Stojković, B. (1995) *Kulturna politika evropske integracije – Evropska unija i Savet Evrope*. Beograd: Institut za evropske studije. Takođe, više informacija o nastanku, osnovnim pojmovima, idejama i vrednostima Evropske unije moguće je naći u brošuri: *Kako, zašto, da li, kada... Evropska unija?* Dostupno na internet adresi: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/publikacije/kako_zasto_2010.pdf (izvoru pristupljeno dana 28.07.2013.).

³¹ CEC, 1988 (Commission of the European Communities)

Ugovora o Evropskoj uniji, naročito manje zemlje članice Unije nastojale su da ograniče njene kompetencije u oblasti kulture, doživljavajući ih kao pretnju sopstvenom kulturnom identitetu. U Ugovoru se ne upotrebljava pojam evropska kultura, niti evropski kulturni identitet, već se samo na nivou preporuke govori o doprinosu razvoju kulture zemalja članica uz poštovanje njihove nacionalne i regionalne raznolikosti, uz istovremeno isticanje zajedničkog kulturnog nasleđa (Stojković, 2002: 68). Otuda je evropska politika u oblasti kulture osmišljena tako da nizom preporuka, projekata i praktičnih aktivnosti radi na očuvanju, širenju i razvijanju kulture u Evropi, podstičući kulturnu raznolikost i svest o zajedničkom kulturnom nasleđu, unapređujući dijalog između različitih kultura.³² Pri ostavri vanju ovakvih ciljeva polazi se od stava da značajna kulturna dostignuća iz oblasti jezika, književnosti, muzike, filma i drugih umetnosti, iako pripadaju određenom gradu, zemlji ili regionu, takođe predstavljaju zajedničko kulturno nasleđe Evrope. Unija je usmerena da očuva i podrži ovu raznolikost i da je učini dostupnom drugima van svojih granica putem umetnosti, plesa, muzike, kulinarstva, medija ili preko njena 23 zvanična jezika, i još mnogo regionalnih i lokalnih jezika.

a) Jedan od primarnih ciljeva evropske politike u oblasti kulture usmeren je na **podsticanje kulturne participacije građana** i na podršku **politike kulturne uključenosti**. Smatra se da je ovakva podrška u korelaciji sa ciljevima humanog razvoja, kao što su konsolidovana demokratija, izgradnja efikasne države i osiguranje jednakosti za sve građane. Otuda proizlaze opravdana mišljenja da bi „kultura posredstvom posebnih kulturnih politika trebalo da stimuliše socijalnu uključenost u skladu sa demokratskim društvom i pravom pojedinca/grupe na jednak tretman u zajednici“ (Cvejić, Babović, Pudar, 2011: 95, 96). U ostvarivanju ovakvog cilja, evropska politika u kulturi je u različitim periodima i na različite načine bila usmerena na kulturno uključivanje i kreativno stimulisanje što većeg broja ljudi, kroz razvijanje kulturnih interesovanja i potreba, kao i kroz uklanjanje i umanjanje prepreka za njihovo zadovoljavanje.

---

³² Među značajnim projektima i programima EU u oblasti kulture trebalo bi pomenuti sledeće: Evropska prestonica kulture (*European Capitals of Culture*), Program Kultura 2007-2013 (*Culture Programme 2007-2013*), Evropski mesec kulture (*European Cultural Month*), Kulturne nagrade EU (*EU Culture Prizes*), Evropska biblioteka (*European Library*), Evropska godina interkulturalnog dijaloga, 2008 (*European Year of Intercultural Dialogue, 2008*), Evropska godina kreativnosti i inovacije, 2009 (*European Year of Creativity and Innovation, 2009*) i dr. Više informacija moguće je naći na sledećoj adresi: http://ec.europa.eu/culture/news/ne0008-european-year-of-creativity-and-innovation_en.htm (izvoru pristupljeno 14.08.2013.)

U preovlađujućem uverenju da su umetnost i kultura put ka ličnom prosvetljenju i produhovljenju, *pedesetih godina* 20. veka evropska politička agenda bila je okrenuta ka prosvetiteljskim idealima. To je, u prvom redu, iniciralo nastojanje da se najrazličitijim društvenim grupama omogući lakši pristup umetnostima i elitnoj, visokoj kulturi (književnost, klasična muzika, slikarstvo, vajarstvo i sl.). Velika pažnja posvećena je izgradnji klasičnih kulturnih institucija (muzeji, pozorišta, galerije, koncertne dvorane), koje su bili stožeri ovakve kulturne politike. Vrlo brzo se, međutim, odustalo od ovakvog koncepta, pre svega zbog prilično pasivnog doživljavanja uloge i značaja publike. Ubrzo je shvaćeno da omogućavanje pristupa umetnosti ne znači mnogo, ukoliko stvaralaštvo i kreiranje samih umetničkih sadržaja nije demokratizovano i ne nalazi se u funkciji socijalnog razvoja (Tomka, 2012).

Šezdesetih godina prošloga veka razvili su se koncepti *demokratizacije* i *decentralizacije kulture*. Preovladavala je ideja veće dostupnosti kulture (pre svega elitne) putem besplatnog pozorišta, putujućih bioskopa, izgradnje domova kulture u većim mestima, ravnomernog kulturnog razvoja grada i sela. Ovo je poznato kao *koncept Andrea Marloa*, francuskog pisca i ministra kulture, utemeljen 1959. godine. Pojam decentralizacije kulture ogledao se u aktivnostima „kojima se ostvarenja u oblasti kulture prenose iz prestonice (ili grada – metropole koji je kulturno središte zemlje) u što veći broj regionalnih kulturnih centara, u kojima se istovremeno stvaraju mogućnosti i obezbeđuju uslovi za prijem tih kulturnih sadržaja“ (Dragičević Šešić, 2002: 147). U tom periodu se, dakle, afirmišu kulturne institucije čiji je program okrenut ka lokalnoj zajednici i čiji su sadržaji participativni i imaju za cilj socijalnu koheziju, inkluziju i ravnomeran društveni razvoj. Nudeći pregled razvojnih karakteristika unutar socio-kulturne politike u Evropi nakon Drugog svetskog rata, Skot-Hansen (prema Bayliss, 2004) ovaj period naziva socijalnim periodom evropskih kulturnih politika. Ovo naročito zbog usmerenosti na izjednačavanje stvaralačkih uslova za sve, a naročito za marginalizovane socijalne grupe kao što su žene, deca, stanovnici seoskih područja, homoseksualci i imigranti (Tomka, 2012).

Sedamdesetih godina karakteristična su visoka izdvajanja za kulturu gotovo u svim evropskim zemljama. Demokratizacija kulture uočljiva je uglavnom u širenju i boljoj društvenoj distribuciji kulturne potrošnje, odnosno u olakšanom pristupu kulturnim dobrima i vrednostima. Kako je u tom periodu postao već sasvim očigledan rascep između takozvane *masovne* i *elitne kulture*, koji je u značajnoj meri ozbiljno

podelio unutrašnji integritet evropskih nacionalnih kultura, veliki napori se ulažu u premošćavanje tog „zjapa“ (Dragojević, 2006: 69). Zaokupljen analizom masovne kulture, Edgar Moren iznosi stav da koncept demokratizacije kulture ne šteti privilegijama visoke kulture. „Čak i kada su u pitanju dela koja podležu toj demokratizaciji, visoka kultura zadržava sektor u kojem neguje monopol na *aktuelno* i *originalno*“ (Moren, 1979: 61).

Osamdesetih godina uočeno je da se problem kulturnog razvoja ne može uspešno izdvojiti iz ukupnog okvira društvenog razvoja. Utoliko se u ovoj kao i u prethodnoj deceniji ne insistira toliko na „demokratizaciji kulture“, koliko na „*kulturnoj demokratiji*“, čiji je idejni autor bio francuz Ogisten Žirar. Smisao ovog koncepta je da se zadovolji kulturni pluralizam, raznovrsnost kulturnih potreba koji se javljaju u okviru narodne, masovne i vrhunske kulture, i da se omogući participacija svih stanovnika i decentralizacija u odlučivanju (Žirar&Gračan, 1977). Time je značajnije afirmisan koncept čije ideje omogućavaju direktnu participaciju i imaju za cilj izgradnju društva u kojem će ljudi biti slobodni da se udruže radi proizvodnje, distribucije i prihvatanja one kulture koju odaberu (Prnjat, 2006: 66). Baveći se analizom kulturne politike u gradovima, Stiven Menel navodi da „*kulturna demokratija*“ ima za cilj da proširi obim individualnog izbora kulturnih mogućnosti. Nikome se ne može uskratiti pravo na pasivnost ako ga on bira, smatra ovaj autor, ali isto tako potpuno opravdano ukazuje da što je bogatiji obim alternativnih mogućnosti, tim je manje verovatno da će neko izabrati pasivnost (Menel, 1982: 12). Fokus je tako značajno pomaknut od kulturne potrošnje, odnosno lakog pristupa kulturnim dobrima, na kulturnu inicijativu i aktivnu participaciju, a posebno na stvaralaštvo ljudi neke zemlje ili regije.

Branko Prnjat napominje da su mnoge evropske zemlje posle Drugog svetskog rata povećale angažman u kulturi, ukazujući da ovu konstataciju istraživači Mataraso i Landri ilustruju narastanjem „kulturnog sektora“, porastom broja onih koji rade u ovoj oblasti, uvećavanjem publike i porastom ekonomskog značaja ovih delatnosti (Prnjat, 2006: 165). Pomenuta dvojica istraživača, Fransoa Mataraso i Čarls Landri, napominju da su zapadnoevropske vlade preduzimale mere da se demokratizuje pristup kulturi, da se olakša pristup institucijama kulture i kulturnim sadržajima i vrednostima (Mataraso, Landri, 2003). Pored ovoga, danas se posebna pažnja usmerava na izgradnju takozvanih

participativnih kulturnih politika, odnosno naglašava se važnost aktivnog učešća građana u kreiranju lokalnog razvoja zasnovanog na kulturi.

b) Evropska politika u oblasti kulture prepoznaje kao svoj značajan cilj i podršku razvoju *interkulturalne kompetencije građana*³³. Time se označava novi model dinamičnog kontakta i odnosa sa različitostima izraženim u konceptu (inter)kulture, koji podrazumeva dinamičnu interaktivnost i razmenu između članova pripadnika raznih etničkih, lingvističkih ili kulturoloških grupa. „Kulturna različitost je važna; ali još nužnije je da ljudi iz mnogih različitih kulturnih sredina budu sposobni da međusobno komuniciraju. Gledajući društvenu mapu Evrope, mora se priznati da ima ljudi koji šetaju ovim kontinentom sa različitim kulturnim poreklima, sa različitim umetničkim željama i koji se izražavaju na svojstven način. Ovo može biti radost za sve, i za izgradnju ujedinjene Evrope, koja gaji dobre odnose sa svim svojim susedima (istočnim i južnim). To takođe može biti izvor opasnih sukoba” (Smiers, 2002: 10). Sugerisani problemi i sukobi mogu nastati, i uglavnom nastaju, naročito u multikulturnim sredinama, onda kada se kultura prihvati kao osnov uspostavljanja i izražavanja individualnih i grupnih identiteta, u raznim političkim konceptima i borbama za legitimizaciju društvenog uključivanja i isključivanja manjinskih kultura, u političkim artikulacijama davanja ili uskraćivanja različitih manjinskih prava u oblasti kulture. Ovo imajući u vidu da tradicionalne kulturne vrednosti u mnogim društvima često uključuju elemente koji nisu uskladivi sa savremenim tumačenjem ljudskih prava (nošenje burki, ritualno obrezivanje dečaka, rana udaja devojčica i sl.), dok naročito pripadnici ranjivih, marginalizovanih grupa u društvu nemaju faktičko pravo na slobodu izražavanja svoje posebnosti kroz kulturne aktivnosti i sadržaje (nacionalne, verske, seksualne manjine i dr.). Otuda opravdan stav da je multikulturalnost Evrope podsticajna u oblasti stvaralaštva, dok je u političkom smislu potencijalno konfliktna.

Potrebno je naglasiti da evropsku politiku u oblasti kulture poslednjih decenija karakteriše konceptualni zaokret od kulturne integracije ka sociokulturnom diverzitetu. „Ranije nastojanje na stvaranju evropskog kulturnog identiteta, na jednoj strani, uz negovanje nacionalnih identiteta, na drugoj, počinje da zamenjuje isticanje kulturne raznolikosti. Kao dokaz za to dovoljno je samo podsetiti da deviza Evropske unije

---

³³ Akademska prihvaćena definicija interkulturalne kompetencije jeste ona prema kojoj se ta kompetencija shvata kao sposobnost efikasne komunikacije i primerenog ophođenja u interkulturalnim situacijama (Bennett, Bennett, 2001).

glasi: Jedinstvo u raznolikosti.“ (Dragičević Šešić, Stojković, 2011: 305). Procenjuje se da razloge ovakve promene treba tražiti u suprotstavljanju procesu globalizacije, koji posredstvom masovne kulture nameće planetarnu kulturnu unifikaciju i standardizaciju (otuda potreba da EU sprovodi svoju kulturnu politiku naročito u oblasti audiovizuelne produkcije). U tom smislu je značajno i nastojanje da se kontroliše „egoizam etničkih identiteta“ koji je u prošlom veku na evropskom tlu zadobio destruktivne oblike u vidu raspadanja višenacionalnih država i brojnih zločina koji su pratili ove procese.

Ovom prilikom načinjen je osvrt na najznačajnije karakteristike evropske politike u oblasti kulture, čime ni na koji način nije iscrpljena veoma bogata i široka tematska oblast, kao i sfera praktičnih ideja i njihovih primena u pojedinačnim segmentima kulturne delatnosti. Nesumnjivo je da kulturna politika pojedinačnih zemalja zavisi od ukupnih društvenih procesa, ekonomske moći društva, istorijskog nasleđa, položaja građana u političkom sistemu i naročito od političke kulture i dominantnih ličnih i društvenih vrednosti. Usvajajući podsticajne mere, isključujući istovremeno svako ujednačavanje zakonskih uredbi i propisa u domenu kulture zemalja članica, preporuka Evropske unije je da bi kulturne politike trebalo razvijati na najnižem mogućem nivou: na nivou regiona, zemalja članica i lokalnih zajednica. Podupiranje izgradnje jedne Evrope sve više i sve izraženije se temelji na priznanju značaja kulture i uloge kulturne razmene i saradnje u okviru savremenih razvojnih procesa. Kao svojevrsna kulturna zajednica obogaćena širokim spektrom različitih nacionalnih uticaja, Evropa bi trebalo da bude poželjno mesto za život ljudi iz različitih kulturnih sredina, koji su kulturno svesni i angažovani, stvaralački i kritički aktivni i senzibilisani za međusobnu, interkulturalnu komunikaciju i saradnju.

1.4.2. Kulturna politika i sociokulturni razvoj Srbije

„O razvoju kulture može se govoriti kada se u dovoljno dugim vremenskim fazama, koje se smjenjuju, proširuje domet kulture i kada jača kulturna aktivnost, kada rastu složenost i raznovrsnost sadržaja kulture, kada u faktički realizovanim sadržajima raste proporcija elemenata koji, po jednodušnom sudu društveno prihvaćenih znalaca, predstavljaju viši nivo kulture, nivo intelektualnih, estetskih, ideoloških i moralnih vrijednosti.“

Antonjina Kloskovska,
Sociologija kulture

Potreba kritičkog promišljanja mesta i uloge kulture u društvenim promenama i potraga za izgradnjom adekvatnog modela kulturne politike danas ima veliki značaj. Pod pojmom kulturna politika podrazumevamo plansku i organizovanu delatnost zajednice s ciljem zaštite već postojećih kulturnih dobara i vrednosti; podsticanja i podržavanja kulturnog stvaralaštva; razvijanja kulturnog života pojedinaca i grupa kojima je namenjena (Dragojević, 2006). Na međunarodnoj Uneskovoj konferenciji održanoj u Monaku 1967. godine kulturna politika je određena kao „suma svih svesnih i promišljenih postupaka, akcija ili odsustva akcija u zajednici, čiji je cilj da se zadovolje određene kulturne potrebe preko optimalnog korišćenja svih fizičkih i ljudskih potencijala kojima u određenom trenutku raspolaže data zajednica” (Prnjat, 2006: 58). Tom prilikom je naglašena neophodnost definisanja kriterijuma kulturnog razvoja, kao i neophodnost da kultura bude posvećena usavršavanju ličnosti i postizanju ekonomskog i društvenog razvoja.

Kultura jednog naroda ne može se posmatrati bez osvrta na njegove društvene, ekonomske i političke okolnosti. Sociološkom analizom današnjeg postsocijalističkog perioda razvoja Srbije zapaža se da politička i ekonomska tranzicija nije donela samo

socioekonomsku promenu, već je uslovlila značajnu promenu u funkcionisanju kulturnog života u svakodnevlju. Sprovedena istraživanja (Đukić Dojčinović, 2003; Cvetičanin 2007; Golubović, Jarić, 2010) pokazala su da je kultura u savremenom društvu Srbije, iako generalno značajan razvojni potencijal, bez adekvatne podrške, bez zvaničnog koncepta strategije razvoja i programa kulturne politike. U ovoj oblasti politika se vodi *ad hoc*, bez jasnih vizija i dugoročnih razvojnih strategija, što u praksi uslovljava brojna lutanja i pogrešne poteze. Kulturno posrnuće tranzicione Srbije moguće je uočiti istovremeno u normativnom, institucionalnom i vrednosnom segmentu kulturnog razvoja, što skupa zahteva sistemске napore na redefinisaju novih razvojnih prioriteta. Potrebno je takođe da sami građani Srbije učine značajne kulturne iskorake u kontekstu strateški osmišljene, planski utvrđene i konceptijski ostvarive kulturne politike.

Državne težnje i namere ka članstvu u EU ogledaju se i u modernizaciji zakona u kulturi: upotreba novih tehnologija, digitalizacija, novi Zakon o autorskim i srodnim pravima (u skladu sa globalnom borbom za zaštitu intelektualne svojine) i drugo. Cilj značajnog dela izmena u zakonima jeste standardizacija i usklađivanje sa Evropom i svetom, ali se zbog opšteg pravnog, državnog i društvenog okvira i dalje postavlja pitanje kontinuiteta i stabilnosti implementacije donetih odredbi. Nakon inicijalnog reformskog impulsa u 2000, proces transformacije u kulturi je postepeno zastao. Tek 2007. godine Ministarstvo kulture je počelo da radi na novim prioritetima i strategijama. U međuvremenu, donet je novi Zakon o kulturi i ratifikovane su pojedine međunarodne konvencije (kao što je Konvencija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza). Usvajanjem Zakona o kulturi 2009. godine (*Sl. glasnik RS*, br. 72/09), kultura je nakon skoro dve decenije dobila nove formalno-pravne konture u Srbiji iako je po ocenama stručnjaka ovaj Zakon po mnogo čemu konceptijski manjkav i sadržinski nepotpun. Godinu dana od njegovog stupanja na snagu trebalo je doneti Nacionalnu strategiju razvoja kulture, koja je izostala iako je predviđena članom 85. ovog zakona. Posao na izradi strategije nije okončan, kako se to obično u javnosti obrazlaže, zbog promena u resornom ministarstvu, kao da promena ministra kulture može i sme da ugrozi ciljeve, prioritete i kontinuitet kulturnog razvoja jedne zemlje. U predizbornim kampanjama nijedna stranka ne pominje kulturu kao važan segment društva i države, a mnogi podzakonski akti u sektoru kulture nisu usvojeni zbog neiskazivanja političke volje ili komplikovanih administrativnih procedura.

Čini se da srpska politička elita godinama unazad nije ništa značajnije radila u osnaživanju kulture i unapređivanju njenog razvoja u Srbiji, ne shvatajući da bez podrške kulture i sprovođenja osmišljene strategije kulturne politike nema progresivnih promena u društvu. U prilog navedenom stavu svedoči i podatak da je kulturi bio namenjen najmanji procenat budžetskih sredstava u periodu od više decenija unatrag, da bi danas bio srozan na mizerno nedospustiva 0,62 procenta republičkog budžeta Srbije.³⁴ Ove godine najavljeno je izostajanje novca iz državnog budžeta za finansiranje i razvoj kinematografije, a otežana je i implementacija fiskalnih i poreskih olakšica za ulaganja u kulturu (zadužbinarstvo, donatorstvo), koje bi mogle da ožive kulturnu produkciju. Posledice globalne ekonomske krize odražavaju se na gotovo ignorantski odnos političara prema kulturnoj i umetničkoj produkciji, kreativnosti i stvaralačkoj inventivnosti, kao i prema ujednačenom kulturnom razvoju naše zemlje. Možda najbolju sliku odnosa prema kulturi predstavljala je namera sadašnjeg režima da ukine *Zavod za proučavanje kulturnog razvitka*, jedinu instituciju u Srbiji koja se gotovo pola veka (od 1967. godine) bavi naučnim, razvojnim i primenjenim istraživačkim radom u kulturi i koja je od suštinske važnosti za uobličavanje prioriteta kulturne politike. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka političkim odlukama svrstan je među „skoroosnovane agencije i regulatorna tela koja su proglašena za luksuz u vreme krize“, što je još jedan u nizu drastičnih pokazatelja o odsustvu svesti o važnosti kulture i neophodnosti naučnoistraživačkog rada u njenom razvoju, a time i u razvoju celog društva.³⁵ Politički zvaničnici, po svemu sudeći, u kulturi vide nepotreban raskoš i suvišak, pa se danas sve češće mogu čuti sarkastične i upozoravajuće procene da se kultura u Srbiji spominje samo kada se mora, a zaboravlja uvek kada ne treba.

Karakter kulturne politike vidljiv je i u broju, programima i načinu funkcionisanja institucija kulture, to jest u onom sloju koji se označava pojmom kulture „u užem smislu“. U politici čiji stavovi generalno nisu jasno artikulisani, a kreću se između tradicionalizma-nacionalizma i modernizacije-evropeizma, ni kulturna politika nema jasne obrise. Ona je, čini se, odviše stihijna i uglavnom fragmentisana. Po mnogo

---

³⁴ Navedeni podatak nedvosmisleno svedoči o odnosu aktuelnih srpskih vlasti prema kulturi i stvaralaštvu, naročito ukoliko uporedimo budžetska izdvajanja zemalja u regionu (u Crnoj Gori se, recimo, za kulturu izdvaja 2,5 odsto ukupnog budžeta) ili evropskih zemalja (međunarodni standard je 2,4 odsto državnog izdvajanja za kulturu).

³⁵ Važnost kulture za društvo najbolje oslikava jedna anegdota o Vinstonu Čerčilu, tadašnjem premijeru Ujedinjenog Kraljevstva. Naime, kada je počeo drugi svetski rat, na predlog jednog od njegovih ministara da se sredstva potrebna za Ministarstvo odbrane uzmu od Ministarstva kulture, on je izjavio: „Ako ukinemo kulturu, šta ćemo onda braniti“ (sic!).

čemu u Srbiji se može govoriti o marginalizaciji kulture. Zakon o kulturnoj politici predstavlja samo jedan „suvi administrativni okvir“ kojim se uređuje odnos države i kulturnih institucija. „Ali upravo ovaj zakon otvoreno pokazuje kako se shvata kultura u današnjoj Srbiji, odnosno da je kultura potčinjena politici, shvaćena kao samo jedan „sektor“ političke vlasti, koja suvereno određuje nadležnosti kulturnih ustanova“ (Golubović i Jarić, 2010: 121).

Programska orijentacija televizije daje prilično vernu sliku kulture Srbije u celosti. U poređenju sa nekadašnjim Prvim programom (RTB) u socijalističkoj državi, današnji „javni servis“ iliti Radio-televizija Srbije nalazi se u ozbiljnom kulturnom nedostatku. Obrazovni program ni približno ne ostvaruje funkciju koju je nekad imao, dok je umetnički program deficitaran što se tiče „pravih“ estetskih sadržaja – nedostaju nekada čuvene TV-drame, kao jedne od retkih autentičnih televizijsko-umetničkih izražajnih formi, dok filmski program, utemeljen na komercijalnoj, uglavnom holivudskoj produkciji, ne pruža potrebne i dovoljne osnove za negovanje filmske kulture. „Čuvanje tradicije“ na RTS-u svodi se na zamorno repriziranje (pra)starih i za današnje vreme anahronih tv serija, forsiranje narodnog melosa i narodnjaštva kao stila života³⁶. Većina privatnih tv kanala u Srbiji uglavnom je preopterećena trivijalnim sadržajima, sa čuvenim izgovorom da oni samo slede „ukus publike“ i odgovaraju na „kulturne potrebe“. Ovim se prenebregava danas zaboravljena istina o umetničkom stvaranju i estetskom uživanju na koju je svojevremeno ukazivao Karl Marks u *Prilogu kritici političke ekonomije* da „proizvodnja ne dostavlja samo materijal potrebi, nego i potrebu materijalu“, te da „proizvodnja ne proizvodi samo predmet za subjekat, već i subjekat za predmet“ (Marks, Engels, 1976: 66–67).³⁷ Na ukus se, dakle, mora gledati kako sa receptivne, tako i sa produktivne strane. Nažalost, kulturni život u savremenoj Srbiji pokazuje da je sve manje ljudi u svim generacijama koji su u stanju da izdrže proveru kritičkog dijaloga, koji podrazumeva ljude koji veruju u ideju obrazovanja i ljude koji žele da komuniciraju sa onim kulturnim sadržajima koji će ih vrednosnom promenom oplemenjivati. Naš problem se utoliko usložnjava ukoliko se uzme u obzir činjenica da su Srbi u velikom procentu funkcionalno nepismeni i nedovoljno

³⁶ Prikazivanje sela i seoskog života u pseudoromantičnom, idiličnom kič maniru (veselja, svadbe, slave, takmičenja u gurmanluku kao privid tradicionalne kulture ishrane i sl.). Sve to u zemlji u kojoj su sela sve više brisana sa geografske karte, zemlji koja je uništila selo i seljaka.

³⁷ O marksističkoj teoriji vrednosti i teoriji potreba detaljnije videti u knjizi Agneš Heler, *Vrednosti i potrebe* (Heler, 1981).

obrazovani, čime se dalja rasprava o kulturi i umetnosti dosta obesmišljava. Kulturni poslenici televizije, ali i drugih kulturnih institucija, nemaju u vidu širu sliku vaspitavanja ukusa, već samo onu koja im donosi brzu i laku zaradu. U tom smislu, medijski programi baziraju se uglavnom na rijaliti šou programima i turbofolk muzici, u kojima se raznovrsnost i kvalitet kulturnih i umetničkih sadržaja smanjuje na račun povećavanja propagandnih sadržaja i reklamnih prihoda. Kod svih televizija u Srbiji postoji konzumersko shvatanje kulture, pri čemu se kultura svodi na zabavu i „ubijanje vremena“, na hedonistički koncept čija je svrha da zadovolji potrošača lakim sadržajima.

Situacija u izdavaštvu nije nimalo bolja, jer se kriza u ovoj oblasti i među čitalačkom publikom oseća više nego prethodnih godina. Vođene profitom i povlađujući zahtevima tržišta, mnoge izdavačke kuće nisu primarno usmerene na poštovanje kvaliteta izdanja kao vrhunskog prioriteta i najvažnijeg kriterijuma. Ne promovišu se vrhunske književne vrednosti i talenti, već pretežno laki, zabavni i površni sadržaji koji nisu zahtevni u pogledu estetske recepcije. Uglavnom trivijalni sadržaji omogućavaju da se uz autorski potpis neke popularne estradne ličnosti, političara ili novinara, ostvari prodaja njihovih knjiga u velikim tiražima. Sociološki gledano, to se dovodi u vezu sa obrazovnom strukturom stanovništva koja je generalno vrlo nepovoljna, kao i sa preovlađujućim kulturnim navikama i potrebama. Na formiranje ukusa i oblikovanje kriterijuma najbrojnije čitalačke publike utiče i nedostatak adekvatne književne kritike na kulturnoj sceni Srbije, koja se danas svela na proizvoljne procene plasirane preko medija, sa namerom da se, bez obzira na umetničko-estetski kvalitet, određene knjige reklamiraju i preporuče što većem broju konzumenata.

Iako je krajem 19. veka prvo javno prikazivanje filmske projekcije na Balkanu bilo upriličeno upravo u Srbiji, nepunih šest meseci posle prve svetske projekcije filmova braće Limijer (Lumière) u Parizu, jubilarno podsećanje na ovaj događaj zateklo je srpsku kinematografiju i filmsku industriju u vrlo lošem stanju. Naime, u oblasti filmske industrije u Srbiji došlo je poslednjih godina do spornih privatizacija većine bioskopa i filmskih državnih kompanija, što se negativno odrazilo i na proizvodnju

filmskih ostvarenja.³⁸ U poslednje dve decenije broj bioskopa u Srbiji naglo je smanjen – 1990. godine bilo ih je ukupno 370, a 2010. godine samo 126, od kojih nisu svi prikazivali filmove (Statistički kalendar Republike Srbije, 2012: 91). Podatak da se najveći broj bioskopa nalazi na teritoriji Beograda (20) i Vojvodine (31), jasno upotpunjava zaključak o sve prisutnijim regionalnim razlikama u oblasti kulturnog razvoja, odnosno o politici nejednakog i centralizovanog razvoja kulture (Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011: 287).

Neke kulturne institucije u Beogradu nalaze se u ozbiljnoj krizi. Muzej savremene umetnosti ne radi, Narodna biblioteka je skoro deceniju bila renovirana, a Narodni muzej zatvoren je 2003. godine, kada je povučena stalna postavka zbog rekonstrukcije zgrade. Nema novca ni za obnovu drugih značajnih muzeja, biblioteka, galerija, niti pak za otvaranje i razvoj novih institucija kulture. Mnogi gradovi u Srbiji su bez knjižara, koje su devedesetih zatvorene neretko i zato što nije bilo dovoljno kupaca.³⁹ Finansiranje zaposlenih u kulturi, koji imaju najniža primanja od svih radnika u javnom sektoru, je takođe značajan problem, iako je najveći deo budžetskih izdvajanja za kulturu tome namenjen. Izolovanost institucija kulture u Srbiji, onemogućila je do sada njihov pristup ozbiljnim evropskim i svetskim fondovima za finansiranje raznih projekata u kulturi. Njihova nemogućnost opstanka zahvaljujući samo budžetskim izdvajanjima, uslovljava ih danas da se prilagođavaju novim društvenim i ekonomskim uslovima, da modernizuju svoje poslovanje i da se angažuju oko prikupljanja dodatnih sredstava za realizaciju svojih programa. Ovome treba dodati da su se ratna događanja, osiromašenje stanovništva i osetan pad kvaliteta života građana, počevši od 1990-ih, oslikali i na kulturno tržište u Srbiji. To je vidljivo u smanjenoj posećenosti kulturnih institucija i manifestacija (recimo, broj filmske publike je opao od 24 miliona u 1989, na 4,6 miliona u 2000, dakle oko 80%), u smanjenom broju kupaca kulturnih i umetničkih dobara i usluga (prodaja knjiga od 1985. do 2000. godine smanjena je oko 60%), generalno u gotovo svim segmentima kulturne

³⁸ Nakon prodaje Beograd filma 2007. godine, jednog od najuspešnijih državnih preduzeća u bivšoj Jugoslaviji, samo jedan od 14 bioskopa nekada u sastavu ovog preduzeća nastavio je sa radom, ostali su pretvoreni u restorane, kladionice, prodavnice ili su potpuno ruinirani i zatvoreni.

³⁹ U Vranju postoji Visoka škola strukovnih studija i Učiteljski fakultet, ali već desetak godina ne radi nijedna knjižara. U Gornjem Milanovcu u kom su nekada moćne „Dečje novine“ izdavale jednu knjigu dnevno, danas praktično ne postoji prava knjižara. U Boru, Zaječaru, Kraljevu, Pirotu, Kuršumlji i mnogim drugim gradovima je situacija ista, imajući u vidu da nema knjižara u kojima se osim školskog pribora i kancelarijskog materijala prodaju i knjige. Književna dela, stručna literatura, udžbenici i ostale knjige kupuju se jedino kad uličnih prodavaca i akvizitera, koji se sve ređe mogu sresti. Navedeno prema: <http://www.navidiku.rs/vesti/2009-11-27/gradovi-bez-knjizara/201117> (Izvoru pristupljeno 04.09.2013.)

produkcije, kao i javne i privatne kulturne recepcije građana Srbije (Dragičević Šešić, Brkić i Mikić, 2012).

Za aktuelno stanje srpske kulture u ovom tranzicionom vremenu ne treba jedino okriviti političku nebrigu i ekonomsku krizu. Moderni razvojni projekti u svetu usmeravaju posebnu pažnju na ulogu kulturnih vrednosti u podsticanju društvenog progresa. Promena kulturnog miljea, dominantnih vrednosti i preferencija je znatno složeniji, ali i dalekosežniji proces od izgradnje političkog, ekonomskog i pravnog sistema, koji može biti vođen primerima dobre prakse drugih zemalja. Ronald Inglehart, koordinator projekta pod nazivom Svetsko ispitivanje vrednosti (*World Values Survey*), zastupa ideju da postoji snažna veza između kulturnih vrednosti i političkog i ekonomskog učinka nacija (Inglehart, 1997; Inglehart&Welzel, 2007). Kulturna svest ljudi u Srbiji značajno je opterećena naslagama tradicionalističkih, populističkih i nacionalističkih vrednosti, koje se hrane nekontrolisanom merom samodopadljivosti i zaziranjem u odnosu na drugačije od sebe. Demokratska kulturna politika, pak, podrazumeva mogućnost da se kulturni diverzitet adekvatno iskaže i bude vidljiv upravo kroz kulturu. To znači da naročito pripadnici „ranjivih”, marginalizovanih grupa u društvu imaju prava na slobodu izražavanja svoje posebnosti kroz kulturne aktivnosti i sadržaje. Otežano priznavanje ili nepriznavanje ovakvog prava u svakodnevnom životu jasno apostrofira vrednosno zasnovanu kulturnu isključenost kao značajan razvojni problem današnjeg društva Srbije. Ovaj oblik isključivanja se prvenstveno prepoznaje kroz opstajanje brojnih predrasuda i stereotipa, usmerenih prema pojedincima i grupama koje ne pripadaju dominantnoj kulturi. (Cvejić, Babović, Pudar, 2011: 94-113). Promene u našem društvenom i kulturnom kontekstu neminovno nameću redefinisane sistema vrednosti, prioriteta u aksiološkoj vertikali, narušavajući stabilnost i ranije uspostavljeni poredak među vrednostima. Navedene promene se dodatno usložnjavaju kada se posmatraju u jednom širem kontekstu evropskog kulturnog identiteta, gde se pluralistička društva u većoj meri suočavaju sa potrebom tolerantnog prihvatanja kulturološkog nasleđa nacionalnih, etničkih i svih drugih manjina, kao i sa problemima obezbeđivanja njihovih razvojnih mogućnosti. Neophodno je uložiti još mnogo napora kako bi kulturna politika u Srbiji podstakla viši stepen kulturne participacije građana i omogućila da se posredstvom kulture stimuliše socijalna uključenost u skladu sa vrednostima demokratskog društva i pravom svakog člana zajednice na iste šanse i jednak tretman.

Procene su da je za početak neophodnih promena u kulturi na svim nivoima strateški potrebna kulturna politika koja nije dnevno-politička i populistička, već ona koja bi bila usmerena ka poželjnim razvojnim prioritetima društva, utemeljena na uspostavljanju modernog, efikasnog, racionalnog i kreativnog sistema upravljanja u kulturi. Osnova buduće nacionalne strategije za razvoj kulture u Srbiji primarno bi trebalo da bude povezivanje sa obrazovnim sistemom i aktivnije uključivanje civilnog društva. Neophodno je stvaranje „podsticajnih političkih uslova“ za novu generaciju kulturnih politika koje bi trebalo „da budu realizovane u *participativnom* kontekstu“, da podstiču „razvoj novih oblika građanstva“ i u isto vreme „proaktivno mobilišu oblike ljudskog, socijalnog i kulturnog kapitala koji predstavlja osnovu resursa kojima kulturna politika presudno doprinosi“. Pri tome se, takođe, posebno naglašava neophodnost podizanja svesti o važnosti kulturne dimenzije ljudskog razvoja, potreba za uspostavljanjem procesa kulturnog mapiranja i kulturnog planiranja u okviru opšteg društvenog razvoja u kojem zajednica – građanstvo – nije samo pasivni „objekt“ planiranja, već i aktivni „subjekt“. (Mercer, 2006)⁴⁰. Utoliko, epilog diskursa o kulturnoj politici i sociokulturnom razvoju Srbije nužno zahteva ukazivanje na neophodnost angažmana kako u pogledu konstruktivne kritike vladajuće kulturne politike i startegije unutrašnjeg kulturnog razvoja, tako i u pogledu osnaživanja kulturne participacije, animiranja interkulturalnog dijaloga i saradnje, postizanja ujednačenog regionalnog, kao i sociokulturnog razvoja svakog člana našeg društva.

---

⁴⁰ Mercer, Colin (2006) *Towards an architecture of governance for participatory cultural policy making*, dostupno na: http://www.researchgate.net/publication/216061853_Towards_an_architecture_of_governance_for_participatory_policy-making (izvoru pristupljeno 18.07.2013.)

1.5. Kulturna participacija: određenje i operacionalizacija pojma

„Sagledavanje sve većeg značaja kulture i analiza kulturne participacije građana imaju za cilj da pruže doprinos boljem razumevanju veze između kulture i socio-ekonomskog razvoja (...) Kulturna participacija nije ograničena na potrošnju proizvoda koji pripadaju tzv. „elitnoj“ kulturi, već je deo svakodnevnog života i snažno doprinosi ukupnom kvalitetu života u određenoj zajednici.“

Adolfo Morone,
Vodič za merenje kulturne participacije

Paradigma kulture se poslednjih decenija značajno promenila, kako u samom pojmu kulture, modelima kulturne produkcije i difuzije, tako i u međuodnosu kulturnih navika i potreba, kulturnih praksi i kulturne participacije.⁴¹ Pojam **kulturna participacija** (lat. *participare* – učestvovati, imati udela ili biti učesnik u nečemu), odnosno kulturno učešće u literaturi se obično određuje kao aktivno ili pasivno učestvovanje pojedinaca i grupa (najčešće neprofesionalaca) u kulturnom i društvenom životu zajednice. Pod njim se podrazumeva pristup kulturnim sadržajima, institucijama i procesima kojim se omogućava obnavljanje i umnožavanje kulturnih resursa grupa i pojedinaca u društvu na način koji im omogućava da zadovolje svoje kulturne potrebe, ostvare svoja kulturna prava, prošire svoje kulturne izbore i razviju svoje kulturne kapacitete. Ovakvo određenje implicira zaključak da termin kulturna participacija označava više pojmova; od učestvovanja aktivističkih organizacija u kulturnom životu, preko posećivanja lokalnih kulturnih sadržaja od strane određene publike, do svakodnevnih kulturnih praksi stanovnika gradova i ostalih naselja.

⁴¹ Glavni razlozi su ekspanzija i dinamički rast digitalne globalne medijske kulture i dominacija korporativne kulture potrošnje u svakodnevnom životu. Ovi trendovi komercijalizacije kulture su neumitni i, po mišljenju brojnih poslenika i istraživača kulture, ne treba ih ignorisati (Detaljnije videti: *Kulturne industrije i kulturna raznolikost/Bela knjiga/Preporuke*, ACADEMICA – Akademska grupa, Beograd: 2013).

Adolfo Morone, autor Uneskovog *Vodiča za merenje kulturne participacije*, jasno je naglasio da „kulturna participacija nije ograničena na potrošnju proizvoda koji pripadaju tzv. elitnoj kulturi, već je deo svakodnevnog života i snažno doprinosi ukupnom kvalitetu života u određenoj zajednici“ (Morone, 2006: 30). Pomenuti autor ukazuje da ne postoje posebna mesta gde kulturna participacija treba ili može da se desi: ona može biti upriličena u univerzitetskim amfiteatrima, elitnim operским dvoranama, pozorišnim kućama, najpoznatijim svetskim galerijama, glamuroznim filmskim festivalima, ali može biti i deo aktivnosti u okviru svakodnevnog života – uređivanje i dekorisanje enterijera, vaspitavanje dece, pripremanje hrane, čitanje štampe, uzgajanje pčela i drugo. S tim u vezi, ograničavanje koncepta kulturne participacije samo na umetničke i kreativne aktivnosti bio bi izbor koji isključuje značajne faktore kulturnog učešća u svakodnevnom životu ljudi. Takođe, poruke, oblici i sadržaj kulturnih proizvoda mogu se emitovati posredstvom najrazličitijih kanala (štampani materijal, televizija, radio, CD, MP3 plejer, I-pod, nastupi uživo uz promociju zvuka, glasa, slike, plesa i sl.). U skladu sa tim, uvrežena su mišljenja da je politika kulturne participacije jedan od osnova onog modela delovanja u kulturi koji je poznat pod sintagmom „kulturna demokratija“ ili „kulturni funkcionalizam“ (Dragojević, Dragičević-Šešić, 2005: 17), a koji podržava zadovoljenje raznovrsnih kulturnih potreba koje se javljaju u okvirima narodne, masovne i vrhunske kulture (navedeno prema: Kaličanin, 2011: 227). Zato je neophodno istraživačku pažnju usmeriti ka opštim kulturnim praksama ljudi, odnosno imati u vidu povezanost kulturne participacije sa *kulturnim potrebama i preprekama u njihovom zadovoljavanju* (potencijalni aspekt kulturne participacije), *kulturnim navikama i aktivnostima* (aktuelni aspekt kulturne participacije), *ukusima* (estetske preferencije), *znanjima o kulturi* (kognitivni aspekt), *kulturnom ponudom u naseljima, kulturnim i životnim stilovima* i sl. (detaljnije: Cvetičanin, Milankov, 2011).

U dosadašnjim istraživanjima uobičajena su tri osnovna tipa/oblasti/dimenzije kulturne participacije:

- 1. Kulturna potrošnja** (*kulturna recepcija* – konzumacija različitih kulturnih sadržaja u kućnim uslovima (privatna kulturna potrošnja) i vankućnim uslovima (javna kulturna potrošnja) – gledanje televizije, slušanje radija, muzike, čitanje knjiga, novina/časopisa; odlazak u bioskop, posete muzejima, spomenicima i

arheološkim lokacijama; materijalna sredstva koja se izdvajaju za kupovinu kulturnih proizvoda i posete kulturnih manifestacija/institucija).⁴²

2. **Kulturna proizvodnja** (*kulturna produkcija/stvaralaštvo* – amaterske kulturne prakse, kreativno i umetničko kulturno proizvođenje materijalnih i nematerijalnih kulturnih proizvoda, bavljenjem nekim kreativnim hobijem i sl.);
3. **Kulturna interakcija** (međukulturni kontakti, upoznavanje ljudi iz drugih zemalja, učenje stranih jezika i njihovo korišćenje u svakodnevnim kulturnim aktivnostima – čitanje novina, knjiga, gledanje filmova na stranom jeziku, privatna i poslovna komunikacija sa ljudima iz inostranstva, članstvo u udruženjima). (prema Morrone: 2006).

Pored pomenute tri oblasti kulturne participacije, koje se u svakodnevici međusobno prepliću i dopunjavaju, sve češće se naglašava i četvrta dimenzija koja se osnosi na koncept participativne kulturne politike, odnosno na uključivanje građana/ki i civilnog društva u kreiranje i razvoj politika. Ulrich Bek (Bek, 1994) naglašava potrebu promovisanja učešća javnosti, kroz razne mehanizme, u lokalnim kulturnim sferama. Pišući o kulturnom zaokretu u urbanom planiranju, Kolin Mercer takođe ukazuje na neophodnost stvaranja „podsticajnih političkih uslova“ za novu generaciju kulturnih politika koje bi trebalo „da budu realizovane u *participativnom* kontekstu“, da podstiču „razvoj novih oblika građanstva“ i u isto vreme „proaktivno mobilišu oblike ljudskog, socijalnog i kulturnog kapitala koji predstavlja osnovu resursa kojima kulturna politika presudno doprinosi“ (Mercer, 2006). Ovo je, međutim, oblast koja se neophodno oslanja na izvesne sistemske mere i zahteva posebnu i detaljniju analitičku pažnju, te je u ovom radu istraživanje kulturne participacije gradskog i seoskog stanovništva Grada Niša konceptijski fokusirano na prve tri navedene dimenzije.

Uzimajući u obzir pomenute tipove kulturne participacije, za potrebe kulturne statistike u Evropskoj uniji (*Leadership Group on cultural statistics – LEG - Culture*) učešće u kulturnim aktivnostima se deli, između ostalog, na **aktivno učestvovanje** (stvaralački odnos pojedinaca i grupa prema pojedinim umetničkim formama i kulturnim delatnostima) i **pasivno učestvovanje**, koje je masovnije i koje se određuje

---

⁴² Koncept kulturne potrošnje se direktno vezuje za pojmove kulturnih potreba, interesovanja, navika, aktivnosti, preferencija i ukusa. Neretko se prilikom empirijskih istraživanja kulturne participacije postulira da kulturna potrošnja jeste proizvod kulturne motivacije i kulturnih sposobnosti, filtriran kroz kulturnu ponudu, što se iskazuje formulom: [(motivacija x sposobnosti): kulturna ponuda] = kulturna potrošnja (Cvetičanin, 2007: 186).

umetničkom i kulturnom recepcijom i potrošnjom kulturnih sadržaja (prema Katunarić, Cvjetičanin: 1998: 83). Ovakav pristup zasnovan je novijim studijama kulturne potrošnje koje podelu na *kulturno aktivne* i *isključene* građane smatraju važnijom od razlike između niske i visoke kulture (Donnat, 1994; Bennett et al. 2009). Otuda se primarna empirijska podela vrši na one koji su „kulturno aktivni i angažovani u velikom broju raznovrsnih aktivnosti, i one koji su relativno povučeni s ograničenijim rasponom kulturnih interesovanja i aktivnosti“ (Bennett et al. 2009: 43-49). Istraživački nalazi iz različitih zapadnih društava (Francuska, Belgija, Danska) pokazali su da dimenzija aktivno/isključeno korelira sa uobičajenim sociološkim varijablama, kao što su obrazovanje, zanimanje, bogatstvo. Neke od kritika upućene ovakvom poimanju i klasifikovanju kulturne participacije ukazuju na izvesne metodološke probleme zasnovane na proceni da je često nemoguće kulturne prakse razlikovati na osnovu toga koliko su aktivne, odnosno pasivne jer je priroda nekih od njih dvostrana i nemoguće ih je odrediti u tim kategorijama (na primer: čitanje knjiga). Da bi se metodološki preciznije identifikovao nivo kulturne participacije (učesća i angažovanosti u kulturnim aktivnostima) u Evrobarometar istraživačkim projektima pribeglo se formulisanju Indeksa kulturnih praksi (*Index of cultural practice*), koji pomoću utvrđenog metodološkog instrumenta razlikuje „Vrlo visoki“, „Visoki“, „Srednji“ i „Niski“ nivo kulturne participacije ispitanika (*Cultural access and participation*, 2013: 9). Razume se, osim obima/intenziteta kulturne participacije, analitički je važan i njen sadržaj i oblik – dakle, ne samo da li neko posećuje i koliko često neku od ustanova kulture, već i to koje kulturne sadržaje prati, kakav je njihov kvalitet, čime je opredeljen izbor kulturnih programa, postoje li i koje su najznačajnije prepreke u zadovoljavanju njegovih kulturnih potreba, kakva je njegova motivacija za posetu kulturnih institucija i manifestacija i slično.

Otuda se kulturna participacija često analitički promišlja u vezi sa širim i kompleksnijim pojmom kulturnog života. „Interesovanje za kulturni život se operacionalno može odrediti kao specifičan način komuniciranja sa kulturnim dobrima, a sâm pojam kulturni život možemo odrediti kao:

1. sadržaj, obim i oblik kulturne potrošnje;
2. kulturni i socijalni aktivizam (kulturno stvaralaštvo, difuzija vrednosti);
3. prisutnost i procena značaja kulture u svakodnevnom životu” (Mrđa, 2011: 18).

Iz ovog sledi da je zarad dinamičnijeg i bogatijeg kulturnog života jedne zajednice neophodno raditi na podizanju nivoa kulturne participativnosti građana i podizanju svesti o značaju kulture za lični i društveni razvoj, demokratsko upravljanje i globalno razumevanje. Učešćem u kulturnim aktivnostima pojedinac povećava sopstveni informativni, kulturni i socijalni kapital, apostrofirajući suštinske vrednosti kulture koje se ogledaju u kolektivnoj memoriji, kreativnosti, kulturnoj specifičnosti, kritičkom znanju, ritualnosti i dr. Pružaju mu se veće mogućnosti da postane aktivan, stvaralački i kritički orijentisan član zajednice, da shvati važnosti kulturne dimenzije ljudskog razvoja i da mu svojim angažmanom doprinese.

Uvid u brojne dostupne štampane i elektronske izvore i publikacije neosporno ukazuje na činjenicu da proučavanje kulturne participacije ima relativno dugu naučnu tradiciju. Naučna istraživanja participacije u kulturnim aktivnostima sprovode se gotovo u celom svetu gotovo pet decenija i to iz različitih pristupa: marketinškog, ekonomskog, sociološkog, psihološkog, estetičkog. Svaki od njih preferira i naglašava određene aspekte kulturne participacije, želeći da time odgovori na različite praktične, odnosno teorijske zahteve. Sociološki pristup se bazira na ispitivanju načina na koji trendovi kulturne potrošnje, odnosno participacije izražavaju, reprodukuju i potencijalno transformišu društvene kolektivitete (Cvetičanin, 2007: 37). Činioci socijalne sredine često koreliraju sa kulturnim aktivnostima, interesovanjima i vrednosnim orijentacijama, što ukazuje na društvenu predisponiranost kulturnih praksi.⁴³ Takođe, brojna istraživanja na našim prostorima potvrdila su značajnu vezu između socio-demografskih faktora (strukturalni oblici porodice, obrazovni nivo, materijalno stanje, socijalno poreklo, zanimanje, starost) i učešća u kulturnim aktivnostima (videti: Popov, 1969; Nemanjić: 1971, 1981, 1991; Dragićević-Šešić: 1993, 1994, 1998; Nemanjić, Nikolić i Stojković: 1983; Kronja: 2001; Cvetičanin: 2002, 2007). Imajući to u vidu, učinicemo osvrt na neke od najznačajnijih savremenih teorija kulturne participacije, koje su u nešto modifikovanom i prilagođenom obliku primenjene u ovom istraživanju i poslužile kao njegov značajan oslonac.

---

⁴³ Podizanjem standarda građana otvaraju se mogućnosti za veću kulturnu participaciju, kulturnu produkciju i razmenu, jer siromašan građanin otežano ili uopšte ne kupuje kulturne proizvode. Takođe, ljudi koji se bave menadžerskim poslovima imaju najviše stope poseta muzejima ili istorijskim spomenicima i pohađanja pozorišnih i baletskih predstava, a studenti su najbrojniji kada su u pitanju bioskopske posete, korišćenje bibliotekčkih fondova i prisustvo na koncertima. Starenje često dovodi do ograničenog pristupa kulturnim dobrima, pa se više vremena troši na kućne kulturne aktivnosti, kao što su čitanje i gledanje televizije i sl. (Cultural statistics, 2007; Cultural access and participation, 2013).

1.5.1. Teorije kulturne participacije

„Estetske dispozicije pokazuju tendenciju da se menjaju isto onako kao i objektivne mogućnosti za njihovo zadovoljavanje, to jest kao i objektivni odnos između ekonomskog i kulturnog kapitala kojim neko raspolaže; ili, drugim rečima, objektivne razlike između ta dva kapitala dolaze do izraza kako u doživljavanju, tako i u upražnjavanju kulturnih aktivnosti, pokazujući i razlike u ukusu.”

**Pjer Burdije,
Delovi vladajuće klase i načini prisvajanja
umetničkog dela**

Kritički osvrt na neke od najznačajnijih savremenih teorija kulturne participacije neosporno ukazuje na preovladavanje teorijskih pristupa koji svoje razmatranje učešća u kulturnim aktivnostima zasnivaju pre svega na analizi koncepta kulturne potrošnje. Najmanje je tri razloga za to:

- Najpre, za razliku od kulturnog stvaralaštva (koje je „rezervisano“ za manji broj pripadnika društvene zajednice) u kulturnoj potrošnji učestvuje znatno veći broj ljudi. Ovo naročito imajući u vidu antropološko poimanje kulture kao ukupnosti načina života, koje u (post)modernističkom maniru briše oštre granice između različitih oblika i tipova kulture, promovišući mnoštvo kulturnih stilova, potreba, interesovanja i kulturnih aktivnosti.⁴⁴ Osim toga, savremena upotreba tehnologije i masovnih medija omogućila je proširenje i privatizaciju kulturne potrošnje nudeći veći individualni izbor sadržaja, vremena i mesta za konzumiranje kulturnih proizvoda.

- Drugo, savremene teorije kulturne participacije usmerene su prevashodno ka konceptu kulturne potrošnje budući da se njome jasno podcrtavaju socijalna grupisanja i pozicioniranja, simboličke granice, borbe i sukobi, individualne i društvene vrednosti,

⁴⁴ Prelazak iz modernih u postmoderna društva obeležen je i značajnijim kulturnim promenama. Između ostalog, pripadnici iste društvene grupe (nacije, klase, profesije i dr.) sve više imaju različite ukuse jer mogu birati iz raspona životnih stilova. To uslovljava odsustvo vezanosti za određene društvene grupe, ali i odbacuje mogućnost objektivnih procena vrednosti različitih kultura (Crook et al., 1992).

kao i kriterijumi koji određuju, podstiču ili ograničavaju pristup pojedinaca ili grupa kulturnim dobrima.

- Treće, konceptualna dimenzija kulturne potrošnje postaje teorijski aktuelna i empirijski značajna naročito sa razvojem tržišne efikasnosti kulturnih delatnosti, sa razvojem industrije kulture i relativno novih profesija vezanih za menadžmet i marketing u kulturi. Kulturne institucije kao i stručnjaci zaduženi za kreiranje kulturne politike naročito su zainteresovani za istraživanje kulturne potrošnje kako radi zadovoljenja aktuelnih, tako i radi razvijanja novih kulturnih potreba i interesovanja publike, kao i radi motivisanja ljudi za učešće u kulturnom životu. Ovo je važan uslov uspešnog koncipiranja programa kulturnih ustanova, unapređivanja njihovog poslovanja i veće ekonomske dobiti, kao i osmišljavanja kulturnih projekata i kampanja, donošenja adekvatnih sistemskih mera i strategija za unapređivanje kulturnog razvoja društva.

Kada se govori o savremenim teorijama kulturne potrošnje, one se u literaturi obično klasifikuju u dve velike grupe⁴⁵:

1) One dominantnije i široj naučnoj javnosti poznatije, koje aktivnosti kulturne potrošnje dovode u vezu sa *društvenim klasama*. Kao najznačajniji zagovornici ovakvog teorijskog diskursa navode se, između ostalih, francuski sociolog Pjer Burdije (Bourdieu, 1979/1984; 1993) i trojica američkih sociologa – Herbert Gans, (Gans, 1999), Ričard Piterson (Peterson, 1992; 1996) i Pol Džozef Dimajo (DiMaggio, 1992).

2) Na drugom kraju moguće je izdvojiti nekoliko teorija koje osporavaju naglašenu vezu između društvenih klasa i kulturne potrošnje u postindustrijskim društvima: a) koncepcija *nove srednje klase* koja pretpostavlja da usled sve veće ujednačenosti životnog standarda razlike u stilovima života između klasa postaju sve manje i sve više presecaju granice klasa i zanimanja (Wilson, 1980); b) koncepcija *novih identiteta* koja naglašava da se stilovi života u savremenim kompleksnim društvima formiraju ne samo/isključivo pod uticajem klasne pripadnosti, već sve više i pod uticajem pripadnosti brojnim i fleksibilnim identitetima – etničkim, religioznim, rodnim, seksualnim, teritorijalnim i dr. (Hall, 1992); c) teorije *države blagostanja*, za koje (države) se smatra da svojim aktivnostima omogućavaju više individualnih sloboda i utiču na slabljenje korelacije između kulturne potrošnje i ekonomskih klasa,

---

⁴⁵ Klasifikacija teorija kulturne participacije/potrošnje navedena je prema Cvetičanin, 2007: 10.

promovišući jednakost i dekonstruišući klasne podele u savremenim društvima (Warde, 1994, 2007).⁴⁶

Profesori sociologije na Univerzitetu u Oksfordu, Tak Ving Čan i Džon Goldtorp (Chan, Goldthorp, 2007: 168), smatraju da je u savremenoj sociološkoj literaturi koja se bavi odnosom između socijalne stratifikacije i kulturne participacije moguće identifikovati tri preovlađujuća i međusobno suprotstavljena stanovišta:

- a) Teza o klasno-kulturnoj homologiji
- b) Teza o postmodernoj individualizaciji
- c) Teza o kulturnim omnivorima – univorima.

Uz jasnu napomenu da je empirijska provera validnosti i primenljivosti mnogih od pomenutih teorijskih pristupa u različitim društvima i različitim vremenskim periodima otvorila prostor za ozbiljna konceptualna osporavanja i reinterpretacije, učinićemo kratak osvrt na njihove osnovne ideje.

a) TEZA O KLASNO-KULTURNOJ HOMOLOGIJII: Ovaj teorijski pristup podrazumeva da se socijalna i kulturna stratifikacija podudaraju, te oni koji zauzimaju visoke društvene položaje konzumiraju dela „visoke” ili „elitne” kulture, dok oni na niskim društvenim položajima preferiraju neku formu „popularne” ili „masovne” kulture, dok se između njih nalazi mnoštvo socijalnih i kulturnih međuslojeva. Jedan od najznačajnijih predstavnika ovog stanovišta je francuski sociolog Pjer Burdije (Pierre Bourdieu), koji svojom teorijom prakse i strukturalne homologije doprinosi razumevanju klasne i ideološke prirode kulture i njene uloge u učvršćivanju društvene stratifikacije. U najznačajnijem delu u okviru navedenog diskursa, *Distinkcija: socijalna kritika suda ukusa* (prvi put izdata 1979. godine na francuskom, a zatim 1984. godine na engleskom jeziku, a 2013. godine i na srpskom jeziku u izdanju CID-a iz Podgorice), Burdije se bavi analizom kulturne reprodukcije i ukusa kao društveno determinisane kategorije⁴⁷, kroz utemeljenje koncepata ekonomskog, socijalnog, kulturnog i simboličkog kapitala, polja, habitusa i prakse. Presudna burdijeovska lekcija, po mišljenju Ivane Spasić, jeste „uvid da kulturne prakse nisu sociološki neutralne već su uvek predmet društvenog vrednovanja, ocenjivanja, hijerarhizovana; a

---

⁴⁷ Time je osporio dotadašnje shvatanje ukusa kao „bezinteresnog dopadanja“, utemeljenog na Kantovoj estetici, kao i shvatanje ukusa u skladu sa individualnim preferencijama, senzibilitetom pojedinca i moralističkom konotacijom, koje je zagovarala liberalna ideologija/teorija.

zajedno sa praksama, vrednuju se i hijerarhizuju njihovi nosioci, odnosno pojedinci ili skupine” (Spasić, 2013: 278).

Prevazilazeći klasičnu marksističku teoriju, Burdije smatra da se društveno značenje klasa ne svodi samo na mesto koje one zauzimaju u sistemu proizvodnja materijalnog bogatstva. Klase su određene i na osnovu načina života, postupaka i prosuđivanja, distancirajući se tako od ostalih društvenih grupa i klasa kroz posedovanje različitih vrsta kapitala koje Burdije izdvaja. *Ekonomski kapital* se odnosi na novac, vrednosti proizvodnje i materijalnih predmeta koji se obično institucionalizuje u vidu vlasničkih prava. *Socijalni kapital* podrazumeva niz formalnih i neformalnih društvenih veza i poznanstava, koji se mogu aktivirati i manifestovati u vidu *simboličkog kapitala* koji podrazumeva autoritet, stečeni ugled, prestiž, često institucionalizovani kroz različite forme statusnih titula. *Kulturni kapital*, koji Burdije posebno operacionalizuje, utemeljen je u nivou i kvalitetu obrazovanja koji pojedinac poseduje, a koji se ogleda u: otelovljenom stanju – u formi trajnih telesnih i misaonih dispozicija; u objektiviranom stanju – u formi kulturnih dobara (knjiga, instrumenata, slika, skulptura i sl.), i u institucionalizovanom stanju – u formi akademskih dostignuća, titula i kvalifikacija (Cvetičanin, 2007: 14). Govoreći o kulturnom kapitalu, Burdije naročito ističe značaj formalnog/institucionalnog obrazovanja (školski sistem), neformalnog/difuznog obrazovanja (interpersonalni i intergrupni kontakti) i, naročito, značaj i ulogu porodice u usvajanju vrednosti, razvijanju kulturnih interesovanja, potreba, sklonosti i ukusa. U tom smislu, Burdije upotrebljava termin „naslednici” ne bi li ukazao „ne samo na instituciju nasledstva privatnog vlasništva i, u skladu sa tim, određene moći i položaja, već i „nasleđivanja” (ali ne genetskog, već socijalnog) smisla za doživljaj umetničkih dela, mogućnosti recepcije i kultivisanog pristupa svakodnevnici i svetu koji nas okružuje” (Dragičević Šešić, Stojković, 2011: 29). Ili, kako to sam Burdije kaže: „Od načina sticanja kulture zavise i dispozicije prema kulturi (...) dispozicije u odnosu na umetnička dela i kulturna dobra zavise koliko od kulturnog i školskog kapitala, toliko i od volumena i težine tog kapitala u strukturi nasleđa.” (Burdije, 1976: 100)

Otvarajući široku istraživačku i interpretativnu oblast, Burdije je eksplicirao ne samo različite stilove života i ukuse različitih društvenih klasa, već je u centar svoje analize postavio ispitivanje procesa na osnovu kojih kulturne razlike obezbeđuju forme moći i kontrole ukorenjene u ekonomskim nejednakostima. Baveći se analizom tri

osnovne klase (više/dominantne, srednje i niže/narodske klase seljaka i radnika) u francuskom društvu krajem sedamdesetih godina 20. veka, Burdije je naglasio značajan rasep između onih grupa koje se oslanjaju na ekonomski, i onih koji svoj prestiž grade na kulturnom kapitalu. „Podsetimo se da kod Burdijea „distinkcija“, iako se kao opšta oznaka pripisuje dominantnoj klasi kao celini, zapravo operacionalizuje u dva osnovna vida, prema dve frakcije dominantne klase čiji se položaji temelje na dve različite vrste kapitala (uprošćeno rečeno, kao distinkcija bogatijih, i kao distinkcija kultivisanijih)” (Spasić, 2006: 151). Dakle, kao jedno od distinktivnih obeležja klasa po Burdijeu, kulturna potrošnja je u velikoj meri utemeljena na kompoziciji različitih kapitala. Pripadnici dominantne ili više klase koji poseduju najviše svih vrsta kapitala (ekonomskog, socijalnog i kulturnog), nisu suočeni sa ekonomskim i socijalnim nužnostima i brigama za osnovnu egzistenciju, pa su obeleženi takozvanim *ukusom slobode*. Takav ukus i stil života omogućava im uzdizanje iznad vulgarne materijalnosti i banalnosti svakodnevice. Dominantna frakcija unutar više klase (buržoazija) svoj položaj utemeljuje na osnovu posedovanja ekonomskog kapitala, što postaje vidljivo naročito u njihovom hedonističkom stilu života i često preteranoj razmetljivosti u iskazivanju svoje ekonomske i društvene moći. Neretko se njihova kulturna potrošnja zbog same svoje retkosti označava kao otmena. Nasuprot njima, intelektualci i umetnici, kao podređena frakcija više klase, prevashodno kulturnim kapitalom obezbeđuje sebi položaj u društvenoj stratifikaciji. Njih karakteriše težnja ka akumuliranju kulturnog kapitala i istančan ukus za asketsku estetiku jednostavnosti, avangardnu i modernističku umetnost, čije se razumevanje postiže obrazovanjem i nasleđenim kulturnim dispozicijama.⁴⁸ Kao potpuni opozit ukusu dominantne/više klase, Burdije naglašava *ukus nužnosti* narodske/niže klase (seljaka i radnika). Kao pripadnici društva koji poseduju najmanje ekonomskog, kulturnog i socijalnog kapitala, oni su neprestano suočeni sa brojnim društvenim nužnostima u borbi za svakodnevni opstanak. Otuda i njihova sklonost ka onome što je praktično, funkcionalno,

⁴⁸ „Tako se, recimo, u francuskom kontekstu, ova razlika iskazuje kroz diferencijalan pristup praksama kulturne potrošnje koje su, spolja gledano, zajedničke obema frakcijama: kad idu u pozorište, dominantna frakcija (krupna buržoazija) bira – skupo, zabavno i medijski praćeno – „bulevarsko“ pozorište, a poseta pozorištu se pretvara u celovit večernji izlazak (skupe karte, prigodna odeća, večera posle predstave), dok dominirana frakcija (intelektualci) bira avangardno pozorište i insistira da se „u pozorište ide da bi se videla predstava, a ne da biste bili viđeni“ (Burdije, 1976: 97); u pribavljanju objektiviranih kulturnih vrednosti kao što su umetničke slike, buržoazija kupuje skupa dela kanonizovanih, priznatih majstora, dok se intelektualci diče time da umeju da prepoznaju „prave vrednosti“ među avangardnim autorima koji su tek na putu da steknu priznanje. Oni, drugim rečima, nastoje da postignu maksimalan kulturni profit uz najmanji ekonomski izdatak” (Spasić, 2006: 143).

neformalno, čulno, lako razumljivo i zabavno. Pripadnici nižih klasa koji poseduju nešto više ekonomskog kapitala, iskazuju često težnju za odvajanjem od radničke klase ili seljaštva, manifestujući svoj *pretenciozni ukus*. U odsustvu neophodnog kulturnog i socijalnog kapitala, usled neusaglašenosti između ambicija i mogućnosti, ove malograđanske težnje obično završavaju spoljašnjim manifestacijama stilova života viših klasa koje se žele da dostignu. Izvesna suprotnost, koja se zasniva na obrnutoj korelaciji između posedovanja ekonomskog kapitala i posedovanja kulturnog kapitala, ogleđa se ne samo u frekvenciji upražnjavanja kulturnih aktivnosti, već naročito i u dispozicijama koje se tu ispoljavaju i na koje nailazimo, na još očigledniji način, kod svih vidova korišćenja slobodnog vremena. Pri tome je jasno naglašeno da ekonomski kapital ne garantuje kulturni prestiž (ali može omogućiti ekonomski srednjim slojevima da grade svoj indentitet reprodukujući stil života kulturne elite), kao što ni školska diploma nije u svim slučajevima pravo merilo za stečen, pogotovo ne za nasleđen kulturni kapital (Burdije, 1976: 101).

Utoliko ukus, kao značajno obeležje stila života, nije autonomna kategorija, niti je rezultat nekog posebnog estetskog čula pojedinaca, već je duboko socijalno uslovljen i utemeljen u habitusu pojedinačnih društvenih grupa. Pod habitusom Burdije podrazumeva dijalektički odnos između objektivnih uslova egzistencije/pripadnosti određenoj društvenoj grupi i subjektivnog prihvatanja i prerade tih datosti. To je stečeni sistem relativno trajnih dispozicija koje čine osnovu za generisanje praksi i njihovo percipiranje i procenu na sasvim određen način. Otuda sledeće Burdijeovo razlikovanje ukusa, koji uglavnom odgovaraju obrazovnim nivoima i društvenim klasama: *legitimni* (ukus za legitimna, priznata, vrhunska umetnička dela, koji je prisutniji što je viši obrazovni nivo), *osrednji* (ukus za manje značajna dela legitimne umetnosti bez njenog dovoljnog poznavanja i za najznačajnija dela popularne umetnosti, najprisutniji kod srednjih klasa) i *popularni ukus* (ukus za popularna dela bez umetničkih pretenzija, koji je prisutniji sa opadanjem obrazovnog nivoa, najzastupljeniji među radničkom klasom).⁴⁹ Baveći se problemom klasnih ukusa na tragu Burdijeovog teorijskog

---

⁴⁹ Slično Burdijeu, američki sociolog nemačkog porekla, Herbert Gans (Herbert J. Gans), baveći se popularnom i visokom kulturom, analizom i evaluacijom ukusa u američkom društvu tokom 1970-ih u istoimenoj sociološkoj studiji (Gans, 1974/1999) ponudio je sledeću tipologiju kultura ukusa (*taste culture*): visoka kultura, viša srednja kultura, niža srednja kultura, niža kultura i kvazi-folklorna niska kultura. Hijerarhija ukusa, po Gansu, ne temelji se na vrednostima i uglavnom je proizvod razlika u klasnoj pripadnosti, statusu i moći onih koji pripadaju različitim kulturama ukusa. Ukazujući na pluralnost kultura ukusa, Gans ipak ne smatra da su one međusobno oštro podeljene. On ukazuje da se

pristupa, Jelena Đorđević piše: „Ukus se ne odnosi samo na određene estetske kompetencije i konzumiranje umetnosti i „visoke kulture”, već on povezuje različite aspekte života koji učestvuju u označavanju stila života. Stil čine isto toliko izbor knjiga za čitanje, slika i pozorišnih predstava, koliko i izbor jela, sporta, medijskih programa, nameštaja, gardeobe, ali i način ponašanja, govora ili telesne kretnje. Jednom rečju, stil života predstavlja određeni sistem klasifikacije koji učestvuje u statusnoj identifikaciji društvene grupe i to nasuprot sistemima klasifikacije drugih grupa” (Đorđević, 2009: 258-259). Budući da se ukus manifestuje kroz niz izbora koji su suštinske simboličke, kulturne prirode, Ivana Spasić ocenjuje da ovde imamo prvi element „kulturalističkog prelamanja“ shvatanja klase (Spasić, 2006: 140).⁵⁰ Naizgled čisto estetičke borbe, prema Burdijeu, nisu nikada ni samo estetičke, niti politički nevine; u njihovoj pozadini je uvek borba za nametanje jednog određenog „umeća življenja“ kao jedinog legitimnog (Burdije, 1979: 60). Utoliko, po mišljenju ovog autora, kulturne prakse ne doprinose većoj socijalnoj integraciji, već osnažuju klasne i statusne podele u društvu, pa je kultura svesno ili namerno predodređena da ispuni funkciju legitimizacije društvenih razlika.

b) TEZA O POSTMODERNOJ INDIVIDUALIZACIJI: U svojoj osnovi predstavlja antitezu pomenutom shvatanju o klasno-kulturnoj homologiji. U okviru ovog teorijskog pristupa minimizira se ili u potpunosti poriče preovlađujući značaj i dominantni uticaj društvene strukture na oblikovanje i usvajanje kulturnih praksi u savremenim postindustrijskim društvima. Razlike u kulturnoj participaciji i ukusu nisu više/samo odraz položaja u društvenoj stratifikaciji, niti predstavljaju deo stratifikacijskih konflikata, već danas one postaju deo individualne „samorealizacije“.

Jedno shvatanje u okviru ovog teorijskog pristupa, čiji su najistaknutiji zastupnici Entoni Gidens i Ulrich Bek, utemeljeno je u stavu da su na oblikovanje stilova života danas, osim klasne i statusne pripadnosti, od krucijalnog značaja i druge osnove egzistencije kao što su starost, pol, etnicitet, konfesionalno opredeljenje, teritorijalni identitet, seksualne preferencije. U vezi sa tim, Bek (Bek, 2001) primećuje

---

pojedinci mogu odlučiti da konzumiraju kulturne proizvode iz različitih kultura ukusa, kao i da različite kulture mogu biti korisne različitim publikama (konzumentima). (Haralambos, Holborn, 2002: 903-906)

⁵⁰ Imajući u vidu težnju sociologa za izgradnjom slike objektivno postojećih društvenih klasifikacija, Ivana Spasić ukazuje da je neophodno proučiti ne samo ono što pripadnici različitih grupa *čine*, već i ono što oni *misle, osećaju i govore* u pogledu simboličke vrednosti sopstvenih i tuđih praksi. „Ova osećanja i sudovi, naizgled sasvim lični i subjektivni, imaju, prema Burdijeu, svoje strukturne korene (jer percepcije i sudovi su određeni položajem u strukturi) i svoje strukturne posledice i delotvornost (jer oblikuju simboličko-hijerarhijski kontekst koji važi za sve)“ (Spasić, 2006: 140).

da je u ranijim društvenim epohama tradicija pružala individuama jasno definisane uloge i bila temelj društvenog uređenja, a da sa procesom postindustrijske modernizacije jača proces individualizacije i pluralizacije identiteta. Utoliko su ljudi, po mišljenju ovog autora, sve više upućeni na samoiskazivanje i samoodređenje, a sve su manje podvrgnuti društvenoj kontroli. Gidens, takođe, smatra da se identitet u kontekstu „druge modernizacije“ ili „kasne modernosti“ konceptualizuje kao samorefleksivni individualni projekat u kontekstu višestrukih šansi koje društvo nudi za njegovu realizaciju. Uspostavljanje pojedinca kao samorefleksivnog „kulturnog bića“ podrazumeva da čovek svojim kulturnim aktivnostima, navikama i ukusima stvara svoju osobenost u brojnim i raznovrsnim izborima koje pred njega postavlja modernost. U tom se razdoblju priroda društvenog života radikalno menja, što daje Gidensu osnova da zaključi kako ljudi nisu više ono što jesu, nego postaju ono što su uspeli napraviti od sebe samih (Giddens, 1991). Na planu kulture, to bi značilo da čovek nije određen samo onim što bi se moglo nazvati socijalnim nasleđem (poreklo, pripadnost na osnovu rođenja određenoj društvenoj klasi, mesto rođenja), već je određen i onim što sam uspe da učini od nasleđenih i stečenih dispozicija u određenim društvenim okolnostima (kroz obrazovanje, vaspitanje, profesionalno usavršavanje, negovanje ukusa, usvajanje određenih vrednosti i navika, putem formiranja i iskazivanja svojih političkih, verskih, seksualnih opredeljenja, izgrađivanja odnosa prema sebi i drugima i sl.).⁵¹

Drugo shvatanje u okviru ove teze razvijeno pod postmodernističkim uticajem implicira da stilovi života u postindustrijskim društvima gube svaku strukturalnu uslovljenost i unutrašnje jedinstvo. Životni stil je stvar volje pojedinca da ga osmisli i definiše nezavisno od socijalne pozicije, a prvenstveno preko različitih oblika (kulturne) potrošnje i demonstracije ukusa. Baveći se konceptom životnih stilova, Dejvid Čejni smatra da se radi o modernom obrascu društvenog ili statusnog grupisanja svojstven kulturi konzumerizma. Za ovaj novi vid statusnog grupisanja i povezivanja ljudi karakteristično je da društveni status neke grupe ne zavisi više od zanimanja njenih pripadnika, niti od privilegija koje oni uživaju, već „od načina na koji koriste privilegije i bogatstva koja su im dostupna“ (Čejni, 2003: 23). U tom smislu životni stil

---

⁵¹ Ipak, imajući u vidu neujednačen razvoj savremenih društava i činjenicu da mnoga od njih nisu ni zakoračila u proces postindustrijske modernizacije, što je eksplicitna pretpostavka ovog pristupa, potpuno je opravdano očekivati da socijalne okolnosti, ekonomski uslovi i politički kontekst, umnogome utiču na stvaranje ili uopšte na promišljanje „refleksivne projekcije osobnosti“, a time i na nivo i kvalitet kulturne participacije ljudi.

može se najopštije odrediti kao način zadovoljavanja ljudskih (kulturnih) potreba. Dok je osnova klasnih struktura bila društvena organizacija proizvodnje, životni stilovi zasnivali su se na društvenoj organizaciji potrošnje. Životni stil se smatra „životnim projektom“ koji pojedinac ne samo da može, nego i mora da stvara po sopstvenom slobodnom izboru.⁵²

c) **TEZA O KULTURNIM OMNIVORIMA – UNIVORIMA:** Ovaj teorijskih pristup konceptualno se nalazi između dva, moglo bi se reći, krajnja stanovišta o klasno-kulturnoj homologiji i postmoderno individualizaciji. U sociološku teorijsku raspravu i literaturu je uveden i empirijski potvrđen rezultatima istraživanja Ričarda Pitersona i njegovih saradnika, pre svih Alberta Simkusa (Peterson, Simkus, 1992), Pola Dimadžoa (Peterson, DiMaggio, 1975), Majkla Hjuza (Hughes, Peterson, 1983), Rodžera Kerna (Peterson, Kern, 1996). Odnoseći se direktnije na koncept kulturne potrošnje nego li na životne stilove uopšte, ovom tezom se teorijski obrazlaže i empirijski ustanovljava drugačija veza između društvenog statusa i kulturnih aktivnosti u postindustrijskim društvima kasnog 20. veka. Njome se osporava mogućnost uspostavljanja jednostavne korelacije između društvenih klasa (određenih na osnovu obrazovanja, zanimanja i prihoda) i obrazaca kulturnih praksi. To eksplicira stav da je u modernim društvima stanovište o homologiji deplasirano, ne zato što kulturne prakse *de facto* gube utemeljenje u društvenoj stratifikaciji, već zato što se u izmenjenim društvenim okolnostima pojavljuju novi i raznorodni oblici odnosa i menja se priroda kulturnih praksi.

Kulturna potrošnja elitnih društvenih slojeva se ne razlikuje od kulturne potrošnje onih na dnu društvene lestvice po tome što prvi konzumiraju isključivo elitnu umetnost, nego po tome što je intenzitet njihove kulturne potrošnje veći, obim širi, a sadržaj raznovrsniji, što uključuje dela iz svih nivoa različitih kulturnih domena. Utoliko su se Piterson i Di Mađo (1975) trudili da pokažu osnovanost metodološke namere da se u istraživanjima savremene kulture krene od „*kulturnih klasa*“ (grupacija sa sličnim obrascima kulturne potrošnje), a da se zatim traga za njihovim socijalnim korelatima. Osim toga, utvrđujući različite i brojne obrasce kulturnih izbora u američkom društvu, Piterson je u zajedničkom radu sa Majklom Hjuzom (1983) empirijski demonstrirao neutemeljenost krute distinkcije na niski, srednji i visoki

---

⁵² Ne treba, međutim, smetnuti s uma da koliko god vrednosti i ukusi bili lični, oni potpadaju pod osobene modele, povezane s ostalim društveno-strukturnim odlikama.

kulturni obrazac (*Lowbrow, Middlebrow, Highbrow*). Ovo naročito imajući u vidu da se preovlađujuća većina onih koji predstavljaju publiku umetničkih dešavanja, odnosno učesnike kulturnih aktivnosti u užem smislu, ne mogu posmatrati kao isključiva ili čista *highbrow* publika jer jednako često participiraju i u brojnim drugim aktivnostima (sport, putovanja, izrada internet sajtova, blogova, kućne aktivnosti i sl.) To je dalo povoda pomenutim autorima da zaključie da se obrasci kulturnih izbora mogu predstaviti kao kontinuum, na čijem se jednom kraju nalaze oni koji su aktivni (u svim posmatranim aktivnostima) i oni koji su pasivni ili otuđeni, na drugom kraju.

Piterson je u radovima s početka 1990-ih formulisao koncepciju o tome da se obim aktivnosti u slobodnom vremenu i raznovrsnost kulturnih izbora danas pojavljuje kao glavna razlika između statusnih grupa. „Kulturna elita svoju izuzetnost više ne obeležava ekskluzivnim visokim ukusom i ekskluzivnim „snobovskim” aktivnostima, nego poznavanjem i potrošnjom i svih drugih (i masovnih) umetničkih formi i većim obimom učešća u najrazličitim aktivnostima u dokolici“ (Cvetičanin, 2007: 25). Upravo su terminom „**omnivori**” Piterson i Simkus (1992) predstavili heterogenost ukusa i kulturnu raznolikost aktivnosti elite, dok je suprotan termin „**univori**” osmišljen za označavanje onih grupa čiji pripadnici imaju nizak društveni status i istovremeno uzak spektar kulturnih aktivnosti i relativno homogen (jednosmeran) ukus.

Teza o kulturnim omivorima – univorima po Čanu i Goldtorpu (Chan, Goldthorp, 2007) otvorena je za najmanje dve interpretacije i dvostruko tumačenje. S jedne strane, omnivori se mogu posmatrati kao tolerantni pojedinci koji su zahvaljujući visokom obrazovanju i socijalno uzlaznoj mobilnosti otvoreni za drugačije kulturne stilove od onih za koje su prvobitno socijalizovani (kulturne preferencije i navike stečene u mladosti) i pokazuju spremnost da eksperimentišu sa različitim vrstama kulturne potrošnje. Po ovom tumačenju, omnivorna kulturna potrošnja se više odnosi na individualnu samorealizaciju, nego li na uspostavljanje statusnih markera i kreiranje socijalnih razlika. Utoliko se, po mišljenju Čana i Goldtorpa, ovo tumačenje približava tezi o postmodernoj individualizaciji. S druge strane, kulturni omnivori se mogu posmatrati kroz izražavanje nove estetike, odnosno kao izraz novog elitnog društvenog statusa. Čak i ako je više inkluzivan i „kosmopolitski” u poređenju sa statusom i estetikom ranijih kulturnih elita, moglo bi se reći da nije manje usmeren ka demonstraciji kulturne i društvene superiornosti. Ovo naročito u odnosu na veoma ograničene kulturne stilove, limitiran obim kulturne potrošnje i jednosmeran ukus

univora. Ovakvom interpretacijom, teza o kulturnim omivorima – univorima približava se stanovištu o klasno-kulturnoj homologiji.

* * *

Bez obzira na konceptualne razlike prikazanih teorijskih pristupa problemu kulturne participacije, možemo se složiti sa konstatacijom da „kultura kao društvena pojava i osobena komponenta čovekovog života ulazi u sklop složenih determinističkih odnosa. Ona sa jedne strane podleže uticajima društvenog determinizma, a na drugoj strani i sama determiniše neke činjenice socio-kulturnog života i određene manifestacije individualnog ili kolektivnog ponašanja” (Božilović, 1998: 160). Među sociolozima je prisutna saglasnost sa stavom da društveno-klasne determinante često deluju latentno, pa je uviđanje njihovog delovanja otežano jer one preko niza posrednih elemenata utiču i na kulturne pojave, procese i aktere, na kulturno stvaralaštvo, potrošnju i kulturnu interakciju.

Savremenom društvu Srbije još uvek ne može da se pripíše određenje postindustrijskog i postmodernog. Ono se u akademskom i javnom diskursu određuje kao tranziciono društvo sa nagomilanim ekonomskim, političkim i socijalnim problemima, sa konfuznim kolektivnim identitetima, u čijoj se strukturalnoj slici kombinuju moderni sa antimodernim trendovima (Božilović, 2014: 88-93), pa mu je nemoguće pripisati ni karakteristične odlike države blagostanja. Utoliko je teorijska osnova ovoga rada fundirana na onim pristupima koji pretpostavljaju da između pripadnosti različitim nivoima u društvenoj stratifikaciji, odnosno između različitih načina života i uslova egzistencije (socijalno poreklo, obrazovanje, zanimanje, starost, teritorijalna pripadnosti, odnosno mesto stanovanja) i kulturne participacije, praktikovanja određenih kulturnih aktivnosti i usvajanja određenih vrednosti, postoji značajna korelacija.

1.5.2. Kulturne potrebe i prepreke u njihovom zadovoljavanju

„I pored toga što je čovek, kao prirodno i društveno biće, determinisan i zatvoren u svoje uske granice, on je od kako postoji kao ljudsko biće, determinisan da osporava te granice prinude, da ih prevazilazi. Sadržina, obim i konkretne forme ljudski potreba određeni su i kvantitativnim i kvalitativnim ekonomskim, društvenim i kulturnim mogućnostima društvenih grupa, njihovom koncepcijom sveta i sistemom vrednosti.“

Ratko Božović,
Lavirinti kulture

Kulturne potrebe predstavljaju jedan od temeljnih pojmova svake demokratski koncipirane kulturne politike, odrednicu svake društvene zajednice i personalnog identiteta. Zagorka Golubović s pravom ukazuje da kultura kao novi svet za čoveka proširuje sistem delatnosti i sistem potreba i otkriva nove vidove života, nepoznate biološkoj egzistenciji. Potreba za saznavanjem novog i invencijom, po mišljenju autorke, podstiče ljudsku radoznalost i razvija stvaralačke kapacitete, kojima se smanjuje obim bioloških aspekata života na račun specifično ljudskih strana; potreba da se dostigne još nepostignuto, da se stvore i realizuju nove mogućnosti podstiče razvijanje imaginacije i novih aspekata ljudske prakse (Pešić-Golubović, 1973).

Milena Dragičević-Šešić i Branimir Stojković pod kulturnim potrebama podrazumevaju „one potrebe kojima se čovek ostvaruje kao biće različito od svih ostalih (najveći broj fizioloških potreba: hrana, san, itd. karakteriše sva živa bića) i kao jedinstvena ličnost u svom društvenom i kulturnom okruženju. To su one potrebe pomoću kojih čovek razvija svoju ličnost tako da aktivno deluje, proizvodi, stvara nove materijalne i duhovne vrednosti, uživa u postojećim, komunicira...“ (Dragičević-Šešić, Stojković, 2011: 27). Psihološka određenja ličnosti demonstriraju značaj (kulturnih) interesovanja i zadovoljavanja ličnih potreba u procesu samoaktuelizacije i

humanizacije pojedinca, u ostvarivanju personalne i kolektivne egzistencije, ostvarivanju samosvesti i potvrđivanju čoveka kao društvenog i kulturnog bića. Utoliko je sasvim izvesno da ljudi na različite načine teže samoaktuelizaciji (kroz bavljenje umetnošću, naučnom delatnošću, humanitarnim radom, kroz putovanja, odgajanje dece i slično). Po mišljenju pomenutih autora, ovo zavisi od kulture, društvene situacije, porodičnog vaspitanja, uopšte sistema vrednosti koji čovek prihvata odrastajući u jednoj kulturi, s jedne strane, i od individualno-psiholoških karakteristika i sposobnosti ličnosti, s druge strane. Predrag Cvetičanin i Marijana Milankov kulturne potrebe određuju kao deo ljudske motivacione strukture, odnosno kao težnje koje se zadovoljavaju kroz simboličku komunikaciju, podrazumevajući pod kulturnim potrebama, pre svega, motivaciju za učešće u kulturnim aktivnostima (Cvetičanin, Milankov, 2011: 7). Široko društveno značenje i obuhvat termina kulturne potrebe sasvim izvesno ukazuju na njegovu značajnu povezanost sa kulturnim željama, odnosno sa kulturnim interesovanjima. Pojam interesovanje se odnosi na pojedine aspekte kulturnih potreba i pod njim se podrazumeva „izuzetna zaokupljenost svesti omiljenim sadržajima ili bavljenje izabranim aktivnostima” (prema Đukić-Dojčinović, 1997: 72). Interesovanja su društveno oblikovana, ona predstavljaju značajan integracioni činilac društvenih grupa i suštinske generatore razvoja kulturnih potreba. U skladu sa savremenim postmodernim teorijama, danas je termin *kulturna interesovanja* zastupljeniji od termina *kulturne potrebe*, naročito u anglosaksonskoj socio-kulturološkoj i antropološkoj literaturi.

Među mnogobrojnim određenjima i tipologijama kulturnih potreba i interesovanja, u literaturi se prema dinamici nastanka i razvoja izdvajaju sledeće: potreba za jezičkim izražavanjem i komunikacijom; potreba za saznavanjem i širenjem vidokruga; estetske potrebe u svakodnevnom životu (Maslov ih naziva „impulsima za lepotom”); estetske/umetničke potrebe (potrebe za estetskim doživljajem i stvaralačke potrebe). Sve one su međusobno povezane i u velikoj meri zavise od kulturnih navika stečenih tokom socijalizacije i inkulturacije, koje se (navike) uz odgovarajuće podsticaje dalje mogu razviti u aktivna kulturna interesovanja. Formiranje kulturnih potreba i interesovanja, sklonost ka izvesnim oblicima umetničkog izražavanja, odnos prema sebi i drugima, kvalitet kulturnog življenja uopšte najčešće je određen uticajima: kulturnog života porodice, grupe vršnjaka, kulturnih mogućnosti šire društvene sredine, sadržajima koji se plasiraju putem sredstava masovnog komuniciranja (masovnih

medija), kao i brojnim institucionalnim oblicima putem kojih se odvijaju procesi širenja i usvajanja kulture (predškolske ustanove, škole, fakulteti, biblioteke, muzeji, arhive, galerije, pozorišta i dr.).⁵³ Mnoga istraživanja, međutim, pokazuju da najveći broj ljudi nikada nije imao mogućnosti da razvije svoja kulturna interesovanja i da ih pretvori u kulturne navike i potrebe. Čak i pod pretpostavkom da je u podsticajnim porodičnim i širim društvenim uslovima došlo do razvoja kulturnih potreba kod pojedinaca, to, naravno, ne znači da će one nužno i neizostavno biti zadovoljene. Među istraživačima kulture postignuta je gotovo potpuna saglasnost u vezi sa tim da u savremenim društvima nemaju svi ljudi jednak pristup kulturi i kulturnim dobrima. Stiven Menel smatra da ljudi nemaju nikakvih urođenih „kulturnih potreba“, već da samo mogu prepoznati sopstvene kulturne zahteve. Oni su, opet, u dijalektičkom jedinstvu sa postojećim kulturnim mogućnostima, kako subjektivne tako i objektivne prirode, kao i sa prošlim i sadašnjim kulturnim iskustvom. (Menel, 1982: 17-18). To nas vodi opravdanom zaključku da postoji čitav niz prepreka koje otežavaju ili u potpunosti onemogućavaju zadovoljavanje postojećih kulturnih potreba ljudi.

Objektivne (materijalne) prepreke zadovoljavanju kulturnih potreba odnose se na nedostatak novca, odnosno lošu materijalnu situaciju pojedinca, nedostatak slobodnog vremena, nepostojanje ili mali broj institucija kulture u mestu stanovanja, nepostojanje adekvatnih kulturnih programa i manifestacija, nepristupačnost institucija kulture (fizičke barijere) osobama sa posebnim potrebama (invalidima, slepima i gluvima) i njihova nemogućnost praćenja kulturnih programa i sadržaja (nepostojanje gestovnog i/ili titlovanog prevoda i sl.). Andre Marlo je sredinom prošloga veka eksplicirao da objektivne prepreke za kulturnu participaciju mogu biti u značajnoj meri umanjene širom sistemskom akcijom državnih i lokalnih organa vlasti, racionalno organizovanom ekonomskom i demokratski koncipiranom kulturnom politikom. Koncept demokratizacije i decentralizacije kulture – *kultura za sve*, utemeljen u Francuskoj 1959. godine, jedan je od prvih takvih pokušaja u Evropi. Imajući u vidu da se ovaj model oslanjao na difuziju pre svega vrhunske kulture putem teritorijalno razgranate i guste mreže velikih domova kulture, model je bio izložen kritikama i doživeo je relativni neuspeh. „Križa velikih reprezentativnih kulturnih ustanova

---

⁵³ Detaljnije o uticaju svakog od pomenutih činilaca na formiranje kulturnih potreba moguće je naći u Dragičević-Šešić, Stojković, 2011: 28-32.

pokazala je da sam način sučeljavanja vrhunske kulture i građana ne vodi neizbežno razvoju kulturnih potreba za njenim sadržajima” (Prnjat, 2006: 74).

Pomenuto implicira misao o tome da su pored objektivnih prepreka možda još značajnije upravo *subjektivne (psihološke) prepreke*. One podrazumevaju: nizak obrazovni nivo, nedovoljnu svest o značaju obrazovanja, vaspitanja i kulture za pojedinca i društvo, etički vakuum usled razorenog vrednosnog sistema i sl. Sve ovo posledično vodi nedostatku interesovanja za kulturne sadržaje, programe i učestvovanje u kulturnom životu zajednice, nerazumevanju kulturnih sadržaja, izostanku umetničkog, estetskog senzibiliteta i kritičkog odnosa prema svakom segmentu doživljenog iskustva, nepostojanju želje za ličnim angažovanjem i kreativnim samopotvrđivanjem. Dakle, nije dovoljno institucionalno i programski učiniti ljudima dostupnim sadržaje visoke kulture, već je neizostavno potrebno razviti kod njih interesovanje i potrebu za takvim sadržajima, razviti umetnički, estetski senzibilitet građana kroz brojne institucionalne i vaninstitucionalne obrazovne, animacione i edukativne programe.

Ratko Božović u maniru vrsnog kulturologa piše: „Bez avanture prema novoj potrebi i novim vrednostima, bez prostora neočekivanosti, stvaralačkog traženja, bez rizika koji stremi dubini, bez duha dinamičnosti i raznovrsnosti, bez stvaralaštva kao ljudske autonomije „ispunjenja“, nema ni nove potrebe, ni kulture koja bi širila prostor vrednosti. Kako zadovoljiti postojeće potrebe i kako razvijati nove – to su dve strane istog pitanja“ (Božović, 1998: 48). Jasno je da se tek prevazilaženjem brojnih prepreka razvoju i zadovoljavanju kulturnih potreba može očekivati proširena zainteresovanost za kulturne vrednosti ili otkrivanje mogućnosti za susret sa njima kroz aktivnu kulturnu participaciju. Ništa manje, i buđenje novih i viših potreba, čijim ostvarivanjem će biti stimulisana kritičnost, kreativnost i stvaralaštvo u borbi protiv industrijskog racionalizma i zvaničnog konformizma.

1.5.3. Socijalna determinisanost kulturnih potreba

„Kulturne potrebe su izdiferencirane onoliko koliko je raznovrsno bogatstvo društvene prakse.”

Nebojša Popov,
Društvena uslovljenost kulturnih potreba

Različiti pojedinci i različite društvene grupe na drugačiji način percipiraju stvarnost i teže ka samoaktuelizaciji, budući da je njihovo iskustvo bitno uslovljeno socijalnim položajem, rezidencijalnim statusom, motivacijama, potrebama i interesima. Svaka klasa, pa i različite socijalne grupe u njoj, ima svoj specifični kulturni život, pa se može reći da u okviru globalnog društva postoje različite potkulture i kulturne vrednosti. Sociološkoj pažnji se naročito nameće promišljanje društvenog konteksta kompleksnog procesa formiranja i zadovoljavanja kulturnih potreba: kako to ljudi, pripadnici različitih društvenih grupa (klasa, teritorijalnih i drugih supkultura itd.), nosioci izvesnih društvenih karakteristika, nesumnjivo izloženi uticajima brojnih socijalnih činilaca, formiraju svoje kulturne potrebe i ostvaruju kontakt sa određenim kulturnim proizvodima. „Polazna pretpostavka za postavljanje odnosa zavisnosti tipa kulturnog života od tipa socijalne strukture polazi od toga da različiti tipovi socijalne strukture bitno opredeljuju sadržaj i oblike kulturnih potreba, kao i mogućnosti, obim i načine njihovog zadovoljavanja” (Popov, 1969: 81).

Ovo naročito dolazi u fokus naučnog interesovanja sa nastankom masovnog društva i razvojem njemu imanentne masovne kulture. Ova kultura nastaje u prvoj polovini 20. veka, u potrošačkim, industrijskim, kapitalističkim i građanskim društvima najpre SAD-a, a zatim se zahvaljujući brzom razvoju i uticaju masovnih medija širi na sve ostale delove sveta. Nasuprot elitnoj kulturi, prezentovanoj pre svega kroz različite oblike klasične umetnosti koja je oduvek bila potreba manjine i privilegija najviših

društvenih slojeva, Moren smatra da se masovna kultura može shvatiti kao bitni vid širenja ili demokratizacije urbane građanske kulture, koja se razvila transformacijom seosko-plebejskih kultura. Od najznačajnijih društvenih uslova nastanka masovne kulture i potreba za njenim sadržajima i tvorevinama izdvajaju se sledeći: industrijalizacija i urbanizacija, kapitalistička privreda, demokratizacija potrošnje, nastanak i razvoj novog sloja zaposlenih, progres opšteg obrazovanja, razvoj novih kulturnih i svih drugih potreba usled utemeljenja novih ličnih i društvenih vrednosti.

Razvoj industrije naročito u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. veka uslovio je masovna preseljenja ljudi iz sela u gradove, pri čemu „gradske narodne mase i deo sela pristupaju novom standardu života: one postepeno ulaze u svet blagostanja, dokolice, potrošnje, koji je do tada pripadao samo građanskoj klasi” (Moren, 1979: 103). Dešavaju se kvantitativne promene u sferi mehanizacije proizvodnje, porasta zaposlenosti i kupovne moći ljudi, smanjenje radnog, a povećanje slobodnog vremena. S jedne strane, smatra Moren, rad za odgovarajuću materijalnu nadoknadu u okviru gigantskih industrijskih kompleksa doprineo je relativnoj socijalnoj sigurnosti i postao fizički lakši usled mehanizacije proizvodnje. S druge strane, takav rad je oskudevao u kreativnosti, u mogućnostima za razvoj individualnosti, samostalnosti, odgovornosti, čime se iniciraju i značajne kvalitativne socio-kulturne promene. Sfera privatnosti, individualnosti, sfera ličnog života i ostvarenja pojavljuju se kao problem ne više samo na nivou građanskih klasa, već i na nivou novog sloja zaposlenih, naročito onih delova novog sloja „građanstva” doseljenih iz ruralnih sredina. „Novi stanovnici gradova, kao kulturni polutani, gubili su veze sa tradicionalnom, narodnom kulturom (*folk culture*), ali još uvek nisu bili spremni za aktivno uključivanje u novi život, odnosno u novu kulturu“ (Božilović, 2006: 24). Klement Grinberg pojavu i prodor kiča povezuje upravo sa njegovima estetskim i socijalnim svojstvima, smatrajući ga odgovorom na kulturne potrebe nove publike.⁵⁴ Tu publiku činili su seljaci naseljeni u gradove (gradski proletarijat i gradska sitna buržoazija) sa tek stečenom kulturom pismenosti i sposobnosti čitanja (Božilović, 2006: 24). To se na najbolji način očitavalo u prepoznatljivom stilu života i izgrađenim kulturnim potrebama, navikama i ukusima

⁵⁴ Božilović s pravom napominje da je kič čest pratilac i onih dela koja se nalaze izvan okvira masovne kulture, te da tvorevine ove kulture ne treba apriorno smatrati sinonimima za kič, čemu je bio sklon K. Grinberg (Božilović, 2006: 150). Nisu danas svi proizvodi masovne kulture *per se* loši, nekvalitetni i estetski ne vredni. Ovo naročito imajući u vidu činjenicu da masovna (popularna) kultura nije homogena i da u stvarnosti postoji čitava lepeza različitih stilova i žanrova, koji brišu ili bar u značajnoj meri relativizuju strogo postavljenu distinkciju između visoke i masovne kulture.

okrenutim prevashodno ka prosečnim i/ili nižim estetskim vrednostima i zabavi, težna ka uživanju bez intelektualnog napora u odsustvu obrazovanja i odnegovanog ukusa, kao i nastojanje za ostvarenjem željenog životnog iskustva. U tom smislu, Moren naglašava sledeće: „Najvažniji sadržaji masovne kulture pripadaju oblasti ličnih osećajnih potreba (sreća, ljubav), imaginarnih (pustolovine, sloboda), ili materijalnih potreba (blagostanje). To joj baš i daje osvajačku snagu. Svugde gde tehnički ili industrijski razvoj stvara nove uslove života, svuda gde se raspadaju stare tradicionalne kulture, javljaju se nove lične potrebe, traži se blagostanje i sreća. Potrebe za blagostanjem i srećom, u onoj meri u kojoj u 20. veku postaju univerzalne, dopuštaju da i masovna kultura postane univerzalna. A, sa svoje strane, masovna kultura univerzalizuje te potrebe. To znači da širenje masovne kulture ne samo da je potpomognuto planetizacijom jedne civilizacije, ono taj isti proces i potpomaže. Ta kultura budi polurazvijene ljudske potrebe, ali uvek spremne da se pojave, ona doprinosi širenju nove civilizacije“ (Moren, 1979: 194).

Stoga je sociološki značajno promišljanje intenziteta i kvaliteta kulturne participacije i društvene predisponiranosti kulturnih aktivnosti i potreba, što samo po sebi podrazumeva i određenu vrednosnu konotaciju.⁵⁵ Ovde se ne javlja samo kao problem odnos visoke i masovne kulture kao odnos dominacije i podređivanja u procesima vrednovanja, već i mogućnosti slobodnog i najboljeg izbora u svetu vrednosti. Kada je u pitanju kulturna participacija, suštinski se radi o proceni da li se kulturna potrošnja i stvaralački potencijal pojedinaca slobodno izražavaju i ostvaruju u aktivnom, kreativnom i estetski selektivnom kulturnom angažmanu. Ili se, naprotiv, oni isključivo/najčešće svode na “kulturnu industriju”⁵⁶ (Adorno, Horkhajmer, 1947), na nekritički prihvaćene sadržaje masovne, popularne kulture kojima se uglavnom

---

⁵⁵ U okviru teorija masovne kulture Adorno i drugi predstavnici Frankfurtske škole masovnu (popularnu) kulturu proglasili su bezvrednom, odričući joj automatski bilo kakvu estetsku vrednost. Pojedini teoretičari njenim proizvodima često pridaju bezlični karakter i depersonalizujući efekat (Dvajt Mekdonald), pored rafinirane i prosečne, masovna kultura se naziva niskom ili brutalnom (Edvard Šils), uz procenu da industrijska proizvodnja masovne kulture sa univerzalnim temama guši individualno stvaralaštvo (Antonjina Kloskowska). Postoje i značajne kritike teorija masovne kulture utemeljene na stavu da postoji pluralnost kultura i hijerarhija ukusa, a ne samo dve kulture (elitna i masovna, odnosno visoka i niska kultura). Naglašavajući nemogućnost objektivne procene vrednosti različitih kultura, pojedini teoretičari (Herbert Gans, Dominik Strinati i dr.) napominju da je semantički pristup čitavom spektru različitih kultura neadekvatan, jer svaka od njih ima svoju vlastitu unutrašnju vrednost.

⁵⁶ Baveći se analizom proizvodnje i potrošnje kulturnih roba i vrednosti u periodu nakon Drugog svetskog rata, Adorno i Horkhajmer nazivaju novi sistem *kulturnom industrijom*, tvrdeći da u takvom sistemu kultura postaje roba koja se masovno proizvodi i nekritički, pasivno konzumira. Takođe, jedan od prvih teoretičara medija, Valter Benjamin, razmatrajući problem uticaja medija na društvo ukazivao je na smanjivanje kritičnosti publike i na proces samootuđenja čoveka.

povlađuje neukusu i afirmiše duhovna unifikacija. Pri ovome se pretpostavlja i nametanje, u Fromovom vokabularu, „veštačkih potreba”, kao odvrćanja pažnje od suštinskih, egzistencijalnih problema, ali i kao svojevrsne subjektivne odbrane ličnosti od pritiska represivne svakidašnjice. Time se, zapravo, apostrofira sagledavanje mogućeg značaja šireg socio-političkog konteksta u analizi koncepta kulturne participacije.

Razvijajući svoju teoriju kulture, Teodor Adorno je naglašavao stav da je pasivizacija stvaralačkog i kritičkog potencijala pojedinaca uzrok, ali i posledica kulture kao moćnog sredstva ovladavanja svešću i duhom individua. Sistem kulturne industrije svojim sadržajima (koji se plasiraju putem masovnih medija) normira ponašanja tako što svemu nameće sličnost i uniformnost, „uzgaja“ individue za poslušnost stvarajući konzervativni konformizam, pri čemu je svako osveščivanje o vlastitom položaju, smatrao je Adorno, postalo gotovo nemoguće. Na taj način omogućeno je da, u za to odgovarajućim društvenim i političkim okolnostima, moć kolektivism (tradicionalna vrednost) prevlada svaku individualnu kritičku i stvaralaču potenciju (post/moderna vrednost), usmerenu ka promeni postojeće stvarnosti i kvalitetnijem životu. „Homogenizovanost i komercijalizam masovne kulture, koja je poprimila kosmopolitski karakter rušeći sve nacionalne barijere, utemeljeni su na prosečnosti, a vrlo često i na primetnom unižavanju estetskih kriterijuma i kulturnih potreba, naročito u slučaju kada se masovni mediji nude i prihvataju kao jedini mogući izbor u njihovom zadovoljavanju” (Petković, 2012: 157). Proizvodima masovne kulture, koji se nude i bivaju dostupni brojnoj i socijalno heterogenoj publici, ostvaruje se izvesna nivelacija društvenih razlika. To znači da se uglavnom podstiče formiranje potreba kroz standardizaciju ukusa i interesovanja, čemu masovni mediji značajno doprinose prevashodno zabavnim i informativnim sadržajima. Utoliko su pojedini britanski teoretičari potkultura (Hall, 1992; Hebdidž, 1980) počevši od 50-ih godina 20. veka u svoje analize popularne kulture uneli jedan širi socijalni, kulturni, ekonomski i psihološki kontekst masovne kulturne potrošnje i počeli više da obraćaju pažnju na sisteme vrednosti društvenih grupa, odnosno potkulturnih grupacija koje u kulturnoj potrošnji učestvuju.

U savremenom dobu diverzifikacije masovne publike, sa pojavom satelitske televizije i Interneta, sa većim i raznovrsnijim kulturnim izborima, starije teorijske postavke su značano dovedene u pitanje. I to naročito u onim segmentima u kojima su

pojedinci posmatrani kao pasivani, nekreativni, neproduktivni potrošači „niskih“ kulturnih sadržaja, posmatrači i konzumenti onog što im se nudi i/ili nameće preko masovnih medija. Protiveći se ovakvom diskursu, savremeni teoretičar popularne kulture Džon Fisk smatra da je kritička svest publike mnogo veća nego što se obično pretpostavlja, naglašavajući da publiku ne čine „kulturni glupani“ koji ne umeju da misle svojom glavom. Otuda ovaj autor popularnu kulturu doživljava kao aktivan proces stvaranja i prenošenja značenja, a ne kao puku potrošnju gotovih industrijskih proizvoda kao kulturne robe u okviru masovne kulture (Fisk, 2001).

Trebalo bi, međutim, imati jasnu svest o tome da je danas na delu izrazita heterogenost i pluralizacija masovne (popularne) kulture, koja nesumnjivo zauzima značajno mesto u životu modernog čoveka. Izvesno je, međutim, da proizvodi masovne kulture danas ne privlače podjednaku pažnju, niti odgovaraju kulturnim potrebama svih ljudi, ali je isto tako neosporno da se kao publika masovne kulture pojavljuju ljudi iz svih društvenih klasa/slojeva. To potvrđuje standardizovanost, homogenizovanost, konzumerizam i imitativnost masovne kulture, kojima se lakše podleže što su društveni činiooci kojima se kulturne potrebe oblikuju nepovoljniji (nedostatak opšteg obrazovanja, vaspitanja i materijalnih sredstava, život u malim seoskim zajednicama, odsustvo negovanja estetskog ukusa, fleksibilnog i kritičkog odnosa prema sebi i drugima). I obrnuto, postoji mogućnost odupiranja konformizmu i standardizovanim proizvodima industrije kulture kroz obrazovanje, slobodnu invenciju, avangardno umetničko stvaralaštvo, aktivan (pod/kontra)kulturni i društveni angažman. Utoliko Moren napominje da ne možemo postaviti uprošćenu alternativu: da li štampa (ili film, ili radio itd.) *stvara* publiku, odnosno oblikuje njihove kulturne potrebe ili publika stvara proizvode masovne kulture? „Da li se masovna kultura spolja nameće publici (i tako kod nje izaziva pseudopotrebe i pseudointeresovanja) ili odražava potrebe publike? Jasno je da je pravi problem u *dijalektici* između sistema kulturne proizvodnje i kulturnih potreba potrošača” (Moren, 1979: 53).

Imajući u vidu to da je kultura u krajnjoj instanci stvar izbora, svako će se opredeliti za onaj izbor koji mu najviše odgovara u zavisnosti od njegovih personalnih i društvenih karakteristika i izgrađenih kulturnih potreba. To, dalje, naglašava važnost postojanja široke lepeze alternativa u pogledu različitih kulturnih sadržaja i mogućnosti kulturnog odabiranja. Problem kulturnog života u Srbiji poslednjih decenija ogledao se, između ostalog, i u nedostatku dovoljnog prostora za sadržaje i dela vrhunske kulture.

Moguće je pretpostaviti da bi ljudi pravili drugačije kulturne izbore kada bi im sve kulturne opcije bile ponuđene sa jednakom snagom, kada bi sve one imale jednaku šansu u masovnim medijima i javnim prostorima. Dragan Koković upozorava na neophodnu društvenu brigu i pažnju kako bi se predupredilo preferiranje neautentičnih potreba u slobodnom vremenu. „Kulturne potrebe postaju značajne zbog svoje snage da stvore autentičnu ličnost, da je odvoje od pasivne potrošačke egzistencije i veštačkih potreba. Ukoliko se istinski neguju, kulturne potrebe mogu značiti unapređenje kulture i kulturnog bogatstva, predstavljati svojevrstu branu od ekspanzije komercijalnog kiča i šunda“ (Koković, 2005: 113). Doprinos društva u oslobađanju i razvijanju kulturnih potreba Branko Prnjat vidi kao cilj svake kulturne politike, napominjući da se to oslobađanje ne može odvijati stihijno, podsticano slepim komercijalizmom. „Naprotiv, oslobađanje kulturnih potreba, kao oblik čovekovog oslobađanja, znači kretanje prema višim estetskim i duhovnim vrednostima; prema složenijim i teže pristupačnijim tvorevinama koje pribavljaju veći intenzitet i nivo umetničkog doživljavanja i ljudska čula čini prijemčivim i za vrhunska ostvarenja ljudskog duha. Kulturne potrebe se oslobađaju i obogaćuju ne samo time što prihvataju raznovrsnost i bogatstvo kulturnog i umetničkog stvaralaštva, već i time što se potreba za prihvatanjem kreacije pretvara u potrebu za vlastitom kreacijom“. (Prnjat, 2006: 186)

* * *

Imajući u vidu povezanost kulturnih potreba i interesovanja sa ličnim i opštim društvenim razvojem i napretkom, potpuno se čini razumljivim što je jedan od ključnih zadataka kulturne dimenzije razvoja i bilo kog modela kulturne politike sadržan u naporu da se odredi obim i kvalitet kulturnih potreba stanovništva. I to podjednako zbog zadovoljavanja raznolikih postojećih, manifestnih kulturnih potreba (kroz planiranje kulturne ponude, aktivnosti i programa u različitim lokalnim sredinama – gradskim i seoskim) uz formiranje podsticajne društvene klime za prevazilaženje svih barijera, objektivnih i subjektivnih prepreka u njihovom zadovoljavanju. Ništa manje i zbog provociranja prigušenih i pritajenih potreba, zbog podsticanja razvoja novih potreba, raznovrsnijih kulturnih aspiracija, značajnijeg i inventivnijeg učešća u kulturnim aktivnostima. Sve ovo, razume se, polazeći od merila autentičnih čovekovih potreba, humanog i progresivnog socio-kulturnog razvoja.

1.6. Interkulturalna komunikacija i interakcija kultura u kontekstu savremenog društvenog razvoja

---

„Kulturni ljudi treba da odlaze u svet i da izvorno upoznaju strane kulture. I to ne samo zato da bi postali znalci određenih kultura, da bi mogli biti njihovi tumači i prevodioci tih dela na svoje jezike, nego da bi razvijali vrednosti kulture svog naroda i vezali ga u veliku porodicu kulturnog čovečanstva.”

*Isidora Sekulić,
Kulturni dodiri sreća su ljudi*

Napretka društva nema bez osvešćenosti o značaju kulturnog razvoja, negovanja sopstvene i prihvatanja tuđe kulturne posebnosti. Kultura snažno utiče na našu subjektivnu stvarnost, budući da naše kulturno poreklo i iskustvo značajno određuju način na koji vidimo svet i način na koji stupamo u interakciju sa tim svetom (Samovar, Porter, McDaniel, 2013: 12). Živimo u vremenu u kome su krucijalne promene u društvenim, političkim i ekonomskim sistemima, tehnologiji i protoku informacija, sve intenzivnija globalizacijska povezivanja i migracije svesnog stanovništva, stvorile svet obeležen interakcijama ljudi iz različitih kultura.⁵⁷ Gotovo sva savremena društva su multikulturalna i predstavljaju životni prostor za kulturnu interakciju. To se dešava samo onda kada različite kulture prenose uticaje jedna na drugu, pri čemu dolazi do difuzije kulturnih elemenata. Zato obezbeđivanje izvesne dinamike u traganju za novom sintezom u dijalozima različitih kultura u okviru multikulturalnog društva predstavlja osnovnu odliku interkulturalne komunikacije i interakcije. „Kao koncept kulturne politike, interkulturalizam se potvrđuje u akciji ostvarivanja uzajamnosti ravnopravnog

---

⁵⁷ Prema podacima iz izveštaja Ujedinjenih nacija o humanom razvoju, u svetu danas živi više od 5.000 različitih etničkih grupa u otprilike 200 država. (HDR 2004: 2). Šarolikost kulturnog mozaika savremenih društava ilustruje i uvid u gotovo nestvaran podatak da deca u državnim školama u Londonu govore više od 300 različitih jezika (Navedeno prema HDR, 2004: 30).

prožimanja i punopravne razmene kultura koje dolaze u dodir. Da bi se stanje proste koegzistencije kultura prevazišlo neophodno je otvaranje prema Drugom i Različitom u smislu međusobne komunikacije i produktivne saradnje. To podrazumeva pomeranje statičnih granica kulturnih svetova i neprestanu difuziju kulturnih elemenata u procesu oblikovanja, potvrđivanja, ali i očuvanja individualnog i kolektivnog identiteta“ (Božilović, Petković, 2014: 60).

Kulturna interakcija predstavlja moderan koncept poželjnog kulturnog razvoja i jednu od osnovnih dimenzija kulturne participacije (pored kulturne potrošnje i kulturne proizvodnje). Nalazeći se na čelu američkog Instituta za istraživanja interkulturalnog razvoja, Milton J. Benet (Bennett, 1993) je nakon dvadesetak godina empirijskog istraživanja ponudio svoj model razvoja interkulturalne osetljivosti, opisujući stadijume kroz koje pojedinci i društva prolaze suočavajući se sa teškoćama u susretu sa drugim kulturama.⁵⁸ Iz ovog modela proizlazi da rezultat procesa interkulturalne komunikacije u značajnoj meri zavisi od sposobnosti uočavanja i prihvatanja kulturnih razlika. To podrazumeva da se raznolikosti posmatraju kao nešto normalno, usvojeno u sopstvenom identitetu, gde pojedinac može da posmatra stvari i deluje iz više različitih kulturalnih okvira. To će, smatra Benet, omogućiti interkulturalno posredovanje i mogućnost da se deluje u različitim, kulturom oblikovanim, pogledima na svet. Zagorka Golubović, takođe, naglašava važnost kulturne komunikacije i interakcije raznolikih kultura na svim nivoima ukazujući sledeće: „Tek interkulturalna komunikacija, koja izražava povezanost kulturnih razlika (*link diversity*) i uzajamnu razmenu iskustva, znanja, vrednosti i verovanja, omogućuje na tom stupnju prožimanje kultura, bilo da je reč o etničkim/nacionalnim kulturama, pod-kulturama različitih socijalnih grupa ili o marginalnim kulturama“ (Golubović 2003: 68).

Očito je, dakle, da se interkulturalna i intrakulturalna komunikacija uvek odvijaju u društvenim kontekstu, pretpostavljajući interakciju, odnosno uzajamno delovanje pojedinaca ili društvenih grupa koji pripadaju različitim kulturama i potkulturama.⁵⁹ Pored međusobne povezanosti i socijalnih kontakata, radi se o čitavom kontinuumu raznovrsnih načina i oblika socijalne/kulturne interakcije koje se mogu manifestovati u

---

⁵⁸ Model se zasniva na rastućoj sofisticiranosti, polazeći od poricanja postojećih razlika, odnosno krajnjeg *etnocentrizma*, sve do stadijuma uočavanja i prihvatanja kulturnih razlika, koje Benet označava kao *etnorelativizam*.

⁵⁹ „Dok je kod komunikacije pre svega reč o razmeni poruka, kod interakcije naglasak je na ponašanju u odnosu na drugog, a kod transakcije se insistira na promenama u ponašanju pod uticajem drugog (bez obzira da li je reč o saradnji ili o konfliktu)“ (Stojković, 2002: 30).

svakodnevnom životu (učenje stranih jezika i njihovo korišćenje za ostvarivanje privatnih i poslovnih kontakata sa pripadnicima drugih kultura, praćenje inostranih medijskih programa i sadržaja, upoznavanje ljudi, običaja, načina ponašanja, vrednosti drugačijih socio-kulturnih zajednica, unapređivanje interkulture saradnje kroz ostvarivanje raznovrsnih kulturnih, umetničkih, edukativnih projekata). Pozivajući se na konceptualizaciju nivoa interkulture komunikacije u svakodnevnom životu – ponuđenoj u knjizi *Intercultural Communication* (Sarbaugh, 1988) – Branimir Stojković izdvaja najvažnije činioce koji utiču na nivo različitosti tokom komunikacije i koji određuju stepen njene interkulturalnosti:

- a) jezik;
- b) predstava o svetu i ljudima (i odgovarajuća verovanja i ponašanja);
- c) opažanje odnosa između učesnika;
- d) opažanje namere drugog, odnosno drugih (detaljnije: Stojković, 2002: 32).

Pišući o bogatstvu kulturnih raznolikosti u savremenom svetu, Božilović smatra da sve posebnosti ne impliciraju viši ili manji kvalitet jedne kulture, već su jednostavno posledica razlika koje mogu da služe povezivanju i saradnji, a ne samo preziru, odbijanju i razdvajanju. Kultura postoji zahvaljujući raznolikostima, a raznolikosti se nekad privlače, a nekad odbijaju (Božilović, 2014: 41, 48). Bez obzira na razloge i načine na koje se komunikacija između pripadnika različitih kultura ostvaruje, nesumnjivo je da ona, s jedne strane, pruža mogućnost boljeg međusobnog upoznavanja i spoznavanja osobnosti drugih kultura. To je osnovni preduslov za razvoj interkulture kompetencije građana u demokratski utemeljenim društvima, koja vodi ka dinamičnoj interaktivnosti i razmeni između pripadnika raznih etničkih, lingvističkih ili kulturoloških grupa. S druge strane, sklonost ka stigmatizaciji pojedinaca koji se kulturno razlikuju od nas samih, postojanje ksenofobije, predrasuda i stereotipa na kojima se temelji precepcija „drugih i drugačijih” može značajno otežati međusobnu komunikaciju i naglasiti sklonost ka prenaplašavanju kulturnih razlika. Utoliko, pretpostavka da je komunikacija sa pripadnicima različitih kultura uspostavljena, „naravno, ne mora uvek imati za posledicu napuštanje postojeće, negativne predstave o „drugima”, ne doprinosi uvek eliminaciji postojeće netrpeljivosti i ksenofobije – sticanje i posedovanje znanja o onome po čemu se neko od nas razlikuje (običaji, religija, obrasci ponašanja...) ne mora nas činiti spremnijim da ga prihvatimo. Stvar je, dakle, u tome hoće li se interkulture komunikacija u koju se ulazi kao u „posao”,

prepoznati i iskoristiti i kao prilika za sticanje potpunijih informacija o kulturi ili kulturama sa čijim se pripadnicima kontaktira, i, ukoliko to bude slučaj, hoće li raspolaganje takvim informacijama biti od nekog uticaja - na smanjivanje, ako ne i na iščezavanje međusobne odbojnosti” (Kristović, 1998: 328). Tek kada se moguća odbojnost prema onima koji su kulturno različiti od nas kritički prevlada, kada se društvo senzibiliše za interkulturnu i intrakulturnu komunikaciju, može se pretpostaviti ostvarivanje dinamične interakcije i korisne saradnje, uz prihvatanje koncepta „*modus (co)vivendi*” (Bauman, 2009) kao poželjnog i društveno prihvaćenog načina života.

Istraživanje kulturne dimenzije razvoja urbanog i ruralnog društva u okviru procesa modernizacije i evrointegracije Srbije, operacionalizovan i kroz analizu kulturne interakcije, otvoriće put za sagledavanje različitih kulturnih modela u domenu svakodnevnice organizacije života ljudi. U skladu sa navedenim, očekuje se da kulturna interakcija kao izabrani indikator u istraživanju, najpre, reprezentuje jednu složenu sliku o tome kako se doživljava sopstvena kultura i tradicija u kontekstu evrointegracijskih perspektiva. To stoga što se priklanjamo stavu da svest o vlastitom kulturnom identitetu jača sposobnost efikasne percepcije stvarnosti, prihvatanja sebe, a time i prihvatanja drugih (Kim, 1991). Ovo svedoči o međuodnosu pojedinih potkultura (seoske i gradske), i o tome kako se one u pretpostavljenom kulturnom angažmanu odnose prema evropskim kulturnim vrednostima.

Zato sagledavanje urbanog i ruralnog društva utemeljujemo na sagledavanju osobenog načina i stila života gradskih i seoskih stanovnika, kao i na sagledavanju interakcija i sistema vrednosti kojima se podvrgava svakidašnji život ljudi u dvema različitim sredinama. Pri tome je značajno ispitati da li i kako savremene strukturalne promene (globalizacijske promene i modernizacijski procesi) utemeljene na pretpostavljenom porastu životnog standarda, širenju obrazovanja, geografskoj i socijalnoj mobilnosti, a time i na brojnijim kontaktima ljudi sa različitim načinima i stilovima života, većoj dostupnosti umetničkih sadržaja putem masovnih medija i Interneta, utiču na vrednosne promene u smislu veće tolerancije i spremnosti za interakciju sa onima koji su nosioci različitih društvenih (kulturnih) vrednosti i karakteristika. To su razlozi zbog kojih je potrebno da se s vremena na vreme iznova proveravaju vrednosne orijentacije, kao i sklonost ka kulturnoj interakciji gradskih i seoskih stanovnika, naročito u društvima kao što je naše, koja se nalaze u dugoročnoj društvenoj i ekonomskoj krizi i koje je u procesu stalnih tranzicionih turbulencija.

Neminovno je, dakle, postaviti pitanje kulturnog angažmana, sposobnosti i spremnosti gradskog i seoskog stanovništva za jasnu percepciju sebe i drugih u kulturno-vrednosnoj perspektivi civilizacijskog i u svakom smislu realnog odnosa prema modernizacijskim i integracijskim procesima srpskog društva. Odgovori na ova pitanja mogu u aktuelnim srpskim društvenim prilikama biti od ključne važnosti za usmeravanje društvenog razvoja u pravcu uspostavljanja kontinuirane komunikacije i interakcije lokalnih kultura sa sistemima vrednosti i strategijama razvoja širih, pre svih, evropskih društava.

2.

SAVREMENI PREOBRAŽAJI URBANE I RURALNE KULTURE

* * *

Analitičko razmatranje društvenih karakteristika grada i sela, implicitno ili eksplicitno, pretvara se u raspravu o njihovom međusobnom odnosu u konkretnom kulturno-istorijskom i društveno-prostornom kontekstu. Iako su sela elementarnije forme ljudskog naseljavanja, a gradovi složenija, razvijenija i heterogenija naselja, oni su ontološki (strukturno i funkcionalno) komplementarni oblici društvenosti. Uprkos posebnoj strukturi i dinamici razvoja, radi se zapravo o dvema različitim društveno-prostornim formama koje su u mnogim posmatranim segmentima međusobno povezane i zavisne. Seoski i gradski obrasci kulture, po mišljenju Milovana Mitrovića, imaju istu *antropološku podlogu*, „a međusobno se razlikuju samo kao funkcionalno komplementarni kulturni odgovori na egzistencijalne izazove pojedinaca i grupa koji stanuju u istim naseljima, u njima rade i međusobno komuniciraju“ (Mitrović, 1995: 42).

Određenje ruralnog i urbanog društva/kulture u literaturi često je zasnovano na komparativnom pristupu, iako se gotovo uvek priznaje njihova komplementarnost. Može se naići na shvatanje da je stabilnost tipično obeležje seoske, a mobilnost gradske zajednice/kulture (Sorokin and Zimmerman, 1931). Ili da je ruralno društvo obeleženo obično prejakim lokalnim osećanjima za tradiciju, dok urbano društvo/kultura pretpostavlja da je tradicionalno samo jedan od elemenata na kojem počiva moderno društvo (Pušić, 2003). Takođe, neretko se ukazuje na to da su društveni odnosi na selu neposredni i neformalni, trajni i prisni, jer se radi o odnosima unutar primarnih grupa (porodice i susedstva), dok su stanovnici grada individualizovani i organizovani na formalan način (Mitrović, 1998). Pri tome se navodi i to da u dinamici kulturnih promena grad uglavnom igra ulogu inovatora, dok je selo čuvar postojeće nacionalne kulture; da je duša grada moderno, moda i najnoviji osećaj, a duša sela tradicija i običaji naših predaka (Šljukić, 2003). Ovakva idealno-tipska shvatanja upućuju na zaključak da su urbano i ruralno stilovi života, sistemi vrednosti kojima se podvrgava svakidašnji život ljudi, a koji se u savremenosti, ako je to u prošlosti i bilo moguće, ne daju posve jasno prostorno razdvojiti i razgraničiti. Razlog tome treba tražiti, između ostalog, u učestalijim društvenim kontaktima, novinama i strukturalnim promenama koje sa sobom nosi savremeno, globalno, „umreženo društvo“ (Kastels, 2003), dovodeći u pitanje doslednost teorijskih postavki o strogo shvatanju suprotnosti između

sela i grada.⁶⁰ U okviru naše rasprave je nedopustivo u vrednosnom smislu pojam modernizacije izjednačavati sa pojmom društvenog napretka, kao što je jednako tako nedopustivo pojam tradicije apriori svoditi na nešto regresivno, zastarelo, prevaziđeno, beznačajno. Ovo naročito imajući u vidu činjenicu da se mogu sagledavati i pozitivni i negativni aspekti ovih pojmova i procesa u okviru koncepta društvenog i kulturnog razvoja naselja.⁶¹ Bilo bi epistemološki neutemeljeno prikloniti se stavu da je razvoj urbanog društva sam po sebi prosperitetan, a da su ruralni oblici društvenosti nerazvijeni, udaljeni od moderne prakse i života, da su oličenje necivilizovanosti ili nerazvijenosti. Moguće je uočiti da je urbanost u Srbiji danas izuzetno široko primenljiv identitetsko-diskurzivni resurs za afirmisanje sopstvene superiornosti nad drugima. Grad i urbano se verbalizuju uglavnom afirmativno (pridodaje im se pozitivna socijalna i kulturna konotacija), za razliku od sela, ruralnog. To je ne samo izvor teškoća i logičkih nesporazuma, već i potencijal značajnih socijalnih borbi i distinkcija (Spasić, 2013: 67-86).

U turbulentnom vremenu najrazličitijih društvenih preobražaja, uporedo i pod njihovim uticajem, dešavaju se duboke i značajne promene u „kulturnoj slici” grada i sela, što doprinosi značaju i poziva na analizu kulturne dimenzije razvoja urbanog i ruralnog društva Srbije. Ovo naročito imajući u vidu potisnute suprotnosti u kulturi našeg naroda i brojne, duboko ukorenjene kontradikcije urbano-ruralnog suočavanja i preplitanja tradicionalnog i modernog, lokalnog i globalnog, populističkog i elitnog. Otuda i namera da se razume do koje mere i na koje načine urbani i ruralni razvoj determinišu i pravce ukupnog društvenog razvoja naše zemlje. Naročito imajući u vidu da kulturna dimenzija razvoja grada i sela postaje ključni potencijal održivog razvoja, podsticanja kulturne participacije stanovništva, transformacije tradicionalnih društvenih institucija i prodora novih društvenih vrednosti.

---

⁶⁰ Sociološka učenja 19. veka počivala su na kruto postavljenoj dihotomiji selo-grad. To potvrđuje Tenisovo razlikovanje ruralnog kao zajednice (*Gemeinschaft*) i urbanog kao društva (*Gesellschaft*), Dirkemovo razlikovanje društva mehaničke solidarnosti (arhaična i tradicionalna ruralna društva) i društva organske solidarnosti (društva industrijskog tipa), Veberovo razlikovanje tradicionalnog i racionalnog, Redfildovo razlikovanje narodnog društva (*folk society*) i urbanog društva (*urban society*). Noviji istraživački nalazi, naročito u zemljama sa visokom stopom urbanizacije, pokazuju da su razlike između različitih četvrti u istom gradu postale dublje od uobičajenih razlika između urbanog i ruralnog.

⁶¹ Prilično uvreženo mišljenje da samo prisustvo tradicionalnih normi u nekom društvu nužno predstavlja smetnju njegovoj modernizaciji, suviše je pojednostavljeno i vodi u metodološki čorsokak, naročito imajući u vidu neophodnost razlikovanja brojnih formi „tradicionalnog“. Dok je klasična teorija modernizacije bila suprotstavljena tradiciji, pažljivo propitivanje pomenutog odnosa u savremenoj sociološkoj literaturi ne govori u prilog njihove isključivosti. (Vidi: Božilović, 2014: 85-88)

2.1. Grad između prošlosti i sadašnjosti: sociokulturološka analiza grada

---

„Grad, kako se može videti kroz njegov istorijski razvoj, predstavlja tačku maksimalne koncentracije moći i kulture zajednice. To je mesto u kome se fokusiraju difuzni zraci mnogo različitih životnih priča, što doprinosi društvenoj efektivnosti i značajnosti.”

Luis Mamford,
Kultura gradova

Dok je početkom 20. veka svega negde oko pet procenata svetskog stanovništva živelo u gradskim naseljima, danas se obiljem statističkih pokazatelja potvrđuje da, po prvi put u istoriji čovečanstva, više od polovine svetske populacije naseljava gradove. Snažan tempo urbanizacije, naročito u nerazvijenom delu savremenog sveta, i sve veći broj megagradova potvrđuju da urbani način života postaje sve značajnije obeležje današnjice u gotovo svim socijalnom sredinama.⁶² Grad kao složen fenomen izaziva analitičku pažnju brojnih istraživača različitih problemskih usmerenja i teorijsko-metodoloških pozicija, poput sociologa i socijalnih psihologa, kulturologa, urbanista i arhitekata, ekonomista, demografa, politikologa i kriminologa. Sociološki pristup gradu orijentisan je na proučavanje grada kao „projekcije globalnog društva u prostoru“ (Lefevr), projekcije njegove strukture, institucija, vrednosti, kulture i dr. Utoliko, sociološka analiza brojnih i raznovrsnih pojava iz gradskog života mora biti povezana sa „životom urbanog kolektiviteta u njegovoj celini“ (Vujović, 1995: 33), kao i sa

---

⁶² Ove navode moguće je ilustrovati interesantnim podacima: kada se zbroji urbano stanovništvo u samo tri zemlje sveta – Kini, Indiji i Brazilu – ono je gotovo jednako ukupnom stanovništvu Evrope i Severne Amerike (Davis, 2011: 12). Takođe, veliki svetski gradovi broje više stanovnika nego pojedine evropske države – u Tokiju, kao najmnogoljudnijem gradu u svetu danas, moglo bi se smestiti stanovništvo skoro trideset Beograda ili više od pet Srbije. (Navedeno prema podacima sajta *City population „The Principal Agglomerations of the World“*. Dostupno na: <http://www.citypopulation.de/world/Agglomerations.html> – izvoru pristupljeno: 17. 12. 2014.). Time se naglašavaju brojne urbane i društvene razvojne neusklađenosti kao još jedno značajno obeležje postojećeg sveta.

osobinama njegove društvene strukture, lokalnim socio-kulturnim specifičnostima i razvojem globalnog društva u celini.

Brojni i raznovrsni epistemološki pristupi u analizi i eksplikaciji grada doprineli su teškoćama u postavljanju njegove jedinstvene definicije. Imajući u vidu da je status gradova mahom određivan administrativnim odlukama, dominirale su statističke definicije koje su naglašavale kvantitativne kriterijume u određivanju gradova (broj stanovnika, gustina naseljenosti, procenat nepoljoprivrednog stanovništva, veličina teritorije). Tokom 19. i 20. veka u razvoju većine evropskih gradova „težište pažnje se pomera na teme kvaliteta življenja, indikatora kvaliteta življenja, urbaniteta razumevanog kao vrednost koja grad čini ne samo fizičkim, nego prevashodno socijalnim i kulturnim prostorom u kome se prepoznaje i ostvaruje ljudska komunikacija, društvenost, u kome je zadovoljenje ljudskih potreba alfa i omega gradske politike i ciljeva razvoja grada. Teorijsku analizu takvih promena i zalaganje za drukčiji pristup gradu nalazimo kod brojnih komentatora i istraživača, pomenimo samo E. Huarda, A. Lefevra, Dž. Džekobs, H. Gansa, V. Vajta, ili, od naših, R. Supeka, S. Vujovića, D. Seferagića i druge“ (Petovar, 2007: 83, 84).

Jedan od najpoznatijih predstavnika Čikaške škole u urbanoj sociologiji, Robert Ezra Park (Park, 1925), još početkom 20. veka istakao je da grad nije prosta mešavina ljudi i opreme, obična skupina ustanova i administrativnih tela, već je grad pre „stanje duha, zbir običaja i tradicija, utvrđenih stavova i osećanja“. Pri tome je smatrao da je fizička ili ekološka organizacija prostora jedne zajednice odgovor na organizaciju zanimanja i kulture i da je ona, u stvari, njihov odraz. Parkov istraživački saradnik, Luis Virt (Wirth, 1938), ponudio je jednu od najpoznatijih socioloških definicija grada kao relativno velikog, gusto naseljenog i stalnog boravišta socijalno heterogenih pojedinaca. On je, takođe, sagledavao grad kroz stvaranje određene gradske kulture i pisao o „urbanizmu kao načinu života“. Opravdano je ukazao da je skok iz ruralnog u pretežno urbano društvo, koji se u industrijalizovanim oblastima odigrao u rasponu od jedne jedine generacije, bio praćen promenama u svim fazama društvenog života. Istorijski uticaj, po mišljenju ovog autora, još više pojačava okolnost da stanovništvo samog grada u velikoj meri potiče sa sela, u kome još uvek postoje ostaci nekadašnjeg načina života. Seoski život nosi pečat urbanog onoliko koliko sa njim dolazi u dodir i koliko je pod uticajem grada. (Vidi: Petrović, Vujović, 2005: 116).

Procesi globalizacijskog povezivanja i intenzivirane međukulturne komunikacije pribavljaju ovakvim Virtovim zapažanjima dodatnu potvrdu u savremenim društvima. Problem se, zapravo, postavlja u ravni značenja grada koje se ne može *de facto* poistovetiti sa značenjem urbanosti, uprkos tome što je urbani ili gradski prostor rodno tle urbane kulture. Tome u prilog govori već pomenuta činjenica da je u mnogim gradovima moguće uočiti prekrivanje građanske svesti izvesnim ruralnim naslagama, te prepoznati ruralni ili seljački mentalitet, prisutan kod onih ljudi čiji se životni sadržaji i kulturni nivo suprotstavljaju urbanom stilu življenja. I to bilo da je reč o doseljenom ruralnom stanovništvu ili o jednom delu neurbanizovanog gradskog stanovništva, koje i pored svog gradskog porekla ne pripada urbanom društvu i kulturi. Ova pojava se u sociološkoj literaturi određuje kao proces *ruralizacije grada*, kome se obično pripisuju negativne vrednosne konotacije u smislu nastajanja svojevrsnog *kulturnog urbicida*. Neretko se ispostavlja da nepriznavanje, čak negiranje urbanih kulturnih kodova, usled nepripremljenosti doseljenog seoskog stanovništva na njihovo adekvatno prihvatanje, rezultira učvršćivanjem onih vrednosti i obrazaca ponašanja, onih kulturnih izbora i praksi koji su doneseni iz ranijih mesta stanovanja (na primer, rigidni stavovi o ljudima druge nacionalnosti, veroispovesti, seksualnoj opredeljenosti; nerazvijenost kulturnih interesovanja i potreba; odsustvo građanskog aktivizma; nekritički odnos prema stvarnosti; konzumerizam, populizam i sl.). U spoju starih, ne sasvim napuštenih ruralnih vrednosti i novih, mada ne u potpunosti prihvaćenih urbanih vrednosti, često se mogućnosti delotvorne tradicije zamenjuju iracionalnim tradicionalizmom.⁶³

Različite istorijske, društvene, ideološke, političke, ekonomske i kulturne okolnosti uticale su na razvoj gradova kroz istoriju i na oblikovanje posebnog kvaliteta života urbanog društva. Grad je oduvek kulturno i politički dominirao nad selom, a potpunu (i ekonomsku) nezavisnost ostvario je sa industrijskom revolucijom. Tada se nov način proizvodnje i njeni glavni potencijali (kapital, mašine i ljudi) koncentrišu u industrijskim gradovima, u kojima započinje proces stvaranja modernih građanskih

---

⁶³ To se može dobro uočiti na primeru potkulture turbofolka. Karakteristike srpske muzičke tradicije, oslikane u staroj, tradicionalnoj, izvornoj narodnoj muzici, zamenjuju se «novokomponovanom, turbofolk» muzikom. Sa izrazito kič obeležjima, ova muziku pretvorila se u industriju zabave, zasenjujući sve ostale tradicionalne, folklorne oblike u stvaralačko-izražajnoj praksi. O fenomenu turbofolka videti detaljnije u: Milena Dragičević-Šešić (1994) *Neofilk kultura. Publika i njene zvezde*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Ivana Kronja (2001) *Smrtonosni sjaj: Masovna psihologija i estetika turbofolka*. Beograd: Tehnokratia; Nikola Božilović (2006) *Kič kultura*. Niš: Zograf.

klasa. Za savremeni grad može se reći da predstavlja egzemplar sažimanja vremena i prostora u nove odnose „umreženog društva” kojima se u značajnoj meri poništavaju mnogi tradicijom baštinjeni odnosi kontinuiteta i sleda. On predstavlja poprište složene mreže ljudskih institucija, odnosa i pojava, pri čemu ne treba zanemariti i pojave sa socio-patološkim implikacijama, društvene i prostorne dezorganizacije i brojne procese dehumanizacije. Ovo su naročito apostrofirali urbani pesimisti poput Voltera, Špenglera, Ničea, Zimela i drugih, posmatrajući grad kao poligon za brojne neželjene manifestacije svakodnevice.

Savremeno urbano društvo odlikuje se visoko razvijenom podelom rada i heterogenom obrazovnom, socijalnom, profesionalnom i ekonomskom strukturom stanovništva. Takođe, socijalna i prostorna pokretljivost nudi stanovnicima modernog grada veće mogućnosti aktivnog učešća u raznim interesnim društvenim grupama, veću percepciju razlika (usled susretanja i mešanja pojedinaca različitih kulturnih grupa), kao i veće mogućnosti komuniciranja, razvijanja i zadovoljavanja kulturnih potreba izborom među raznovrsnim socio-kulturnim sadržajima i vrednostima.⁶⁴ Stoga se obično podvlači da je urbano društvo, nasuprot ruralnom, obeleženo raznovrsnim, promenljivim, posredovanim, inovativnim načinom života. Semjuel Huntington je ukazao da se urbana kulturna dinamika i ruralna kulturna inercija, idealno-tipski posmatrajući, često preslikavaju u kontrastu između modernog i tradicionalnog čoveka/društva u odnosu na opšte društvene i kulturne probleme. „Tradicionalan čovek je pasivan i receptivan. On očekuje kontinuitet i ne veruje u mogućnosti običnog čoveka da bilo šta menja ili kontroliše. Moderan čovek, naprotiv, veruje u obe mogućnosti – u potrebu i poželjnost promena, kao i u sposobnost čoveka da kontroliše promene u skladu sa svojim ciljevima“ (Huntington, 1971: 292).

U okviru savremenog društvenog (kulturnog) razvoja gradove ne treba posmatrati samo kao značajne činioce postindustrijske ekonomske moći, nego i kao prostor brojnih socijalnih pokreta i mreža, kao i svakodnevnih manifestacija kulturnih

---

⁶⁴ Iako je istorijski razvoj gradova bio praćen negovanjem elitnih sadržaja kulture, te razvojem kulturnog stvaralaštva i institucija poput biblioteka, pozorišta, muzeja, galerija, univerziteta i slično, savremeni razvoj urbanog društva neophodno je posmatrati i tumačiti, takođe, i u kontekstu postkulturne fragmentacije. Naime, nekada oštre granice između visoke i masovne, popularne kulture relativizuju se u vremenu postmodernizma, čime visoka kultura gubi ekskluzivno pravo na legitimnost. Sve ovo utiče i na oblike i kvalitet urbanog življenja, obeležen raznolikošću potkulturnih modela i mogućnošću izbora specifičnog životnog stila. Ipak, sociolozi s potpunim pravom podsećaju da se ne sme izgubiti iz vida značajna činjenica da „nejednakosti i dalje utiču na životne šanse ljudi i kulture što ih oni razvijaju, na umetničke oblike koje preferiraju i na identitete koje grade“ (Haralambos, Holborn, 2002: 933).

raznolikosti i sadržaja. Štaviše, svi ovi pomenuti segmenti u većoj ili manjoj meri međusobno koreliraju, tako da investiranje u kulturu i umetnost predstavlja značajnu dimenziju ekonomskog i socijalnog razvoja savremenih gradova.⁶⁵ U poslednjoj deceniji 20. veka pojavile su se koncepcije *urbane regeneracije*, koje naglašavaju ulogu kulture u razvoju identiteta grada, doprinoseći njegovoj revitalizaciji (privlačenje investitora, stručnjaka i turista, razvoj gradske infrastrukture i preduzetništva posebno u domenu kulturnih industrija). Ubrzano se razvijaju pre svega oni gradovi čije su vlasti učinile kulturu sastavnim delom integralnih razvojnih planova. Upravo oni gradovi koji su razvili svoj kulturni identitet posredstvom tradicije, istorije, kulturnog nasleđa, savremenog umetničkog i kulturnog stvaralaštva. Realizacijom brojnih kulturnih projekata (manifestacija, festivala, karnevala, sajмова, umetničkih kolonija, kongresa), moguće je utemeljiti prepoznatljivost, privlačnost i atraktivnost savremenih gradova. Paradigma *kreativnih gradova* (Landry, Bianchini, 1995; Landry, 2000; Florida, 2005; Reckwitz, 2010) i naglašavanje principa kulturne raznolikosti nastaju kao svojevrsan odgovor na transformaciju industrijskog društva i šire društvene promene. Ove promene iniciraju kreativno korišćenje kulturnih resursa gradova u cilju razvoja urbane ekonomije i jačanja socijalne kohezije. Umesto standardizovanih oblika zabave, koji najčešće vode alijenaciji, u ovom konceptu razvoja grada prevladava individualizacija stilova života. Naglašava se važnost kulturne participacije, kreativnosti, znanja, inovativnih potencijala, ekonomije usluga, tolerancije i interkulturalizma kao strateških ciljeva kulturnog razvoja gradova.⁶⁶

Poslednjih decenija atraktivnost gradskih centara postaje naročito značajna, kao i ponuda za kulturnu potrošnju u njima. Osim specijalizovanih institucija, trgovi i ulice (otvoreni gradski prostori) ponovo oživljavaju kao mesta dinamičnih kulturnih i političkih dešavanja, u koje su uključeni raznoliki kulturni, ali i društveni i komercijalni sadržaji.⁶⁷ Otuda i mišljenja da bi „kroz umetnost na javnim mestima trebalo podsticati

⁶⁵ Ističući misao o tome da kultura nije trošak, već investicija, brojni ekonomisti u kulturi su tokom poslednje dve decenije 20. veka pokazali da svaki evro uloženi u kulturu donosi osam evra prihoda lokalnoj zajednici (Navedeno prema: Dragičević-Šešić: 2009: 29).

⁶⁶ Detaljnije o trendovima u savremenoj lokalnoj kulturnoj politici na globalnom nivou videti: Dragičević-Šešić M., Kultura u funkciji razvoja grada, *Kultura* 122/123, Beograd, 2009, str. 20-40; Radišić, S., Postindustrijski grad i kulturna politika, *Kultura*, 122/123, Beograd, 2009, str. 59-77; *Strategija kulturnog razvoja Grada Niša 2012-2015.*, Savet za kulturu Grada Niša, Izvršni odbor Skupštine Grada Niša, Niš, 2012.

⁶⁷ Poznato je da su trgovi u antičkim gradovima (*agora* u grčkim polisima i *forum* u starorimskim naseljima) imali značajnu ulogu kao mesta za širenje obrazovanja, razvijanje filozofskih sistema, utemeljenje demokratskih vrednosti, prenošenje kulturnih i verskih obrazaca, arhitektonskih i drugih

kolektivna sećanja i kolektivnu svest, da bi se život u sadašnjici učinio pristupačnijim, dinamičnijim, čak i prijatnijim, modernijim, i da bi se svakodnevni način života spojio s uspešnom privredom, turizmom itd. Da bi se došlo do značajnih rezultata, moderni grad i regionalna ekonomska politika trebalo bi da integrišu kulturnu politiku i kulturne prakse” (Dragičević-Šešić, 2009: 24). Na taj način bi se, po mišljenju Milene Dragičević-Šešić, poboljšala kulturna ponuda grada, otvorilo stvaralaštvo prema najširoj publici, narodu, inicirajući njihovo značajnije učešće u kulturnom životu i u samom umetničkom činu, u procesu nastanka određenog kulturnog dela ili događaja. To bi doprinelo revitalizaciji i humanizaciji gradskog prostora, socijalnoj integraciji i kulturnom razvoju lokalnih zajednica.

Savremeni grad je postao centar društvene energije i ekspanzije, „kulturna armatura“ (Wood, Landry, 2008) savremenog svetskog društva, reprezent njegovog socio-kulturnog, ekonomskog i političkog bitisanja. Izlazeći iz svojih krutih elitističkih okvira, kultura je danas dinamična kategorija koja oblikuje svakodnevni život gradova i njihovih stanovnika. U pitanju je važan fenomen koji u značajnoj meri može doprineti razvoju lokalnih sredina (grada i sela), predstavljajući izvor duhovne, moralne i ekonomske obnove društva kroz vrednosti koje afirmiše: aktivna kulturna participacija stanovništva, podsticanje produkcije i distribucije kulturnih sadržaja, kritička etička procena, socijalna inkluzija, partnerstvo, preduzetnički duh i ekonomski razvoj. Time se potvrđuje opravdanost modernih nastojanja da se urbanistički razvoj uklopi u kulturni milje u kom se odvija, da urbanistički planovi odražavaju lokalni kulturni identitet, povezujući urbane centre i ruralna predgrađa.

---

znanja. „Prostrani trgovi u gradovima bili su središta političkog, kulturnog i privrednog života. Prostor gde su se susretali slobodni građani, pesnici, filozofi, vojskovođe, državnici, dramaturzi, slikari, vajari, atlete, govornici i drugi. To je bio prostor gde se susretala antička duhovnost (...) gde se susretao i živeo slobodan i oplemenjen gradski svet i gde se prvi put do tada na evropskom tlu negovao nov kvalitet života.“ (Naumović, 1996: 106)

2.1.1. Kultura kao potencijal urbanog razvoja Srbije

„Kada bi bilo moguće da se sagleda sva množina društvene misli o gradu, verovatno da bismo ugledali kako većina od njih u svom središtu ima kulturu (...) Istovremeno znamo da odgonetanje uzročno-posledičnih veza između grada i kulture gotovo da nema smisla jer je reč o conditio sine qua non svake sociološke analize urbane stvarnosti.”

Ljubinko Pušić,
Praksa tranzicijskih procesa u Srbiji kao

Osnovna programska smernica modernih kulturnih politika gradova ogleda se u podizanju nivoa kvaliteta i raznovrsnosti kulturnih dobara i usluga, stvaranju finansijskih, materijalnih i drugih uslova za razvoj kulturnih delatnosti i aktivnom uključivanju većeg broja građana u kulturni život grada i u procese njegovog kreiranja. Kulturna politika gradova trebalo bi da značajno doprinese povezivanju vrednosti kulture (nasleđa, različitosti, kreativnosti, prenosa znanja) sa demokratskim upravljanjem, participacijom građana i održivim razvojem. Prvi dokument koji na globalnom nivou zagovara ustanovljavanje osnove za odgovornost gradova i lokalnih uprava za kulturni razvoj jeste *Agenda 21 za kulturu*⁶⁸. Više od 2.000 gradova i lokalnih samouprava u svetu i pet gradova u Srbiji (Niš, Vršac, Novi Sad, Zrenjanin i Subotica) usvojilo je ovaj dokument i pristupilo savezu Ujedinjenih gradova i lokalnih uprava koji kulturu stavlja u fokus pažnje svojih razvojnih procesa. Kultura se, dakle, naglašava kao nezaobilazna komponenta svih razvojnih planova gradova – od urbanog planiranja do ekonomske i socijalne politike. Posredstvom pomenutog dokumenta

⁶⁸ *Agenda 21 za kulturu* nastala je zajedničkim dogovorom gradova i lokalnih uprava širom sveta za očuvanje njihove posvećenosti ljudskim pravima, kulturnoj različitosti, održivosti, aktivnoj demokratiji i stvaranju uslova za mir. Odobrena je Četvrtim forumom lokalnih vlasti za društveno uključenje Porto Alegrea, održanim u Barseloni, 8. maja 2004. u sklopu prvog Zajedničkog kulturnog foruma.

zagovara se rešavanje različitih pitanja od značaja za razvoj gradova i lokalnih samouprava i afirmiše se podizanje javne svesti i kulturne participacije građana.

Evropski gradovi zasnovali su svoju kulturnu politiku na četiri ključna principa:

- kulturni identitet,
- kulturna raznolikost,
- kreativnost i
- učešće građana u kulturnom životu (kulturna participacija).

Ovakvo programsko usmerenje obavezuje da se kroz strateške prioritete njihovog kulturnog razvoja utemeljuje i koncept decentralizacije kulture. Suštinski to podrazumeva premeštanje kulturne potrošnje iz velikih gradova u manje lokalne sredine, uz promociju kulturnih sadržaja u rubnim delovima grada i prigradskim naseljima. Zahvaljujući projektu *Evropske prestonice kulture* i pojedinim regionalnim programima, u poslednjih tridesetak godina u evropskim državama je podstaknuto interesovanje za lokalne kulturne afirmacije. Činjenica je, međutim, da gradovi jugoistočne Evrope dele mnoge zajedničke karakteristike i probleme, poput razvojnog disbalansa između centra i periferije, grada i sela, kao i neintegrisanosti i marginalizacije izvesnih društvenih grupa definisanih specifičnim potrebama, poreklom, etničkom, socijalnom, starosnom, polnom i drugom pripadnošću. Pomenuti problemi se jasno oslikavaju i u sagledavanju kulturne dimenzije razvoja urbanog i ruralnog društva u procesu modernizacije i evrointegracije Srbije.

Nedostatak politike ravnomernog i policentričnog razvoja poslednjih decenija u Srbiji uslovio je brojne regionalne disproporcije u pogledu ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja urbanih sredina. Ekonomski razvoj nije bio praćen porastom kvaliteta i uslova života u različitim gradovima Srbije, ali ni u centralnim i perifernim delovima gradova na podjednak način. Očigledna je bila nezainteresovanost političkih aktera za primenjivanjem mera decentralizacije kulturnih politika i resursa, nije se osnaživala kreativna originalnost takozvanih periferija, niti podsticala afirmacija prava svih građana na kulturu. Sagledavajući tranzicione procese u Srbiji kao kulturu antiurbanosti, Ljubinko Pušić primećuje: „Ako je put ka urbanom istovremeno i put ka modernom građanskom društvu, tada mozaik političkih, ekonomskih i ekoloških okolnosti (u sociološkom smislu reči) pruža sliku o životu srpskog društva i pokazuje da se Srbija nalazi na stranputici“ (Pušić, 2012: 91). Brojne razvojne neusklađenosti opredelile su misao pomenutog autora o priličnoj udaljenosti procesa stasavanja

modernih urbanih društava zapadne provenijencije i onog što se u smislu društvene organizacije događa u Srbiji tokom druge polovine 20. i u prvoj dekadi 21. veka. Velike društvene razvojne neusklađenosti između i unutar gradova, kao i između gradova i sela u Srbiji mogle su se prepoznati od raslojavanja u pogledu raspodele ekonomske i društvene moći i uticaja, preko transformisanja i raspadanja vrednosnog sistema, sve do različitih kulturnih izbora i praksi i segmentacije načina provođenja slobodnog vremena – rečju, sveukupnog života u kulturi.

Dugogodišnja centralizacija i prerazvijenost Beograda usloveli su da u njemu danas živi gotovo četvrtina stanovništva čitave naše zemlje. Reč je o jedinoj srpskoj metropoli koja se i sama još uvek bori sa ruralnim reliktima, rasutim pre po njenom duhovnom nego fizičkom prostoru (Pušić, 2012: 88). Iako je modernizacija srpskog društva, počev od 19. veka, pretpostavljala kao svoj neophodan uslov stvaranje društvenog ambijenta podsticajanog za formiranje i oblikovanje građanskog društva, u većini naših gradova polovinom 20. veka još uvek se jasno raspoznavala provincijalna urbanost. Ona se često preplitala sa palanačkim mentalitetom, koga je šezdesetih godina prošloga veka maestralno opisao Radomir Konstantinović u svom delu *Filosofija palanke*: „Između sela i grada, ovako zaboravljen, svet palanke nije ni selo ni grad. Duh njegov, međutim, jeste duh između plemenskog, kao idealno-jedinstvenog, i svetskog duha, kao idealno-otvorenog” (Konstantinović, 1981: 7). Ovo se manifestovalo u gotovo svim segmentima društvenog života i jasno se moglo uočavati u svakodnevicu: odnosu prema institucijama, kulturi, umetnosti, evropskim vrednostima, odnosu prema prostoru, urbanom i arhitektonskom nasleđu, načinu komunikacije.

Strateško planiranje kulturnog razvoja na lokalnom nivou u Srbiji poslednjih decenija uglavnom je izostajalo. Postavljeni prioriteti, planirane aktivnosti i rezultati nisu se ostvarivali u dovoljnoj meri, niti očekivanom dinamikom. Ostajući uglavnom u sektorskim/resornim ogradama, izvan važnih gradskih tokova, kultura se nije prepoznavala u dovoljnoj meri kao značajan resurs u rešavanju nagomilanih socijalnih, ekonomskih i političkih problema, koje je proces transformacije (tranzicije) društva doneo sa sobom. Kada je u pitanju savremeni kulturni razvoj srpskih gradova, kao i integrisanost kulture u programima i strategijama urbanog razvoja, brojni analitičari su prilično rezervisani u pogledu iznošenja pozitivnih procena. Branimir Stojković primećuje: „Kulturna politika srpskih gradova nalazi se, s jedne strane, na margini (ako se uopšte može reći da postoji) interesovanja gradskih uprava. S druge strane,

centralizacija kulturnog života i kulturnih institucija deluje destimulativno na mlade ljude koji bi možda i razmišljali da se nakon studija vrate u svoje mesto i da se uključe u nastajanje gradskih kulturnih projekata ili programa. Nije postojalo ni interesovanje da se kulturne politike razvijaju kao *imidž strategije*, niti da se za njih direktnije vežu turistički i kulturni projekti” (Stojković, 2009: 48, 49). Ovakva situacija uglavnom je praćena osećajem nesigurnosti i nezadovoljstva kulturnih poslenika, eksperata i entuzijasta zbog smanjivanja budžeta za kulturu⁶⁹, kao i zbog nedostatka razumevanja donosioca odluka i političara o važnosti uloge kulture za lokalni razvoj.

Sve navedeno treba dovesti u vezu sa činjenicom da su politička nestabilnost, ratna događanja, osiromašenje stanovništva i osetan pad kvaliteta života građana, naročito od devedesetih godina 20. veka nadalje, doprineli kulturnom posrnuću tranzicione Srbije.⁷⁰ Sunovrat vrednosti i agonija kulturnih institucija su neki od pokazatelja da je država Srbija poslednjih decenija primer vođenja kulturne politike bez definisane vizije i ciljeva kulturnog razvoja. Štaviše, kultura nije bila adekvatno prepoznata ni priznata kao jedan od najbitnijih elemenata društvene transformacije i modernizacije Srbije. Čak i u periodu nakon režimskih promena 2000. godine, kada se to očekivalo, politički establišment nije među svoje prioritete uvrstio kulturu. Posledica toga je dugogodišnje izostajanje nacionalnog zakonskog okvira i strateškog plana razvoja, bez čega je suštinsko reformisanje celokupnog kulturnog sistema u Srbiji bilo gotovo neostvarivo. Usvajanjem Ustava Republike Srbije 2006. godine, garantovano je pravo na lokalnu samoupravu (član 176), određena je njena nadležnost u vezi sa zadovoljavanjem potreba građana u oblasti prosvete i kulture (član 190, tačka 4), i donošenje razvojnih planova (član 190, tačka 5). Time je u značajnoj meri normativno pripremljena primena strateškog planiranja razvoja kulture na lokalnom nivou, koje je instrumentalno usmereno pre svega na razvoj i zadovoljenje kulturnih potreba stanovništva. Kragujevac, Pančevo i Niš su gradovi koji su prednjačili u strateškom

⁶⁹ Budžetska sredstva koja se na republičkom i lokalnom nivou izdvajaju za kulturu u Srbiji raspoređena su tako da je skoro 70% sredstava namenjeno za isplatu plata i doprinosa kulturnim radnicima (koji inače imaju najmanje zarade u javnom sektoru), oko 20% sredstava izdvaja se za materijalne troškove (uglavnom institucionalna ulaganja), a svega nešto malo više od jedne desetine ionako malog budžetskog izdvajanja za kulturu odlazi na finansiranje kulturno-umetničkih programa i projekata.

⁷⁰ Tada preovlađujući kulturni model imao je oslonac na takozvane „tradicionalne vrednosti“, obezbeđujući neku vrstu apologije vladajućeg režima svojevrsnim „nacionalno-patriotskim“ kulturnim sadržajima. Njegova populistička usmerenost ogledala se u (novokomponovanoj) doživljajno-potrošačkoj orijentaciji, ispraznoj zabavi, građanskoj i stvaralačkoj pasivnosti, hedonističkoj orijentaciji i težnji ka sticanju materijalnih dobara.

planiranju razvoja kulture na lokalnom nivou u Srbiji, jer su prepoznavali značaj planiranja kulturnog razvoja u procesu društvenih transformacija.

Činjenica je, međutim, da su pretpostavljeni normativni i institucionalni nivoi kulture nedovoljan uslov za ostvarivanje očekivanog društvenog razvoja i napretka, naročito ukoliko ne uključuju i vrednosni segment, odnosno razvijenu kulturnu svest i potrebe stanovništva. Normativni i institucionalni nivoi kulture komplementarni su vrednosnom nivou, odnosno esencijalnom odnosu društvene zajednice prema kulturi kao temelju društva i osnovi funkcionisanja društvenog života. Iz navedenog sledi da poznavanje kvaliteta i obima kulturne participacije, kulturnih potreba, ukusa i navika stanovništva treba da bude osnovno polazište za kreiranje programskih sadržaja, kao i izrade strategija kulturnog razvoja gradova. Zato je važno proučiti kako i koliko stanovnici Grada Niša (iz gradskih, prigradskih i seoskih naselja) participiraju u kulturi u privatnom i javnom prostoru, kakve kulturne vrednosti neguju, kako se odnose prema kulturnoj ponudi različitih vrsta kulturnih sadržaja, kakav je njihov odnos prema medijskoj ponudi, kakav je nivo informisanosti i opšteg obrazovanja kada su kultura i umetnost u pitanju. Ovom analitičkom segmentu biće posvećena detaljnija pažnja u empirijskom delu disertacije.

2.2. Selo i seljaštvo između tradicije i modernizacije

„Kada je o selu i seljaštvu reč, čini se da ništa više nije onakvo kakvo je nekada bilo. Društveni svet tradicionalnog seljaštva nepovratno je nestao i ustupio mesto transformisanom selu i njegovim stanovnicima. Pri tome, ipak, ispod često zaslepljujuće površine, na selu je još uvek moguće pronaći elemente tradicionalnih stuktura, koji svedoče o kontinuitetu jednog društva.”

Srđan Šljukić i Marica Šljukić,
Zemlja i ljudi. Seljaštvo i društvena struktura

Seoska naselja predstavljaju jedan od najstarijih oblika ljudskog naseljavanja. Od kada se čovek u neolitu zaustavio na određenoj teritoriji, počeo da uzgaja biljke i pripitomljava životinje, on je u okviru naselja oblikovao specifičan splet društvenih pojava, procesa i odnosa – specifičan način života, odnosno kulturu. Utoliko se može reći da se selo i grad javljaju „kao dva povezana pola ukupne društvene strukture koji konačno i oblikuju to društvo bojeći ga svojim raznolikim sadržajima. Oni su, dakle, dve strane jednog te istog društvenog tkiva u prostorno-vremenskom kontinuumu, pa su zato sociolozi koji ih proučavaju suočeni sa mnogodimenzionalnom stvarnošću“ (Naumović, 1996: 10).

Moderna društva i moderne procese društvenih transformacija, ma koliko bili upućeni na grad i urbano/građansko društvo, ne možemo adekvatno sagledati i razumeti bez sociološkog istraživanja ruralne društvene stvarnosti. Ovo naročito imajući u vidu činjenicu da je u Evropi do prve polovine 20. veka seljaštvo predstavljalo najbrojniju i najznačajniju društvenu kategoriju. Usled visokog stepena urbanizacije, industrijalizacije i informatizacije savremenih svetskih društava, selo kao tip naselja sve više nestaje u svom izvornom obliku i tradicionalnom poimanju. Promene u strukturi i organizaciji globalnog društva učinile su da selo danas doživljava brojne i vrlo značajne

modernizacijske transformacije, koje se ogledaju i u segmentu seoske kulture – promene u načinu proizvodnje i potrošnje, dominantnim ličnim i društvenim vrednostima (mentalitetu seljaka), seoskim ustanovama i kulturnim obrascima, promene celokupnog načina života seljaštva.

Teorijsko promišljanje idealno-tipskog modela ruralnog društva zasniva se na analizi specifičnog načina života seljaštva koje je, po rečima Jovana Ćirića, izgrađivalo žilavu i trajnu, ali ne i nepromenljivu kulturu. Tradicionalna kultura je, po mišljenju Stipa Šuvara, u stvari kultura predindustrijske civilizacije, dok je seoska kultura njen lokalni, „prizemni“ izraz. Kao dominantne vrednosti seoskog društva pomenuti autor navodi: ekstremni familijarizam, grupni egoizam srodničkih grupa, nepoverenje prema „strancima“, težnju da se očuva kontinuitet i nasleđe grupe (Šuvar, 1988). Srđan Šljukić takođe navodi da je „seljačka kultura upravo narodna kultura, neodvojiv deo svakodnevnog rada i života seljaka. Relativno je zatvorena i statična, prenosi se usmeno, sa kolena na koleno, te je stoga, na izvestan način, tradicionalistička“ (Šljukić, 2003: 50). Do promena u tradicionalnom selu dolazilo je polagano i svaka je novina morala čekati barem smenu generacija da bi zauzela svoje mesto u sistemu i da bi je svi prihvatili kao elemenat tradicije grupe (Vukićević, 2004). Prihvatanje i očuvanje starih predstava i shvatanja, idejnih i moralnih stereotipa, često sa jasno izraženom tradicionalističkom konotacijom, otežavalo je razvoj i paralisalo želje za prevazilaženjem postojećeg stanja u tradicionalnom selu. Zapravo, svaka inovacija ili promena, sve ono što je drugačije ili strano, doživljava se sa izvesnom sumnjom i nepoverenjem, jer narušava relativno ustaljen način života, zasnovan na seoskim običajima koji su izgrađivani dugotrajnom tradicijom. Visok stepen socijalne, obrazovne i profesionalne homogenosti tradicionalnog seljaštva u značajnoj meri uslovljavao je ujednačenost psiho-socijalnih karakteristika, vrednosnih orijentacija, kulturnih aktivnosti i izbora. Istorijski posmatrano, to je bio možda najsigurniji način za ujedinjenje i potpunu integraciju pojedinca u relativno autarkičnu i, u značajnoj meri, zatvorenu tradicionalnu seosku zajednicu.

Naselja na određeni način predstavljaju „ogledalo društva“ (Naumović, 1996) i mogu se shvatiti kao skup društvenih odnosa koji izražavaju promene koje nastaju i odnose koji postoje u globalnom društvu. Utoliko su promene, koje se poslednjih decenija sve snažnije i brže manifestuju u svakodnevnom životu društava, u značajnoj meri izmenile kulturu tradicionalnog sela, kao uostalom i samu urbanu kulturu.

Modernost nameće novi koncept uklapanja sela u globalno društvo, koje, svakako, ne teče svuda istim tempom i u svim elementima na isti način. Milovan Mitrović ukazuje da moderna seoska kultura postaje sličnija gradskoj kulturi, mnogo više nego tradicionalnoj, seljačkoj, od koje je u mnogo čemu sasvim suprotna. Ona je okrenuta prema gradu i širem društvu, otvorena i prijemčiva za razne inovacije. Razvoj nauke, tehnike i tehnologije unosi radikalne promene u društveno-psihološku strukturu sela i u karakteristike svakodnevnog seoske egzistencije. Umesto usmene predaje, kulturni sadržaji se prenose posredstvom specijalizovanih kulturnih ustanova (škole, biblioteke, putem novina, radija, televizije). Pismenost i obrazovanje se šire, a sa njima i racionalno naučno i tehničko znanje (Mitrović, 1999). Proces urbanizacije i industrijalizacije, kao i širenje gradske kulture na selu uslovljavaju ne samo promene u načinu proizvodnje (specijalizovana proizvodnja upotrebom mašina, naučnih saznanja, đubriva, pesticida), u načinu ostvarivanja dohotka (sve veća usmerenost ka industrijskoj, tržišnoj i mešovitoj privredi), već podstiču i transformaciju tradicionalnih društvenih institucija i prodor novih društvenih/kulturnih vrednosti (podizanje svesti o značaju obrazovanja, promene u strukturi porodice, kulturnim praksama, načinu komunikacije i odnošenju prema drugima, „različitima“, upotreba Interneta i sl.).

Transformacija tradicionalnog seoskog društva jasno se može očitavati i u segmentu kulturne participacije (proizvodnje i potrošnje, kulturnih izbora i praksi seljaka). Prodor masovne kulture u selo, po mišljenju njenog kritičara Edgara Morena, ruši jedinstvo arhaične kulture u kojoj su svi na jednom mestu istovremeno učestvovali i kao glumci i kao gledaoci na svetkovinama, verskim obredima, ceremonijama. Svetkovina polako isčezava u korist spektakla i zamenjuje se dokolicom. Za razliku od direktne kulturne participacije seljaka u svetkovinama, u spektaklu se njihovo učešće ostvaruje preko zamenika, slavni ličnosti, posrednika, novinara, spikera, fotografa, kamermana, zvezda, imaginarnih junaka. Masovni mediji sve više „teže da unište samu strukturu ljudskih odnosa folklorne kulture“ (Moren, 1979: 73). To rađa polurazvijene ljudske potrebe, pasivnost, lutanje i učešće u mnogostrukostima stvarnog i imaginarnog. Dezintegracija folklorne kulture, koja nastaje naročito sa industrijskom kulturom, praćena je novim integracijama – masovna kultura upija izvesne folklorne teme i, promenjene ili ne, univerzalizuje ih.⁷¹ Taj svojevrsni kulturni sinkretizam, u

---

⁷¹ Pozivajući se na ovu Morenovu konstataciju, Milena Dragičević-Šešić ukazuje da „folklor Šumadije i Bosne prerađen, pojednostavljen i sveden na nekoliko svojih osnovnih obrazaca, postaje dominantan

velikoj meri ruši tradicionalne vrednosti i nasleđene uzore lokalnih zajednica. On je u vidu različitih kulturnih sadržaja/opštih tema i formi (filmovi, serije, muzika, igre, sportska događanja, kulinarski specijaliteti i dr.) dostupan danas, naročito putem masovnih medija, i gradskim i seoskim stanovnicima. U tom smislu, Moren masovnu kulturu shvata kao bitan vid širenja ili demokratizacije urbane građanske kulture, budući da se ona i jeste razvila transformisanjem seosko-plebejske kulture. Demokratizacija kulture o kojoj je reč odnosi se na veću dostupnost kulturnih sadržaja i praksi znatno većem broju ljudi, pa i onih iz manjih sredina, uslovljavajući učestaliju privatnu kulturnu potrošnju. „Nikada do sada ono *kod kuće* nije bilo do te mere *drugde*, i to zahvaljujući novinama, radiju, televiziji“ (Moren, 1979: 80). S pravom se uočava da svugde gde tehnički ili industrijski razvoj stvara nove uslove života, svuda gde se raspadaju stare tradicionalne kulture, javljaju se nove lične potrebe. Tako promena životnih uslova pod uticajem tehnike, povećavanje mogućnosti potrošnje, stavljanje u prvi plan ličnog života, odgovaraju novom stepenu individualizacije ljudskog življenja (Moren, 1979: 194). Otuda i mišljenja da individualizacija kulturne potrošnje putem masovnih elektronskih medija udaljava stanovnike sela jedne od drugih i sve više otežava uključenost pojedinaca u lokalnu zajednicu.

Društvenoj transformaciji naselja doprinosi i razvoj saobraćaja i komunikacija, koje snažnije povezuju selo sa gradom, uslovljavajući dvosmernu socijalnu, kulturnu i prostornu pokretljivost i mobilnost stanovništva. S jedne strane dolazi do značajnog naseljavanja sela ljudima iz grada, do stvaranja takozvanog *metropolitanskog sela*, što je više odlika razvijenijih društava Zapada. S druge strane, ono što je kod nas izrazito dominantan proces, dolazi do iseljavanja, te senilizacije, negde čak i do potpunog odumiranja sela i naseljavanja gradova (ruralni egzodus). Ovo je uzrokovano, pre svega, zapošljavanjem seoskog stanovništva u nepoljoprivrednim delatnostima, pri čemu mnogi od njih ne napuštaju poljoprivredu kao jedan od mogućih prihoda. Dolazi do stvaranja značajne društvene skupine, koja naseljava uglavnom prigradski prostor (rurban), formirajući mešovita domaćinstva radnika-seljaka ili takozvanih polutana. „Značaj ove društvene skupine ogleda se u tome što se ona javlja u ulozi prenosioca i

---

muzički i tematski motiv novokomponovane narodne muzike kod nas. Iako se retko proučavaju elementi folklornog i lokalnog u masovnoj kulturi, ipak se mora primetiti da stereotipi koji se preuzimaju iz folkloru često postaju delovi obrazaca masovne kulture – od Lepe Brene do likova Indeksovog Radio pozorišta, čime se lako može objasniti i snaga prodora masovne kulture u inače tradicionalno kulturno veoma zatvorene sredine kakve su seoske zajednice po definiciji“ (Dragičević-Šešić, 1994: 107, 108).

transmisije kulture u dva pravca: (1) S jedne strane ona je *prenosilac urbanih uticaja u pravcu sela* (s napomenom, da ova društvena skupina (sredina), naročito kada je oličena u liku delimičnih poljoprivrednika, polutana, vrši i određeno rastvaranje urbanih uticaja, tako da oni ne stižu na selo u čistom obliku, već u manje više izmenjenom, prerađenom obliku, u obliku određenih urbanih surogata, u pseudo urbanom obliku); (2) S druge strane ova sredina *prenosi ruralne uticaje u pravcu grada* (s napomenom da se ovi uticaji primarno manifestuju i dolaze do izražaja u pojasu gradske periferije i u prigradskom području, gde se mešaju sa urbanim uticajima. Pri neobično snažnom transferu seljaka u pravcu gradova, ovi uticaji mogu stići i osetiti se na određeni način i u centralnim zonama grada)“ (Ćirić, 1979: 156).

Na našim prostorima neprestano se ispoljava snažan proces međuuticaja dve (pot)kulture, zasnovane na komplementarnim, no ipak raznolikim vrednostima, socijalnim i psihološkim karakteristikama, različitim načinima proizvodnje i privređivanja, na različitim kulturnim izborima i praksama, pa time i na dva različita načina života – seoskom i gradskom. To je proces koji, u kontekstu globalnih socijalnih i kulturnih promena, značajno utiče na oblikovanje naše svakodnevice.

2.2.1. Ruralno društvo u kulturnoj transformaciji Srbije

„U kontroverznom periodu transformacije srpskog društva, sa fragmentacijom društvene i kulturne infrastrukture, odnos prema ruralnoj kulturi predstavljaće jednu od važnih strategija u traganju za novim identitetima u aktuelnim procesima evropskih integracija i globalizacije. Nove institucije kulture imaju vrlo važan zadatak u kreiranju kulturne politike koja će marginalizovanu ruralnu kulturu reaktualizovati i prezentovati je na pravi način.

Ana Hofman,
Nostalgija ili subverzija: postsocijalizam i problemi kulturnih politika u ruralnoj sredini

Srbija je država koja je u procese društvene transformacije i modernizacije pre otprilike dva veka krenula kao dominantno seljačka zemlja, stvarajući se i kulturno oblikujući se iz svog ruralnog jezgra. Iako je udeo gradskog stanovništva u Srbiji danas preovlađujući (59%)⁷², ruralna područja čine 85% teritorije Srbije, što naše društvo svrstava u još uvek slabije urbanizovane evropske prostore. Istovremeno, visoka zavisnost ruralnog stanovništva od zaposlenosti u poljoprivredi svrstava Srbiju u red najagrarnijih zemalja Evrope, iako, paradoksalno, poljoprivreda beleži konstantan pad učešća u BDP nakon 2000. godine (Bogdanov, 2007: 32). Depopulacija seoskih područja u Srbiji sve intenzivnije je praćena senilizacijom seljaštva, nepovoljnom obrazovnom strukturom, visokom stopom nezaposlenosti, materijalnim siromaštvom⁷³, socijalnom i kulturnom deprivacijom seoskog stanovništva.

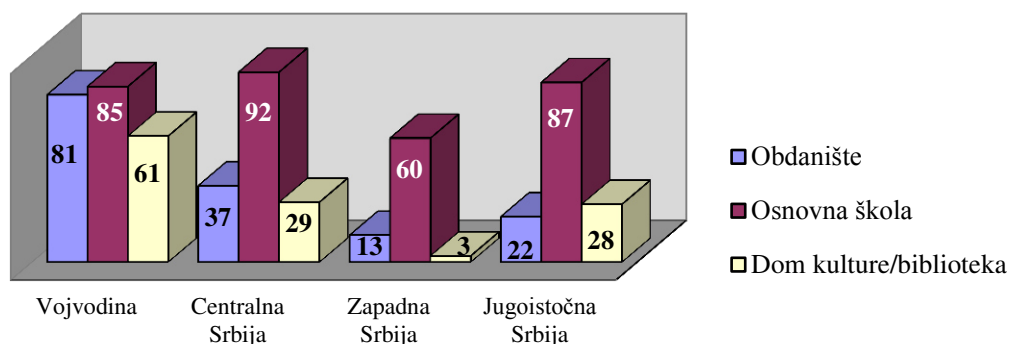
Savremena društvena istraživanja u Srbiji (Cvejić, Babović, Petrović, Bogdanov, Vuković, 2010) pokazuju negativne razvojne trendove ruralnog društva –

⁷² Po Popisu iz 2011. godine 59% je gradskog, a 41% „ostalog“ (seoskog i prigradskog) stanovništva.

⁷³ Siromaštvo je dvostruko više rasprostranjeno u ruralnim nego u urbanim područjima. Podaci iz 2010. godine ukazuju da se više od 38% seoskih domaćinstava u Srbiji suočavalo se sa siromaštvom, dok čak 37,8% njih nije u bilo u stanju da zadovolji ni osnovne ljudske potrebe. (Videti: Cvejić, Babović, Petrović, Bogdanov, Vuković, 2010)

socijalni kapital seoske populacije je nizak, a njihova kulturna participacija pasivna i slabo diversifikovana. Kulturne potrebe seoskog stanovništva u poređenju sa gradskim su nedovoljno razvijene. Među kulturnim aktivnostima dominira gledanje televizije, dok mali broj seoskih stanovnika čita novine i/ili knjige, još manji broj posećuje kulturne manifestacije ili ide na putovanja. Glavni razlozi za slabu kulturnu participaciju seoske populacije u Srbiji su stil života, u kojem se mnogo vremena troši na radne aktivnosti, ali i slaba motivisanost i nezainteresovanost za kulturna dešavanja i sadržaje. Ovakvi rezultati ne treba da iznenađuju, imajući u vidu da Srbija ima relativno nizak prosečni nivo obrazovanja među odraslom populacijom. Posebno je loša situacija u seoskim sredinama, u kojima veliki broj dece nikada ne upiše školu ili rano napušta školovanje⁷⁴, u kojima je prisutan nedostatak motivacije za obrazovanjem jer se ono ne vidi kao sredstvo unapređenja ekonomskog i ukupnog socijalnog položaja. Osnovne škole postoje u većini sela, ali su predškolske ustanove, domovi kulture i biblioteke slabo zastupljeni, osim u Vojvodini. Dostupnost dodatnih, alternativnih obrazovnih sadržaja je slaba. Pomenuti nalazi ilustrovani su sledećim grafikonom:

Grafikon 1: *Zastupljenost osnovnih škola, obdaništa i domova kulture/biblioteka u selima iz uzorka prema regionu (%)*⁷⁵

Osim visokog učešća neobrazovanog stanovništva, značajan problem je i visoka stopa nezaposlenih i lica starija od 65 godina, što predstavlja značajne faktore socijalne i kulturne isključenosti i siromaštva, stvarajući velike socijalne probleme i rizike naročito kod seoskog stanovništva. Uzme li se u obzir i nezadovoljavajuća obrazovna i

⁷⁴ Problem ranog napuštanja školovanja među seoskom populacijom je veoma izražen, imajući u vidu istraživačke nalaze (2010) koji pokazuju da je 44% ispitanika starih 15 i više godina napustilo školovanje pre završetka srednje škole.

⁷⁵ Preuzeto iz: Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N., Vuković, O., *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*, UNDP Srbija, Sektor za inkluzivni razvoj, Beograd, 2010., str. 80.

kulturna infrastruktura u selima, relativno slabo razvijen kulturni život seoskih porodica i nedostatak zadovoljavajućeg kulturnog kapitala pojedinaca, postaje jasnije zbog čega seoska populacija ima nedovoljno razvijene kulturne potrebe i interesovanja, i zbog čega često nailazi na prepreke u njihovom zadovoljavanju.

Vesna Đukić-Dojčinović razloge ovakvog stanja u kulturi seoskog stanovništva pronalazi, pored opšte društvene krize, u decenijski pogrešno koncipiranom kulturnom razvoju koji je nastojao da ukine razlike selo-grad. Ona ukazuje da je nakon perioda snažne centralizacije kulturne politike u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata (AGITPROP – agitacija i propaganda) započeo trend demokratizacije kulture i njene decentralizacije (prenošenje kulturnog života, programa i manifestacija iz prestonice u lokalne, seoske sredine). To je bilo vreme izgradnje bogate infrastrukture državnih ustanova kulture, što je bilo u skladu sa preovlađujućim evropskim i svetskim tendencijama. Izgrađen je veliki broj kulturnih centara, domova kulture, radničkih i narodnih univerziteta, domova omladine i sličnih politivalentnih kulturnih i obrazovnih ustanova kulture. (Đukić Dojčinović, 2003: 23). Ovo je predstavljalo veliko budžetsko opterećenje s namerom da se kultura približi većem broju ljudi i da se umanje objektivne prepreke zadovoljavanju kulturnih potreba seoskog stanovništva. Problem je, međutim, nastao prvenstveno usled toga što je u okviru socijalističkih reformi tadašnja kulturna politika nastojala da „demokratizuje“ i razvija visoku, elitnu kulturu i učini je dostupnom svim socijalnim slojevima, pa i radnicima i seljacima. Budući nepripremljen za sadržaje i aktivnosti u okviru takve elitne kulture, seljak je bio pasivan u odnosu na oblikovanje ideološki poželjne „nove“ kulturne situacije sela. Namera tadašnjih vlasti da kulturnim prosvetivanjem seljaka „ukine“ tradicionalnu seosku kulturu završio je neuspehom. Posleratna jugoslovenska kulturna politika „nije uvažavala postojeće kulturne obrasce koje je selo negovalo vekovima i koji svoje utemeljenje imaju u načinu života seoske zajednice. Ovakva politika se restriktivno odnosila prema stvarnim kulturnim potrebama seljaštva i stvarnoj kulturnoj situaciji sela, pa prema tome, nije imala ni utemeljenje u stvarnim kulturnim potencijalima, zbog čega je bila izglavljena iz stvarnosti i sa njom uopšte nije korespondirala“ (Đukić Dojčinović, 2003: 24). Zato veliki broj seoskog stanovništva nije bio aktivan u kulturnoj paricipaciji, nije imao potrebe, niti mogućnosti da stvara umetnička dela u duhu „visoke tradicije“ (R. Redfield), niti da učestvuje u oblikovanju repertoara, izboru programa, niti u kreiranju kulturne politike na lokalnom ili regionalnom nivou.

Kulturno-prosvetne zajednice (KPZ) u Jugoslaviji predstavljale su osnovu kulturne politike u ruralnim sredinama tokom socijalizma, programski prvenstveno usmerene na povećanje kulturne participacije seoskog stanovništva. Kao jedna od najznačajnijih programskih akcija KPZ-a i jedna od najznačajnijih kulturnih praksi u ruralnim sredinama u Srbiji od početka sedamdesetih do sredine devedesetih godina 20. veka ustanovljena je manifestacija „Susreti sela“. Ona je predstavljala marginalnu formu državno sponzorisanе javne manifestacije organizovane na lokalnom nivou, ostajući u domenu prezentacije sela i obuhvatajući prvenstveno seosku publiku (učesnici i organizatori navode da nije bilo značajnijeg interesovanja urbane publike za njihove aktivnosti). Ana Hofman (Hofman, 2008) smatra da su kulturne aktivnosti poput pomenute imale značajnu ulogu u svakodnevnom životu seljaštva, kao bitan element socijalne kohezije. Festivali i smotre (vašari, seoske slave, sportska takmičenja i dr.) koje su bile u skladu sa vrednostima i potrebama seoskog stanovništva omogućavale su koheziju ruralne zajednice, predstavljale su ključni element u „kanalisanju” amaterskih kulturnih aktivnosti, baziranih na radu lokalnih kulturnih udruženja i amatera. Kada su nakon 5. oktobra 2000. godine Kulturno-prosvetne zajednice Srbije izuzete iz budžetskih izdvajanja Ministarstva kulture, jedan od najznačajnijih sistema kulturnih institucija, koji se velikim delom svoje programske orijentacije fokusirao na selo, potpuno je nestao.

Ideološki konstruisana nepoželjnost sela, spora agrarna reforma, dominantna politika industrijalizacije, kao i ukupna socijalna, ekonomska i pomenuta kulturna politika neposredno su uzrokovali velika posleratna kulturna pomeranja i nezabeležen ruralni egzodus, neplansko naseljavanje gradova, a time i formiranje novih stilova života (vrednosti i interesovanja), novih kulturnih potreba i modela⁷⁶. Današnja „erozija kulturnih institucija i manifestacija koje su bile glavni nosioci kulturnog života u ruralnim sredinama uslovlila je celokupnu degradaciju kulturnih aktivnosti u selima. Lokalne kulture – u nemogućnosti da se adaptiraju na zakone tržišnog – i dalje očekuju jaku podršku državnih institucija po ugledu na onu koju su imali u socijalizmu. Sa

---

⁷⁶ Polazeći od kulturoloških i društveno-strukturalnih specifičnosti kulturnih modela u našem društvu, Milena Dragičević-Šešić razlikuje sledeće njihove oblike: 1) *Dominantni kulturni modeli*; 2) *Kulturni modeli masovne kulture*; 3) *Alternativni kulturni modeli*; 4) *Tradicionalni kulturni modeli*; 5) *Marginalni kulturni modeli* (Dragičević Šešić, 1994: 11-24). Valja napomenuti da se ovi oblici kulturnih modela ne shvataju kao zatvoreni, izolovani, sa jasno polarizovanim granicama, već je dinamika kretanja ljudi iz jednog potkulturnog obilka (kulturnog modela) u neki drugi izuzetno velika i menja se u skladu sa godinama, društvenim promenama, sa promenom društvenog položaja pojedinaca, ličnih stavova i sl.

druge strane, ruralna kultura sve više izlazi iz lokalnih okvira i kreira se kroz potrošačku prizmu, plasirajući se zajedno sa proizvodima popularne kulture i industrije zabave” (Hofman, 2008: 218). Lokalne vlasti, naročito u razvijenijim područjima (u centralnim, zapadnim i severnim delovima zemlje), u saradnji sa turističkim organizacijama i nevladinim sektorom, ulažu napore na kreiranje i realizaciju različitih manifestacija tradicionalne kulture. Rukovodeći se savremenim tržišnim zahtevima, ove kulturne aktivnosti dopunjuju se novim sadržajima u vidu prodajnih izložbi proizvoda tradicionalnih zanata, ponude tradicionalnih jela, suvenira, revija narodnih nošnji. „Umesto pod patronatom države, lokalna kultura tako postaje briga agencija za advertajzing, medijskih kuća, turističkih organizacija, ugostitelja i drugih, koji ulažu napore da bi dizajnirali nove načine njene prezentacije kao spektakla i šou biznisa“ (Hofman, 2008: 2018). S druge strane, u nerazvijenim delovima Srbije, naročito u južnim i jugoistočnim pograničnim oblastima, sela sve više demografski i kulturno umiru (videti: Naumović, Petković, 2011; Đorđević, Stevanović, Todorović, 2012).

Ovi primeri odlično demonstriraju i obezbeđuju opravdanje savremenim nastojanjima za prihvatanjem raznolikosti kulturnih modela i kulturnog pluralizma – *kultura za svakog*, koji će uvažavati autentične kulturne potrebe (gradskog i seoskog) stanovništva i omogućiti uslove za ostvarivanje takvih potreba. Potrebno je fokusirati se na podsticanje kulturnih inicijativa lokalnih aktera i organizacija i na razvoj kulturne infrastrukture kako bi se u odnosu na sve društvene grupe stvorili objektivni (materijalni, normativni i institucionalni) uslovi za intenzivnu produkciju i participaciju. Prevazilaženjem objektivnih prepreka zadovoljavanju kulturnih potreba stanovništva ne obezbeđuje se apriori viši nivo kulturne participacije. Neophodno je, razume se, primenjivanje efikasnijih sistemskih rešenja za prevazilaženje socijalne i kulturne isključenosti seoske populacije u Srbiji, kao i angažovanje na prevazilaženju subjektivnih prepreka zadovoljavanju kulturnih potreba. To podrazumeva, između ostalog, podizanje svesti seoskog stanovništva o značaju obrazovanja i vaspitanja, unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u seoskim sredinama, negovanje stvaralačkih potreba i estetskih doživljaja, aktivan odnos prema kulturnom životu lokalne zajednice, shvatanje značaja kulture za individualni i opšti društveni razvoj.

3.

ISTRAŽIVAČKI NALAZI KULTURNE DIMENZIJE RAZVOJA SAVREMENIH DRUŠTAVA

3.1. Evropske kulturne vrednosti i prakse (istraživanje kulturnih aktivnosti i stavova građana zemalja članica EU)

„Kultura je izvor ličnog ispunjenja, kreativnosti i radosti. Zabrinuta sam što su građani Evropske unije manje uključeni u kulturne aktivnosti, kao izvođači, proizvođači ili potrošači. Istraživanja pokazuju da vlade treba ponovo da promisle kako da podrže kulturu i stimulišu javno učešće i kulturne potencijale kao motore zapošljavanja i opšteg društvenog rasta.“

**Andrula Vasiliu (Androulla Vassiliou),
Evropski komesar za obrazovanje, kulturu,
višejezičnost i omladinu**

Istraživanja kulturnih vrednosti i kulturne prakse, odnosno pristupa i učešće građana u kulturnom životu prisutna su u okviru savremenih socioloških i drugih interesovanja. Osnovna intencija brojnih komparativnih istraživanja sastoji se u utvrđivanju ne samo stepena kulturne participacije stanovništva, već i njihove opšte (inter)kulturne percepcije i načina na koji specifične kulturne vrednosti i prakse građana različitih zemalja doprinose njihovom savremenom društvenom razvoju ili ga otežavaju.

Na inicijativu Evropske Komisije, 2007. godine je urađena kvantitativna Evrobarometer studija za merenje javnog mnjenja o kulturi i vrednostima u Evropi (*European Cultural Values, 2007*)⁷⁷. Ovo istraživanje obuhvatilo je ispitanike iz 27 zemalja članica Evropske unije s ciljem da utvrdi njihove stavove i ponašanja, odnosno aktivnosti u domenu kulture (procenu važnosti značaja kulture, uključenost u kulturne aktivnosti, pitanja kulturne razmene i interesa u kulturi). Nalazi su pokazali da građani Evrope imaju slična razumevanja pojma kulture (suštinski povezujući sa njom pojmove

⁷⁷ *European Cultural Values*, Special Eurobarometer 278/Wave 67. – TNS Opinion & Social, 2007. dostupno na: http://ec.europa.eu/culture/pdf/doc958_en.pdf (izvoru pristupljeno 23.01.2014.).

obrazovanja, tradicije i načine života, kao i znanje i civilizacije). Bez obzira na raznolikosti u shvatanju pojma kultura, preko tri četvrtine Evropljana (77%) svesno je važnosti kulture za njihov lični razvoj, izražavajući zainteresovanost kako za kulturu i umetnost svoje zemlje (69%), tako i drugih evropskih zemalja (57%) i zemalja u ostatku sveta (56%).

Kulturna participacija („potrošnja“ i „proizvodnja“) varira širom kontinenta i povezana je sa nacionalnim i čitavim nizom socio-demografskih varijabli, što odražava složenu kulturnu mešavinu unutar same Evrope. Generalno, najveći deo ispitanika potvrdio je da su prilično veliki potrošači kulture. Oni koji su pokazali najviši nivo kulturnog učešća su pretežno mladi, visoko obrazovani deo evropske populacije koji živi u gradovima. Pripadnici viših srednjih klasa su usmereni više na kulturne aktivnosti kao što su čitanje, posete muzeja, pozorišta, izložbi i koncerata, dok su ispitanici iz nižih srednjih klasa češće opredeljeni ka kulturnim praksama shvaćenim u širem smislu, kao što su hobiji i druge aktivnosti u slobodnom vremenu, putovanja, sport i sl. Najčešće se navodi nedostatak vremena kao barijera kulturnim aktivnostima (42% ispitanika). Istraživanje je potvrdilo da su, bez obzira na zemlju u kojoj žive ili društvenu grupu kojoj pripadaju, građani Evropske unije fokusirani na upotrebu novih tehnologija, pre svih Interneta. Velika je saglasnost u pogledu procene značaja Interneta za pristup kulturi, čime se štedi vreme (dobijanje brzih odgovora i informacija) i prostor (dostupan je kod kuće u bilo koje doba dana).

Studija takođe analizuje percepciju evropske kulture i komponente koje je čine specifičnom i drugačijom od drugih kultura. Jedan od ključnih nalaza je da se nešto više od dve trećine ispitanika (67%) slaže sa idejom da u poređenju sa drugim kontinentima, evropske zemlje imaju mnogo toga zajedničkog u pogledu kulture, što je verovatno i jedan od razloga što građani jasno izražavaju i afirmišu osećaj pripadnosti evropskoj kulturi. Osim percepcije kulturnog zajedništva, pokazalo se da su Evropljani, makar i deklarativno, spremni na priznavanje kulturnih raznolikosti koje karakterišu mnoge nacionalne kulture koje koegzistiraju unutar „evropskog kišobrana“. Preovlađuje mišljenje ispitanika (76%) da postojanje ove raznolikosti daje Evropi jedinstveni šarm i povećava njenu vrednost, iako nešto više od polovine ispitanika (53%) istovremeno izražava strepnju u pogledu opstanka kulturnog pluralizma koji dovodi u pitanje opstajanje zajedničke evropske kulture. Postoji jasno verovanje da evropsko društvo treba da sačuva određene ključne vrednosti, posebno mir i poštovanje prema prirodi i

životnoj sredini (što je u korelaciji sa podsećanjem na evropsku konfliktnu prošlost, pa i sadašnjost balkanskog prostora, kao i sa visoko razvijenom ekološkom svešću građana). Sloboda je jasno prepoznata evropska vrednost, kao što su i intelektualna radoznalost, poštovanje za druge, tolerancija i solidarnost. Kulturna razmena se u visokom procentu (89%) prepoznaje kao značajan faktor u pomoći građanima iz različitih zemalja da upoznaju jedni druge. Pri tome se značajna uloga pripisuje obrazovanju (razvijanje nastave učenja stranog jezika u školama – 56% i programi razmene nastavnika i učenika/studenata – 41%). Iako se evropskim institucijama pripisuje dominantna uloga u olakšavanju i sprovođenju kulturne razmene, nalazi istraživanja su pokazali da ispitanicima nisu dovoljno poznate inicijative Evropske unije u oblasti kulture.

Kao svojevrsni nastavak ovog istraživanja, s ciljem upoređivanja podataka i praćenja razvoja, šest godina kasnije sprovedeno je još jedno Evrobarometar istraživanje pod nazivom „Kulturni pristup i učešće” (*Cultural access and participation*, 2013)⁷⁸. Važno je napomenuti da je prethodna istraživačka studija iz 2007. godine sprovedena pre nastupanja finansijske i ekonomske krize. Utoliko je istraživanje iz 2013. godine imalo za cilj prvenstveno da odgovori na pitanje da li je i kakav uticaj ekonomska kriza imala na kulturne prakse Evropljana. Ova studija je upravo pokazala nagli pad kulturne participacije građana, naročito u Centralnoj i Istočnoj Evropi, što se prvenstveno objašnjava aktuelnom ekonomskom krizom. Brojne finansijske teškoće sa kojima su suočeni mnogi Evropljani, koji imaju sve manje novca i vremena da se posvete kulturi, postavljaju prioritete u pogledu potrošnje. Pokazalo se da građani u vreme egzistencijalnih poteškoća sužavaju fokus na aktivnosti u vezi sa radom (traženje posla, građenje karijere, pronalaženje načina za otplatu dugova i rešavanje svog stambenog pitanja) ili na provođenje vremena sa prijateljima i porodicom.

Socio-demografski faktori i dalje utiču na kulturnu participaciju evropskih građana: najobrazovaniji, oni sa visokim socio-ekonomskim statusom češće učestvuju u kulturnim aktivnostima. Nalazi istraživanja iz 2013. godine pokazuju smanjenje kulturnog učešća u aktivnostima koje zahtevaju više troškova (balet, plesne predstave, opera). Ohrabruju nalazi da mlađi Evropljani između 15. i 24. godine pokazuju viši

---

⁷⁸ *Cultural access and participation*, Report, Special Eurobarometer 399, European Commission, 2013. dostupno na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf (izvoru pristupljeno 23.01.2014.);

nivo učešća u mnogim kulturnim aktivnostima, imajući u vidu činjenicu da je to doba u kojem se doživljava najveća raznovrsnost kulturnih praksi. Ipak, samo 38% ispitanika je aktivno učestvovalo u kulturnim aktivnostima (pevanje, ples, fotografija) u 12 meseci pre anketiranja. Najčešći oblik kulturne participacije u EU jeste gledanje ili slušanje kulturnih programa na televiziji ili radiju (72% ispitanika je bar jednom to uradilo u proteklih godinu dana, što je pad od 6% u odnosu na 2007. godinu), zatim čitanje knjiga (68%, što je pad od 3% u odnosu na prethodno istraživanje), a najmanje popularna aktivnost je i ovoga puta odlazak na operu, balet ili plesnu predstavu (18%). Pad učešća građana u kulturnim aktivnostima u periodu od šest godina (2007-2013) prisutan je u svim kulturnim aktivnostima osim filma (beleži se povećanje od 1%). Istraživanje je pokazalo da više od polovine Evropljana (56%) koristi Internet u kulturne svrhe, i to najmanje jednom nedeljno skoro trećina stanovništva. Uočljivo je da Internet menja način na koji i „potrošači“ i „kreatori“ kulturnih aktivnosti i proizvoda pristupaju kulturnim sadržajima, te se beleži porast njegovog uticaja i važnosti u svim kategorijama stanovništva.

Kao i prethodno istraživanje, i ovo je pokazalo značajne nacionalne razlike u pogledu kulturne participacije i angažovanja. Ispitanici iz zemalja severne Evrope (Švedska, Danska, Holandija i Luksemburg) sa stabilnijim političkim i ekonomskim sistemima i odlikama takozvanih država blagostanja, pokazuju „vrlo visok“ i „visok“ indeks kulturne participacije. Nasuprot tome, ispitanici iz zemalja južne (Grčka, Kipar i Portugal) i istočne Evrope (Rumunija, Mađarska i Bugarska) pokazuju najniži nivo kulturnog učešća, pri čemu skoro 80% njih ne učestvuje u bilo kojoj kulturnoj i/ili umetničkoj delatnosti.

Anketa koja je sprovedena za empirijske potrebe ove doktorske disertacije uključila je i jedan broj pitanja iz pomenutih istraživanja, što je omogućilo izvesna upoređivanja nivoa i kvaliteta kulturne participacije stanovništva Grada Niša i građana Evropske unije.

3.2. Vrednosna usmerenja i kulturne prakse stanovništva Srbije

„Nipošto ne želim da umanjim težinu materijalnih – ekonomskih, političkih, tehnoloških, institucionalnih – problema koji more Srbiju. Ali osim njih postoje i oni simbolički, koji takođe odlučuju o potencijalima jednog društva i o tome šta će ono biti u stanju da sa sobom uradi.“

*Ivana Spasić,
„Kultura na delu: društvena transformacija
Srbije iz burdijeovske perspektive“*

Istraživanje pod nazivom „Mesto i uloga kulture u društvu i svakodnevnom životu u tranziciji u Srbiji“⁷⁹ sprovedeno je 2009. godine metodom kvalitativne analize u deset gradova Srbije. Osnovni cilj je bio ispitivanje promena u kulturnoj matrici i vrednosnom sistemu u vremenu tranzicije u Srbiji (posle 2000. godine). Uz pružanje antropološkog uvida u stanje kulture i kulturnih potreba stanovnika Srbije, rezultati ovog istraživanja predstavljeni su u knjizi *Kultura i preobražaj Srbije: vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine*, Zagorke Golubović i Isidore Jarić.

Pokrećući suštinska pitanja kulture kao vrednosnog sistema, istraživanje je pokazalo da kultura nije shvaćena kao temeljni postulat strategije društvenog razvoja u Srbiji danas. Na delu je marginalizacija značaja kulture u tranzicionim društvenim tokovima. Rezultati istraživanja kulture u svakodnevnom životu građana (učesće u kulturi kroz različite kulturne prakse), kao i pogled na kulturne politike i prakse sa stanovišta nosilaca odlučivanja o kulturnoj politici, pokazali su, po rečima autorki, da

---

⁷⁹ Radi se o četvrtom istraživanju u okviru šireg projekta „Politika i svakodnevni život: promene u motivaciji i očekivanjima građana Srbije“ koje je sprovedeno u nekoliko istraživačkih talasa (2001, 2003, 2006, 2009), uz organizacionu i finansijsku pomoć Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, Ministarstva za nauku, tehnologiju i razvoj Republike Srbije i Fonda za otvoreno društvo.

se kultura nalazi na poslednjem mestu kako u društvu, tako i u državi. Povlađuje se stilu dominantne populističke kulture i ne čine se neophodni naponi da se promovišu kvalitetniji oblici kulturnog delovanja kroz politiku obrazovanja i vaspitanja. Osim toga, postoji opasna redukcija kulture na etno dimenziju i primetna je njena zloupotreba u nacionalističke, nacionalno-homogenizujuće svrhe, čime se potvrđuje da su u „većini populacije i u društvu ostaci kontinuiteta sa starim poretkom i navikama još vrlo prisutni i istrajni” (Golubović, Jarić, 2010: 76). To je navelo autorke da zaključe kako kultura u Srbiji generalno ne služi svojoj svrsi – emancipaciji čoveka, osmišljavanju života, buđenju njegovog kreativnog, kritičkog građanskog angažmana i potencijala društvenih promena.

Ukazujući na stratifikaciju kulturnih modela u tranzicionom društvu Srbije, autorke su definisale tri osnovna koda (modela) ponašanja u kulturi:

a) *Osvešćeni život* – najmanji broj ispitanika (četvrtina ukupnog uzorka u kojima dominiraju pripadnici najviših društvenih slojeva) koji shvataju kulturu kao nezaobilaznu komponentu društvenosti čoveka i „dobrog” društva, kojom se postiže kvalitetniji i ispunjeniji život. Oni pridaju veći značaj duhovnim/kulturnim (moralnim) nego utilitarno/pragmatičnim vrednostima, češće od drugih učestvuju u tradicionalnim elitnim kulturnim aktivnostima, smatrajući nerazvijenost i zapostavljanje kulturnih sadržaja glavnim razlogom zaostajanja društvenog razvoja Srbije nakon 2000. godine (Golubović, Jarić, 2010: 56).

b) *Konzumeti kulturnih sadržaja* – veliki deo ispitanika koji uglavnom u okviru opšte potrošačke koncepcije kulture pasivno u njoj učestvuje, trošeći je i kupujući kao i svaku drugu „robu“ za zabavu, odmor ili opuštanje od napornog rada. Manje su selektivni u izboru sadržaja kulture i korišćenju medija. Sa nedovoljno finansijskih sredstava za kulturnu potrošnju, pripadnici ovog modela najčešće svoje kulturne potrebe zadovoljavaju gledanjem televizije („pinkovizija“) ili druženjem u kafićima i kafanama. Naročito se prate zabavne i tabloidne emisije, a kao glavni kulturni sadržaji izdvajaju se životni uspesi i problemi slavni ličnosti (glumaca, pevača, sportista). Primetna je veća orijentisanost na utilitarne (materijalne) i tradicionalne vrednosti (više su religiozno opredeljeni), manje su kritični i spremni da se odupru negativnim uticajima dominantne kulture, da se lično angažuju u osmišljavanju i sprovođenju društvenih promena (Golubović, Jarić, 2010: 71-75).

c) *Goli život* – najveći broj ispitanika koji potpuno svesno izopštava kulturu iz svog svakodnevnog života (usled „dobrovoljne apstinencije“ ili nerazvijenosti kulturnih potreba), iskazujući nezainteresovanost za kulturne sadržaje i proizvode (čak i populističke, estradne). Pripadnici ovog modela manje razmišljaju o društvenim, a više o ličnim, egzistencijalnim problemima i „preživljavanju“. Nezadovoljni su svojim životom zbog oskudice ili napornog rada, te smatraju da im kultura nije neophodna za svakodnevni „goli život“, odnosno da se bez nje može živeti. Manje su kritični prema dominantnoj kulturi, opredeljuju se za tradicionalne vrednosti koje često dopunjuju religioznom, a o demokratskim vrednostima ili ne znaju ili ih tretiraju kao političku manipulaciju. Pripadnici ovog modela nedovoljno poznaju koncept građanske odgovornosti i smatraju da oni sami ne mogu ništa da učine za unapređenje društvenog i kulturnog razvoja Srbije.

Definišući osnovne kodove kulturnog ponašanja i dominantnih vrednosti, koji nisu homogeni već iznutra raslojeni, posebna pažnja u istraživanju posvećena je odnosima kontinuiteta i diskontinuiteta. U prikazu knjige *Kultura i preobražaj Srbije: vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine*, Milena Dragičević-Šešić ukazuje: „Kontinuitet prati u i dalje razvijenoj autoritarnoj strukturi, neugašenom nacionalizmu, uverenosti u superiornost srpskog naroda, u vraćanju religioznosti i običajima o kojima se suštinski malo zna. Diskontinuitet ipak postaje postepeno vidljiv: Zagorka Golubović uočava da dolazi do zaokreta od kolektivizma (str. 100), ali ipak ističe da se nedovoljno shvata da pored države o javnom dobru treba da brine i civilno društvo. Pojam civilnog društva pominje samo nekolicina ispitanika, uglavnom iz prve grupe, upravo onih koji su lično izabrali aktivističku poziciju“ (Dragičević Šešić, 2010: 6).

Rezultati ovog istraživanja ukazali su na odsustvo artikulisane strategije kulturnog razvoja, čemu svakako doprinosi i nedostatak koncipirane kulturne politike u Srbiji. To potvrđuje i nedovoljno postojanje svesti o značaju kulture za lični i društveni razvoj, ne samo kod građana već i kod političara, predstavnika vlasti koji o kulturi odlučuju. Autorke iznose čitav niz konceptijski utemeljenih nedostataka postojećeg Zakona o kulturnoj politici i smatraju da je njime kultura stavljena pod potpunu ingerenciju države, odnosno političkih partija. Baveći se isključivo institucionalnom strukturom kulturnih ustanova, ovaj zakon ne podstiče kreativnost i definisanje novog sistema vrednosti. Otuda i ne čude rezultati istraživanja koju ukazuju na odsustvo

značajnijih akcija civilnog društva, odnosno alternativnih kulturnih praksi kao načina otpora postojećem kulturnom modelu i vrednostima.

Nasuprot sistematičnoj deskriptivnosti pomenutog kvalitativnog istraživanja, statistički nešto preciznije nalaze kulturne recepcije ili kulturne potrošnje (pre svega u pogledu njenih socio-demografskih korelata) pruža empirijsko istraživanje *Kulturne prakse građana Srbije*⁸⁰, Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka. Anketno istraživanje je obavljeno 2010. godine na reprezentativnom nacionalnom uzorku i predstavljeno je u istoimenoj publikaciji (Cvetičanin, Milankov, 2010).

Istraživački nalazi pokazuju da građani Srbije retko posećuju programe kulturnih institucija. U 12 meseci pre anketiranja, više od 60% građana nije učestvovalo ni u jednom obliku javne kulturne potrošnje (odlazak u pozorište, bioskop, umetničku galeriju, muzej, biblioteku), dok pasioniranih učesnika u kulturnom životu ima svega jedan do dva posto za većinu posmatranih kulturnih aktivnosti. Čitanje knjiga spada u nepopularne aktivnosti u Srbiji (od 75% do 80% građana nije pročitao ni jednu knjigu u periodu od godinu dana pre anketiranja), što koincidira sa podacima da građani retko poseduju velike kućne biblioteke i retko kupuju knjige. Nasuprot tome, gledanje televizije je gotovo univerzalna i najčešće praktikovana kulturna aktivnost. Ispitivanja kulturne produkcije pokazala su da se, profesionalno ili amaterski, umetnošću bavi četvrtina građana Srbije, dok veliki broj njih raspolaže vrlo oskudnim znanjima o umetnicima i umetničkim delima.

Istraživački rezultati jasno pokazuju da su kulturne prakse građana Srbije društveno strukturisane, jer su uticaji obrazovanja, pola, starosti, zanimanja, ekonomskog bogatstva na njihovo oblikovanje jasno uočljivi (Cvetičanin, Milankov, 2010: 98). Žene češće od muškaraca učestvuju u tradicionalnim elitnim kulturnim aktivnostima. Direktna proporcionalnost zapažena je u odnosu uticaja nivoa obrazovanja i učešća u tradicionalnim, elitnim kulturnim praksama (građani sa najvišim obrazovanjem sedam puta češće od onih sa najnižim obrazovnim nivoom odlaze u pozorište, muzeje, galerije, slušaju klasičnu muziku i sl.) i upotrebi savremene informatičke tehnologije. Rezultati istraživanja takođe pokazuju da su među najsnažnijim determinantama kulturnih praksi građana Srbije njihova starost i

---

⁸⁰ Dostupno na: <http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/5813c457efc84198a09ba51cfa8e729a.pdf> (izvoru pristupljeno: 10. 05. 2014.)

materijalno stanje – učešće u javnoj kulturnoj potrošnji opada sa starošću ispitanika i sa opadanjem njihove platežne moći.

Ono što takođe treba naglasiti je istraživačko utvrđivanje neravnomernosti kulturne ponude u regionima Srbije izvan Beograda, koje se manje ogledaju u rasporedu kulturnih institucija, a više u broju kulturnih događaja i kvalitetu ponuđenih programskih sadržaja. Cvetičanin i Milankova ukazuju da učešće građana u tradicionalno shvaćenim kulturnim aktivnostima (posete pozorištu, bioskopima, umetničkim galerijama i muzejima, koncertima, bibliotekama, čitanje knjiga) ili pak profesionalno ili amatersko bavljenje umetnošću na osnovu rezultata istraživanja ostaje rezevisano za otprilike trećinu populacije (obrazovanijih, platežno sposobnijih i onih mlađih i srednjih godina). „Time dve trećine građana Srbije ostaje izvan dohvata mera postojeće kulturne politike” (Cvetičanin, Milankov, 2010: 98).

Izdvojene istraživačke refleksije o vrednosnim usmerenjima i kulturnim praksama stanovnika Srbije nisu ohrabrujuće. One ukazuju na svojevrsnu „zamagljenost kulturnog pejzaža“ tranzicione Srbije u kome se lako može uočiti sadejstvo materijalnog i simboličkog deficita. Ovde prikazani empirijski nalazi, pored ostalih na koje nas upućuju i neka druga istraživanja (Mrđa, 2011; Spasić, 2013), nameću potrebu za racionalno utemeljenim sistemskim rešenjima i pojedinačnim naporima svakog od nas. Naporima koji će ići u prilog afirmisanju emancipatorskih, humanih i kreativnih izražajnih praksi i kritičkog smisla u našem ukupnom ličnom i društvenom životnom iskustvu.

3.3. Osvrt na socio-kulturni profil Grada Niša

Grad Niš je vekovima potvrđivao svoj geopolitički i strateški značaj kao jedan od najstarijih gradova na Balkanu, na razmeđu evropskih i maloazijskih puteva. Danas predstavlja značajno privredno, univerzitetsko, kulturno, versko i političko središte jugoistočne Srbije i administrativni centar Nišavskog okruga. Kao treći grad u Srbiji (posle Beograda i Novog Sada), Grad Niš broji 260.237 stanovnika, zauzimajući teritoriju od 596 km². Više od dve trećine stanovništva živi u gradu, dok stalo stanovništvo (29% ukupne populacije) živi u seoskim naseljima. Niš spada u red etnički i verski homogenih gradova (94% stanovništva čine Srbi, koji se u odnosu na druge konfesije većinski izjašnjavaju kao pravoslavci) (RZS, 2012: 20).

Kulturna kompleksnost Grada, stvarana viševekovnim taloženjem uticaja različitih naroda, vera i kultura, doprinela je stvaranju specifičnog socio-kulturnog miljea vidljivog ponajviše u raznovrsnom arhitektonskom i umetničkom nasleđu grada.⁸¹ Niš ima značajan kulturni potencijal i kapacitete za razvoj kulturne ponude i kulturnog turizma u svim oblastima – veliki broj kulturnih i obrazovnih ustanova i institucija⁸², štampane medije, radio i televizijske stanice, arheološka nalazišta i

---

⁸¹ Teritorija na kojoj se danas nalazi grad Niš bila je naseljena ljudskim zajednicama još od perioda srednjeg paleolita (100.000 – 30.000 god. p.n.e.). Grad *Naissos* je bio grčka kolonija, koja je u vreme Rimskog carstva dobila ime *Naissus*. Tokom istorije grad je bio pod uticajem i vlašću Vizantinaca, Slovena, Avara, Bugara, Osmanlija i Nemaca, o čemu danas svedoče brojne građevine i spomenici po mnogo čemu jedinstveni u svetu (Bazilika, Medijana, Tvrđava, Čele-kula, Čegar, Bujanj, Logor na Crvenom Krstu i dr.). Nedavno obeležavanje 17 vekova od donošenja Milanskog edikta o verskoj toleranciji podsetilo je na Niš (*Naissus*) kao rodni grad rimskog cara Konstanina Velikog. Mnogi stvaraoči koji su rođeni u Nišu (ili su u njemu živeli i radili) dali su značajan kulturni i umetnički doprinos oblikovanju identiteta grada i čitave zemlje. Najistaknutiji među njima su Laza Lazarević, Stevan Sremac, Branko Miljković i Dušan Radović, a slavu grada proneli su i Goran Paskaljević, Šaban Bajramović, Živojin Žika Milenković, Bratislav Anastasijević, Milorad Veljković – Špaja, Bojan Jovanović, Zoran Čirić, Sreten Petrović, Ljubiša Samardžić, Stojan Andrić i dr. (Videti: *Enciklopedija Niša: Kultura* (pr. M. Stojanović). Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu, 2011.)

⁸² Od brojnih kulturnih ustanova i institucija, njih devet se finansira iz budžeta Grada: Narodno pozorište Niš, Pozorište lutaka Niš, Galerija savremene likovne umetnosti Niš, Narodna biblioteka „Stevan Sremac“, Narodni muzej Niš, Istorijski arhiv Niš, Zavod za zaštitu spomenika kulture Niš, Niški kulturni centar i Niški simfonijski orkestar.

istorijske muzeje⁸³, prepoznatljivije kulturne manifestacije i festivale⁸⁴, likovne, književne i fotografske kolonije⁸⁵, udruženja koja se bave kulturom i drugo. U funkcionisanju kulturnog sistema u gradu značajnu ulogu imaju organi lokalne samouprave: Skupština grada Niša, Gradsko veće (u kome je jedan član zadužen za poslove kulture), Gradska uprava za obrazovanje, kulturu, omladinu i sport; pet gradskih opština i Savet za kulturno stvaralaštvo grada.

Oktobra meseca 2010. godine Grad Niš je usvojio Agendu 21 za kulturu, a zatim u skladu sa ovim značajnim dokumentom i *Strategiju kulturnog razvoja Grada Niša za period od 2012. – 2015. godine*. U njoj su ponuđeni predlozi za unapređenje kulturnog života u Nišu i razrađeni mehanizmi za aktiviranje kulturnih resursa grada za njegov ekonomski i socijalni razvoj. Osim toga, ovaj dokument generalno naglašava neke značajne pokazatelje odnosa prema kulturi u gradu. Najpre, moguće je uočiti da kulturni resursi nisu u dovoljnoj meri naglašeni među razvojnim potencijalima grada (Strategija razvoja grada Niša, koncipirana tokom 2007. godine terminološki i suštinski gotovo zanemaruje ovu oblast). To apostrofira svojevrsan paradoks utemeljen na nerazumevanju ili nedovoljnom prepoznavanju bogatstva kulturnih resursa kojima Niš raspolaže u svesti i razvojnim vizijama onih koji gradom upravljaju ili donose starteški važne odluke o njegovom razvoju. Da je zaista tako, potvrđuje i dugogodišnje izostajanje eksplicitno formulisane i dosledno sprovedene kulturne politike grada, što se obično smatra primarnom posledicom centralizacije i etatizacije Srbije, naročito tokom 90-ih godina. Prvi pokušaji u tom pravcu mogli su se uočiti tek pre desetak godina, kada su izrađeni *Prilozi za definisanje strategije kulturnog razvoja grada Niša od 2004. do 2010. godine* (iako nesumnjivo koncepcijski značajan, nedovoljan uspeh ovog dokumenta vidljiv je, između ostalog, u malom broju ostvarenih, a planiranih kulturnih aktivnosti i projekata). Nastavak strateškog planiranja, kao i činjenica da je Grad Niš usvojio neka značajna razvojna dokumenta i postao član Asocijacije evropskih gradova kulture, a da je izrada Povelje o kulturnim pravima i odgovornostima u toku, svedoče donekle o izmenjenom pristupu kulturi u kontekstu

⁸³ Na teritoriji Grada Niša nalazi se 66 arheoloških lokaliteta i 265 registrovanih kulturnih dobara.

⁸⁴ Najznačajnije su: Festival glumačkih ostvarenja „Filmski susreti“ Niš, Nimus - Niške muzičke svečanosti, džez festival Nišvil, muzički festival Nisomnija, Sajam knjiga u Nišu, međunarodni festival amaterskih horova „Horske svečanosti“, Noć muzeja, Gradska slava Sveti car Konstantin i carica Jelena, Pantelejski vašar, Palilulske večeri i dr.

⁸⁵ Nedaleko od Niša organizuje se najstarija likovna kolonija u zemlji Međunarodna likovna kolonija „Sićevo“, koju je osnovala slikarka Nadežda Petrović, Književna kolonija „Sićevo“, Međunarodna kolonija umetničkih fotografija.

savremenog razvoja. Ipak, ne treba smetnuti s uma da normativni okvir u koncipiranju kulturnog razvoja grada ne znači mnogo ukoliko nije podržan jasnom svešću njegovih stanovnika o značaju kulture i njihovim aktivnom (stvaralačkom i kritičkom) participacijom u kulturnom životu grada.

Zavod za proučavanje kulturnog razvitka Republike Srbije je tokom 2009. godine sproveo projekat *Lokalne kulturne politike*⁸⁶, koji predstavlja analizu stanja u kulturi i načina sprovođenja kulturnih politika u lokalnim zajednicama u Srbiji. Istraživački nalazi ukazuju na neke značajne markere kulturnog života Grada Niša.⁸⁷ Predstave Narodnog pozorišta, sa više od 450 gledalaca po predstavi, najposećenije su predstave van Beograda, dok niška Galerija savremene umetnosti ima najveći broj izložbi godišnje, a po posećenosti je na drugom mestu. Narodna biblioteka je treća u Srbiji (van Beograda) prema veličini fonda, a Narodni muzej raspolaže najvećim brojem objekata (12). Budžet koji se izdvaja za kulturu u Nišu je u blagom porastu poslednjih godina i na trećem je mestu po veličini, odmah iza Beograda i Novog Sada. Najveći deo budžetskih izdvajanja je i dalje namenjen isplati zarada zaposlenima u kulturi i materijalnim troškovima, a tek neznatan deo razvoju kulturnih programa i sadržaja. Prema broju zaposlenih u kulturi, Niš se nalazi odmah iza Beograda, što znači da ima i ljudske resurse koji ne moraju samo predstavljati „budžetko opterećenje“, već mogu značajno unaprediti kulturni sistem i doprineti kulturnoj raznolikosti. Takođe, Niš je na prvom mestu među gradovima u Srbiji prema broju nevladinih organizacija, što u izvesnom smislu oslikava specifičnost kulturne scene grada. U domenu kulturne participacije, ovo istraživanje pokazuje spremnost Nišlija da aktivno učestvuju u kreiranju kulturne ponude, povećanju broja i raznovrsnosti kulturnih sadržaja. Ovakvo opredeljenje je verovatno u vezi sa činjenicom da nadpolovična većina građana Niša izražava svoje nezadovoljstvo stanjem u kulturi svoga grada, te svojim kulturnim angažmanom ima potrebu da dorinese promeni takvog stanja. Iako su generalno zadovoljni brojem kulturnih manifestacija u gradu, istraživački nalazi pokazuju da građani ne poznaju dovoljno kulturnu scenu Niša, ističući pri tome problem nedovoljnog i neadekvatnog informisanja o kulturnim dešavanjima u gradu.

⁸⁶ Dostupno na: <http://www.zaprokul.org.rs/ArticleDetails.aspx?ID=178> (pristupljeno 03.09.2014.).

⁸⁷ Pored pomenutih Strategija kulturnog razvoja Grada Niša, detaljnije o analizi stanja u kulturi i načinu sprovođenja kulturne politike Niša videti publikaciju Zavoda za kulturni razvitak Srbije: *Kulturne politike gradova Srbije. Kulturni resursi gradova (uporedni pregled), Knjiga druga, Niš*. Dostupno na: http://www.zaprokul.org.rs/LKP/gradovi/11_NIS_web.pdf (pristupljeno 24.04.2014.).

DRUGI DEO

II METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1. Određenje predmeta i ciljeva istraživanja

Predmet istraživanja jeste kulturna dimenzija razvoja urbanog i ruralnog društva u procesu modernizacije i evrointegracije Srbije, odnosno istraživanje nivoa kulturne participacije (kulturne proizvodnje/stvaralaštva i potrošnje, kao i odnosa prema interkulturnoj saradnji), gradskog i seoskog stvanovništva Grada Niša.

U skladu sa određenim konceptualnim okvirom, istraživanje postavljenog predmeta zasnovano je prevashodno na komplementarnosti deskriptivnog i eksplanatornog pristupa. To je opredelilo definisanje nekoliko osnovnih *ciljeva istraživanja*, koji su sadržani u nameri:

- da se ispita jesu li, u kojoj meri i u kom obliku, kulturne aktivnosti sastavni deo svakodnevnog životnog iskustva ispitanika;
- da se utvrdi da li je i koliko kultura važna u svakodnevnom životu ispitanika, kao i to da li se i u kojoj meri ona prepoznaje kao značajna za individualni i društveni razvoj (u smislu podsticanja ili sputavanja auto/sociopercepcije i građanskog aktivizma u ostvarivanju kvalitetnijeg života);
- da se utvrde osnovne kulturne vrednosti ispitanika (individualne i društvene) posmatrane u domenu relacija: tradicionalizam – (post)modernizam, kolektivizam – individualizam, autoritarnost – neautoritarnost, etnocentrizam – etnorelativizam, pasivizam – aktivizam;
- da se sagleda kulturna interakcija i odnos ispitanika prema interkulturnoj saradnji, koliko su otvoreni i spremni za prihvatanje, poštovanje i razumevanje drugih kultura u okviru svakodnevnih životnih praksi;
- da se sagleda značaj, sličnosti i razlike među postojećim kulturnim praksama i vrednostima koje seoski i gradski stanovnici zastupaju ili promovisu u kontekstu modernizacije i evrointegracije našeg društva (preispitivanje korelacije između mesta stanovanja ispitanika i dominantnih kulturnih

aktivnosti i vrednosnih orijentacija, odnosno preispitivanje često navođene suprotnosti u dihotomiji selo-grad);

- da se praktikovane kulturne aktivnosti i iskazane vrednosti reprezentativnog uzorka dovedu u širi kontekst sa dominantnim kulturnim praksama i vrednosnim orijentacijama u Evropi, odnosno da se komparativnom analizom utvrde sličnosti i razlike, te da se markiraju eventualne kulturne specifičnosti reprezentativnog uzorka u odnosu na građane Evrope;
- da se razmotri kakve su naše razvojne mogućnosti u postojećem kulturnom vrednosnom okruženju.

2. Zadaci istraživanja

Zadaci koji su neposredno vezani za utvrđen predmet i postavljene ciljeve istraživanja podrazumevaju sledeće:

- *utvrđivanje bazičnih ličnih i sociokulturnih vrednosti ispitanika* (identifikovanje načina na koji se doživljava sopstvena kultura i tradicija u kontekstu tranzicionih previranja i modernizacije srpskog društva, pre svega u odnosu na pristupanje zemljama članicama Evropske unije);
- *poimanje kulture i markiranje njene važnosti u svakodnevnom životu ispitanika;*
- *ispitivanje aktivnosti kulturne proizvodnje/stvaralaštva ispitanika* (amatersko ili profesionalno bavljenje različitim vrstama umetničkih delatnosti, kreativnim hobijem, kao i neki drugi načini izražavanja stvaralačkog kulturnog potencijala, učešće u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih sadržaja i programa);
- *ispitivanje aktivnosti kulturne potrošnje ispitanika* (recepција kulturnih sadržaja kod kuće, učestalost poseta kulturnim institucijama i događajima u i van mesta stanovanja, posedovanje i korišćenje interneta, kao i markiranje potencijalnih kulturnih potreba ispitanika);
- *utvrđivanje najvažnijih prepreka za češću kulturnu participaciju ispitanika* (nedostatak interesovanja, novca, vremena, adekvatnih informacija, nedostatak kulturne osnove/zaleđa za razumevanje kulturnih sadržaja i učešće u kulturnim aktivnostima, odsustvo kulturnih institucija u mestu stanovanja);
- *procena kulturnog života u mestu stanovanja ispitanika* (dostupnost kulture, zadovoljstvo učestalošću i kvalitetom kulturne ponude, kao i predlozi za obogaćivanje kulturnog života u mestu ispitanikovog stanovanja);

- *utvrđivanje odnosa prema interkulturalnoj saradnji u širem evropskom kontekstu razmatranjem elementarnih formi društvenosti, te ustanovljavanje spremnosti ispitanika za prihvatanje kulturnih razolikosti kroz ostvarivanje međusobne saradnje, komunikacije i razmene (poslovni ili privatni kontakti sa ljudima iz inostranstva, zainteresovanost za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja, praktikovanje ili želja za putovanjima u inostranstvo, spremnost za učenje drugih jezika osim maternjeg);*
- *ustanovljavanje najznačajnijih socio-demografskih korelata kulturnih praksi i vrednosti ispitanika (preispitivanje kvaliteta veza između dominantnih kulturnih aktivnosti i vrednosti ispitanika i njihovog mesta stanovanja, pola, starosti, stepena obrazovanja, zanimanja, materijalnog statusa, religioznosti);*
- *upoređivanje kulturnih aktivnosti i vrednosti gradskih i seoskih ispitanika u okviru reprezentativnog uzorka (sa naglaskom na utvrđivanje eventualnih promena u kulturno-vrednosnoj sferi seoskog stanovništva u uslovima savremenih modernizacijskih promena);*
- *upoređivanje kulturnih vrednosti gradskog i seoskog stanovništva Grada Niša sa vrednostima građana dvadeset sedam evropskih zemalja. To će biti omogućeno time što su u upitnik, konstruisan za potrebe istraživanja postavljene teme doktorske disertacije, pretežno bila uključena pitanja preuzeta iz istraživanja *European Cultural Values* („Evropske kulturne vrednosti”, 2007) i *Cultural access and participation* („Kulturni pristup i participacija”, 2013). Ova istraživanja sprovedena su Evrobarometar istraživačkim projektom u svim zemljama članicama Evropske unije.*

3. Hipotetički okvir istraživanja

U okviru definisanog problema i ciljeva istraživanja, kao i zadatah aktivnosti mogu se formulirati sledeće hipoteze:

- Analiza postavljenih indikatora istraživanja ukazaće da se kultura ne percipira kao (naročito) bitna dimenzija ličnog i društvenog razvoja u procesima modernizacije i evrointegracije srpskog društva. Pretpostavka je da će mesto stanovanja ispitanika, njihov obrazovni nivo i godine starosti statistički najznačajnije uticati na (ne)pridavanje značaja kulturnim praksama, sadržajima i vrednostima u svakodnevnom životu ispitanika.
- Opštedruštvene, kulturne, političke i ekonomske prilike u značajnoj meri određuju obim, kvalitet i način zadovoljavanja različitih, pa i kulturnih potreba, kao i oblikovanje kulturnih interesovanja ljudi, pa se očekuje da istraživanje pokaže:
  - a) preovlađujuću kulturnu pasivnost – neučešće ili retko učešće ispitanika u aktivnostima kulturne proizvodnje, kreativnog i amaterskog stvaralaštva, kao i odsustvo značajnijeg kulturnog i socijalnog aktivizma;
  - b) veću sklonost ispitanika ka populističkoj, zabavnoj kulturi, te pasivnom prihvatanju sadržaja masovne (medijske) kulture.
- Budući da se kolektivni identiteti na Balkanu još uvek izgrađuju u okviru snažnih unutarnacionalnih određenja (na osnovu porekla, jezika, vere), da je Srbija i danas suočeno sa prekrajanjem svojih državnih granica, te politički problematizovanim kontekstom kulturnih razlika (aktuelna kosovska kriza), moguće je očekivati nedovoljno izgrađenu svest ispitanika o značaju interkulture saradnje i nizak nivo ostvarivanja međukulturnih/međunarodnih odnosa u svakodnevnom životu. Pretpostavka je da će ovakva sklonost

ispitanika varirati u naročito u zavisnosti od tri varijable – mesta stanovanja, obrazovanja i uzrasta ispitanika.

- Rukovodeći se rezultatima pojedinih istraživanja koja su utvrdila da je zalaganje kod jednog dela građana Srbije za njeno priključenje Evropskoj uniji prevashodno orijentisano očekivanjem boljeg i kvalitetnijeg života, pretpostavka je da će ispitanici koji su za evrointegraciju našeg društva iskazati pozitivan odnos i prema evropskim kulturnim vrednostima, te prema interkulturnoj saradnji sa drugim evropskim narodima.
- U skladu sa postojećom neujednačenošću urbanih i ruralnih razvojnih strategija u našem društvu, te imajući u vidu pomešanost modernih i tradicionalnih elemenata u svakodnevnom životu stanovnika različitih naselja, predikcija je da postoji izvesna disproporcija u kulturnim praksama i vrednostima gradskih i seoskih ispitanika. Mesto stanovanja ispitanika usloviće razlike u pogledu kulturne participacije i odnosa prema interkulturnoj saradnji (posmatrano na vrednosnoj relaciji kulturni i socijalni aktivizam – pasivizam, kolektivizam – individualizam, autoritarnost – neautoritarnost, etnocentrizam – kulturni relativizam).
- Posebna pretpostavka jeste da je rezidencijalni status (mesto stanovanja ispitanika) povezan sa različitim stepenom učešća u kulturnim aktivnostima (potrošnje i stvaralaštva) i dominantnim vrednostima (tako da je kod ruralnih ispitanika moguće uočiti manji stepen kulturne participacije i veći stepen nesklonosti za interkulturnu saradnju).
- Dosadašnja istraživanja pokazala su da je srpsko društvo na tranzicionom raskršću različitih strategija modernizacije, da se veliki broj stanovnika suočava sa problemom egzistencijalnog opstanka i čvrsto ukorenjenim tradicionalističkim vrednostima. Iako se ne radi o reprezentativnom nacionalnom uzorku u ovom istraživanju, očekuje se da će razlike u ekonomskom, političkom i kulturnom razvoju srpskog društva i evropskih zemalja usloviti veći stepen razlika u pogledu kulturnih aktivnosti i vrednosti između stanovnika Grada Niša i građana evropskih zemalja (u korist Evropljana).

4. Metode i tehnike istraživanja

U nameri da se istraživanje u okviru doktorske disertacije učini sistematski preciznim i objektivnim, u skladu sa epistemološkim osnovama nauke, dobijeni rezultati istraživanja, kao i njihova analiza i interpretacija naučno su utemeljeni korišćenjem kombinovane kvantitativno-kvalitativne analize, u okviru koje su primenjene različite metode i tehnike istraživanja. Nastojanje da se istraživački i analitički provere polazne hipoteze, usmerilo je potrebu za primenom metode analize sadržaja, komparativno-analitičke i statističke metode.

Metod analize sadržaja korišćen je u okviru teorijskog istraživanja a podrazumevao je primarno analizu sadržaja postojeće reprezentativne teorijske i empirijske građe – relevantne literature, odnosno štampanih i elektronskih publikacija i nalaza značajnih socioloških, kulturoloških, psiholoških, politikoloških i drugih sprovedenih istraživanja, koji direktno ili indirektno tretiraju sadržaj teme disertacije.

Komparativno-analitički metod korišćen je, najpre, zajedno sa metodom analize sadržaja u okviru teorijskog dela disertacije, u cilju dobijanja potpunijih i svestranijih saznanja o postavljenom predmetu istraživanja. Zatim, ovaj metod je bio značajan u empirijskom delu istraživanja, kada je, između ostalog, poslužio:

- a) ustanovljavanju izvesne hijerarhije u promovisanim kulturnim vrednostima ispitanika (poređenje intenziteta važnosti iskazanih vrednosti);
- b) utvrđivanju izvesnih sličnosti i razlika u postojećim kulturnim aktivnostima i vrednostima gradskih i seoskih ispitanika (korelacija praksi i vrednosti na nivou teritorijalnih supkultura);
- c) sagledavanju i objašnjenju korelacija između dominantnih kulturnih aktivnosti i vrednosti, s jedne, i socio-demografskih činilaca, s druge strane (pola, starosti, obrazovanja, zanimanja, materijalnog statusa, religioznosti);

- d) utvrđivanju sličnosti i razlika u iskazanim ili promovisanim kulturnim vrednostima reprezentativnog uzorka i građana Evrope.

Statistički metod je korišćen u okviru obrade podataka i statističke analize, što je omogućilo pribavljanje numeričkih informacija, njihovu kvalitativnu interpretaciju, donošenje zaključaka i formiranje izvesnih zakonitosti u okviru posmatranih pojava. Dobijeni podaci u okviru empirijskog istraživanja obrađeni su primenom SPSS programa za statističku analizu podataka, korišćenjem pojedinih statističkih tehnika: aritmetička sredina, parcijalne i multiple korelacije, značajnost razlike (testirane pomoću HI-kvadrat testa i koeficijenta kontigencije). Prezentovanje obrađenih podataka izvršeno je prostim, složenim i kombinovanim statističkim tabelama, a njihova analiza i interpretacija praćene su i vizuelno podržane statističkim grafikonima (dijagramima i kartogramima).

Kao osnovni instrument istraživanja korišćen je *kombinovani upitnik*, koji je pretežno obuhvatio pitanja sa zatvorenim odgovorima u različitim modalitetima (od dihotomnih, preko skala stavova i rangiranja, do onih kombinovanih, sa otvorenim dodatnim pitanjem). Stavovi su, dakle, ispitivani na različite načine, najčešće skalama procene sa pet modaliteta odgovora za merenje intenziteta stava. Lična i društvena vrednosna opredeljenja ispitanika utvrđivana su u vezi sa opredeljenjem u nekoliko relevantnih društvenih i političkih pitanja i dilema. Za ispitivanje vrednosnih prioriteta ispitanika, u upitniku je korišćena modifikovana verzija Rokičevog instrumenta (*Rokeach's Values Survey*), bazirana na rangiranju ponuđenih individualnih i društvenih vrednosti po važnosti za ispitanike. Mogućnost slobodnog odgovora u pojedinim kombinovanim pitanjima omogućio je ispitanicima da izraze specifičnost svog stava, ukoliko nisu prihvatili ili se nisu slagali sa ponuđenim alternativama. U okviru pojedinih pitanja, ispitanici su bili zamoljeni da dodatno obrazlože svoje opredeljenje ili iskazanu specifičnost svog odgovora. Takođe, na samom kraju upitnika ostavljen je prostor i mogućnost da ispitanici napišu, pored već iznetih, i druga svoja mišljenja i zapažanja za koje smatraju da mogu biti od značaja za istraživanje postavljene teme. Time je u izvesnoj meri omogućen i kvalitativni uvid u pojedine posmatrane pojave.

Prva grupa pitanja u upitniku obuhvatila je standardne demografske i socio-ekonomske varijable, koje su pružile osnovne informacije o ispitanicima, poput

sledećih: pol, starost, mesto rođenja, mesto trenutnog stanovanja, obrazovanje, zanimanje, procena materijalnog statusa ispitanika i religioznost. Druga grupa pitanja formulisana je tako da pruži uvid u to koje su dominantne individualne i društvene vrednosti ispitanika, kakav je njihov odnos prema priključenju Srbije zemljama članicama Evropske unije, i kako percipiraju budući društveni razvoj Srbije. Treća grupa pitanja imala je za cilj da utvrdi da li je i koliko kultura važna u životu ispitanika i šta zapravo podrazumevaju pod pojmom kultura. Ostale zavisne varijable koje su utvrđivane odnosile su se na aktivnosti, motivaciju, sposobnosti i mogućnosti za kulturnu participaciju ispitanika: aktivnosti kulturne potrošnje i kulturne proizvodnje, procena kulturne ponude u mestima u kojima ispitanici žive, kao i ustanovljavanje najznačajnijih prepreka za češću kulturnu participaciju ispitanika. Poseban deo istraživanja je kroz nekoliko grupa pitanja bio posvećen utvrđivanju stavova ispitanika prema interkulturnoj saradnji (kulturnoj interakciji). Ispitivanjem elementarnih formi društvenosti, utvrđivana je angažovanost ispitanika u pogledu ostvarivanja interkulture saradnje u širem evropskom i svetskom kontekstu (poslovni i/ili privatni kontakti sa ljudima iz inostranstva, praktikovanje ili želja za putovanjima u inostranstvo, čitanje izvornih izdanja stranih knjiga ili novina, isprobavanje kulinarskih specijaliteta drugih kuhinja). Poslednja grupa pitanja odnosila se na procenu potencionalnog segmenta interkulture saradnje – zainteresovanost ispitanika za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja i njihova spremnost za učenje drugih jezika osim maternjeg.

Upitnik je sadržao brojna pitanja preuzeta iz standardizovanog upitnika konstruisanog za potrebe istraživanja *European Cultural Values* („Evropske kulturne vrednosti”, 2007), i *Cultural access and participation* („Kulturni pristup i participacija”, 2013), koja su sprovedena Evrobarometar istraživačkim projektom u svim zemljama članicama Evropske unije. Tamo gde je to bilo moguće, izvršena je komparativna analiza istraživačkih podataka našeg istraživanja sa evropskim, i utemeljena njihova naučna interpretacija. Zbog razvojnih specifičnosti srpskog u odnosu na evropska društva, upitnik je sadržao i pitanja koja se odnose na aktuelnu društvenu i političku klimu u Srbiji, koja su (pitanja) bila od značaja za adekvatnu procenu kulturnih aktivnosti i stavova izabranog uzorka.

5. Prostorno-vremenski okvir, uzorak i organizacija istraživanja

Istraživanje je sprovedeno na teritoriji Grada Niša, uz učešće gradskih, prigradskih i seoskih ispitanika pet gradskih opština (Medijana, Palilula, Crveni krst, Pantelej, Niška Banja). Klasifikacija naseljenih mesta preuzeta je iz Službenog lista Grada Niša broj 26/2002, uz uvažavanje administrativne podele Grada, izvršene 2004. godine, kojom je utvrđeno pet gradskih opština.⁸⁸

Tabela br. 1 : *Broj stanovnika po tipu naselja (gradskih i ostalih) u opštinama Grada Niša po Popisu stanovništva, domaćinstva i stanova u Republici Srbiji 2011.*⁸⁹

Opština	Broj stanovnika	Broj naselja		
		ukupno	gradskih	ostalih
 MEDIJANA	85.969	2	1	1
 PALILULA	73.801	15	1	14
 CRVENI KRST	32.301	23	1	22
 PANTELEJ	53.486	13	1	12
 NIŠKA BANJA	14.680	18	1	17
 GRAD NIŠ	260.237	71	5	66

Empirijski deo istraživanja, terenski rad i prikupljanje podataka, realizovani su tokom prve polovine 2014. godine, dok je njihova statistička obrada bila obavljena u nekoliko navrata sve do početka 2015. godine.

⁸⁸ Pored Niša, mrežu naselja čine 68 naseljenih seoskih i prigradskih naselja i dva naselja (Koritnjak i Manastir) u kojima više nema stanovnika. (Strategija razvoja Grada Niša, 2007: 8)

⁸⁹ Podaci preuzeti sa sajta Odseka za statistiku Grada Niša, Uprava za privredu, održivi razvoj i zaštitu životne sredine. Dostupno na: <http://www.privredanis.freeiz.com/Statistika.htm> (pristupljeno 4. 9. 2014.)

Uzorak od 800 ispitanika postavljen je kao kombinacija stratifikovanog i slučajnog uzorka. Stratumi su primarno bili određeni na osnovu mesta stanovanja ispitanika (teritorijalna raspoređenost po kriterijumu stalne nastanjenosti), i to na sledeći način:

- **Gradske opštine/mesne kancelarije** – 400 ispitanika (Medijana, Palilula i Pantelej po 100 ispitanika, Crveni krst i Niška Banja po 50 ispitanika);
- **Prigradska naselja** – 200 ispitanika (*Brzi Brod* – Medijana; *Deveti Maj/Novo Selo* – Palilula; *Donja Vrežina* – Pantelej; *Medoševac* – Crveni Krst; *Nikola Tesla* – Niška Banja);
- **Seoska naselja** – 200 ispitanika (*Gabrovac, Lalinac, Čokot, Donje Međurovo* – Palilula; *Gornji i Donji Matejevac, Kamenica, Knez Selo* – Pantelej; *Popovac, Vrtište* – Crveni Krst; *Jelašnica i Prva Kutina* – Niška Banja).

Slika br. 3: *Kartografski prikaz pet gradskih opština Niša*⁹⁰

Uzorak je podeljen na tri osnovna stratuma – ispitanici koji žive u gradskim mesnim kancelarijama, seoskim i prigradskim naseljenim mestima u okviru Grada Niša. Gradski uzorak postavljen je proporcionalno broju stanovnika u okviru gradskih mesnih kancelarija, dok su primarni kriterijumi za izbor prigradskog i seoskog uzorka bili udaljenost naselja od grada i njihova infrastrukturna povezanost, kao i broj stanovnika. Dakle, u okviru svake od pet gradskih opština izabrano je po jedno prigradsko i nekoliko seoskih naselja (osim u slučaju opštine Medijana koja nema

⁹⁰ Preuzeto sa: <http://sr.wikipedia.org/wiki/Нису> (izvoru pristupljeno: 4. 9. 2014.)

seoskih naselja), koji su saobraćajno dobro povezani sa gradom i imaju veći broj stanovnika u odnosu na druga sela iste opštine. Ostali kriterijumi stratifikacije bili su: pol, starost, stepen obrazovanja, zanimanje, ocena materijalnog statusa i religioznost ispitanika. To znači da se pored rezidencijalnog statusa ispitanika vodilo računa i o približnoj zastupljenosti oba pola i svih starosnih doba (15-24; 25-39; 40-54 i preko 55 godina) kako bi bio omogućen metodološki što validniji uzorak empirijskog istraživanja.

U cilju preispitivanja samog instrumenta istraživanja i formiranja finalnog upitnika, sprovedeno je pilot istraživanje koje je obuhvatilo 50 ispitanika. Pri tome je procenjena adekvatnost pitanja i ponuđenih odgovora u upitniku (provera prikupljenih anketa u pogledu kvaliteta podataka, potpunosti i logičke kontrole), efikasnost terenskog rada i dužina prikupljanja podataka. Na osnovu toga, izvršena je minimalna korekcija upitnika. Dosadašnja empirijska iskustva u anketiranju gradskih i seoskih stanovnika potvrdila su početna očekivanja izvesnih poteškoća u organizacionoj i vremenskoj realizaciji plana istraživanja. Ovo se naročito odnosi na problem brojnosti uzorka (priličan broj ispitanika koje je trebalo pronaći i motivisati na saradnju), kao i na sasvim izvesnu potrebu da se jednom broju starijih i neobrazovanih seoskih ispitanika posveti više vremena i pažnje u objašnjenju pitanja i u popunjavanju upitnika. Neke od pretpostavljenih vremenskih poteškoća prevaziđene su intenzivnijom dinamikom terenskog rada, te nisu uzimane kao ozbiljne u realizaciji istraživanja, dok je motivisanost ispitanika da učestvuju u istraživanju ostao kao značajan problem u fazi prikupljanja podataka.

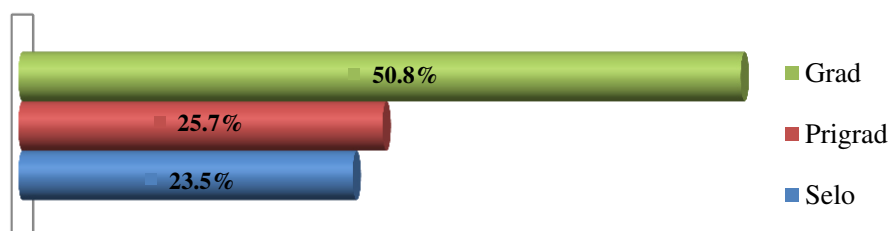
III REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

**Analiza i interpretacija
dobijenih podataka**

1. Osnovni socio-demografski podaci o ispitanom uzorku

Aktuelna statistika u našoj zemlji slabije nijansira tipove naselja, pa metodologija korišćena u popisima u Republici Srbiji od 1981. godine primenjuje administrativno-pravni kriterijum, koji prepoznaje samo *gradska* i *ostala* naselja. Imajući to u vidu, uzorak istraživanja je bio proporcionalno podeljen u skladu sa važećom tipologijom naselja. Budući na brojne nedostatke ovakve dihotomne tipologije, u radu su takozvana *ostala* naselja podeljena na seoska i prigradska (mešovita) naselja, imajući u vidu njihove brojne razvojne, društvene i kulturne specifičnosti.

Grafikon br. 1: *Mesto stanovanja ispitanika*

Ukrštanje podataka o mestu rođenja i mestu stanovanja ispitanika ukazuje na nivo njihove rezidencijalne pokretljivosti (tabela br. 1). Pokazalo se da postoji veza srednjeg intenziteta ($C=0,500$) između mesta rođenja ispitanika i mesta njihovog trenutnog stanovanja – najveći procenat ispitanika na nivou pojedinačnih poduzoraka (grad, prigrad, selo) rođen je u mestu svog stanovanja. Najmanja rezidencijalna pokretljivost primećena je kod gradskih ispitanika, jer se u njihovom slučaju kod 80,9% ispitanika mesto stanovanja poklapa sa mestom njihovog rođenja (prigrad – 46,8%; selo – 47,6%). Ovo je važan podatak koji ukazuje na osnovanu pretpostavku da je čak četiri petine gradskih ispitanika živelo u podsticajnijoj društvenoj i kulturnoj klimi (raznovrsniji društveni i kulturni život, kvalitetnija kulturna ponuda, veći broj kulturnih

i obrazovnih ustanova, programa/manifestacija, kontakt sa kulturnim raznolikostima i dr.) u odnosu na ispitanike ostala dva poduzorka, što po pretpostavci značajno može uticati na intenzitet i kvalitet njihove kulturne participacije. Među ispitanicima koji trenutno stanuju u prigradskim naseljima 26% se doselilo uglavnom iz okolnih seoskih naselja (što povećava mogućnost nedovoljno razvijenih i diferenciranih kulturnih potreba među prigradskim ispitanicima), dok je rezidencijalna pokretljivost iz grada značajno manja (12,7%). Skoro jedna petina ispitanika koja živi u selu (19,4%) doselila se iz prigradskih naselja, a mnogo manje iz grada (6,4%).

Tabela br. 1: *Mesto rođenja/Mesto stanovanja*

<i>Mesto rođenja</i>	<i>Mesto stanovanja</i>			UKUPNO
	GRAD	PRIGRAD	SELO	
GRAD broj	267	42	21	330
% mesto rođenja	80,9	12,7	6,4	100
% mesto stanovanja	65,8	20,4	11,2	41,3
PRIGRAD broj	68	94	39	201
% mesto rođenja	33,8	46,8	19,4	100
% mesto stanovanja	16,7	45,6	20,7	25,1
SELO broj	71	70	128	269
% mesto rođenja	26,4	26,0	47,6	100
% mesto stanovanja	17,5	34,0	68,1	33,6
UKUPNO broj	406	206	188	800
% mesto rođenja	50,8	25,7	23,5	100
% mesto stanovanja	100	100	100	100

($\chi^2=267,21$; $df=4$; $p=0.000<0,01$; $C=0,500$)

Grafikon br. 2: *Pol ispitanika*

Osim nešto veće zastupljenosti ispitanica u ukupnom uzorku (54,6%), najveći broj ispitanika oba pola je u kasnim srednjim godinama (40-54), a najmanje je mladih ispitanika od 15 do 24 godine, koji su najzastupljeniji u gradskom poduzorku. Ispitanici koji su bili najdostupniji za anketiranje u seoskom poduzorku pripadaju najstarijoj kategoriji ispitanika (55 i više godina), što je u skladu sa dominantnim demografskim trendovima u ruralnim oblastima Srbije (starenje seoskog stanovništva, „senilizacija sela”).

Grafikon br. 3: *Starost ispitanika*

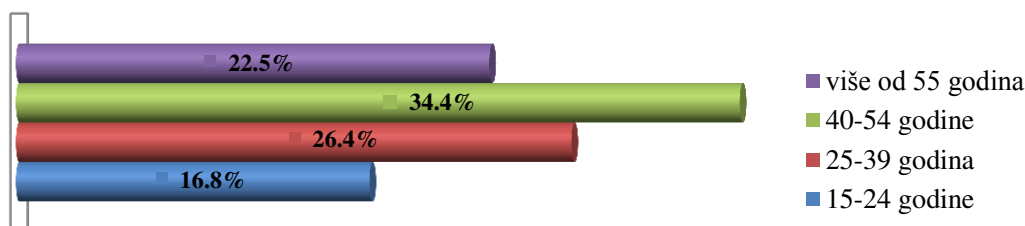

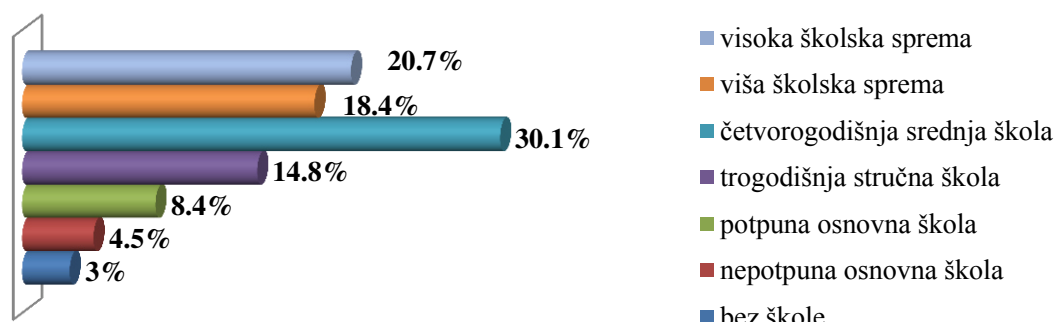
Tabela br. 2: *Starost ispitanika/Mesto stanovanja*

Starost ispitanika/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
15-24	96	23,6	38	9,6	20	9,7	18	9,6
25-39	118	29,1	93	23,7	55	26,7	38	20,2
40-54	113	27,8	162	41,1	89	43,2	73	38,8
55+	79	19,5	101	25,6	42	20,4	59	31,4
UKUPNO:	406	100	394	100	206	100	188	100

($\chi^2=46,71$; $df=6$; $p=0.000<0,01$; $C=0,235$)

U pogledu stepena obrazovanja, najveći postotak ispitanika (30,1%) ima četvorogodišnju srednju školu. Zatim, po zastupljenosti u ukupnom uzorku slede ispitanici sa visokom (20,7%) i višom školom (18,4%), kao i trogodišnjom srednjom školom za manuelna zanimanja (14,8%), dok je skoro 16% ispitanika sa nepotpunom ili potpunom osnovnom školom ili su bez škole (bez završena tri razreda osnovne škole). Sedam ispitanika (0,9%) nije odgovorilo na ovo pitanje.

Grafikon br. 4: *Školska sprema ispitanika*

Posmatramo li distribuciju stepena obrazovanja ispitanika po naseljima (tabela br. 3), moguće je primetiti se da su među gradskim ispitanicima najzastupljeniji oni sa

visokom školskom spremom i četvorogodišnjom srednjom školom, dok je kod seoskih ispitanika gotovo podjednako najveći postotak onih sa srednjom školom i trogodišnjom stručnom školom za manuelna zanimanja.

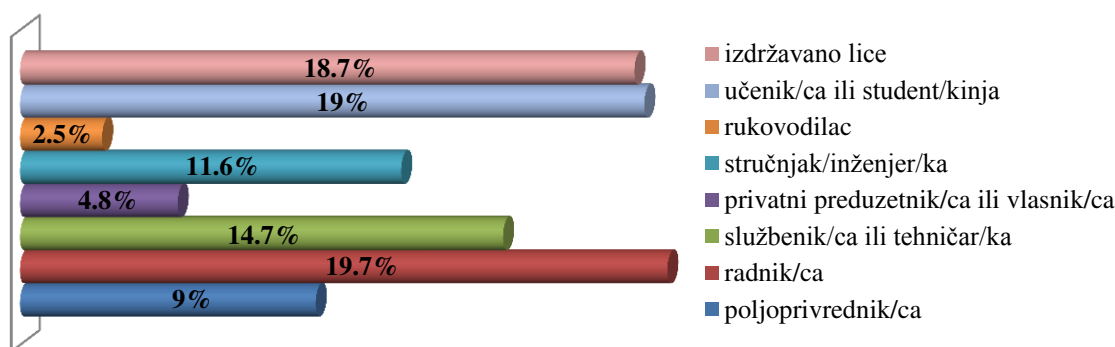
Tabela br. 3: *Nivo obrazovanja/Mesto stanovanja*

Nivo obrazovanja/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Bez škole	3	0,8	21	5,3	10	4,9	11	5,9
Nepotpuna osnovna škola	2	0,5	34	8,6	14	6,8	20	10,6
Potpuna osnovna škola	15	3,8	52	13,2	25	12,1	27	14,4
Trogodišnja stručna škola	36	9	81	20,6	35	17	46	24,5
Četvorogodišnja srednja škola	132	33,1	107	27,2	60	29,1	47	25
Viša škola	77	19,3	69	17,5	41	19,9	28	14,9
Visoka škola (specijalizaciju, mr, dr)	134	33,6	30	7,6	21	10,2	9	4,8
UKUPNO:	399	100	394	100	206	100	188	100

($\chi^2=159,77$; $df=12$; $p=0.000<0,01$; $C=0,409$)

Radi jasnijeg prikaza istraživačkih podataka izvršili smo njihovu transformaciju, tako što smo sedmostepenu skalu obrazovnih nivoa rekodirali i ispitanike razvrstali u tri osnovne obrazovne grupe: a) bez škole, nepotpuna ili potpuna osnovna škola (15,9%); b) srednja škola (44,9%); c) viša škola i visoko obrazovanje (39,1%).

Grafikon br. 5: *Zanimanje ispitanika*

Podaci o zanimanju ispitanika na nivou ukupnog uzorka (grafikon br. 5) ukazuju na najveću zastupljenost radnika, učenika/studenata i izdržavanih lica (penzioneri, domaćice, nezaposleni, osobe sa posebnim potrebama), a zatim službenika/tehničara i stručnjaka/inženjera. Najmanje udela u ukupnom uzorku imaju rukovodioci, privatni preduzetnici i poljoprivrednici. U gradskom poduzorku najviše je

učenika/studenata i stručnjaka/inženjera, dok su među seoskim ispitanicima najbrojniji poljoprivrednici, radnici i izdržavana lica (tabela br. 4).

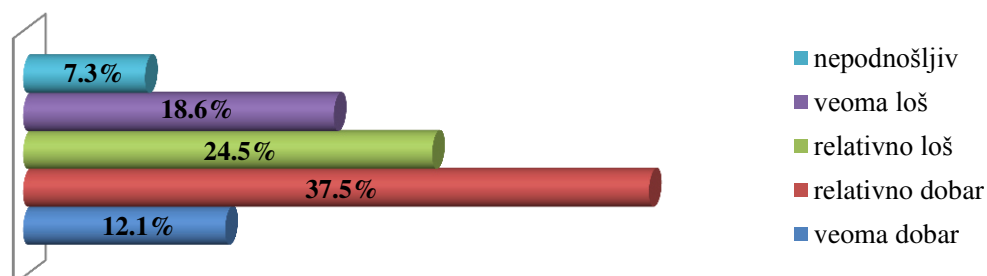
Tabela br. 4: *Zanimanje ispitanika/Mesto stanovanja*

Zanimanje ispitanika/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Poljoprivrednik/ca	2	0,5	70	17,8	17	8,3	53	28,2
Radnik/ca	64	15,9	93	23,6	51	24,8	42	22,3
Službenik/ca ili tehničar/ka	64	15,9	53	13,5	39	18,9	14	7,4
Privatni preduzetnik/ca ili vlasnik/ca	24	6	14	3,6	9	4,4	5	2,7
Stručnjak ili inženjer	80	19,9	12	3	9	4,4	3	1,6
Rukovodilac	14	3,5	6	1,5	4	1,9	2	1,1
Učenik/ca ili student/kinja	105	26,1	46	11,7	22	10,7	24	12,8
Izdržavano lice (<i>penzioneri, domaćice, nezaposleni, osobe sa posebnim potrebama i dr.</i>)	49	12,2	100	25,4	55	26,7	45	23,9
UKUPNO:	402	100	394	100	206	100	188	100

($\chi^2=221,65$; $df=14$; $p=0.000<0,01$; $C=0,467$)

Ocenjujući svoj materijalni status, najveći broj ispitanika na nivou ukupnog uzorka smatra ga „relativno dobrim” (grafikon br. 6). Sumirajući pojedinačne ocene materijalnog statusa moguće je konstatovati da je polovina ukupnog broja ispitanika izrazila svoje nezadovoljstvo njime, ocenjujući ga kao loš (50,4%), – relativno loš, veoma loš i nepodnošljiv – dok je druga polovina ispitanika njime zadovoljna i ocenjuje ga kao dobar (49,6%) – relativno ili veoma dobar.

Grafikon br. 6: *Ocena materijalnog statusa ispitanika*

Na nivou poduzoraka, podaci ukazuju da gradski ispitanici najčešće ocenjuju svoj materijalni položaj kao „relativno dobar”, dok se svest o težem materijalnom položaju zapaža kod seoskih ispitanika, među kojima prevladavaju ocene „veoma loš”

i „relativno loš”. Da su prigradski stanovnici svojevrsna ekspresija i sela i grada ili ni sela ni grada potvrđuju i njihove procene materijalnog statusa, među kojima se većinski prepliću ocene „relativno dobar” i „veoma loš” (tabela br. 5). Ovi podaci su potpuno u skladu sa očekivanjima, imajući u vidu rezultate sprovedenih istraživanja u Srbiji (Cvejić, Babović, Petrović, Bogdanov, Vuković, 2010) koji markiraju rezidencijalne razlike u pogledu zaposlenosti, obrazovnog nivoa, zanimanja, stepena siromaštva i drugih relevantnih činilaca.

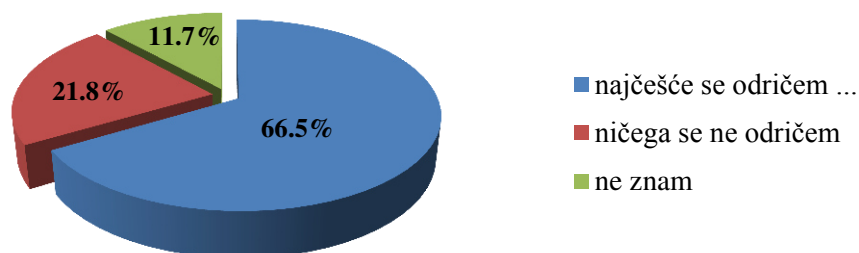
Tabela br. 5: *Ocena materijalnog statusa/Mesto stanovanja*

Materijalni status/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Veoma dobar	58	14,3	39	9,9	24	11,7	15	8
Relativno dobar	190	6,8	110	27,8	61	29,6	49	26,1
Relativno loš	98	24,1	98	24,9	47	22,8	51	27,1
Veoma loš	42	10,3	107	27,2	54	26,2	53	28,2
Nepodnošljiv	18	4,4	40	10,2	20	9,7	20	10,6
UKUPNO:	406	100	394	100	206	100	188	100

($\chi^2=64,08$; $df=8$; $p=0.000<0,01$; $C=0,272$)

Nakon subjektivne procene sopstvenog materijalnog statusa, ispitanici su zamoljeni da odgovore čega se najčešće odriču, pod pretpostavkom da im materijalni položaj ne omogućava zadovoljenje svih potreba. Svega 21,8% uglavnom gradskih ispitanika izjasnilo se da se ničega ne odriče, dok se najveći broj njih (66,5%), među kojima preovladavaju ispitanici iz seoskih i prigradskih naselja, ipak odriče mnogih stvari u svom svakodnevnom životu.

Grafikon br. 7: *Ako Vaš materijalni status ne omogućava zadovoljenje svih Vaših potreba, čega se najčešće odričete?*

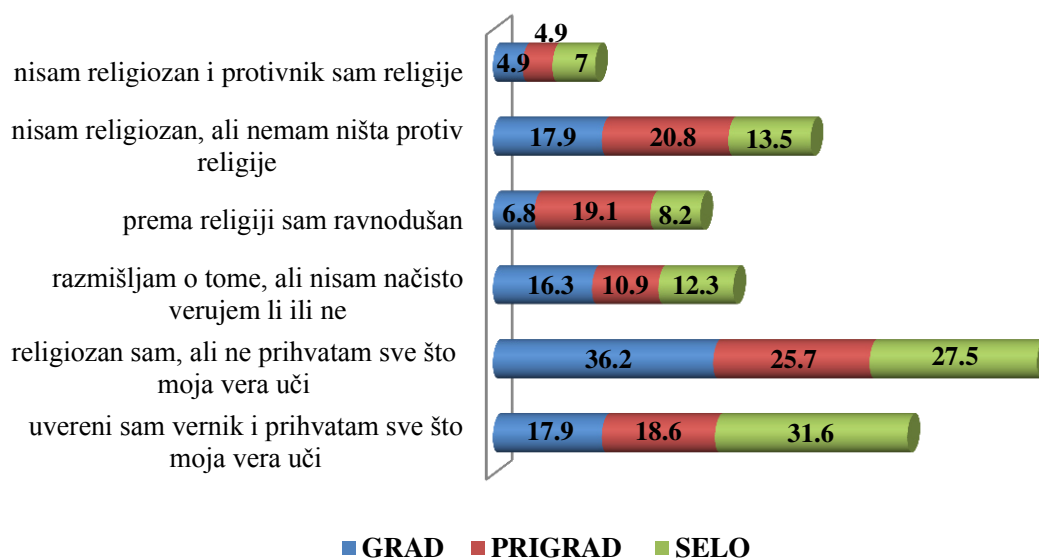
Odgovori ispitanika jasno pokazuju da se najčešće odriču onih stvari i aktivnosti koje spadaju u domen društvenih potreba, a zatim potreba od egzistencijalne važnosti. Putovanja, odlasci na odmor (banja, more, planina), druženje i izlasci (restorani, klubovi, kafići, kafane) su najčešće pomenuti kao nezadovoljene potrebe ispitanika. Nakon toga, po zastupljenosti slede odgovori koji ukazuju na odricanje od osnovnih egzistencijalnih potreba: kupovine kvalitetne hrane i pića, odeće, obuće i kozmetike, kupovine lekova i usluga privatne lekarske prakse, plaćanja mesečnih računa, kupovine ili zamene stambenog prostora, automobila, nameštaja, kućnih aparata i mašina. Iako po zastupljenosti ne tako česti, prisutni su i odgovori koji ukazuju da se određeni broj ispitanika odriče kupovine kulturnih proizvoda (štampe, knjiga, slika) i odlazaka na kulturna događanja. Pored provoda/izlazaka/putovanja, najmlađi ispitanici (15-24 godine) odriču se i kvalitetnog obrazovanja (fakulteta, sticanja informatičkih, jezičkih, zanatskih veština) i rekreacije (redovnog treninga, odlazaka na bazen, masažu, u saunu, prostore za vežbanje).

Stav ispitanika prema religiji ukazuje da nadpolovična većina ukupnog broja ispitanika (53,3%) jeste religiozna – izjasnivši se kao „uvereni vernici koji prihvataju sve što njihova vera uči” ili kao „oni koji su religiozni, ali ne prihvataju sve što njihova vera uči”. Pomenuti nalazi su u korelaciji sa postojećim trendom obnove religioznosti u savremenim društvima i porastom broja religioznih ljudi, na koje ukazuju brojni autori (Gavrilović, 2013: 16). Slede zatim ispitanici koji „nisu religiozni, ali nemaju ništa protiv religije” (17,2%), oni koji „razmišljaju o tome, ali nisu sigurni da li veruju ili ne” (13,6%) i ispitanici koji su „ravnodušni prema religiji” (10,4%). Najmanji je procenat ispitanika na nivou ukupnog uzorka koji „nisu religiozni i protivnici su religije” (5,6%).

Posmatrano na nivou rezidencijalnih poduzoraka (grafikon br. 8), moguće je konstatosvati minimalnu, ali ipak postojeću statističku značajnost uticaja mesta stanovanja ispitanika na njihov stav prema religiji ($C=0,194$). Takozvanih „selektivnih, kritičkih vernika”, odnosno onih koji su religiozni, ali ne prihvataju sve što njihova vera uči najviše je među gradskim (36,2%) i prigradskim ispitanicima (25,7%), dok među seoskim ispitanicima prednjače oni koji su se deklarirali kao uvereni vernici koji prihvataju sve što njihova vera uči (31,6%). Indiferentnu poziciju prema religiji u najvećem procentu zauzimaju ispitanici iz prigradskih naselja (19,1%).

Grafikon br. 8: *Stav prema religiji/Mesto stanovanja (%)*

Podatke o stavu ispitanika prema religiji smo za potrebe istraživanja transformisali tako što smo ponuđenu šestostepenu skalu stavova rekodirali i ispitanike razvrstali u tri grupe: a) religiozni (53,3%) b) nereligiozni (33,1%) c) neodlučni (nisu načisto veruju li ili ne) – 13,6%.

2. Bazične lične i sociokulturne vrednosti ispitanika

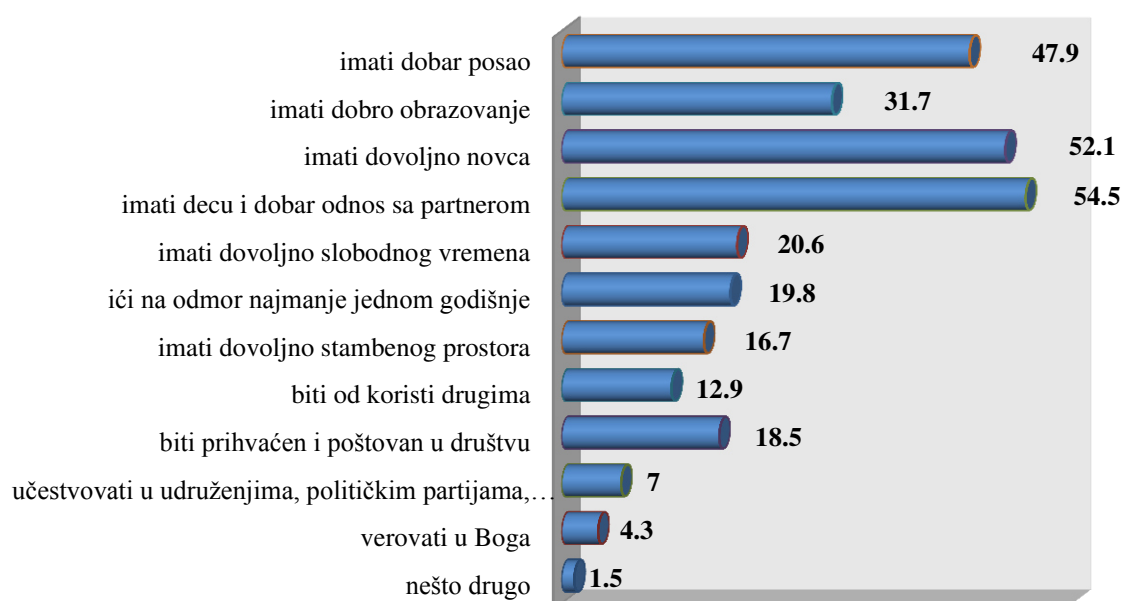
Nakon prikupljanja osnovnih podataka o sociodemografskim karakteristikama ispitanika, sledeći deo Upitnika sadržao je pitanja formulisana s namerom utvrđivanja njihovih osnovnih ličnih i sociokulturnih vrednosti. Ovakva istraživačka intencija vođena je mišlju da je vrednosna komponenta osnova kulturne dimenzije razvoja svakog društva i da značajno uslovljava ne samo stavove i ponašanja pojedinaca, kvalitet i smernice njihove kulturne participacije u širem smislu, već i društvene transformacije uopšte.⁹¹ U istraživanju se pošlo od opšteprihvaćene pretpostavke – vrednosti imaju izvesna svojstva koja pogoduju objašnjenju društvenih stavova i ponašanja. Uvid u dominantne lične i društvene vrednosti ispitanika, odnosno njihove personalne i društvene aksiološke orijentacije, pružio je osnov za analizu mogućih podsticaja i/ili otpora modernizaciji i evrointegraciji našeg društva i omogućio razmatranje izvesnih vrednosnih specifičnosti ispitanika u analizi njihovih kulturnih praksi.

Utvrđujući najpre dominantne lične vrednosti ispitanika, odnosno izvesne aksiološke komponente njihovog personalnog identiteta u okviru aktuelnog socijalnog momenta, u Upitniku je postavljeno pitanje: *Šta je, po Vašem mišljenju, najznačajnije za dobar život danas?* Lične vrednosti su operacionalizovane preko 11 indikatora (posao, obrazovanje, novac, porodica, slobodno vreme, godišnji odmor, stambeni prostor, altruizam, društveno prihvatanje i poštovanje, društveno-politički aktivizam, vera u Boga). Zamoljeni da obeleže maksimalno tri odgovora među ponuđenim, ili da odgovor sami napišu na liniji, ispitanici su davali sledeće odgovore:

---

⁹¹ Pod vrednostima smo podrazumevali „generalne standarde koji uključuju kriterijume koje ljudi koriste da odaberu i opravdaju akcije i da evaluiraju sebe, druge ljude i događaje“ (Swartz, 1992: 15), odnosno „implicitnu ili eksplicitnu koncepciju poželjnosti, karakterističnu za pojedinca ili grupu, koja utiče na izbor između dostupnih načina, sredstava i ciljeva akcije“ (Kluckhohn, 1961: 395).

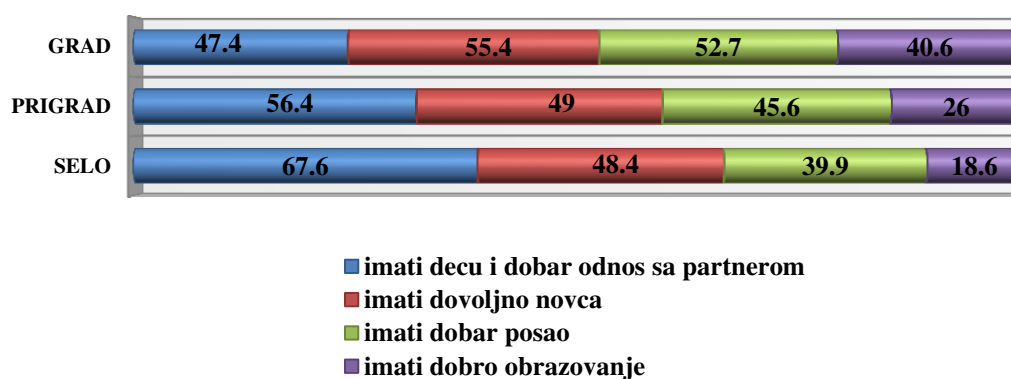
Grafikon br. 9: Šta je, po Vašem mišljenju, najznačajnije za dobar život danas? (%)

Iz ponuđenog grafikona jasno se može videti da su tri najznačajnije lične vrednosti ispitanika na nivou ukupnog uzorka **porodica** – deca i bračni partner (54,5%), **novac** (52,1%) i **posao** (47,9%). Iako su se ispitanici procentualno retko opredeljivali za otvorenu opciju „nešto drugo“ (1,5%), gotovo u potpunosti su u okviru ovog odgovora naglašavali **zdravlje** kao najznačajniju vrednost za dobar život danas. Imajući u vidu aktuelni socio-ekonomski kontekst srpskog društva, značajno opterećen ontološkom i egzistencijalnom nesigurnošću ljudi, ovakvi nalazi nimalo ne iznenađuju. Naime, porodica je oduvek predstavljala jedan od najznačajnijih stožera ličnog identiteta građana Srbije i zauzimala najvišu poziciju u sistemu vrednosti ljudi sa ovih prostora. Nenaviknuti na dinamiku smenjivanja i strukturu savremenih društvenih promena, osećanja poput nesnalažljivosti, zbunjenosti, lične i društvene dezorjentisanosti, ljudi najčešće prevazilaze u krugu svoje porodice koju visoko vrednuju. To se u slučaju naših naročito seoskih ispitanika očigledno nije promenilo, budući da su se oni procentualno češće negoli gradski ispitanici izjašnjavali da je „imati decu i dobar odnos sa partnerom“ najznačajnije za dobar život danas ($C=0,362$). Osim ostvarene roditeljske uloge i dobrog partnerskog odnosa (nematerijalna, ciljno-egzistencijalna vrednost), očigledno je da su opšta ekonomska kriza (negativna ekonomska dejstva tranzicije) i prilično visok stepen iskazanog nezadovoljstva sopstvenim materijalnim statusom (50,4% ispitanika) doprineli značajnom vrednovanju novca i posla. „Imati dovoljno novca“ je važnije za dobar život gradskim, a najmanje

važno seoskim ispitanicima, dok su se gradski ispitanici statistički značajnije/češće izjašnjavali da je „imati dobar posao“ najvažnije za dobar život danas ($C=0,106$). Obrazovanje svoje mesto u hijerarhiji vrednosti zauzima nakon porodice, novca i posla i više se ceni kao vrednost (statistički se pokazuje značajnijim za dobar život danas) među gradskim, negoli prigradskim i seoskim ispitanicima ($C=0,199$). Opredeljivanje ispitanika za određene personalne vrednosti u zavisnosti od njihovog rezidencijalnog statusa ilustrovano je grafikonom br. 10.

Grafikon br. 10: *Vrednosti/Mesto stanovanja (%)*

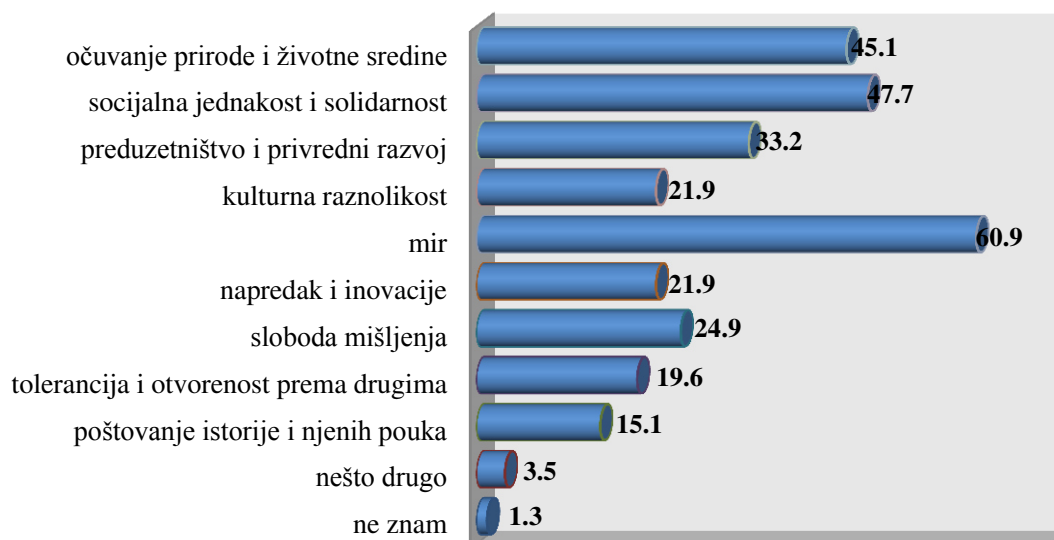

Religioznost/„verovanje u Boga“ (4,3%), društveno-politički aktivizam/„učesće u udruženjima, sindikatima, političkim partijama i nevladinim organizacijama“ (7%) i altruizam/„biti od koristi drugima“ (12,9%) procenjuju kao najmanje značajni za dobar život danas. Ovakvi istraživački rezultati mogu se u izvesnoj meri smatrati aksiološkim nasleđem socijalizma, odnosno manifestacijom još uvek „živuće prošlosti“. Otuda i relativno nisko vrednovanje religioznosti u kontekstu dobrog života, kao i visok stepen očekivanja od države i nesklonost ka individualnoj inicijativi i građanskom aktivizmu. Takođe, moguće je zaključiti da današnja gorka životna iskustava u periodu tranzicije, u poređenju sa nekadašnjim relativno lagodnim i sigurnim životom u socijalizmu, očigledno mnogo više doprinose egoističkim, negoli altruističkim vrednosnim orijentacijama ljudi. Tek otprilike svakom petom ispitaniku je važno da bude prihvaćen i poštovan u društvu, mada je pretpostaka da bi rezultati bili značajno drugačiji da je uzorak obuhvatio veći broj pripadnika nacionalnih, verskih, seksualnih i drugih manjinskih zajednica.

Namerni da utvrdimo najvažnije društvene vrednosti ispitanika u postojećem socijalnom ambijentu, ispitanicima smo ponudili listu od devet vrednosti i zamolili ih

da izdvoje maksimalno tri koje bi najradije sačuvali i ojačali u našem društvu. Takođe, pružena je mogućnost da ispitanici navedu neku drugu društvenu vrednost koja nije na ponuđenoj listi ili da ostanu neizjašnjeni opredeljujući se za opciju „ne znam“.

Grafikon br. 11: *Među sledećim vrednostima, koje su najznačajnije, po Vašem mišljenju, koje bi trebalo da očuvamo i ojačamo u našem sadašnjem društvu? (%)*

Tri najčešće odabrane i najvažnije društvene vrednosti jesu **mir** (60,9%), zatim **socijalna jednakost i solidarnost** (47,7%) i **očuvanje prirode i životne sredine** (45,1%). Činjenica da mir kao društvena vrednost ima najviši prioritet među ispitanicima je razumljiva, imajući u vidu brojne političke i verske konflikte, građanske sukobe, brutalne međuetničke ratove i bombardovanje koji su se odigrali na našim prostorima poslednjih decenija XX veka. Pomenuto je, očigledno, ostavilo značajan trag u kolektivnoj memoriji i u kulturi sećanja našeg naroda, rađajući bojazan da se međunacionalni sukobi mogu ponoviti i dodatno ugroziti aktuelnu geopolitičku nestabilnost Balkana. Otuda i želja ispitanika za očuvanjem mira i njegovom unapređivanju i ojačavanju u našem sadašnjem društvu. Veliki značaj socijalne jednakosti i solidarnosti, koji su ispitanici istakli kao aksiološki društveni prioritet, moguće je najmanje dvojako tumačiti – kao narativ o socijalističkoj prošlosti i kao kritiku aktuelnog postsocijalističkog društva. U turbulentnom vremenu transformacije društva Srbije, sve većeg osiromašenja građana, povećanja društvenih nejednakosti i nesigurnosti, često se javlja sindrom nostalgije za socijalizmom, za vremenom kada su ljudi živeli u uslovima veće ekonomske stabilnosti, kada je država preuzimala

odgovornost za osiguravanje boljeg života svojim građanima, a socijalna jednakost i solidarnost propagirane kao društvene snage koje doprinose održavanju stabilnosti zajednice.⁹² Svest ispitanika o značaju očuvanja prirode i životne sredine u izvesnom smislu iznenađuje, imajući u vidu nepostojanje značajnih ekoloških programa i njihovo nedovoljno promovisanje u javnom diskursu, malobrojne i nedovoljno uticajne ekološke pokrete u Srbiji. Ipak, ovakav izbor ispitanika ukazuje na to da su savremene ekološke krize (promena klime, nedavne poplave u Srbiji i širem regionu, ugrožavanje zdravlja osiromašenim uranijumom nakon bombardovanja, širenje zaraznih bolesti, prenaseljenost, zagađenost i dr.) uticale i na viši nivo ekološke osvešćenosti naših ispitanika. Po frekvenciji izbora ispitanika slede zatim „preduzetništvo i privredni razvoj“ (33,2%) i „sloboda mišljenja“ (24,9%), dok je značaj „kulturne raznolikosti“ kao društvene vrednosti koju treba očuvati i ojačati u našem sadašnjem društvu podjednaka značaju „napretka i inovacija“ (21,9%). „Tolerancija i otvorenost prema drugima“ (19,6%) i „poštovanje istorije i njenih pouka“ (15,1%) nisu prepoznate kao naročito važne društvene vrednosti.

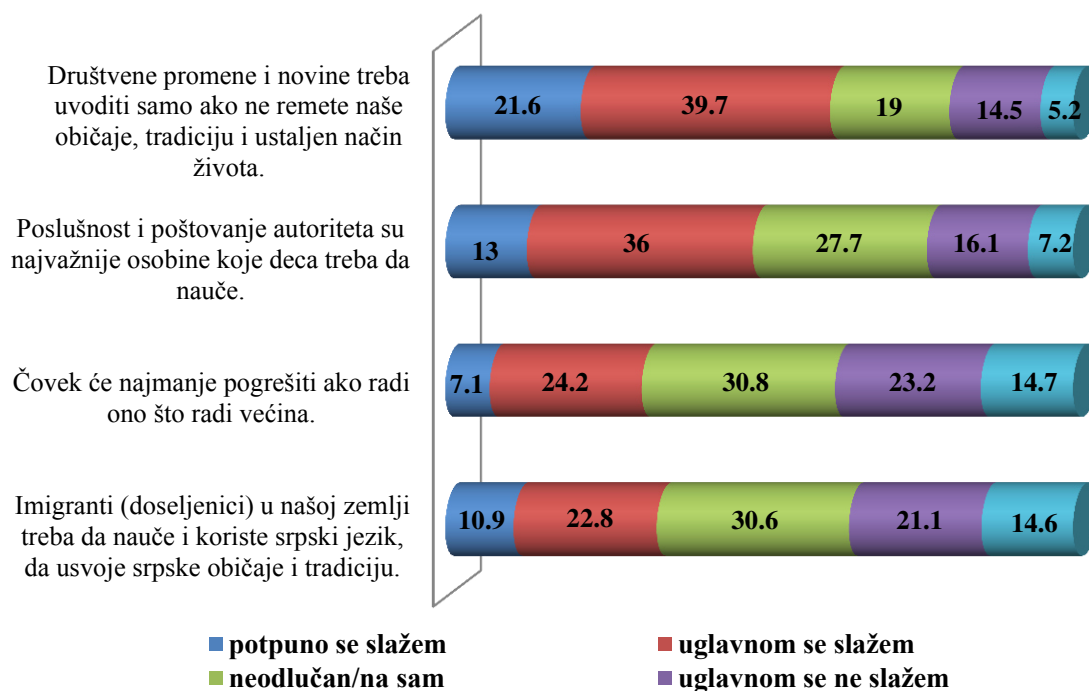
U pogledu prve tri odabrane društvene vrednosti gotovo da nema razlike između naših ispitanika i ispitanika 27 zemalja Evropske unije (Special Eurobarometer 278, 2007: 77). „Mir“ je univerzalna vrednost u svim zemljama i zauzima najviši prioritet među Evropljanima (procentualno izjednačeno sa našim ispitanicima – 61%). Druga ključna društvena vrednost za Evropljane jeste „očuvanje prirode i životne sredine“, za šta se izjasnio svaki drugi ispitanik (50%). „Socijalna jednakost i solidarnost“ je treća najznačajnija društvena vrednost za koju se opredelila trećina Evropljana (37%), nasuprot nešto većem procentu naših ispitanika (47,7%) koji naglašavaju značaj očuvanja ove vrednosti. Pokazalo se da Evropljani značajno više u odnosu na naše ispitanike podjednako cene vrednosti kao što su „sloboda mišljenja“ (37%) i „tolerancije i otvorenost prema drugima“ (37%).

---

⁹² U razgovorima vođenim sa ispitanicima prilikom njihovog anketiranja, neretko je u okviru pitanja o društvenim vrednostima isticana jugoslovenska prošlost, pri čemu je njena selektivna interpretacija uglavnom bila bazirana na naglašavanju pozitivnih, a zanemarivanju negativnih strana tadašnjeg socijalističkog društva. Moguće je primetiti žaljenje za vremenom „kada je država obezbeđivala svima posao, besplatno obrazovanje i osnovnu zdravstvenu zaštitu, penziono osiguranje i socijalnu zaštitu nezaposlenih i osoba sa posebnim potrebama, kada su se stambena pitanja rešavala sredstvima solidarnosti, a letovalo preko sindikalnih organizacija“ i slično. Radi se, očigledno, o narativnoj manifestaciji jugoslovenskog vrednosnog nasleđa u svakom smislu nestabilnom sadašnjem postsocijalističkom društvu Srbije.

Polazeći od pretpostavke da je Srbija u uslovima balkanske i evrointegracije suočena sa neophodnošću prevazilaženja brojnih vrednosnih balasta, koji kočice i u pojedinim sferama potpuno parališu opšti društveni razvoj, formulisali smo četiri tvrdnje u Upitniku koje su poslužile proveriti moguće sklonosti ispitanika sledećim vrednosnim orijentacijama: a) tradicionalizam – modernizam; b) autoritarnost – neautoritarnost; c) kolektivizam – individualizam; d) etnocentrizam – kulturni relativizam. Ispitanici su pritom zamoljeni da stepen svoje saglasnosti sa svakom od ponuđenih tvrdnji izraze na Likertovoj petostepenoj skali (potpuno se slažem; uglavnom se slažem; neodlučan/na sam; uglavnom se ne slažem; uopšte se ne slažem).

Grafikon br. 12: *Da li se i u kojoj meri slažete sa sledećim tvrdnjama?(%)*

Analiza saglasnosti ispitanika sa tvrdnjom da „društvene promene i novine treba uvoditi samo ako ne remete naše običaje, tradiciju i ustaljen način života“ ukazuje na značajnu sklonost ispitanika ka tradicionalističkoj/konzervativističkoj vrednosnoj orijentaciji, budući da je nadpolovična većina ispitanika (61,3%) iznela je svoje potpuno ili delimično slaganje sa ovakvim stavom. Tek svaki peti ispitanik (19,7%) se uglavnom ili uopšte ne slaže sa pomenutom tvrdnjom, očigledno shvatajući potencijal i značaj društvenih promena i inovacija, prevazilaženja zastarelih i okoštalih

društvenih vrednosti. Gotovo je isti broj onih koji su u pogledu saglasnosti sa ovom tvrdnjom neodlučni (19%), dok 4% ispitanika nije dalo odgovor na ovo pitanje.

Statistički je potvrđen izvestan uticaj rezidencijalnog statusa na stepen saglasnosti ispitanika sa tvrdnjom da „*društvene promene i novine treba uvoditi samo ako ne remete naše običaje, tradiciju i ustaljen način života*“, iako koeficijent kontingencije ukazuje na vrlo slabu povezanost ove dve varijable (tabela br. 6). Gradski ispitanici su procentualno nešto više okrenuti tradicionalističkim vrednostima (65,9%) u poređenju sa ispitanicima ostalih (seoskih – 56,1% i prigradskih – 56,6%) naselja. Ovakav ne u potpunosti očekivan rezultat moguće je tumačiti, između ostalog, kao posledicu znatno većeg broja neodlučnih seoskih (29,8%) i prigradskih (21,2%), nego li gradskih ispitanika (13,3%).

Tabela br. 6: *Društvene promene i novine treba uvoditi samo ako ne remete naše običaje, tradiciju i ustaljen način života/Mesto stanovanja*

Tvrdnja broj 1/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Potpuno se slažem	95	23,8	71	19,2	41	20,7	30	17,5
Uglavnom se slažem	168	42,1	137	37,1	71	35,9	66	38,6
Neodlučan/na sam	53	13,3	93	25,2	42	21,2	51	29,8
Uglavnom se ne slažem	65	16,3	46	12,5	30	15,2	16	9,4
Uopšte se ne slažem	18	4,5	22	6	14	7,1	8	4,7
UKUPNO:	399	100	369	100	198	100	171	100

($\chi^2=27,41$; $df=8$; $p=0.001<0,01$; $C=0,186$)

Iako stav prema religiji ispitanika nije statistički značajno uticao na njihovu saglasnost sa ponuđenom tvrdnjom, ipak se može uočiti veća sklonost ka tradicionalističkom/konzervativističkom vrednosnom opredeljenju takozvanih „selektivnih vernika“ (onih koji su religiozni, ali ne prihvataju sve što njihova vera uči) u odnosu na ostale ispitanike. Značajan je uticaj starosti, stepena obrazovanja i zanimanja ispitanika u okviru posmatrane ajteme. Nalazi su potvrdili da su najmlađi ispitanici (15-24 godine) najmanje skloni konzervativističkoj orijentaciji u odnosu na ispitanike svih ostalih starosnih dobi, jer su se procentualno najmanje potpuno ili delimično slagali sa ponuđenom tvrdnjom. Takođe, sa porastom nivoa obrazovanja stepen potpune i delimične saglasnosti se povećava, što je neočekivan podatak jer se upravo od najobrazovanijih u društvu očekuje najviše kritičke svesti u vezi sa

tradicionalističkim i konzervativnim društvenim vrednostima. Ispitanici bez škole ili sa osnovnom školom su najneodlučniji, što je verovatna posledica nedovoljne edukovanosti i upućenosti, ili pak odsustva lične kompetentnosti u pogledu zauzimanja stava o društveno važnim pitanjima. Najviše potpune i delimične saglasnosti uočeno je među radnicima i službenicima, dok su učenici i studenti prednjačili među onim ispitanicima koji su izneli svoje potpuno ili delimično neslaganje (najmanju orijentisanost ka tradicionalističkim i konzervativnim vrednostima). To ukazuje na prilično visok nivo osvešćenosti mlađe populacije u vezi sa značajem i karakterom društvenih promena i novina. (Videti tabelu br. 1P u Prilogu).

Drugom tvrdnjom želeli smo da proverimo eventualnu sklonost ispitanika ka autoritarnoj orijentaciji. Za tu svrhu, poslužili smo se stavkom iz Adornove skale autoritarnosti (F-skale): „Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije osobine koje deca treba da nauče“. Analiza frekvencija odgovora, odnosno stepena saglasnosti ispitanika sa pomenutom tvrdnjom (grafikon br. 11) pokazala je da je gotovo polovina ispitanika (49%) pretežno autoritarno orijentisana, a nešto manje od četvrtine (23,3%) neautoritarno, dok je 27,7% ispitanika sa neutralnom orijentacijom („neodlučan/na sam“).

Tabela br. 7: *Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije osobine koje deca treba da nauče/Mesto stanovanja*

Tvrđnja broj 2 /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Potpuno se slažem	60	15,2	39	10,6	19	9,7	20	11,6
Uglavnom se slažem	146	36,9	129	35,2	65	33,3	64	37,2
Neodlučan/na sam	83	21	128	34,9	67	34,4	61	35,5
Uglavnom se ne slažem	72	18,2	51	13,9	34	17,4	17	9,9
Uopšte se ne slažem	35	8,8	20	5,4	10	5,1	10	5,8
UKUPNO:	396	100	367	100	195	100	172	100

($\chi^2=25,67$; $df=8$; $p=0,001<0,01$; $C=0,180$)

Značajnu sklonost ispitanika ka autoritarnosti moguće je objasniti, pored individualnih crta ličnosti, i tradicionalnom patrijarhalnošću kao prihvaćenju kulturnoj vrednosti u našem društvu – shvatanjima o određenim pitanjima društvenog života koja

su široko rasprostranjena u našoj kulturi i određenim supkulturama⁹³ (Rot, Havelka, 1973). Primećeno je da sklonost ka autoritarnosti naših ispitanika korelira sa rezidencijalnom pripadnošću (tabela br. 7), godinama starosti, obrazovanjem i zanimanjem, čime je u izvesnoj meri moguće potvrditi društvene i kulturne korene autoritarnosti.

Gradski ispitanici prednjače u pogledu delimične i potpune nesaglasnosti sa pomenutom tvrdnjom, što može ukazivati na njihovu manju autoritarnu orijentisanost od ostalih. Među neutralno orijentisanim značajno je više seoskih (35,5%) i prigradskih (34,4%), negoli gradskih ispitanika (21%). Analiza je potvrdila da su najmlađi ispitanici (15-24 godine) najmanje autoritarno orijentisani, budući da se najmanje slažu sa ponuđenom tvrdnjom (32,4%) u odnosu na ispitanike ostalih starosnih dobi, naročito u odnosu na najstarije ispitanike (16,6%) koji imaju 55 ili više godina. U pogledu zanimanja, primećeno je da su radnici najviše, a privatni preduzetnici, rukovodioci i učenici/studenti najmanje skloni autoritarnoj orijentaciji. (Videti tabelu br. 2P u Prilogu). Pol i stav prema religiji nisu statistički značajnije uticali na autoritarnu orijentisanost ispitanika.

Treća tvrdnja „Čovek će najmanje pogrešiti ako radi ono što radi većina.“ formulisana je s ciljem utvrđivanja sklonosti ispitanika ka kolektivizmu, odnosno (anti)individualizmu. Radi se o vrednosnom obrascu koji implicira prihvatanje ponašanja većine kao sopstvenog stava ili oblika ponašanja, bez želje da od toga pojedinac odstupa ili da se tome aktivno ili pasivno suprotstavlja. Prenaglašavanjem kolektiviteta, kolektivne svesti i interesa zanemaruje se razvoj pojedinaca, individualnih akcija, prava i interesa. Kolektivizam je duboko usađen u našu političku (komunističku) prošlost, predstavljajući neku vrstu ideološkog zavođenja „u ime naroda“, „u ime većine“ i sl. Nasuprot tome, moderna liberalno demokratska društva temelje se upravo na individualizmu, na stvaranju pojedinaca kao aktivnih i kritičkih subjekata društvenih procesa. Pomešanost tradicionalnih i modernih vrednosti u tranzicionom društvu Srbije vidljiva je i u analizi stepena saglasnosti naših ispitanika sa tvrdnjom da će čovek najmanje pogrešiti ako radi ono što radi većina. Distribucija frekvencija, prikazana

---

⁹³ U patrijarhalnom kulturnom modelu našeg društva naglašeno je očekivanje da deca bezuslovno budu poslušna i da poštuju svoje roditelje, učitelje, sveštenike i dr. Koren autoritarnosti mnogi istraživači (Erik From, Teodor Adorno) pronalaze upravo u porodici, odnosno u autoritarnom vaspitnom stilu roditelja. Mehanizmom projekcije, u odgovarajućim socijalnim i kulturnim uslovima (nizak stepen obrazovanja, periodi društvenih i političkih kriza i sl.) razvija se nekritičko poverenje u autoritet (politički, verski, profesionalni i dr.) što pogoduje manipulacijama i antidemokratskim orijentacijama.

grafikonom br. 11, ukazuje na gotovo srazmernu podelu ispitanika na one koji su skloni kolektivizmu (31,3%), one ispitanike koji su više individualistički orijentisani (37,9%) i one koji su neodlučni, odnosno po ovom pitanju vrednosno neopredeljeni (30,8%). Nedostaju odgovori 37 ispitanika (4,3%).

Najmanja sklonost ka kolektivističkoj orijentaciji primećena je kod gradskih ispitanika, a najveća kod seoskih (tabela br. 8). Ispitanici koji žive u gradu su u najvećem procentu (51,7%) izneli svoje neslaganje (potpuno ili delimično) sa ovom tvrdnjom, dok je tako opredeljenih prigradskih ispitanika 27%, a seoskih 18,7%. Nalazi potvrđuju još uvek preovlađujući kolektivistički duh seoskih građana, koji je kroz istoriju predstavljao jedan od najznačajnijih aspekata društvene strukture i kulture sela. Dubok sentiment pripadnosti zajednici/kolektivu oslikavao se u međusobnom ispomaganju seljaka, ali i u fiksiranim kolektivnim ulogama i odgovornostima, što je često otežavalo individualni razvoj i paralisisalo želje za prevazilaženjem postojećeg stanja u okviru seoskog društva.

Tabela br. 8: *Čovek će najmanje pogrešiti ako radi ono što radi većina/Mesto stanovanja*

Tvrdnja broj 3 /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Potpuno se slažem	18	4,6	36	9,8	19	9,7	17	9,9
Uglavnom se slažem	80	20,3	105	28,5	49	25	56	32,6
Neodlučan/na sam	93	23,5	142	38,6	75	38,3	67	39
Uglavnom se ne slažem	114	28,9	63	17,1	39	19,9	24	14
Uopšte se ne slažem	90	22,8	22	6	14	7,1	8	4,7
UKUPNO:	395	100	368	100	196	100	172	100

($\chi^2=78,67$; $df=8$; $p=0.000<0,001$; $C=0,306$)

Sklonost ka kolektivističkoj orijentaciji statistički je značajno varirala naročito u odnosu na starost ispitanika ($C=262$). Najviši stepen kolektivizma (najčešće slaganje sa ovom tvrdnjom) ispoljili su ispitanici u kasnim srednjim godinama (40-54 godine). Najmanji stepen kolektivističke orijentacije primetan je kod najmlađih ispitanika (15-24 godine), koji su očigledno mnogo više od drugih spremni za individualna ostvarivanja i domete, za donošenje odluka ili ispoljavanje ponašanja koja nisu u skladu sa odlukama i ponašanjima većine u društvu. (Videti tabelu br. 3P u Prilogu).

Sve intenzivnija globalizacijska povezivanja i sve značajnije migracije svetskog stanovništva učinile su da većina savremenih društava u svetu bude obeležena interakcijama ljudi iz različitih kultura. Uvažavanje posebnosti drugih je osnova očuvanja i afirmacije različitih kulturnih identiteta, nasleđa, dobara i vrednosti na kojima bi trebalo da se zasnivaju moderna multikulturalna društva. Preveliko oslanjanje na kolektivne identitete, i to u prvom redu one etničke, nosi sobom opasnost ekskluzivizma koji se ispoljava kao etnocentrizam. To podrazumeva da se, uz potcenjivanje drugih, u prvi plan stavljaju pripadnici sopstvene etničke grupe ili nacije. Imajući to u vidu, formulisali smo četvrtu tvdnju s namerom da utvrdimo sklonost ispitanika ka etnocentrizmu, odnosno ka kulturnom relativizmu kao njegovom vrednosnom opozotu: „*Imigranti (doseljenici) u našoj zemlji ne treba da zadržavaju svoj jezik, običaje i tradiciju, već da nauče i koriste srpski jezik, da usvoje srpske običaje i tradiciju.*“ Analiza stepena saglasnosti naših ispitanika sa ovom tvrdnjom ukazala je na gotovo podjednaku podeljenost između etnocentristički orijentisanih (33,7%) – onih koji su izneli potpunu ili delimičnu saglasnost sa tvrdnjom, zatim vrednosno neopredeljenih u vezi sa ovim pitanjem (30,6%) i ispitanika sklonih kulturno relativističkoj orijentaciji (35,7%) – oni koji su se najčešće izjašnjavali kao potpuno ili delimično nesaglasni sa tvrdnjom.

Tabela br. 9: *Imigranti (doseljenici) u našoj zemlji ne treba da zadržavaju svoj jezik, običaje i tradiciju već da nauče i koriste srpski jezik, da usvoje srpske običaje i tradiciju/Mesto stanovanja*

Tvrđnja broj 4 /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Potpuno se slažem	37	9,3	46	12,6	27	13,8	19	11,2
Uglavnom se slažem	85	21,5	89	24,3	49	25	40	23,5
Neodlučan/na sam	102	25,8	131	35,8	63	32,1	68	40
Uglavnom se ne slažem	91	23	70	19,1	41	20,9	29	17,1
Uopšte se ne slažem	81	20,5	30	8,2	16	8,2	14	8,2
UKUPNO:	396	100	366	100	196	100	170	100

($\chi^2=32,85$; $df=8$; $p=0.000<0,001$; $C=0,203$)

Statistički su značajne razlike u izjašnjavanju ispitanika iz grada, prigrada i sela, mada koeficijent kontigencije ne ukazuje na jaku zavisnost saglasnosti ispitanika od mesta njihovog stanovanja. Tabela br. 9 pokazuje da su gradski ispitanici skloniji kulturnom relativizmu (43,5%) od ispitanika iz ostalih naselja (27,3%) – prigradski

(29,1%) i seoski (25,3%), što ukazuje na njihov fleksibilniji stav prema kulturnim raznolikostima u društvu i poštovanju kulturnih prava manjinskih zajednica. Seoski ispitanici su se u najvećem procentu izjašnjavali kao neodlučni (40%), a zatim su procentualno bili naklonjeniji etnocentrizmu, negoli kulturnom relativizmu.

Razlike u stepenu saglasnosti ispitanika nisu značajno bile uslovljene njihovim polom, ocenom materijalnog statusa i stavom prema religioznosti. Primećeno je, međutim, da se sklonost ispitanika ka etnocentrizmu povećavala sa povećanjem njihove starosti i sa smanjenjem njihovog obrazovanja – najmlađi ispitanici (15-24 godine) i ispitanici sa višom i visokom školom su procentualno bili najmanje potpuno ili delimično saglasni sa tvrdnjom da imigranti (doseljenici) u našoj zemlji ne treba da zadržavaju svoj jezik, običaje i tradiciju, već da nauče i koriste srpski jezik, da usvoje srpske običaje i tradiciju. Nalazi upućuju na to da su učenici/studenti i stručnjaci/inženjeri procentualno najmanje podržali ovakvu tvrdnju (potvrđujući visok stepen svoje interkulturene senzibilisanosti), a radnici, izdržavana lica i službenici/tehničari najviše. (*Videti tabelu br. 4P u Prilogu*).

2.1. Odnos prema sopstvenoj kulturi i tradiciji u kontekstu modernizacije i evrointegracije Srbije

Promena društveno-političkog sistema, procesi globalizacije i modernizacije, kao i usklađivanje s normama Evropske unije, uticali su na promenu privrednog, političkog, ali i svakodnevnog života u kulturi jugoistočne Evrope poslednjih decenija. Pokazalo se, međutim, da modernizacija društva nije moguća samo kroz promenu zakonskih regulativa, tehničkih pravila i društvenih institucija. Ona se može dovršiti samo radikalnim kulturnim zaokretom koji podrazumeva promenu svesti, navika, ponašanja, komuniciranja i očekivanja. Svaka kultura počiva na već stvorenim vrednostima, koje dobijaju svoj pozitivni simbolički smisao samo kada predstavljaju smislenu osnovu za gradnju novih vrednosti primerenih savremenom trenutku. Ispitivanja razvojnih evrointegracijskih procesa u balkanskim zemljama neretko ukazuju na strah „običnih ljudi“ od nepoznatog, od gubitka nacionalnog i kulturnog identiteta, što doprinosi konzervativnom davanju prednosti tradiciji nauštrb promene, nekritičkoj valorizaciji prošlosti i sopstvenih nacionalnih vrednosti. U takvim, u osnovi antimodernim, uslovima često se javlja ambivalentan odnos prema Evropi i njenim krucijalnim vrednostima.

Zainteresovani za odnos ispitanika prema sopstvenoj kulturi i tradiciji u kontekstu modernizacije i evrointegracije Srbije, najpre smo želeli da utvrdimo da li podržavaju političku inicijativu da se Srbija priključi zemljama članicama Evropske unije. Grafikon br. 13 ilustruje gotovo podjednaku antievropsku i proevropsku orijentaciju ispitanika – 44,9% njih u potpunosti ili u značajnoj meri ne podržava političku inicijativu da se Srbija priključi zemljama članicama Evropske unije, dok 42,5% ispitanika podržava (u potpunosti ili delimično) takvu inicijativu. Svaki osmi anketirani ispitanik (12,6%) očigledno nema jasnu predstavu o sopstvenoj orijentaciji u odnosu na proces evrointegracije Srbije. Pet ispitanika (0,6%) nije odgovorilo na ovo pitanje.

Grafikon br. 13: *Da li podržavate političku inicijativu da se Srbija priključi zemljama članicama Evropske unije?*

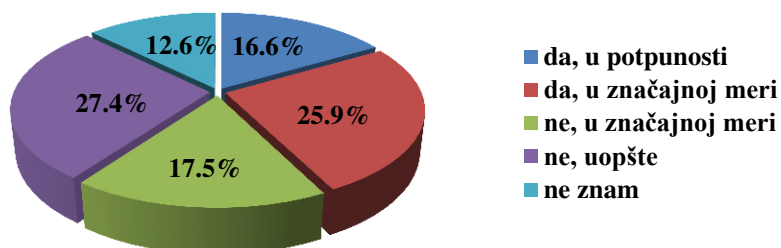

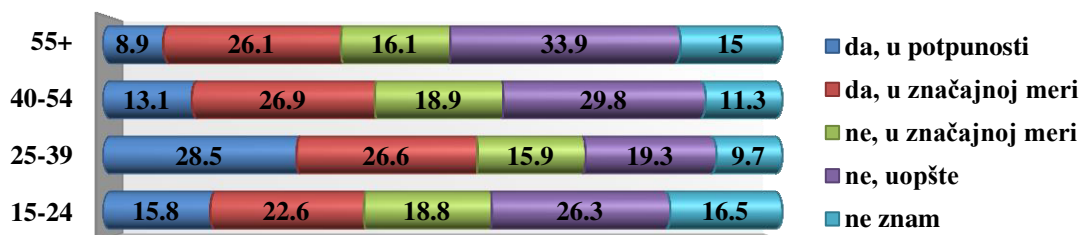
Tabela br. 10: *Da li podržavate političku inicijativu da se Srbija priključi zemljama članicama Evropske unije/Mesto stanovanja*

Priklučenje EU /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Da, u potpunosti	87	21,5	45	11,5	33	16,2	12	6,4
Da, u značajnoj meri	139	34,4	67	17,1	40	19,6	27	14,4
Ne, u značajnoj meri	69	17,1	70	17,9	35	17,2	35	18,7
Ne, uopšte	73	18,1	145	37,1	70	34,3	75	40,1
Ne znam	36	8,9	64	16,4	26	12,7	38	20,3
UKUPNO:	404	100	391	100	204	100	187	100

($\chi^2=69,05$; $df=6$; $p=0.000<0,001$; $C=0,301$)

Tabela br. 10 pokazuje da mesto stanovanja ispitanika statistički značajno utiče na podržavanje političke inicijative za priključenjem Srbije zemljama članicama Evropske unije. Ovakvu inicijativu u potpunosti i delimično podržavaju u većem procentu gradski (55,9%), negoli ispitanici ostalih naselja (28,6%) – prigradski (35,8%) i seoski (20,8%). Iako je statistički utvrđeno da nema značajnije zavisnosti između pro/antievropske orijentacije i pola ispitanika, moguće je ipak uočiti da su žene u nešto većem procentu od muškaraca u značajnoj meri podržale proevropsku orijentaciju Srbije i češće su iskazivale neznanje u vezi sa ovim pitanjem.

Grafikon br. 14: *Da li podržavate političku inicijativu da se Srbija priključi zemljama članicama Evropske unije/Starost ispitanika (%)*

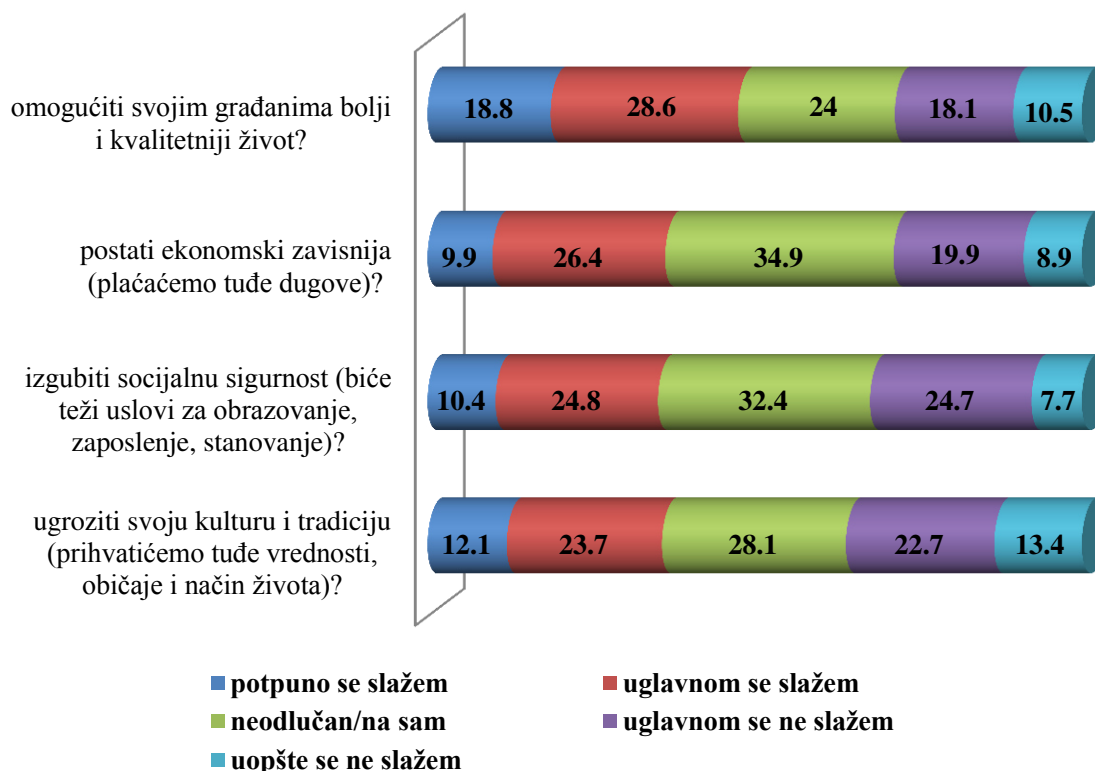

Iz grafikona br. 14 moguće je uočiti da su ispitanici koji u najvećem procentu podržavaju priključenje Srbije zemljama članicama EU u ranim srednjim godinama (25-39 godina), dok je među onima koji uopšte ne podržavaju ovakvu inicijativu najviše najstarijih ispitanika (55 i više) i onih u kasnim srednjim godinama (40-54).

Takođe, primećena je povezanost srednjeg intenziteta između nivoa obrazovanja ispitanika, njihovog zanimanja i ocene materijalnog statusa sa podržavanjem inicijative o priključenju Srbije članicama EU. Ispitanici sa visokom i višom školskom spremom (među njima najviše studenti i stručnjaci/inženjeri) koji svoj materijalni status ocenjuju kao veoma ili relativno dobar prednjače među onima koji u potpunosti podržavaju ovakvu inicijativu. Među ispitanicima koji su decidirano protiv evrointegracije Srbije najviše je onih sa četvorogodišnjom, zatim trogodišnjom i osnovnom školom (izdržavana lica, radnici i poljoprivrednici) i onih koji su nezadovoljni svojim materijalnim statusom. Dakle, proevropska perspektiva ispitanika povećava se sa povećanjem nivoa njihovog obrazovanja i stepena zadovoljstva sopstvenim materijalnim statusom, istovremeno korelirajući sa zanimanjem ispitanika.

Grafikon br. 15: *Mislite li da će Srbija svojim eventualnim pristupanjem Evropskoj uniji... (%)*

Jedna od polaznih pretpostavki istraživanja odnosila se na to da je podrška evrointegraciji Srbije u vezi sa mišljenjem ispitanika o budućnosti srpskog društva nakon eventualnog pristupanja Evropskoj uniji. Grafikon br. 15 pokazuje frekvencije odgovora ispitanika u vezi sa procenom kvaliteta života, ekonomskom, socijalnom i kulturnom dimenzijom pretpostavljene evrointegracije Srbije. Najveći procenat ispitanika (47,4%) saglasan je sa procenom da će evrointegracija omogućiti građanima Srbije bolji i kvalitetniji život.⁹⁴ Skoro četvrtina ispitanika je neodlučna u vezi sa tim (24%), dok 28,6% ispitanika ne veruje u poboljšanje kvaliteta života građana Srbije nakon okončanja procesa evrointegracije, očigledno nemajući poverenje u Evropsku uniju, poljuljanu ekonomskom i političkom krizom. Mesto stanovanja ispitanika statistički je značajno uticalo na očekivanje boljeg i kvalitetnijeg života građana Srbije nakon pristupanja Evropskoj uniji (tabela br. 11), iako koeficijent kontigencije ne ukazuje na posebno visoku povezanost ove dve varijable. Očekivano je da će tip naselja u kojem ispitanici žive usloviti stepen njihovog evroskepticizma, što je delimično i potvrđeno – najmanji stepen pozitivnih očekivanja zabeležen je kod seoskih, zatim prigradskih i na kraju kod gradskih ispitanika.

Tabela br. 11: *Mislite li da će Srbija svojim eventualnim pristupanjem Evropskoj uniji omogućiti svojim građanima bolji i kvalitetniji život/Mesto stanovanja*

Bolji i kvalitetniji život /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Potpuno se slažem	98	24,4	49	12,8	32	16,1	17	9,3
Uglavnom se slažem	139	34,6	86	22,5	48	24,1	38	20,8
Neodlučan/na sam	61	15,2	127	33,3	63	31,7	64	35
Uglavnom se ne slažem	64	15,9	78	20,4	39	19,6	39	21,3
Uopšte se ne slažem	40	10	42	11	17	8,5	25	13,7
UKUPNO:	402	100	382	100	199	100	183	100

($\chi^2=58,64$; $df=8$; $p=0.000<0,01$; $C=0,264$)

Verovanje u bolji i kvalitetniji život građana Srbije u okviru EU nije značajno zavisilo od pola i religioznosti ispitanika, ali se povećavalo srazmerno povećanju

⁹⁴ Ovaj rezultat je za pet procenata viši od skora proevropski opredeljenih ispitanika (42,5%) na nivou ukupnog uzorka. Moguće je da među onim ispitanicima koji su neodlučni u vezi sa tim da li treba da podrže evrointegraciju našeg društva ili ne, ima onih koji ipak više veruju u mogućnost boljeg i kvalitetnijeg života pod okriljem EU, nego što anticipiraju nedostatke integracijskih procesa.

njihovog stepena obrazovanja. Ono je naročito prisutno među učenicima/studentima, stručnjacima/inženjerima i službenicima/tehničarima, dok je najmanji stepen ovakvog verovanja uočen među poljoprivrednicima i radnicima. Interesantan je podatak da je očekivanje boljeg i kvalitetnijeg života građana Srbije u okviru Evropske unije prisutniji kod onih ispitanika koji su svoj materijalni status ocenili kao relativno dobar ili veoma dobar, dok se stepen ovakvog očekivanja drastično smanjuje kod ispitanika koji su iskazali nezadovoljstvo svojim materijalnim statusom (procenjujući ga kao relativno loš, veoma loš ili nepodnošljiv). Osnovano je pretpostaviti da je teška materijalna pozicija, u nekim slučajevima i potpuna egzistencijalna ugroženost ispitanika, uticala na psihologiju beznađa, na gubljenje nade u bolje sutra, na povećanje osećanja lične i društvene bespomoćnosti bez obzira na smer razvoja i moći promena srpskog društva.

Stepen saglasnosti ispitanika u vezi sa ekonomskom, socijalnom i kulturnom dimenzijom evrointegracije srpskog društva, odnosno konkretnim manifestacijama ovog procesa u svakodnevnom životu je gotovo srazmerno podeljen (grafikon br. 15). Preovlađujuće je mišljenje ispitanika, nezavisno od mesta njihovog stanovanja, *da će Srbija postati ekonomski zavisnija (plaćaćemo tuđe dugove)*, što smatra 36,6% njih. Neodlučnih ispitanika je 34,9%, dok se 28,8% njih ne slaže sa ovakvim stavom, verovatno verujući u mogućnost veće ekonomske stabilnosti i značajnijeg priliva evropskih investicija. Takođe, neznatno veći broj ispitanika na nivou ukupnog uzorka (35,2%) saglasan je sa tim da ćemo eventualnim pristupanjem EU *izgubiti socijalnu sigurnost* (biće teži uslovi za obrazovanje, zaposlenje, stanovanje i dr.), sa čime se ne slaže 32,4% ispitanika, dok je isto toliko njih neodlučno. U pogledu kulturne dimenzije evrointegracije Srbije srazmerna je podeljenost između onih koji u ovom procesu ne vide potencijalnu opasnost od *ugrožavanja naše kulture i tradicije* (36,1%) i onih koji su potpuno ili delimično saglasni (35,8%) sa tim da ćemo ugroziti svoju kulturu i tradiciju, odnosno da ćemo eventualnim pristupanjem Evropskoj uniji zaboraviti svoje, a prihvatiti tuđe vrednosti, običaje i način života. Nešto manje od trećine ispitanika (28,1%) je neodlučno u vezi sa procenom kulturne dimenzije evrointegracije Srbije, dok 23 ispitanika (2,9%) nije dalo odgovor na ovo pitanje. Pomenuti istraživački nalazi demonstriraju još uvek značajne „oscilacije kulturnog klatna tranzicionog srpskog društva” (Božilović, 2014) između tradicije/tradicionalizma i modernizacije, obeležene

svojevrsnim strahom od gubitka nacionalnog (kulturnog) identiteta, kao i mogućim negativnim ekonomskim i socijalnim posledicama pridruženja zemljama članicama EU.

Tabela br. 12: *Mislite li da će Srbija svojim eventualnim pristupanjem Evropskoj uniji ugroziti svoju kulturu i tradiciju/Mesto stanovanja*

Ugrožavanje kulture i tradicije/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Potpuno se slažem	58	14,6	36	9,5	17	8,6	19	10,4
Uglavnom se slažem	101	25,4	83	21,9	46	23,4	37	20,3
Neodlučan/na sam	76	19,1	142	37,5	66	33,5	76	41,8
Uglavnom se ne slažem	100	25,1	77	20,3	41	20,8	36	19,8
Uopšte se ne slažem	63	15,8	41	10,8	27	13,7	14	7,7
UKUPNO:	398	100	379	100	197	100	182	100

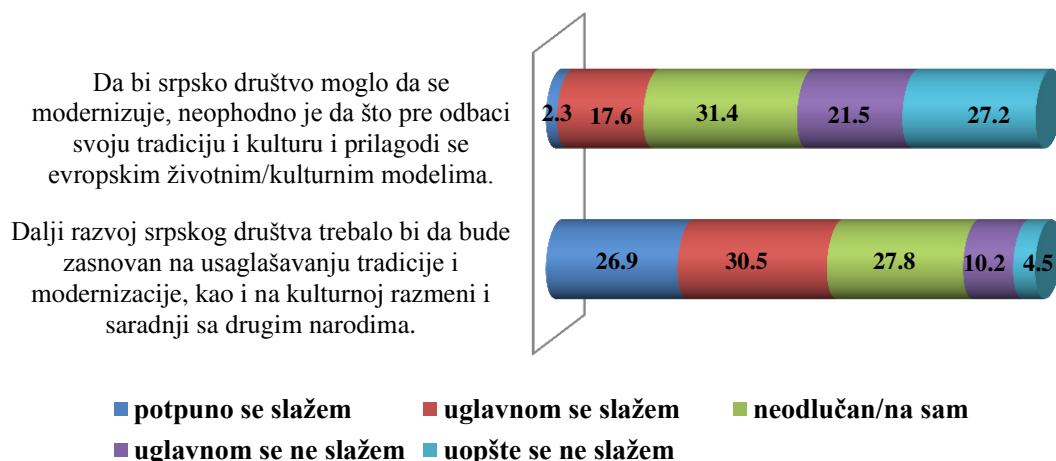
($\chi^2=39,61$; $df=8$; $p=0.000<0,01$; $C=0,220$)

Posmatrano na nivou rezidencijalnih poduzoraka (tabela br. 12), gradski ispitanici su podjednako podeljeni u pogledu slaganja (40%) i neslaganja (40,9%) sa ugrožavanjem srpske kulture i tradicije pristupanjem EU. Međutim, neočekivan je podatak da su gradski ispitanici prednjačili među ispitanicima koji se u potpunosti ili delimično slažu sa mogućnošću ugrožavanja srpske kulture i tradicije pristupanjem EU (gradski – 40%, ostala naselja – 31,4%: prigradski – 32% i seoski – 30,7%). Pretpostavka je bila da će gradski ispitanici, koji su sa višim stepenom obrazovanja od seoskih ispitanika, manje tradicionalno utemeljeni, i u većoj meri izloženi brojnim kulturnim raznolikostima unutar urbanog društva, iskazati veći senzibilitet za evropske kulturne vrednosti i očuvanje posebnosti nacionalnih kultura, da će shvatiti značaj ravnopravne kulturne saradnje i tolerantnog odnosa sa drugim narodima, na kojima se i zasniva evropska politika u oblasti kulture. S druge strane, neodlučnost najvećeg broja seoskih ispitanika (41,8%) u vezi ovog pitanja može sugerisati izvesne, makar i minimalne, semantičke promene, odnosno vrednosna pomeranja u svesti seoskih ispitanika od krutog koncepta kulturnog, tradicionalnog egoizma (često nekritički utemeljene vezanosti za sopstvenu tradiciju) ka liberalnijem konceptu interkulturalizma (prihvatanje mogućnosti ostvarivanja međukulturne saradnje uz očuvanje sopstvenog kulturnog identiteta). Ovakvom zaključku doprinose i istraživački nalazi o njihovoj gotovo podjednako podeljenosti u pogledu slaganja (30,7%) i neslaganja (27,5%) sa ugrožavanjem srpske kulture i tradicije našim eventualnim pristupanjem zemljama

članicama EU. Procena kulturne dimenzije evrointegracije Srbije nije značajno korelirala sa polom, godinama i religioznošću ispitanika, dok je uočena korelacija sa stepenom obrazovanja i zanimanjem ukazala na zanemarljivu ili vrlo slabu povezanost. (Videti tabelu br. 5P u Prilogu ovog rada).

O kontinuitetu i diskontinuitetu kultura ne može se govoriti izvan interakcijskog odnosa tradicije i modernizacije. Modernost nameće nov koncept usklađivanja i saradnje različitih kulturnih modela u okviru globalnog društva zasnovan na usaglašavanju tradicije i modernizacije, što samo po sebi podrazumeva kako kritičko respektovanje prošlosti, tako i okrenutost budućnosti. Imajući to u vidu, odnos ispitanika prema sopstvenoj kulturi i tradiciji u kontekstu modernizacije i evrointegracije Srbije utvrđivali smo putem dve ponuđene tvrdnje. Distribucija frekvencija odgovora ukupnog uzorka prikazana je grafikonom br. 16.

Grafikon br. 16: *Da li se i u kojoj meri slažete sa sledećim tvrdnjama?(%)*

Nezavisno od pola, skoro polovina ispitanika (48,7%) nije saglasna sa stavom da modernizaciju srpskog društva treba zasnovati na odbacivanju sopstvene kulture i tradicije i na prilagođavanju evropskim životnim/kulturnim modelima. Među ovako opredeljenim ispitanicima prednjače oni koji su religiozni, sa relativno dobrim materijalnim statusom i visokom stručnom spremom (rukovodioci i stručnjaci/inženjeri). Međutim, svaki peti ispitanik (19,9%), mlađe starosne dobi, spada u grupu takozvanih *nekritičkih evrofila* (onih koji su izneli svoje potpuno ili delimično slaganje sa ovom stavom). (Videti tabelu br. 6P u Prilogu ovog rada). Osnovano je pretpostaviti da su ispitanici sa ovakvim opredeljenjem spremni da srpsku kulturu i

tradiciju percipiraju kao jednu od prepreka modernizacije našeg društva, istovremeno izražavajući preterano očekivanje od Evrope i evrointegracije Srbije. Trebalo bi, takođe, imati u vidu činjenicu da je skoro trećina ispitanika (31,4%), i to najviše onih iz seoskih i prigradskih naselja (tabela br. 13), bila neodlučna u vezi iskazivanja saglasnosti sa ponuđenom tvrdnjom. Nasuprot tome, velika većina gradskih ispitanika (64,2%) iskazuje kritički odnos prema modernizaciji srpskog društva, budući da je ne utemeljuje na prilagođavanju evropskim životnim/kulturnim modelima nauštrb sopstvene tradicije i kulture.

Tabela br. 13: *Da bi srpsko društvo moglo da se modernizuje neophodno je da što pre odbaci svoju tradiciju i kulturu i prilagodi se evropskim životnim/kulturnim modelima/Mesto stanovanja*

Tvrdnja 1/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Potpuno se slažem	12	3	6	1,6	3	1,5	3	1,7
Uglavnom se slažem	64	16	73	19,3	38	19,1	35	19,4
Neodlučan/na sam	67	16,8	177	46,7	86	43,2	91	50,6
Uglavnom se ne slažem	96	24,1	71	18,7	38	19,1	33	18,3
Uopšte se ne slažem	160	40,1	52	13,7	34	17,1	18	10
UKUPNO:	399	100	379	100	199	100	180	100

($\chi^2=113,91$; $df=8$; $p=0.000<0,01$; $C=0,357$)

Ovi podaci su u saglasnosti sa opredeljivanjem ispitanika u vezi sa drugom ponuđenom tvrdnjom - nadpolovična većina ispitanika (57,4%) slaže se da *dalji razvoj srpskog društva treba zasnovati na usaglašavanju tradicije i modernizacije, kao i na kulturnoj razmeni i saradnji sa drugim narodima*. Iznenaduje prilično veliki procenat neodlučnih ispitanika (27,8%), među kojim je najviše onih u kasnim srednjim godinama (40-54) i sa četvorogodišnjom srednjom školom – penzioneri, domaćice, nezaposlena lica i radnici. Ovo se može smatrati posledicom lične dezorijentisanosti i nesigurnosti u pogledu ispravnosti izbora ili nedostatka vizije ovih ispitanika u pogledu perspektiva i pravaca daljeg razvoja srpskog društva. Sve ovo, usled pretpostavljene lične i društvene konfuzije u pogledu razvoja i postsocijalističke transformacije srpskog društva. Najmanji broj ispitanika na nivou ukupnog uzorka (14,7%) ne slaže se sa pomenutom tvrdnjom.

Pol ispitanika nije statistički značajno opredelio njihovu saglasnost u vezi sa tvrdnjom da dalji razvoj srpskog društva treba zasnovati na usaglašavanju tradicije i modernizacije, kao i na kulturnoj razmeni i saradnji sa drugim narodima, dok koeficijent kontigencije ($C=0,350$) ukazuje na slabu povezanost mesta stanovanja ispitanika i njihove saglasnosti sa pomenutom tvrdnjom (tabela br. 14). Ovo se pre svega odnosi na značajno veći broj gradskih ispitanika (74,3%) u odnosu na ispitanike iz ostalih naselja (39,4%) – prigrada (43,2%) i sela (35,4%) – koji su se u potpunosti ili delimično saglasili sa ovom tvrdnjom.

Tabela br. 14: *Dalji razvoj srpskog društva trebalo bi da bude zasnovati na usaglašavanju tradicije i modernizacije, kao i na kulturnoj razmeni i saradnji sa drugim narodima/Mesto stanovanja*

Tvrdnja 2/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Potpuno se slažem	154	38,4	55	14,6	37	18,8	18	10,1
Uglavnom se slažem	144	35,9	93	24,8	48	24,4	45	25,3
Neodlučan/na sam	65	16,2	151	40,3	75	38,1	76	42,7
Uglavnom se ne slažem	27	6,7	52	13,9	24	12,2	28	15,7
Uopšte se ne slažem	11	2,7	24	6,4	13	6,6	11	6,2
UKUPNO:	401	100	375	100	197	100	178	100

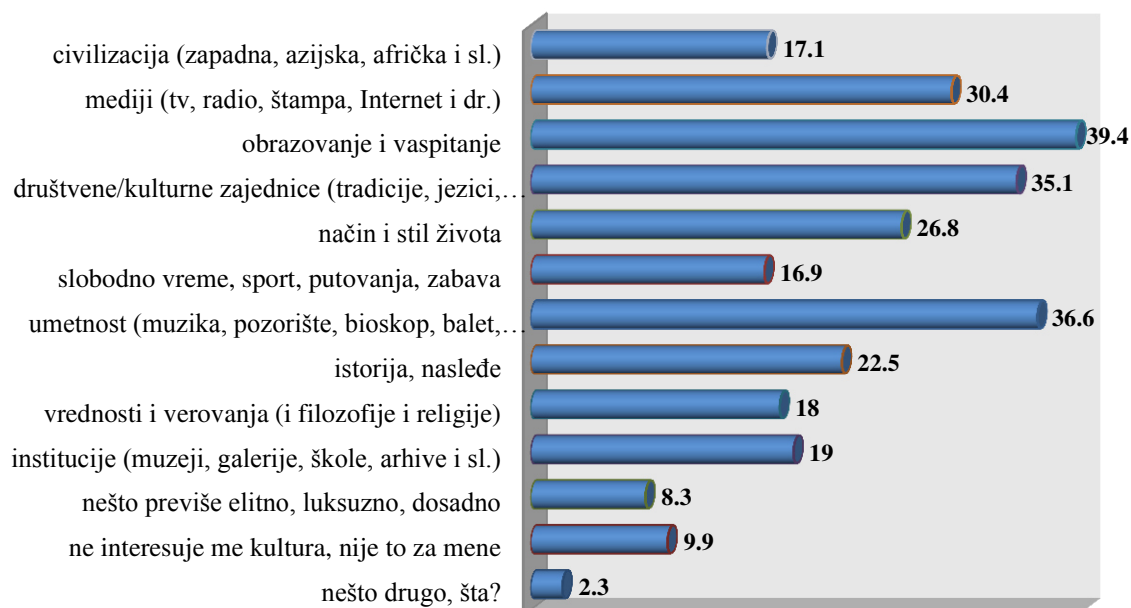
($\chi^2=108.64$; $df=8$; $p=0.000<0,01$; $C=0,350$)

U poređenju sa seoskim i prigradskim ispitanicima koji su više tradicionalno orijentisani, gradski ispitanici su skloniji da u kontekstu razvoja srpskog društva tradiciju ne smatraju nespojivom sa modernizacijom (shvatajući neophodnost njihovog usaglašavanja, prožimanja i mešanja) i potrebu za saradnjom sa drugim narodima i kulturama u procesu evrointegracije. Ovo je važno, budući da savremena okrenutost isključivo sebi, svojoj prošlosti i nacionalnim vrednostima predstavljaju suštinske odlike uskogrudog tradicionalizma i antimodernizma.

3. Percepcija i važnost kulture u svakodnevnom životu ispitanika

Upitanost koja se odnosi na suštinsku važnost kulture za samog čoveka – da li je kultura odgovor na čovekove potrebe, sredstvo za njegovu odbranu ili ambijent komfora; šta je pojedinac u kulturi i šta je kultura za pojedinca i društvo – zahtevaju detaljnije razmatranje u okviru nauka o kulturi (Sokolov, 2001). U aktuelnom *duhu vremena* kultura je postala važan modelator današnjih individualnih i grupnih identiteta, ona uzrokuje, oblikuje i manifestuje aktuelne društvene promene i predstavlja značajan potencijal individualnog i društvenog razvoja. Jedan od osnovnih ciljeva ovog empirijskog istraživanja sadržan je u nameri da se utvrdi kako ispitanici percipiraju kulturu (konceptualno određenje koje pripisuju ovom pojmu), da li je i koliko kultura važna u svakodnevnom životu ispitanika u tranzicionim društvenim prilikama, kao i to da li se i u kojoj meri ona prepoznaje kao značajna za individualni i društveni razvoj (u smislu podsticanja ili sputavanja auto/sociopercepcije i građanskog aktivizma u ostvarivanju kvalitetnijeg života).

Grafikon br. 17: *Na šta prvo pomislite kada razmišljate o kulturi?(%)*

Ispitanicima je postavljeno pitanje: *Na šta prvo pomislite kada razmišljate o kulturi?*, pri čemu su zamoljeni da obeleže i rangiraju po važnosti tri odgovora. Grafikon br. 17 pokazuje da na nivou ukupnog uzorka pojam kulture ispitanici najčešće dovode u vezu sa konceptom „**obrazovanja i vaspitanja**” (39,4%), a zatim sa „**umetnošću i različitim kreativnim aktivnostima**„ (muzika, pozorište, film, balet, opera, arhitektura, slikarstvo, književnost, poezija, dramsko stvaralaštvo) – 36,6%. Takođe, prva pomisao na kulturu kod ispitanika u velikoj meri je vezana za „**društvene i kulturne zajednice**”, odnosno za tradicije, jezike i običaje, što je obeležilo više od trećine ukupnog broja ispitanika (35,1%). Slede: „mediji (TV, radio, štampa, Internet)”, „način i stil života”, „istorija i nasleđe”, „institucije (muzeji, umetničke galerije, škole, arhive i dr.)”, „vrednosti i verovanja (uključujući filozofije i religije)”, „civilizacije (zapadna, azijska, afrička i dr.)”, „slobodno vreme, sport, putovanja, zabava”. Ono što svakako treba ozbiljno da zabrinjava jeste podatak da se svaki deseti ispitanik (9,9%) izjasnio da ga „**kultura ne interesuje i da to nije za njega**”, a da je 8,3% ispitanika kulturu odredilo kao „**nešto previše elitno, luksuzno, dosadno**”. Ove podatke moguće je tumačiti kao svesno konstruisanu, lično i društveno iniciranu distancu skoro petine ispitanika u odnosu na sve ono što je u vezi sa kulturom. Među dodatnim odgovorima ispitanika (2,3%) preovlađuju različiti aspekti socijalno i kulturno poželjnog ponašanja (tolerantnost prema drugačijima, poštovanje starijih, brižnost u odnosu sa decom, dobar odnos sa komšijama, očuvanje okoline, lepi maniri, uglađenost, ljubaznost i dr.).

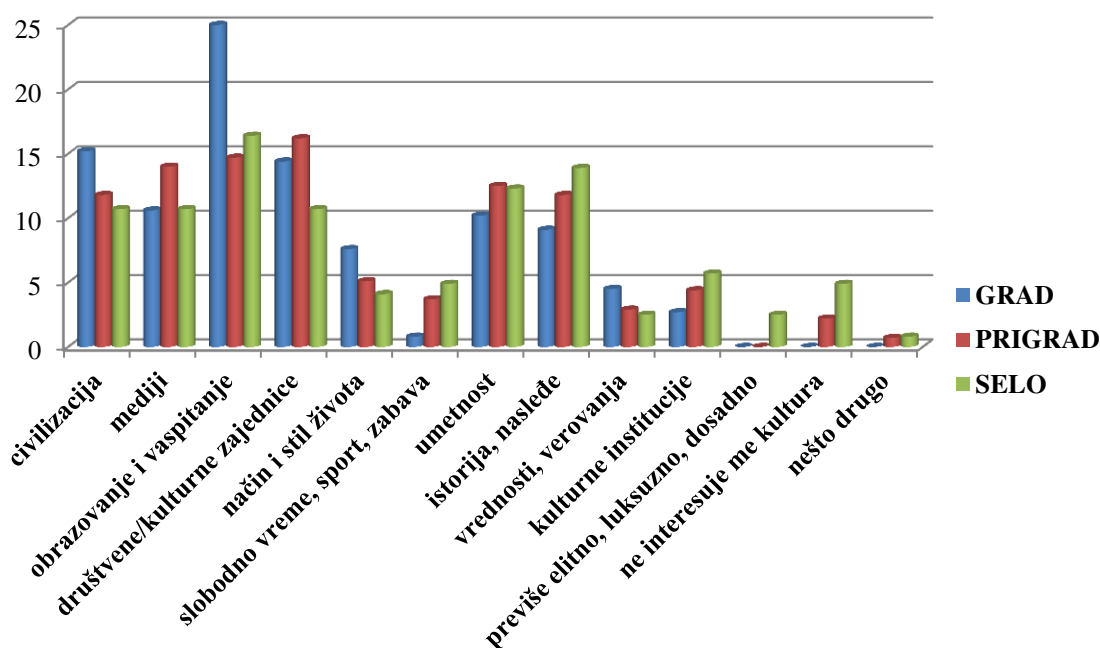
Tabela br. 15: *Na šta prvo pomislite kada razmišljate o kulturi?*

	I izbor	II izbor	III izbor
civilizacija (zapadna, azijska, afrička i sl.)	69 (8,6%)	12 (1,5%)	14 (1,8%)
mediji (TV, radio, štampa, Internet i dr.)	60 (7,5%)	73 (9,1%)	52 (6,5%)
obrazovanje i vaspitanje	106 (13,3%)	72 (9,0%)	44 (5,5%)
društvene i kulturne zajednice (tradicije, jezici, običaji)	73 (9,1%)	56 (7,0%)	54 (6,8%)
način i stil života	32 (4,0%)	55 (6,9%)	61 (7,6%)
slobodno vreme, sport, putovanja, zabava	13 (1,6%)	36 (4,5%)	55 (6,9%)
umetnosti (muzika, pozorište, film, balet, opera, arhitektura, slikarstvo, književnost, poezija, drama)	59 (7,4%)	79 (9,9%)	74 (9,3%)
istorija, nasleđe	57 (7,1%)	44 (5,5%)	39 (4,9%)
vrednosti i verovanja (uključujući i filozofije i religije)	19 (2,4%)	34 (4,3%)	42 (5,3%)
institucije (muzeji, arhive, umetničke galerije, škole i sl.)	20 (2,5%)	42 (5,3%)	42 (5,3%)
nešto previše elitno, luksuzno, dosadno	3 (0,4%)	10 (1,3%)	24 (3,0%)
ne interesuje me kultura, nije to za mene	9 (1,1%)	4 (0,5%)	12 (1,5%)
nešto drugo, šta?	2 (0,3%)	/	1 (0,1%)
UKUPNO:	522 (65,3%)	517 (64,6%)	514 (64,3%)

Tri najčešća izbora/odgovora ispitanika na nivou ukupnog uzorka koji se odnose na njihovo percipiranje kulture moguće je posmatrati u tabeli br. 15. U okviru prvog izbora ispitanici su najčešće kulturu konceptualno povezivali sa „obrazovanjem i vaspitanjem” (13,3%). „Umetnost” je bila najčešća asocijacija na kulturu u okviru drugog (9,9%) i trećeg izbora (9,3%), mada se može primetiti i izrazito povezivanje kulture sa „medijima” (9,1%), naročito u okviru drugog izbora ispitanika.

Grafikon br. 18 pruža uvid u različite rezidencijalne kontekste kulture. **Gradski ispitanici** kulturu najčešće percipiraju kao „obrazovanje i vaspitanje” – 25%, zatim kroz koncept različitih „civilizacija (zapadna, azijska, afrička i dr.)” – 15,2% i kroz raznolikosti „društvenih i kulturnih zajednica (tradicije, jezici, običaji)” – 14,4%. **Prigradski ispitanici** primarno povezuju kulturu sa „društvenim i kulturnim zajednicama” (16,2%), sa „obrazovanjem i vaspitanjem” (14,7%) i sa „medijima, (14%). Prva pomisao na kulturu **seoskih ispitanika** odnosi se na „obrazovanje i vaspitanje” (16,4%), potom na „istoriju i nasleđe” (13,9%), čime se u izvesnoj meri potvrđuje visok stepen njihove tradicionalne utemeljenosti, a zatim i na različite vrste „umetnosti” (12,3%). Među ispitanicima koji su se izjasnili da ih kultura ne interesuje i da nije to za njih značajno preovladavaju ispitanici iz seoskih i prigradskih naselja, dok su jedino seoski ispitanici povezivali kulturu sa nečim previše elitnim, luksuznim i dosadnim.

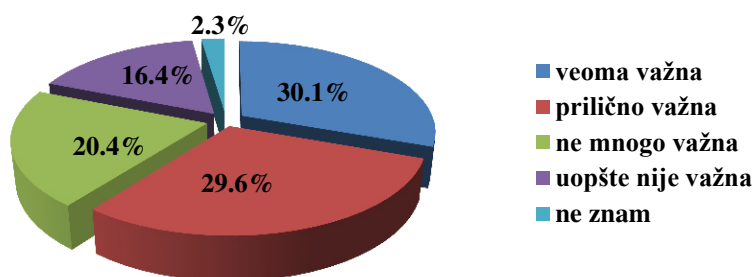
Grafikon br. 18: *Na šta prvo pomislite kada razmišljate o kulturi?/Mesto stanovanja*

U pogledu percipiranja kulture (naročito u prva tri konceptualna određenja ovog pojma) postoje velike sličnosti između ispitanika Grada Niša i ispitanika 27 zemalja Evropske unije (Special Eurobarometer 278, 2007: 5). Evropljani kulturu najčešće dovode u vezu sa kreativnim aktivnostima, sa umetničkim stvaralaštvom (39%), a zatim sa tradicijom, jezicima, običajima, odnosno sa društvenim i kulturnim zajednicama (24%). Takođe, evropska ideja kulture definisana je u velikoj meri i individualnim iskustvom – petina Evropljana kulturu dovodi u vezu sa obrazovanjem i vaspitanjem (20%), kao i sa načinom i stilom života, manirima i sl. (18%). Velike razlike primećene su u pogledu negativnih reakcija na kulturu: njena percepcija kao nečeg previše elitnog, luksuznog, dosadnog među evropskim stanovnicima je izuzetno retka (1%), u poređenju sa ispitanicima Grada Niša (8,3%) čak osam puta ređa. Osim toga, samo 2% Evropljana izjasnili su se kao nezainteresovani za kulturu, smatrajući da kultura *nije za njih*, dok je procenat tako opredeljenih naših ispitanika pet puta veći (9,9%), što svakako nisu ohrabrujući rezultati.

Procena važnosti kulture za ispitanike utvrđivana je sledećim pitanjem ponuđenim u Upitniku: *Koliko je za Vas lično kultura važna?*. Rezultati ukazuju da je kultura važna za 60% ispitanika (veoma važna – 30,1%; prilično važna 29,6%), bez velike važnosti je za svakog petog ispitanika (20,4%), dok 16,4% njih kulturu uopšte ne doživljava kao važnu. Mali procenat ispitanika (2,3%) na nivou ukupnog uzorka izjasnio se da ne zna da li je i koliko kultura važna za njega, iskazujući neku vrstu indiferentnosti i nezainteresovanosti za pitanja i probleme koji se odnose na kulturu.

Grafikon br. 19: *Koliko je za Vas lično kultura važna?*

Nalazi istraživanja ukazuju na rezidencijalnu determinisanost važnosti kulture za ispitanike (korelacija srednjeg stepena $C=0,425$), što je moguće uočiti na osnovu prikazanih podataka u tabeli br. 16. Velika važnost kulture tri puta je veća kod gradskih ispitanika (45,7%), koji žive u kulturno podsticajnijoj sredini, nego kod ispitanika iz

ostalnih naselja (15,1%) – prigradskih (18,6%) i seoskih naselja (11,2%). I obrnuto, potpuna nevažnost kulture nešto više od pet puta je veća kod seoskih (28,7%) i prigradskih ispitanika (27,5%), u poređenju sa ispitanicima koji žive u gradu (5,3%). Ovi podaci se moraju posmatrati u korelaciji sa ostalim socio-demografskim činiocima za koje je izvesno pretpostaviti veliku uticajnost na percepciju lične važnosti kulture.

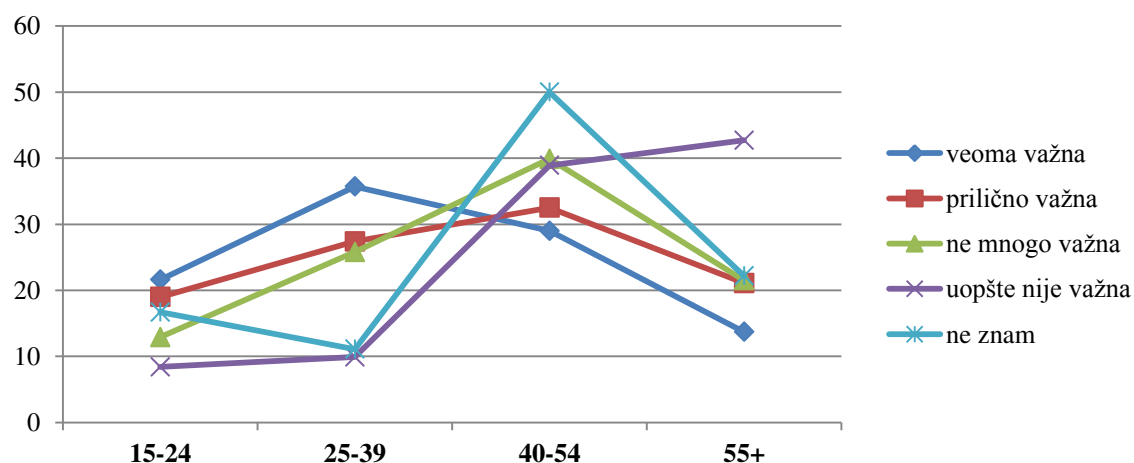
Tabela br. 16: *Koliko je za Vas lično kultura važna?/Mesto stanovanja*

Važnost kulture/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Veoma važna	182	45,7	59	15,1	38	18,6	21	11,2
Prilično važna	144	36,2	93	23,7	49	24	44	23,4
Ne mnogo važna	47	11,8	116	29,6	53	26	63	33,5
Uopšte nije važna	21	5,3	110	28,1	56	27,5	54	28,7
Ne znam	4	1	14	3,5	8	3,9	6	3,2
UKUPNO:	398	100	392	100	204	100	188	100

($\chi^2=167,68$; $df=6$; $p=0.000<0,01$; $C=0,422$)

Procena važnosti kulture za ispitanike nije statistički značajno zavisila od njihovog pola, dok se starost u tom pogledu pokazala značajnom determinantom ($C=0,287$).

Grafikon br. 20: *Koliko je za Vas lično kultura važna?/Starost*

Grafikon br. 20 ilustruje utvrđene nalaze o tome da se kultura pokazuje veoma važnom naročito za ispitanike starosti od 25. do 39. godine života. Ovo je utoliko razumljivije ukoliko se uzme u obzir činjenica da je to doba u kojem se javlja povećana želja i mogućnost za zadovoljavanje raznovrsnih kulturnih potreba, životni period kada

se doživljava najveća raznolikost kulturnih praksi i socijalnih kontakata. Takođe, prilična važnost kulture raste u periodu između 15. i 54. godine života, dok se nakon toga generalno beleži smanjenje važnosti kulture za ispitanike na nivou ukupnog uzorka. Kod najstarijih ispitanika (preko 55 godina) zabeležen je najveći procenat potpune nevažnosti kulture, što svakako korelira sa smanjenim mogućnostima (fizičkim, zdravstvenim, finansijskim, rezidencijalnim i dr.) za češću kulturnu participaciju.

Proverom Hi-kvadrat testa i koeficijenta kontigencije utvrđeno je, takođe, da važnost kulture korelira sa obrazovanjem ($C=0,524$), zanimanjem ($C=0,553$) i ocenom materijalnog statusa ($C=0,524$) ispitanika na nivou povezanosti srednjeg intenziteta: sa povećanjem stepena obrazovanja i zadovoljstva svojim materijalnim statusom raste i značajnost kulture. Najvažnija je za ispitanike sa visokom i višom školom (65,8%), učenike/studente i stručnjake/inženjere, kao i za one ispitanike koji svoj materijalni status ocenjuju kao „relativno dobar” i „veoma dobar”. Kultura uopšte nije važna najčešće za ispitanike bez škole, sa nepotpunom ili potpunom osnovnom školom, za izdržavana lica (penzionere, domaćice, nezaposlena lica i dr.) i radnike, kao i za one koji su svoj materijalni položaj ocenili kao „veoma loš” i „nepodnošljiv”. Korelacija značajnosti kulture sa stepenom religioznosti ($C=0,234$) je na nivou slabe/niske povezanosti – među ispitanicima kojima je kultura veoma važna preovladavaju oni koji su se deklarirali kao religiozni, ali koji ne prihvataju sve što njihova vera uči (takozvani „kritički vernici”). Nekritičkim vernicima, onima koji su religiozni i prihvataju sve što njihova vera uči, kultura se pokazuje kao ne mnogo, ili ne uopšte bitna, što postaje jasnije ukoliko imamo u vidu da je najveći deo ovako religijski opredeljenih ispitanika na nivou ukupnog uzorka u okviru seoske populacije (*videti tabelu br. 7P u Prilogu*).

Komparirajući dobijene nalaze o važnosti kulture naših ispitanika sa nalazima istraživanja građana Evropske unije (Special Eurobarometer 278, 2007: 9), može se zaključiti sledeće: kultura zauzima značajnu ulogu u životima preko tri četvrtine (77%) Evropljana (31% - veoma važna, 46% - prilično važna), što je više u poređenju sa 60% tako izjašnjenih ispitanika Grada Niša (30,1 – veoma važna, 29,6% – prilično važna). Bez obzira na to kakvo određenje pridaju kulturi, ona nije važna za 22% Evropljana, za razliku od 36,8% tako opredeljenih naših ispitanika. Najznačajnija razlika primećena je u pogledu potpune nevažnosti kulture, koja je više od pet puta prisutnija kod naših ispitanika (16,4%) u poređenju sa samo 5% tako izjašnjenih evropskih građana.

Osim važnosti kulture za same ispitanike, u okviru njihovog svakodnevnog života, istraživačko interesovanje je bilo usmereno i na percepciju društvenog značaja kulture, što smo pokušali da saznamo pitanjem: *Može li kultura, po Vašem mišljenju, da unapredi društveni razvoj Srbije?*

Grafikon br. 21: **Može li kultura, po Vašem mišljenju, da unapredi društveni razvoj Srbije?**

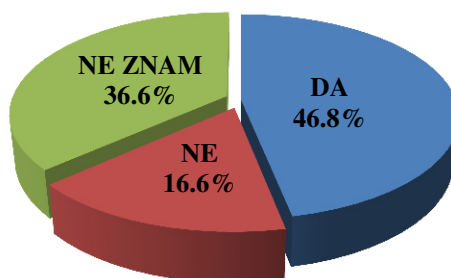

Tabela br. 17: **Može li kultura, po Vašem mišljenju, da unapredi društveni razvoj Srbije?/Mesto stanovanja**

Kultura i društveni razvoj/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Da	249	63,8	115	29,7	71	35,5	44	23,5
Ne	44	11,3	85	22	38	19	47	25,1
Ne znam	97	24,9	187	48,3	91	45,5	96	51,3
UKUPNO:	390	100	387	100	200	100	187	100

($\chi^2=53,70$; $df=2$; $p=0.000<0,01$; $C=0,313$)

Skoro polovina ispitanika (46,8%) svesna je društvene važnosti kulture, smatrajući je značajnim potencijalom razvoja našeg tranzicionog društva. Ovakav stav dva puta češće zauzimaju ljudi koji žive u gradu nego u ostalim naseljima/prigradu i selu (tabela br. 17), starosti od 25 do 54 godine, sa visokom školskom spremom (učenici/studenti, stručnjaci/inženjeri), relativno dobrog materijalnog statusa, koji se izjašnjavaju kao vernici. Iznenaduje podatak da čak svaki šesti ispitanik (16,6%) kulturu ne doživljava kao faktor koji može doprineti i unaprediti društveni razvoj Srbije. Među njima su najzastupljeniji ispitanici iz seoskih naselja, sa četvorogodišnjom srednjom školom (radnici i izdržavana lica), relativno lošeg materijalnog statusa, koji se deklarišu kao nereligiozni, ali koji nemaju ništa protiv religije. Osim toga, svaki treći ispitanik (36,6%) nije znao da proceni društvenu važnost kulture. Ovi podaci mogu se

smatrati posledicom, ali i uzrokom aktuelne marginalizacije i zapostavljanja kulture u našem sadašnjem društvu, u kome su nagomilani ekonomski, politički i socijalni problemi doprineli nedovoljnom prepoznavanju kulture kao pokretačke društvene razvojne snage.

Ispitanici su zamoljeni da obrazlože svoj stav, pa smo dobijene odgovore klasifikovali u nekoliko karakterističnih grupa. Oni koji su izneli mišljenje da kultura *može* da unapredi društveni razvoj Srbije svoj stav su najčešće zasnovali na sledećim uverenjima:

- a) Kultura je temelj društva i važna karika u njegovom razvoju i napretku (bez razvoja kulture nema napretka ni u jednoj sferi društvenog života);
- b) Veći stepen kulture/kultivisanosti uslovljava promenu svesti i ponašanja koji doprinose kvalitetnijem načinu života ljudi (razvijanje tolerancije, duhovne/mentalne širine, kritičkog mišljenja, samosvesnosti, naprednijih shvatanja i inovacija, moralnih principa, odgovornijeg odnosa prema radu, poverenja, poštenja i dr.);
- c) Opismenjavanje, obrazovni i vaspitni sistem i nauka mogu pripremiti i omogućiti modernizaciju društva (utemeljiti demokratsku političku kulturu i umanjiti mogućnosti i efekte ideoloških, medijskih i drugih manipulacija);
- d) Predstavljanje sopstvenog kulturnog stvaralaštva omogućiće nam afirmaciju u svetu, dok će upoznavanje sa kulturnim vrednostima i stvaralaštvom drugih zemalja omogućiti razvoj tolerancije i međukulturne saradnje;
- e) Kultura doprinosi ekonomskom razvoju – kulturnim manifestacijama i institucijama moguće je privući strane turiste i investicije;
- f) Kulturno nasleđe nas podseća ko smo i kuda bi trebalo da idemo (tradicija i istorija su orijentir u razvoju; povratak tradicionalnim vrednostima koje je Srbija u tranziciji/postsocijalističkoj transformaciji društva izgubila);

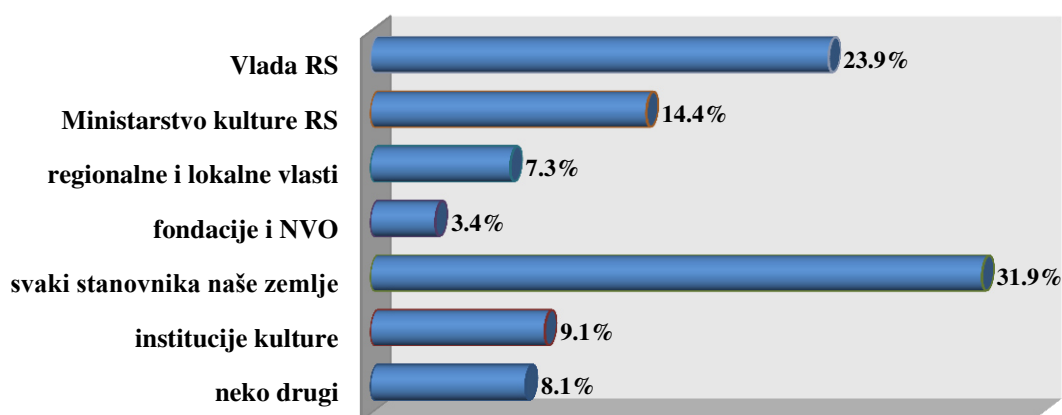
Mišljenje da kultura *ne može* da unapredi društveni razvoj Srbije ispitanici su najčešće obrazlagali sledećim stavovima:

- a) Društveni razvoj primarno zavisi od ekonomske i političke stabilnosti, od privrede i rada, od materijalne osnovice društva i zaposlenosti ljudi – tek onda se može i treba razmišljati i o kulturi; Kultura ne može da pomogne društvenom razvoju u ovom vremenu siromaštva, nema kulture i razvoja kad nema novca;

- b) Država (politička elita) zapostavlja kulturu – nedovoljno je budžetski finansira i podstiče njen razvoj, pa ona nije kvalitetna i uticajna;
- c) Kulturom je obuhvaćen samo jedan mali broj pripadnika društvene zajednice, ona je privilegija društvene manjine, najviše onih koji su najobrazovaniji;
- d) Kultura se ne razvija podjednako u gradu i u selu, podstičući time velike socio-prostorne nejednakosti i razlike; Ona je privilegija grada i njegovih stanovnika, više se ulaže u kulturu u gradu, nego u poljoprivredu u selu („Knjige i penkala se ne jedu!” [sic] – izdvojeno mišljenje jednog od seoskih ispitanika).

Navedeni istraživački nalazi ukazuju na *kulturno-kognitivnu dezorijentaciju* velikog broja ispitanika (nedostatak svesti o značaju kulture, zbrkanost razvojnih ciljeva i sredstava, odsustvo delotvornih razvojnih normi i vrednosti). Ovo je naročito primetno kod ispitanika koji nisu znali da procene društvenu važnost kulture i kod onih koji ne uviđaju uticajnost kulture na mogućnosti i pravce društvenog razvoja.

Grafikon br. 22: *Ko bi, po Vašem mišljenju, trebalo da bude zadužen/odgovoran za razvoj i očuvanje srpske kulture?*

Najveći broj ispitanika smatra da je svaki stanovnik naše zemlje odgovoran za razvoj i očuvanje srpske kulture (31,9%). Među ovako opredeljenim ispitanicima preovladavaju oni iz gradskih naselja, najmlađi (15-24) i ispitanici u ranim srednjim godinama (25-39), sa visokom stručnom spremom, ispitanici veoma dobrog materijalnog statusa, privatni preduzetnici/vlasnici, studenti/učenici i stručnjaci/inženjeri. Izvesno je pretpostaviti svesnost ovih ispitanika o značaju individualne kulturne akcije usmerene ka većoj kulturnoj participaciji i samoafirmaciji, ka kreativnom očuvanju i promociji tradicionalnih vrednosti, afirmaciji savremenog kulturnog stvaralaštva, ka kritičkom ostvarivanju i očuvanju našeg kulturnog identiteta.

Nakon individualnog nivoa odgovornosti, ispitanici smatraju da Vlada Republike Srbije (23,9%) i Ministarstvo kulture (14,4%) treba da budu zaduženi i odgovorni za razvoj naše kulture (grafikon br. 22). Razume se, razvoj i očuvanje kulture ne mogu biti prepušteni isključivo inicijativi pojedinaca, već moraju biti podržani i realizovani od strane javnih vlasti (pod važnom pretpostavkom da intervencija države u oblasti kulture ne sme da ugrozi stvaralačke slobode, aktivnu i demokratsku kulturnu participaciju građana). Takođe, skoro svaki deseti ispitanik (9,1%) institucijama kulture pripisuje najveću odgovornost za razvoj i očuvanje srpske kulture, dok se predstavnici civilnog društva – fondacije i nevladine organizacije – ne prepoznaju kao posebno značajni i odgovorni u tom pogledu (3,4%). Veliki broj ispitanika (8,1%) je u okviru ponuđenog izbora „neko drugi” naglasio značaj porodice za razvoj i očuvanje srpske kulture. Time se, opet, referiše na uticajnost kulturnog kapitala, kulturnih navika i vrednosnih orijentacija porodice u osposobljavanju pojedinaca za viši nivo kulturne participacije i kritičku valorizaciju društvene i kulturne stvarnosti (kao krucijalnih segmenata razvoja i očuvanje srpske kulture).

Tabela br. 18: *Ko bi, po Vašem mišljenju, trebalo da bude zadužen/odgovoran za razvoj i očuvanje srpske kulture?/Mesto stanovanja*

Zaduženost i odgovornost/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Vlada RS	80	20	111	29	58	29,3	53	28,5
Ministarstvo kulture RS	56	14	59	15,4	27	13,6	32	17,2
Regionalne i lokalne vlasti	20	5	38	9,9	17	8,6	21	11,3
Fondacije i NVO	10	2,5	17	4,4	10	5,1	7	3,8
Svaki stanovnik naše zemlje	179	44,6	76	19,8	43	21,7	33	17,7
Institucije kulture	30	7,5	44	11,5	25	12,6	19	10,2
Neko drugi	26	6,5	39	10,2	18	9,1	21	11,3
UKUPNO:	401	100	384	100	198	100	186	100

($\chi^2=63,16$; $df=12$; $p=0.000<0,01$; $C=0,273$)

Tabela br. 18 pokazuje uticajnost mesta stanovanja na opredeljivanje ispitanika u vezi sa ovim pitanjem. Procenu zaduženosti/odgovornosti svakog stanovnika naše zemlje za razvoj i očuvanje srpske kulture dva puta više su iskazali gradski ispitanici (44,6%) u odnosu na ispitanike ostalih naselja (prigrad – 21,7%; selo – 17,7%). Ove rezultate potrebno je sagledavati u sklopu ovde utvrđene preovlađujuće kolektivističke

orijentacije seoskih i prigradskih ispitanika. Pomenuto demonstriraju i nalazi o dva puta češće iskazanoj sklonosti ispitanika iz seoskih i prigradskih naselja (9,9%) da odgovornost za razvoj srpske kulture pripisuju regionalnim i lokalnim vlastima, negoli što je to primećeno kod gradskih ispitanika (5%).

**KULTURNA
PARTICIPACIJA:
OBLICI, UČESTALOST
I OGRANIČENJA**

4. Participacija u kulturnom/društvenom životu zajednice

Proces modernizacije društva Srbije i njegove integracijske perspektive pretpostavljaju, pored ostalog, aktivno učešće građana u društveno-političkim i kulturnim praksama. Radi se, zapravo, o primarnoj pretpostavci samoafirmativnog pokušaja kontrole individualnog i društvenog života, kritičkog, svesnog i usmerenog doprinosa građana očuvanju i/ili promeni aktuelnih društvenih i kulturnih okolnosti, nasuprot pasivnom prepuštanju postojećem. U nastojanju da utvrdimo da li i u kojoj meri naši ispitanici participiraju u kulturnom i društvenom životu zajednice, postavili smo nekoliko pitanja u Upitniku.

Grafikon 23: *Jeste li član bilo koje od sledećih organizacija? (Ako jeste, naglasite da li ste aktivni ili ne)*

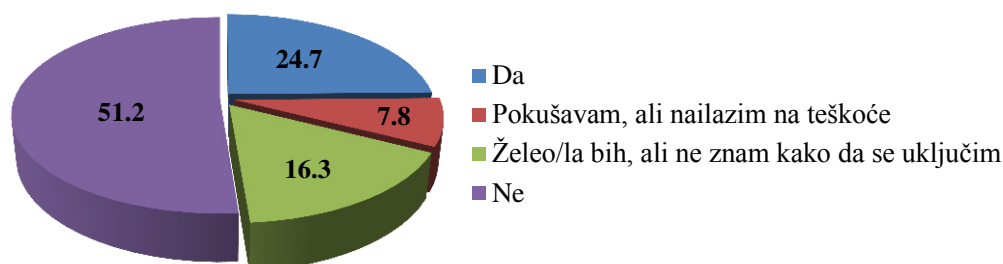
Nalazi istraživanja generalno ukazuju na vrlo nizak stepen učešća naših ispitanika u društvenim i kulturnim organizacijama koje su im dostupne u lokalnim sredinama u kojima žive i šire. Štaviše, iz grafikona br. 23 moguće je uočiti da

ispitanici u značajno preovlađujućem procentu nisu članovi ni jedne od ponuđenih organizacija – crkvenih/religijskih, sportskih/rekreacionih, umetničkih i obrazovnih, radničkih sindikata, organizacija za zaštitu okoline, profesionalnih (lekarskih, advokatskih, poljoprivrednih, pčelarskih i dr.), političkih stranaka/partija i humanitarnih organizacija. Pokazalo se da su ispitanici najaktivniji kao članovi političkih partija/stranaka (34,9%), zatim sportskih, odnosno organizacija za rekreaciju (25,3%) i humanitarnih organizacija (25,3%), dok je među ispitanicima najmanje aktivnih članova u crkvenim/religijskim organizacijama (11%). Sportske i rekreativne organizacije (14,2%), kao i radnički sindikati (10,1%) izdvajaju se po najvećem procentu neaktivnog članstva naših ispitanika. Više od dve trećine ispitanika (72,1%) izjasnilo se da nije član ni jedne umetničke (muzičke, likovne, književne...) i obrazovne organizacije, dok svega jedna petina (20,2%) aktivno učestvuje u radu neke od pomenutih organizacija. Među aktivnim članovima umetničkih i obrazovnih organizacija najviše je najobrazovanijih ispitanika (sa višom i visokom stručnom spremom), rukovodilaca, stručnjaka/inženjera i učenika/studenata, a najmanje poljoprivrednika i izdržavanih lica.

Mesto stanovanja ispitanika u većini slučajeva nije bilo značajna determinanta učešća ispitanika u nekoj od ponuđenih društvenih i kulturnih organizacija. Primećeno je, ipak, da su seoski ispitanici, naročito oni stariji od 55 godina, češće aktivni članovi crkvenih ili nekih drugih religijskih organizacija od gradskih i prigradskih ispitanika, dok umetničke i obrazovne organizacije više okupljaju članstvo iz grada nego iz prigrada i sela. Koeficijent kontigencije ukazuje na slabu, ali ipak statistički značajnu, povezanost mesta stanovanja, pola i starosti sa članstvom u sportskim i organizacijama za rekreaciju, kao i u političkim partijama i strankama. Mlađi muškarci i oni u ranim srednjim godinama skloniji su aktivnom bavljenju sportskim i rekreativnim aktivnostima, dok su muškarci u poznim srednjim godinama politički angažovaniji od žena, naročito u seoskim područjima (*videti tabelu br. 8P u Prilogu*). Pomenute rezultate treba dovesti u vezu sa činjenicom da su životni stilovi žena u selu pretežno tradicionalistički, a vrednosne orijentacije patrijarhalne, da je njihova uloga u porodici i domaćinstvu primarna osnova njihovog identiteta, a da je pristup obrazovanju, tržištu rada, kulturnim i drugim institucijama i organizacijama otežan. Tradicionalna kultura, koja je preovlađujuća u seoskim naseljima, visoko vrednuje ulogu žene-majke-

domaćice, što u velikoj meri određuje njihove psihosocijalne karakteristike, stavove i vrednosti, kao i ograničenost njihovih društvenih uloga, mogućnosti i perspektiva.

Grafikon br. 24: **Da li mimo profesije kojom se bavite pomažete svojim učešćem u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih programa i sadržaja u mestu Vašeg stanovanja?**

Sledeće pitanje imalo je za cilj da utvrdi da li i u kojoj meri ispitanici daju aktivnu podršku (intelektualnu/stvaralačku, materijalnu, organizacionu, finansijsku i dr.) kulturnom životu u mestu u kome žive. Rezultati ukazuju da čak nadpolovična većina ispitanika (51,2%) ne pomaže ni na koji način u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih programa i sadržaja u mestu svog stanovanja. U tome manje ili više aktivno učestvuje četvrtina ispitanika (24,7%) i to najčešće kroz:

- *rukovođenje ili volontersko učešće u radu*: kulturno-umetničkih društava (folklor, društvo književnika, slikarske izložbe/kolonije, muzičke priredbe, amaterske glumačke predstave, horsko pevanje i dr.), sportskih klubova i društava, humanitarnih organizacija (podrška humanitarnim akcijama za pomoć deci bez roditeljskog staranja, osobama sa posebnim potrebama, za zaštitu životinja i sl.), ekoloških udruženja (akcije uređivanja prirodne sredine, podsticanje razvoja ekološke svesti stanovnika svog naselja i sl.);
- *logističku podršku* (iznošenje predloga, davanje ideja o načinima organizovanja i sprovođenja kulturnih i umetničkih programa i akcija, uspostavljanje kontakata sa uticajnim političkim, privrednim i kulturnim subjektima, obezbeđivanje prostora, finansijskih i drugih sredstava za rad umetničkih udruženja i održavanje kulturnih programa/manifestacija i sl.).

Svaki šesti ispitanik (16,3%) bi želeo, ali ne zna kako da se uključi i pruži aktivnu podršku kulturnom životu u svom mestu, dok 7,8% ispitanika pokušava, ali nailazi na izvesne teškoće. Među njima su kao najznačajnije navedene:

- *objektivne teškoće* – nedostatak značajnije podrške šire zajednice (lokalnih političara, rukovodioca preduzeća i firmi, nezainteresovanost stanovništva za pružanje podrške kulturnim inicijativama i umetničkim programima i sl.);
- *subjektivne teškoće* – nedostatak novca i vremena, otežana mobilnost usled starosti i/ili bolesti.

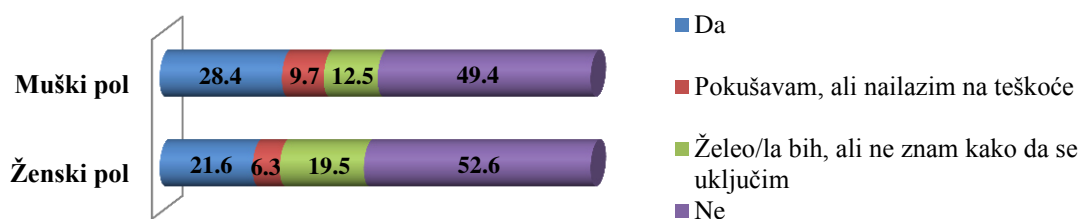
Tabela br. 19: *Da li mimo profesije kojom se bavite pomažete svojim učešćem u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih programa i sadržaja u mestu Vašeg stanovanja?/Mesto stanovanja*

Učešće u organizaciji, izvođenju i promociji kulturnih programa i sadržaja/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Da	104	26,1	90	23,4	44	22	46	24,7
Pokušavam, ali nailazim na teškoće	30	7,5	31	6,9	12	6	19	7,8
Želeo/la bih, ali ne znam kako da se uključim	83	20,8	45	15,7	30	15	15	16,3
Ne	182	45,6	220	54,1	114	57	106	51,2
UKUPNO:	399	100	386	100	200	100	186	100

($\chi^2=21,03$; $df=6$; $p=0.002<0,01$; $C=0,162$)

Među ispitanicima koji ni na koji način ne pomažu svojim učešćem u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih programa i sadržaja u mestu svog stanovanja više je stanovnika prigrada (57%) i sela (51,2%), nego grada (45,6%). Tome svakako doprinese i osnovni socio-kulturni korelati: nivo obrazovanja, materijalni status, sadržajnost kulturnog života u naseljima i dr. Osim značajnije ostvarene participacije u kulturnom životu, tabela br. 19 pokazuje da gradski ispitanici iskazuju i više želje (ali i neznanja) da se uključe u različite kulturne aktivnosti i pruže podršku kulturnom životu svoje zajednice.

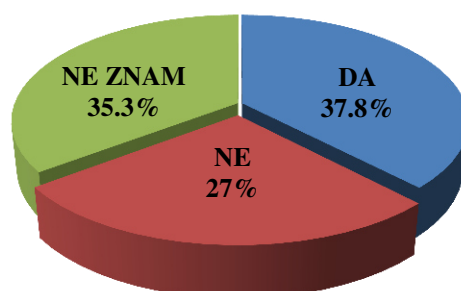
Grafikon br. 25: *Da li mimo profesije kojom se bavite pomažete svojim učešćem u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih programa i sadržaja u mestu Vašeg stanovanja?/Pol ispitanika*

Muškarci češće učestvuju i aktivniji su u pružanju podrške kulturnom životu svoje zajednice od žena, ali su ispitanice iskazale više želje da se uključe i pomognu u organizaciji, izvođenju i promociji kulturnih sadržaja i programa, iako ne poseduju informacije na koji način bi to mogle da učine ($C=0,125$).

Ispitanici ranih i poznih srednjih godina (između 25 i 39 godina, kao i oni između 40 i 54 godine) najviše pomažu svojim učešćem u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih programa i sadržaja u mestu svog stanovanja, dok je najmanji stepen takvog angažovanja očekivano zabeležen među najstarijim ispitanicima (preko 55 godina), koji su pritom izdržavana lica (penzioneri, domaćice, nezaposleni i dr.) i/ili radnici. Participacija u kulturnom/društvenom životu zajednice direktno je proporcionalna stepenu školske spreme ispitanika i oceni njihovog materijalnog statusa: najmanje učešće ili želju za učestvovanjem u kulturnom/društvenom životu zajednice očekivano je zabeleženo kod ispitanika bez osnovne škole, sa nepotpunom i potpunom osnovnom školom, kao i trogodišnjom stručnom školom za manuelna zanimanja koji su svoj materijalni status ocenili kao nepodnošljiv (*videti tabelu br. 9P u Prilogu ovog rada*). Ne treba zaboraviti da su pomenuti ispitanici primarno usmereni ka obezbeđivanju elementarne egzistencije i da kultura u njihovom životu nije uopšte, ili nije mnogo važna, što objašnjava dobijene nalaze o njihovom niskom/retkom kulturnom angažmanu. Najviši stepen učešće u kulturnom/društvenom životu zajednice primećen kod ispitanika sa visokom i višom stručnom spremom, veoma dobrog materijalnog statusa, dok su ispitanici sa četvorogodišnjom školskom spremom najčešće iskazivali želju za uključenjem u kulturni život zajednice, ali bez znanja ili adekvatnih informacija kako da to postignu.

Grafikon br. 26: *Da li mislite da biste učešćem u društvenom i političkom životu (aktivnim članstvom u političkim partijama, vaspitno-obrazovnim ili umetničkim udruženjima, religioznim ili crkvenim organizacijama, ekološkim, mirovnim ili ženskim pokretima i sl.) mogli da poboljšate i kulturnu klimu u mestu u kome živite?*

Pored vrlo slabog učešća naših ispitanika u društvenim i kulturnim organizacijama, pored slabe podrške kulturnim programima i sadržajima u mestu svog stanovanja, odgovori na sledeće pitanje ukazali su i na značajno odsustvo svesti ispitanika o sopstvenoj ulozi i odgovornosti u upravljanju društvenim i kulturnim razvojem. Zabeleženo je da čak 27% ispitanika smatra da učešćem u društvenom i političkom životu (aktivnim članstvom u političkim partijama, vaspitno-obrazovnim ili umetničkim udruženjima, religioznim ili crkvenim organizacijama, ekološkim, mirovnim ili ženskim pokretima i sl.) nije u mogućnosti da poboljša i kulturnu klimu u mestu u kome živi. Iako statistički značajnije razlike u odgovorima ispitanika nisu bile determinisane mestom njihovog stanovanja, primećeno je da su gradski ispitanici (među njima najviše oni veoma dobrog materijalnog statusa, višeg obrazovnog nivoa – rukovodioci, privatni preduzetnici i studenti/učenici) češće od ispitanika ostalih naselja davali pozitivne odgovore na ovo pitanje. Time su ovi ispitanici (37,8% ukupnog uzorka) iskazali viši nivo svesti o povezanosti društvenog/političkog i kulturnog života zajednice, preciznije rečeno – češće su bili skloni verovanju da bi svojim društveno-političkim angažmanom mogli da doprinesu kvalitetnijem kulturnom životu mesta u kome žive. Nešto više od trećine ispitanika (35,3%), nezavisno od mesta stanovanja, nije upućeno u to da li bi, i eventualno na koji način, mogli da učešćem u društvenom i političkom životu unaprede kulturni život u mestu svog stanovanja.

Otuda bi se moglo zaključiti da ovakvi nalazi generalno ukazuju na nizak nivo društveno-političke participacije ispitanika i visok stepen njihove motivacione i organizacione slabosti. Pomenuto se jasno iskazuje kroz uočenu društveno-kulturnu pasivnost u svakodnevici velikog broja ispitanika, povlačenje pred mogućnostima aktivnog učestvovanja i oblikovanja sopstvenog života i života zajednice, kroz nedostatak svesti ili volje za preuzimanjem lične odgovornosti u oblikovanju i usmeravanju društvenog i kulturnog razvoja. Kod gradskih ispitanika srednjih godina, višeg obrazovanja i boljeg materijalnog statusa primećena je izraženija potreba da participiraju u društvenom i kulturnom životu zajednice, kao i u organizovanju i promociji kulturnih programa i sadržaja mimo profesije kojom se bave. Ostaje potreba za iznalaženjem uspešnijih mehanizama za adekvatnijim informisanjem građana, aktivnijim propagiranjem i artikulisanjem napora za ostvarivanjem njihove značajnije kulturne participacije.

5. Aktivnosti u sferi kulturne potrošnje

Metodologija korišćena u Evrobarometar istraživanju 399 – *Cultural access and participation*, sprovedenom 2013. godine u 27 zemalja članica Evropske unije, bazirana je na formiranju Indeksa kulturnih praksi (*Index of cultural practice*) u vezi sa izračunavanjem nivoa učešća ispitanika u raznolikim kulturnim aktivnostima. Primenjujući ovu metodologiju, mi smo u analizu kulturnih praksi osim razmatranja kulturne potrošnje, kako je ponuđeno u pomenutom istraživanju, uključili i kulturnu proizvodnju i u skladu sa tim izračunali odgovarajuće indekse (*Indeks kulturne potrošnje – IKPo* i *Indeks kulturne proizvodnje – IKPr*). Time smo utvrdili i definisali nivoe kulturne participacije – učešće u različitim (potrošačkim i proizvođačkim) kulturnim aktivnostima ispitanika u rasponu od „vrlo visok“, „visok“, „prosečan“ i „nizak“ i korelirali ih sa osnovnim demografskim i socioekonomskim obeležjima ispitanika.

Na osnovu nivoa učešća ispitanika u devet izabranih tipova kulturne potrošnje, formirali smo **Indeks kulturne potrošnje - IKPo**. Utvrđivano je učešće ispitanika za svaki od tipova kulturne potrošnje u periodu poslednjih 12 meseci, a nivoi učešća su određeni na osnovu odgovora „nikada“ , „1–2 puta“, „3–5 puta“ i „više od 5 puta“. Za svaki od navedenih odgovora dodeljivano je 0, 1, 2 ili 3 boda, respektivno. Tako je ostvareni skor bodova za određivanje Indeksa kulturne potrošnje bio od 0 do 27. Indeks kulturne potrošnje je definisan kao: „**vrlo visok**“ ukoliko je skor bio u opsegu 21–27, „**visok**“ za skor u opsegu 14–20, „**prosečan**“ za skor u opsegu 7–13 i „**nizak**“ za skor u opsegu 0–6. Ispitanici koji su dali odgovor „ne znam“ ili nisu dali nikakav odgovor bar kod jednog od 9 navedenih pitanja nisu uzimani u obzir prilikom izračunavanja Indeksa kulturne potrošnje, te je ukupan broj ispitanika sa utvrđenim IKPo 577, odnosno 72,13% ukupnog broja anketiranih. U tabeli br. 20 ponuđene su distribucije odgovora ispitanika u vezi sa učešćem u kulturnoj potrošnji za poslednjih godinu dana i ostvareni Indeks kulturne potrošnje.

Tabela br. 20: *Ostvareni IKPo i učešće ispitanika u kulturnoj potrošnji u toku poslednjih godinu dana*

Tip kulturne potrošnje	Nikada	1–2 puta	3–5 puta	Više od 5 puta	Ukupno
Gledali/slušali kulturne programe na TV/radiju	135 (23,40%)	73 (12,65%)	119 (20,62%)	250 (43,33%)	577 (100%)
Pročitali knjigu	194 (33,62%)	95 (16,46%)	91 (15,77%)	197 (34,14%)	577 (100%)
Bili u bioskopu	207 (35,88%)	147 (25,48%)	155 (26,86%)	68 (11,79%)	577 (100%)
Posetili istorij. spomenike, uključujući verske objekte	145 (35,13%)	166 (28,77%)	146 (25,30%)	120 (10,80%)	577 (100%)
Posetili muzeje ili galerije	304 (52,69%)	152 (26,34%)	79 (13,69%)	42 (7,28%)	577 (100%)
Bili na koncertu bilo koje vrste muzike	181 (31,37%)	142 (24,61%)	132 (22,88%)	122 (21,14%)	577 (100%)
Posetili neku od javnih biblioteka	361 (62,56%)	78 (13,52%)	64 (11,09%)	74 (12,82%)	577 (100%)
Bili u pozorištu	247 (42,81%)	134 (23,22%)	115 (19,93%)	81 (14,04%)	577 (100%)
Gledali balet ili operu	464 (80,42%)	77 (13,34%)	27 (4,68%)	9 (1,56%)	577 (100%)
IKPo	Nizak	Prosečan	Visok	Vrlo visok	Ukupno
	174 (30,16%)	239 (41,42%)	130 (22,53%)	34 (5,89%)	577 (100%)

Analiza rezultata ispitanika koji su dali odgovore o učešću u svim u tipovima kulturne potrošnje pri određivanju IKPo evidentno ukazuje da su najčešće gledali operu ili balet (čak 80,42% nikada), a najčešće su gledali/slušali kulturne programe na TV/radiju (nikada ih nije gledalo svega 23,40%). Izuzetno je slaba i poseta javnim bibliotekama u koje nikada u poslednjih 12 meseci nije otišlo 62,56% ispitanika, kao i muzeja i galerija u koje nije otišlo 52,69% ispitanika.

Indeks kulturne potrošnje pokazuje izuzetnu nehomogenost ($\chi^2=154,04$, $df=3$, $p<0,001$). Najveći broj ispitanika ima prosečan IKPo (njih 239, tj. 41,42%), zabrinjavajuće visok broj ispitanika ima nizak IKPo (174, 30,16%), nasuprot 130 (22,53%) sa visokim i svega 34 (5,89%) ispitanika sa vrlo visokim IKPo.

Značajno je bilo utvrditi da li i u kojoj meri osnovna demografska i socioekonomska obeležja ispitanog uzorka utiču na utvrđeni Indeks kulturne potrošnje ispitanika. Dobijeni rezultati korelacija predstavljeni su u tabeli broj 21.

Tabela br. 21: *IKPo u odnosu na nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

IKPo	Nizak	Prosečan	Visok	Vrlo visok	Ukupno
Pol					
Ženski	81 (25,16%)	144 (44,72%)	75 (23,29%)	22 (6,83%)	322 (100%)
Muški	93 (36,47%)	95 (37,25%)	55 (21,57%)	12 (4,71%)	255 (100%)
$\chi^2=9,24, df=3, p<0,05; C=0,13$					
Starost (godine)					
15–24	16 (15,24%)	45 (42,86%)	38 (36,19%)	6 (5,71%)	105 (100%)
25–39	30 (20,83%)	63 (43,75%)	37 (25,69%)	14 (9,72%)	144 (100%)
40–54	71 (34,80%)	86 (42,16%)	38 (18,63%)	9 (4,41%)	204 (100%)
55+	57 (45,97%)	45 (36,29%)	17 (13,71%)	5 (4,03%)	124 (100%)
$\chi^2=44,77, df=9, p<0,001; C=0,27$					
Mesto stanovanja					
Grad	45 (15,46%)	122 (41,92%)	97 (33,33%)	27 (9,28%)	291 (100%)
Ostala naselja	129 (45,43%)	117 (41,03%)	33 (11,26%)	7 (2,29%)	286 (100%)
Prigrad	67 (42,41%)	63 (39,87%)	22 (13,92%)	6 (3,80%)	158 (100%)
Selo	62 (48,44%)	54 (42,19%)	11 (8,59%)	1 (0,78%)	128 (100%)
$\chi^2=86,82, df=6, p<0,001; C=0,36$					
Školska sprema					
Viša ili visoka škola	27 (12,68%)	87 (40,85%)	73 (34,27%)	26 (12,21%)	213 (100%)
Srednja ili 3god str. škola	86 (32,09%)	123 (45,90%)	52 (19,40%)	7 (2,61%)	268 (100%)
Bez škole ili osnovna šk.	60 (63,16%)	29 (30,53%)	5 (5,26%)	1 (1,05%)	95 (100%)
$\chi^2=110,24, df=6, p<0,001; C=0,40$					
Zanimanje					
Poljoprivrednik	35 (62,50%)	19 (33,93%)	2 (3,57%)	0 (0,00%)	56 (100%)
Radnik	46 (42,99%)	47 (43,93%)	11 (10,28%)	3 (2,80%)	107 (100%)
Službenik/tehničar	20 (23,81%)	42 (50,00%)	19 (22,62%)	3 (3,57%)	84 (100%)
Privatnik/vlasnik	5 (16,13%)	12 (38,71%)	12 (38,71%)	2 (6,45%)	31 (100%)
Stručnjak/inženjer	3 (6,00%)	20 (40,00%)	18 (36,00%)	9 (18,00%)	50 (100%)
Rukovodilac	1 (7,14%)	3 (21,43%)	8 (57,14%)	2 (14,29%)	14 (100%)
Učenik/student	9 (7,56%)	50 (42,02%)	49 (41,18%)	11 (9,24%)	119 (100%)
Izdržavano lice	54 (47,37%)	45 (39,47%)	11 (9,65%)	4 (3,51%)	114 (100%)
$\chi^2=156,92, df=21, p<0,001; C=0,46$					
Materijalni status					
Veoma dobar	7 (9,72%)	22 (30,56%)	31 (43,06%)	12 (16,67%)	72 (100%)
Relativno dobar	39 (18,48%)	99 (46,92%)	56 (26,54%)	17 (8,06%)	211 (100%)
Relativno loš	45 (32,85%)	62 (45,26%)	27 (19,71%)	3 (2,19%)	137 (100%)
Veoma loš	57 (50,00%)	43 (37,72%)	12 (10,53%)	2 (1,75%)	114 (100%)
Nepodnošljiv	26 (60,47%)	13 (30,23%)	4 (9,30%)	0 (0,00%)	43 (100%)
$\chi^2=104,55, df=12, p<0,001, C=0,39$					

Podaci prikazani u tabeli br. 21, uključujući vrednosti χ^2 testova tabela kontigencije i pripadajuće nivoe statističke značajnosti, dovode do zaključka da sve nezavisne varijable statistički značajno utiču na vrednost IKPo, na nivou $p<0,001$, izuzev u slučaju pola gde je nivo statističke značajnosti nešto niži, $p<0,05$.

Treba uočiti da je više ispitanika ženskog pola sa vrlo visokim, a muškaraca sa niskim IKPo. Vrlo visok IKPo je najzastupljeniji kod ispitanika starosti od 25–39 godina,

a nizak preko 55 godina. Vrlo visok IKPo je kod ispitanika koji stanuju u gradskim sredinama, a nizak u seoskim. Najzastupljeniji vrlo visok IKPo je kod ispitanika koji su stručnjaci/inženjeri ili rukovodioci, dok je nizak nivo indeksa najzastupljeniji kod poljoprivrednika, slede izdržavana lica, kao i radnici. Značajno je zapaziti da je ubedljivo najzastupljeniji vrlo visok IKPo kod ispitanika visoke ili više školske spreme, a nizak IKPo kod ispitanika bez ili sa osnovnom školom. Takođe je očekivano da je vrlo visok IKPo kod ispitanika sa veoma dobrim, dok je nizak najzastupljeniji kod ispitanika koji su svoj materijalni status ocenili kao nepodnošljiv.

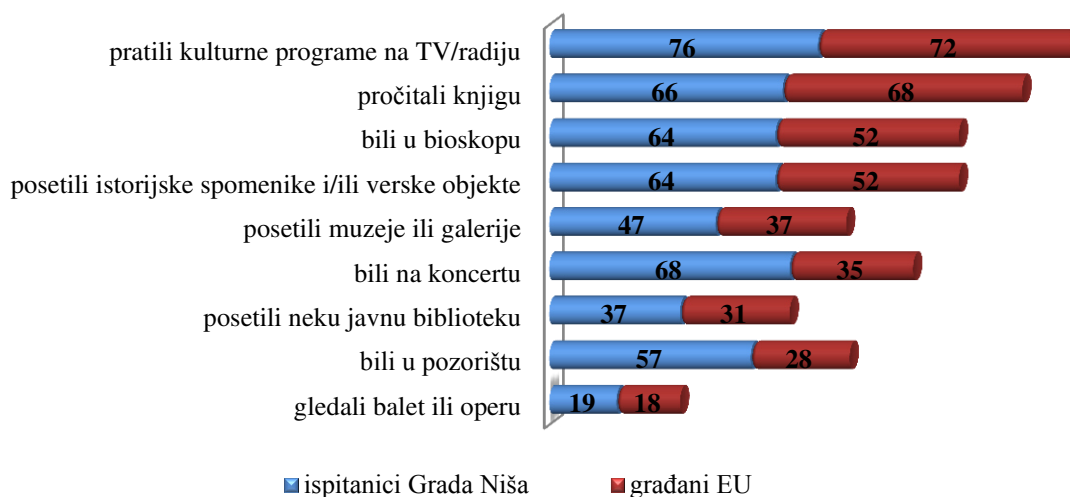
Tabela br. 22: *Vidovi kulturne potrošnje/Mesto stanovanja*

Koliko ste puta u poslednjih godinu dana...	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
<i>pročitali knjigu?</i>	$(\chi^2=100,38; df=6; p<0,001; C=0,36)$							
nikada u poslednjih godinu dana	56	16,4	149	46	72	41,4	77	51,3
1-2 puta	48	14,0	60	18,5	38	21,8	22	14,7
3-5 puta	61	17,8	47	14,5	22	12,6	25	16,7
Više od 5 puta	177	51,8	68	21	42	24,1	26	17,3
UKUPNO:	342	100	324	100	174	100	150	100
<i>gledali balet ili operu?</i>	$(\chi^2=82,34; df=6; p<0,001; C=0,32)$							
nikada u poslednjih godinu dana	249	72	302	86	157	81,8	145	91,2
1-2 puta	66	19,1	30	8,5	22	11,5	8	5,0
3-5 puta	22	6,4	15	4,3	10	5,2	5	3,1
Više od 5 puta	9	2,6	4	1,1	3	1,6	1	0,6
UKUPNO:	346	100	351	100	192	100	159	100
<i>bili na koncertu narodne muzike?</i>	$4 \times 3 (\chi^2=9,33; df=6; p=0,156; C=0,11)$ $4 \times 2 (\chi^2=8,89; df=3; p=0,031; C=0,11)$							
nikada u poslednjih godinu dana	194	56,2	165	46,7	88	46,1	77	47,5
1-2 puta	70	20,3	71	20,1	37	19,4	34	21
3-5 puta	46	13,3	64	18,1	36	18,8	28	17,3
Više od 5 puta	35	10,1	53	15	30	15,7	23	14,2
UKUPNO:	345	100	353	100	191	100	162	100
<i>bili na nekom sportskom događaju?</i>	$(\chi^2=19,73; df=6; p=0,156; C=0,16)$							
nikada u poslednjih godinu dana	92	25,2	127	35,3	70	36,8	57	33,5
1-2 puta	65	17,8	42	11,7	24	12,6	18	10,6
3-5 puta	56	15,3	76	21,1	38	20	38	22,4
Više od 5 puta	152	41,6	115	31,9	58	30,5	57	33,5
UKUPNO:	365	100	360	100	190	100	170	100

Svi vidovi kulturne potrošnje statistički češće se koriste u grupi ispitanika iz gradske sredine na nivou statističke značajnosti od $p < 0,001$ izuzev koncerata narodne muzike koji se češće posećuju u prigradskoj i seoskoj sredini, na osnovu tabele kontigencije 4×2 (objedinjavanjem seoskog i prigradskog područja) na nivou statističke značajnosti od $p < 0,05$. Tabelom br. 22 je dat uvid u one vidove kulturne potrošnje korelirane sa mestom stanovanja ispitanika za koje je utvrđeno najveća i najmanja statistička značajnost (čitanje knjiga, gledanje baleta ili opere, odlazak na koncert narodne muzike, poseta nekog sportskog događaja). Korelacije ostalih vidova kulturne potrošnje sa mestom stanovanja ispitanika moguće je videti u *Prilogu (tabela br. 10P)*.

Poređenje rezultata (Special Eurobarometer 399, 2013: 9) pokazuje da Evropljani imaju nešto viši *prosečan* indeks kulturne potrošnje (48%) u odnosu na ispitanike Grada Niša (41%). Takođe, *nizak* indeks kulturne potrošnje zastupljeniji je među evropskim građanima (34%), u poređenju sa našim ispitanicima (30%). Iznenaduje podatak da *veoma visok* i *visok* kulturni angažman ima 18% Evropljana, što je za deset procenata manje u odnosu na ispitanike Grada Niša (28%). Rat i razvojni problemi našeg društva, naročito od devedestih godina naovamo, negativno su uticali na opštedruštveni i kulturni razvoj, što nam je dalo osnova za pretpostavku o generalno većoj zastupljenosti Evropljana u kulturnoj potrošnji. Grafikon br. 27 pokazuje da naši ispitanici skoro dva puta češće odlaze na koncerte, u pozorište, nešto više prate kulturne programe na televiziji ili radiju i sl. Naravno, treba biti svestan činjenice da ovo istraživanje nije obuhvatilo ukuse ispitanika, što otvara prostor za diskusije u vezi sa vrstom i kvalitetom kulturnih sadržaja kojima anketirani ispitanici učestvuju u kulturnoj potrošnji.

Grafikon br. 27: *Da li ste makar jednom u poslednjih godinu dana... (%)*

6. Aktivnosti sferi kulturne proizvodnje

Analogno Indeksu kulturne potrošnje – IKPo, formirali smo i **Indeks kulturne proizvodnje – IKPr**, koji pokazuje nivo učešća ispitanika u kulturnoj proizvodnji, odnosno u direktnom učešću ispitanika u kreiranju kulturnih aktivnosti, sadržaja i proizvoda. Formiran je na osnovu nivoa učešća ispitanika u osam izabраниh tipova kulturne proizvodnje. Takođe, utvrđivano je učešće ispitanika za svaki od tipova kulturne proizvodnje u periodu poslednjih 12 meseci, a nivoi učešća su određeni na osnovu odgovora „nikada”, „1–2 puta”, „3–5 puta” i „više od 5 puta”. Za svaki od navedenih odgovora dodeljivano je 0, 1, 2 ili 3 boda, respektivno. Tako je ostvareni skor bodova za određivanje IKPr bio od 0 do 24. Indeks kulturne proizvodnje je definisan kao: „**vrlo visok**” ukoliko je skor bio u opsegu 18–24, „**visok**” za skor u opsegu 12–17, „**prosečan**” za skor u opsegu 6–11 i „**nizak**” za skor u opsegu 0–5.

Ispitanici koji su dali odgovor „ne znam” ili nisu dali nikakav odgovor bar kod jednog od osam navedenih pitanja nisu uzimani u obzir prilikom izračunavanja IKPr-a, te je ukupan broj ispitanika sa utvrđenim Indeksom kulturne proizvodnje 486, odnosno 60,75% ukupnog broja anketiranih.

Analizom rezultata ispitanika koji su dali odgovore o učešću u svim u tipovima kulturne proizvodnje pri određivanju Indeksa kulturne proizvodnje (tabela br. 23), evidentno je da su najčešće projektovali internet sajt ili blog (čak 95,68% nikada), a najčešće su napravili neku (umetničku) rukotvorinu: crtež, sliku, ručni rad (vez, pletenje, šivenje) dekoraciju i sl. (trećina ispitanika nije učestvovala u takvim aktivnostima). Malo ispitanika je glumilo (12,35%), ali ih je mnogo plesalo bilo koju vrstu plesa (61,93%). Trebalo bi napomenuti da je praktikovanje plesa, kao ponuđena aktivnost, uključivalo pored klasičnih plesova (valcer, tango, salsa), i igranje narodnih kola/folklor, kao i modernih igara (*rock, house, techno*) što je doprinelo prilično visokoj učestalosti ove kulturne aktivnosti među ispitanicima.

Tabela br. 23: *Ostvareni IKPr i učešće ispitanika u kulturnoj proizvodnji u toku poslednjih godinu dana*

Tip kultur. proizvodnje	Nikada	1–2 puta	3–5 puta	Više od 5 puta	Ukupno
Plesali bilo koju vrstu plesa	185 (38,07%)	87 (17,90%)	113 (23,25%)	101 (20,78%)	486 (100%)
Napravili umetničku fotografiju ili film	314 (64,61%)	48 (9,88%)	76 (15,64%)	48 (9,88%)	486 (100%)
Pevali u društvu	263 (54,12%)	67 (13,79%)	82 (16,87%)	74 (15,23%)	486 (100%)
Napravili umetničku rukotvorinu*	163 (33,54%)	81 (16,67%)	110 (22,63%)	132 (27,16%)	486 (100%)
Svirali neki muzički instrument	347 (71,40%)	58 (11,93%)	35 (7,20%)	46 (9,47%)	486 (100%)
Projektovali internet sajt ili blog	465 (95,68%)	21 (4,32%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	486 (100%)
Napisali neki tekst (pesmu, priču, kolumnu...)	328 (67,49%)	39 (8,02%)	67 (13,79%)	52 (10,70%)	486 (100%)
Glumili	426 (87,65%)	28 (5,76%)	18 (3,70%)	14 (2,88%)	486 (100%)
IKPr	Nizak	Prosečan	Visok	Vrlo visok	Ukupno
	236 (48,56%)	205 (42,18%)	41 (8,44%)	4 (0,82%)	486 (100%)

* – umetničku skulpturu, sliku, crtež, ručni rad, dekoraciju...

Poput Indeksa kulturne potrošnje, i Indeks kulturne proizvodnje pokazuje izuzetnu nehomogenost ($\chi^2=332,26$, $df=3$, $p<0,001$) Najveći broj ispitanika ima **nizak** Indeks kulturne proizvodnje (njih 236, tj. 48,56%), veliki broj **prosečan** (205, odnosno 42,18%), veoma je malo ispitanika sa **visokim**, 41 (8,44%), a samo 4 (0,82%) je sa **vrlo visokim** Indeskom kulturne proizvodnje. Upoređujući ova dva Indeksa kulturnih praksi jasno se može konstatovati daleko veća participacija ispitanika u kulturnoj potrošnji, nego u kulturnoj proizvodnji, što svedoči o daleko većoj zastupljenosti takozvanog sindroma masovno-potrošake kulture među ispitanicima, u odnosu na njihove stvaralačke i kreativne intencije i prakse.

Podaci prikazani u tabeli br. 24, uključujući vrednosti χ^2 testova tabela kontingencije i pripadajuće nivoe statističke značajnosti dovode do zaključka da sve nezavisne varijable izuzev pola statistički značajno utiču na vrednost Indeksa kulturne proizvodnje, na nivou $p<0,001$, osim mesta stanovanja gde je nivo statističke značajnosti nešto niži, $p<0,05$.

Tabela br. 24: *Indeks kulturne proizvodnje u odnosu na nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

IKPr	Nizak	Prosečan	Visok	Vrlo visok	Ukupno
Pol					
Ženski	124 (47,51%)	117 (44,83%)	18 (6,90%)	2 (0,77%)	261 (100%)
Muški	112 (49,78%)	88 (39,11%)	23 (10,22%)	2 (0,89%)	225 (100%)
$\chi^2=2,67, df=3, p=0,4453; C=0,07$					
Starost (godine)					
15–24	43 (40,19%)	52 (48,60%)	10 (9,35%)	2 (1,87%)	107 (100%)
25–39	53 (37,59%)	66 (46,81%)	21 (14,89%)	1 (0,71%)	141 (100%)
40–54	91 (54,82%)	64 (38,55%)	10 (6,02%)	1 (0,60%)	166 (100%)
55+	49 (68,06%)	23 (31,94%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	72 (100%)
$\chi^2=32,51, df=9, p<0,001; C=0,25$					
Mesto stanovanja					
Grad	130 (45,77%)	118 (41,55%)	32 (11,27%)	4 (1,41%)	284 (100%)
Ostala naselja	106 (52,70%)	87 (42,95%)	9 (4,34%)	0 (0,00%)	202 (100%)
Prigrad	51 (48,11%)	48 (45,28%)	7 (6,60%)	0 (0,00%)	106 (100%)
Selo	55 (57,29%)	39 (40,63%)	2 (2,08%)	0 (0,00%)	96 (100%)
$\chi^2=12,85, df=6, p<0,05; C=0,16$					
Školska sprema					
Viša ili visoka škola	76 (35,35%)	118 (54,88%)	19 (8,84%)	2 (0,93%)	215 (100%)
Srednja ili 3god str. škola	124 (56,36%)	74 (33,64%)	20 (9,09%)	2 (0,91%)	220 (100%)
Bez škole ili osnovna šk.	35 (70,00%)	13 (26,00%)	2 (4,00%)	0 (0,00%)	50 (100%)
$\chi^2=32,13, df=6, p<0,001; C=0,25$					
Zanimanje					
Poljoprivrednik	22 (66,67%)	9 (27,27%)	2 (6,06%)	0 (0,00%)	33 (100%)
Radnik	60 (70,59%)	20 (23,53%)	4 (4,71%)	1 (1,18%)	85 (100%)
Službenik/tehničar	31 (39,74%)	37 (47,44%)	10 (12,82%)	0 (0,00%)	78 (100%)
Privatnik/vlasnik	13 (39,39%)	15 (45,45%)	4 (12,12%)	0 (0,00%)	33 (100%)
Stručnjak/inženjer	26 (46,43%)	25 (44,64%)	5 (8,93%)	0 (0,00%)	56 (100%)
Rukovodilac	3 (17,65%)	12 (70,59%)	2 (11,76%)	0 (0,00%)	17 (100%)
Učenik/student	37 (29,84%)	71 (57,26%)	14 (11,29%)	2 (1,61%)	124 (100%)
Izdržavano lice	42 (72,41%)	16 (27,59%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	58 (100%)
$\chi^2=69,22, df=21, p<0,001; C=0,35$					
Materijalni status					
Veoma dobar	13 (16,25%)	56 (70,00%)	10 (12,50%)	1 (1,25%)	80 (100%)
Relativno dobar	102 (50,75%)	79 (39,30%)	19 (9,45%)	1 (0,50%)	201 (100%)
Relativno loš	58 (52,73%)	43 (39,09%)	8 (7,27%)	1 (0,91%)	110 (100%)
Veoma loš	48 (65,75%)	21 (28,77%)	3 (4,11%)	1 (1,37%)	73 (100%)
Nepodnošljiv	15 (68,18%)	6 (27,27%)	1 (4,55%)	0 (0,00%)	22 (100%)
$\chi^2=48,47, df=12, p<0,001; C=0,30$					

Kako je logično učešće ispitanika u kulturnoj proizvodnji manje od učešća u kulturnoj potrošnji, pa je shodno tome broj ispitanika sa vrlo visokim IKPr veoma mali, radi realnijeg poređenja osim njega razmatran je i broj ispitanika sa visokim IKPr. *Vrlo visok i visok* IKPr je najzastupljeniji kod ispitanika starosti od 25–39 godina, a nizak preko 55 godina. Vrlo visok i visok IKPr je kod ispitanika u gradskim sredinama, a nizak u

seoskim. Najzastupljeniji visok i vrlo visok IKPr je kod ispitanika sa srednjom i trogodišnjom stručnom školom, ali svega za manje od 1% viši u odnosu na ispitanike sa visokom ili višom školskom spremom, dok je nizak IKPr najzastupljeniji kod ispitanika bez obrazovanja ili sa osnovnom školom. Značajno je zapaziti da je vrlo visok IKPr najčešći kod studenata/učenika, a visok kod službenika/tehničara, privatnih preduzetnika, ali i rukovodilaca i ponovo studenata i učenika. Najniži koeficijent je kod izdržavanih lica, ali i kod radnika i poljoprivrednika. Takođe je prema očekivanju vrlo visok IKPr kod ispitanika sa veoma dobrim, dok je nizak najzastupljeniji kod nepodnošljivog materijalnog statusa ispitanika, a slično je i kod ispitanika sa veoma lošim materijalnim statusom.

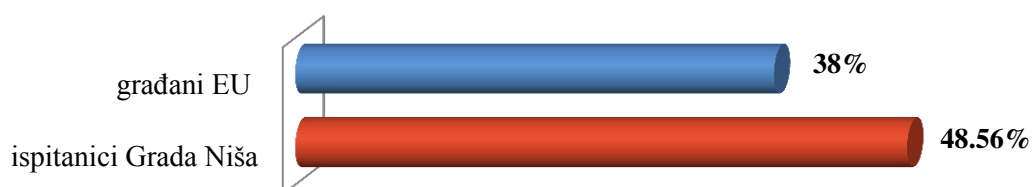
Tabela br. 25: *Vidovi kulturne proizvodnje/Mesto stanovanja*

Da li ste u poslednjih godinu dana samostalno ili kao član neke organizovane grupe ...	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
<i>napisali neki tekst (pesmu, priču, kolumnu)?</i>	$(\chi^2=47,59; df=6; p<0,001; C=0,26)$							
nikada u poslednjih godinu dana	199	60,1	281	82,9	145	81	136	85
1-2 puta	39	11,8	11	3,2	9	5	2	1,3
3-5 puta	51	15,4	28	8,3	13	7,3	15	9,4
Više od 5 puta	42	12,7	19	5,6	12	6,7	7	4,4
UKUPNO:	331	100	339	100	179	100	160	100
<i>pleasali (valcer, tango, salsa)?</i>	$(\chi^2=38,28; df=6; p<0,001; C=0,23)$							
nikada u poslednjih godinu dana	214	63,1	267	78,3	135	74,2	132	83
1-2 puta	49	14,5	27	7,9	18	9,9	9	5,7
3-5 puta	37	10,9	40	11,7	25	13,7	15	9,4
Više od 5 puta	39	11,5	7	2,1	4	2,2	3	1,9
UKUPNO:	339	100	341	100	182	100	159	100
<i>napravili umetničku fotografiju ili film?</i>	$(\chi^2=21,15; df=6; p<0,0017; C=0,17)$							
nikada u poslednjih godinu dana	211	63,6	263	76,9	130	71,8	133	82,6
1-2 puta	35	10,5	23	6,7	16	8,8	7	4,3
3-5 puta	48	14,5	37	10,8	24	13,3	13	8,1
Više od 5 puta	38	11,4	19	5,6	11	6,1	8	5,0
UKUPNO:	332	100	342	100	181	100	161	100
<i>igrali narodna kola, folklor?</i>	$(\chi^2=5,57; df=6; p=0,473; C=0,09)$							
nikada u poslednjih godinu dana	214	62,2	216	61,4	112	59,6	104	63,4
1-2 puta	53	15,4	48	13,6	23	12,2	25	15,2
3-5 puta	40	11,6	53	15,1	34	18,1	19	11,6
Više od 5 puta	37	10,8	35	9,9	19	10,1	16	9,8
UKUPNO:	346	100	351	100	192	100	159	100

Najveći broj vidova kulturne proizvodnje statistički češće se obavlja u grupi ispitanika iz gradske sredine na nivou statističke značajnosti od $p<0,001$. Niži nivo statističke značajnosti beleži se kod izrade umetničke fotografije i filma ($p<0,01$), kao i

pevanja u društvu (na osnovu tabele 4×3 $p<0,05$, na osnovu tabele 4×2 $p<0,01$). Igra, narodna kola i folklor su bez statistički značajne razlike zastupljeni i u gradskim i u ostalim tipovima naselja (seoskim i prigradskim) u kojima ispitanici stanuju.

Grafikon br. 28: *Neučestće ispitanika u ponuđenim aktivnostima kulturne proizvodnje*

U istraživanju *Cultural access and participation*, koje je sprovedeno u Evropskoj uniji 2013. godine, analiza učešća ispitanika u kulturnim aktivnostima nije obuhvatila aktivnosti iz sfere kulturne proizvodnje, već samo one koji se odnose na kulturnu potrošnju (koje smo komparativno predstavili u prethodnom poglavlju). Zato smo podatke o učešću ispitanika Grada Niša u kulturnoj proizvodnji uporedili sa podacima iz evropskog istraživanja *Cultural Values* (Special Eurobarometer 278, 2007: 20). Ovo istraživanje nije bilo zasnovano na određivanju Indeksa kulturnih praksi (potrošnje i proizvodnje), već samo na procentualnoj demonstraciji učešća ispitanika u ponuđenim kulturnim aktivnostima. Zato smo se opredelili da komparativno prikazemo procentualni udeo neučestća naših ispitanika i ispitanika iz 27 zemalja Evropske unije u osam ponuđenih aktivnosti kulturne proizvodnje. Priloženi grafikon br. 28 ilustruje uporedne nalaze koji govore da 38% evropskih ispitanika nije u poslednjih godinu dana od obavljenog anketiranja učestvovalo ni u jednoj od osam ponuđenih aktivnosti kulturne proizvodnje, dok je neučestće naših ispitanika za deset procenata više (48,56%). To znači da je nešto više od trećine Evropljana i polovina ispitanika Grada Niša potpuno izuzeta iz sfere kulturne proizvodnje, odnosno da je tek svaki drugi naš ispitanik makar jednom u poslednjih godinu dana od obavljenog istraživanja učestvovao u nekom vidu kulturne proizvodnje.

7. Kulturne aktivnosti u slobodnom vremenu

Slobodno vreme, kao masovna pojava indutrijskog društva, u antropološkoj i kulturološkoj perspektivi predstavlja mogućnost prelaza pojedinca iz sveta nužnosti (napornog rada, nametnutih obaveza, depersonalizacije) u svet slobode (individualnih izbora, intimnih opredeljenja, ličnog ostvarenja). U zavisnosti od životne situacije, organizacija i provođenje slobodnog vremena značajno je određeno fizičkim, mentalnim, društvenim i kulturnim vrednostima pojedinaca. Ono podrazumeva mogućnost čoveka da, u zavisnosti od ličnih i društvenih predispozicija, svesno određuje svoju egzistenciju i svoj odnos prema sebi i svetu.⁹⁵

U istraživanju smo se vodili stavom da su aktivnosti u slobodnom vremenu, način njegovog osmišljavanja i provođenja, značajan pokazatelj kulturnih navika i interesovanja ispitanika. Upuštajući se u analizu ovog aspekta kulturne participacije ispitanika, najpre smo ih u otvorenom pitanju zamolili da nam navedu tri aktivnosti kojima najčešće ispunjavaju svoje slobodno vreme. Zatim smo dobijene odgovore klasifikovali u 18 grupa koje se odnose na različite aktivnosti ispitanika, i pokušali da markiramo njihove najznačajnije socio-demografske korelate (da li i koliko mesto stanovanja, pol, starost, obrazovanje, zanimanje i materijalni status utiču na kulturne navike i potrebe ispitanika u slobodnom vremenu). Pored toga, analitička pažnja je bila usmerena i na utvrđivanje eventualnih potreba ispitanika za intelektualnim i stvaralačkim sazrevanjem i usavršavanjem. Interesovalo nas je tom prilikom da li ispitanici stiču dodatnih znanja i veštine (plaćeno ili neplaćeno) iz sledećih oblasti: strani jezik, muzika i druge umetnosti, računarstvo i tehnička znanja i veštine (zanat).

---

⁹⁵ Sociolozi, međutim, pronalaze sve više povoda za kritiku potrošačkog društva, procenjujući da se ono pokazalo nesposobnim da ostvari vrednosti neophodne za razvitak čoveka u slobodnom vremenu. Ovo imajući u vidu da je koncept preterane potrošnje, oličen u manifestaciji društvene moći posredstvom materijalnih dobara, doprineo duhovnom osiromašenju ličnosti, njenoj dezintegraciji i nesposobnosti za stvaralačko pregnuće u slobodnom vremenu. Uzmemo li u obzir aktuelni tranzicioni karakter našeg društva, moguće je konstatovati da prinude društvenog i ekonomskog poretka (socijalna kriza, siromaštvo i ontološka nesugurnost) često izazivaju iste ili slične posledice.

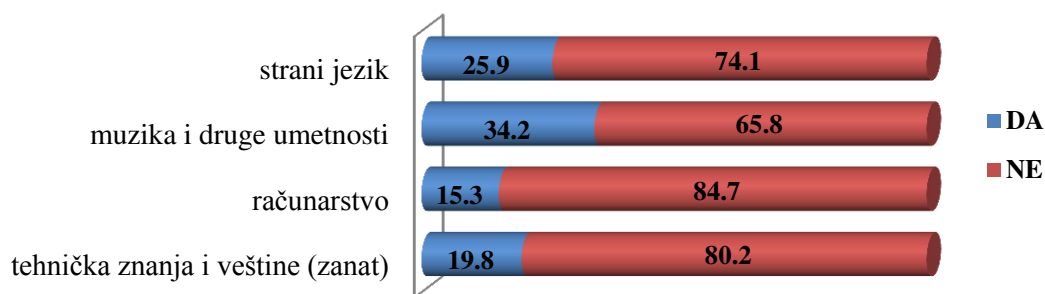
Tabela br. 26: *Aktivnosti kojima ispitanici najčešće ispunjavaju svoje slobodno vreme*

	I izbor	II izbor	III izbor
gledanje televizije	132 (16,5%)	82 (10,2%)	53 (6,6%)
odmaranje i spavanje	65 (8,1%)	55 (6,9%)	26 (3,2%)
šetanje i boravak u prirodi	38 (4,7%)	18 (2,2%)	2 (0,3%)
druženje sa prijateljima i susedima	93 (11,6%)	81 (10,1%)	34 (4,2%)
druženje sa ukućanima	27 (3,4%)	10 (1,2%)	/
čitanje knjiga, časopisa i novina	69 (8,6%)	34 (4,3%)	15 (1,9%)
slušanje muzike	3 (0,4%)	/	1 (0,1%)
rekreacija/bavljenje sportom	56 (7%)	62 (7,7%)	29 (3,6%)
upotreba kompjutera	69 (8,6%)	69 (8,6%)	75 (9,4%)
kućni poslovi (uređivanje kuće i/ili dvorišta)	48 (5,9%)	18 (2,3%)	29 (3,6%)
uzgajanje cveća, voća, povrća, lekovitog bilja	21 (2,6%)	31 (3,9%)	/
umetničko angažovanje (crtanje, slikanje, pisanje, svirnje, ples, izrada umetničkih fotografija i sl.)	17 (2,1%)	12 (1,6%)	9 (1,1%)
šivenje, pletenje, vezenje, tkanje, izrada tapiserija, ikebana i dr.	25 (3,2%)	19 (2,4%)	23 (2,9%)
pecanje, lov, pčelarstvo, briga o kućnim ljubimcima	31 (3,9%)	18 (2,3%)	25 (3,1%)
čuvanje dece ili unučadi	33 (4,2%)	8 (1%)	/
putovanja	10 (1,3%)	/	2 (0,3%)
intelektualno usavršavanje (učenje stranih jezika, računarstvo)	23 (2,9%)	26 (3,2%)	/
nema slobodnog vremena	21 (2,6%)	/	/
bez odgovora	19 (2,4%)	257 (32,1%)	477 (59,7%)
UKUPNO:	800 (100%)	800 (100%)	800 (100%)

Iz ponuđenog tabelarnog prikaza br. 26 potpuno se jasno može uočiti da je gledanje televizije aktivnost kojom ispitanici najčešće ispunjavaju svoje slobodno vreme i koja po učestalosti značajno prednjači u odnosu na sve ostale. Osim praćenja televizijskih programa, ispitanici često svoje slobodno vreme provode u druženju sa prijateljima i susedima, zatim slede korišćenje kompjutera, čitanje knjiga, časopisa i novina i spavanje/odmaranje, koji su gotovo ravnomerno zastupljeni. Značajno je i bavljenje sportskim/rekreativnim aktivnostima i obavljanje kućnih poslova (uređivanje kuće i/ili dvorišta) u slobodnom vremenu ispitanika. Rezultati su ukazali da ispitanici nemaju velike sklonosti ka umetničkom angažovanju (crtanje, slikanje, pisanje, sviranje, izrada umetničkih fotografija i dr.) u svom slobodnom vremenu, kao i to da su drugi oblici i načini kreativnog izražavanja (šivenje, pletenje, vezenje, tkanje, izrada ikebana i dr.) retko zastupljeni. Osim čitanja knjiga, mali procenat ispitanika svoje slobodno vreme posvećuje aktivnostima koji doprinose njihovom intelektualnom usavršavanju i društvenoj afirmaciji (učenje stranih jezika, informatičkih i tehnoloških veština, učešće u organizacijama i udruženjima i dr.).

Izbor aktivnosti u slobodnom vremenu određen je subjektivnim faktorima (društveni i ekonomski položaj, obrazovanje, sposobnosti, stečene navike itd.), ali i objektivnim faktorima, kao što su kulturno nasleđe porodice i šire okoline, aktuelna ponuda i dostupnost određenih kulturnih sadržaja i sl. Imajući to u vidu, očekivali smo značajnu razliku u strukturisanju i načinu provođenja slobodnog vremena kod ispitanika iz grada, prigrada i sela, što je delimično i potvrđeno. Gledanje televizije, kao univerzalna kulturna aktivnost, preovladava u slobodnom vremenu ispitanika iz sva tri poduzorka. Pored toga, *gradski* ispitanici se najčešće druže sa prijateljima i susedima, koriste kompjuter, odmaraju se i spavaju, bave se sportom, čitaju knjige, časopise i novine, a u manjem procentu su i umetnički angažovani ili učestvuju u društvenim organizacijama i udruženjima. U *prigradskim* naseljima ispitanici uglavnom svoje slobodno vreme provode obavljajući neke praktične i korisne aktivnosti: druženje sa prijateljima, obavljanje kućnih poslova, uzgajanje cveća, voća, povrća i lekovitog bilja, čuvanje dece ili unučadi, pecanje, lov, pčelarstvo i briga o kućnim ljubimcima. Slično je i sa *seoskim* ispitanicima koji svoje slobodno vreme posvećuju najčešće uzajamnom ispomaganju i druženju sa rođacima, prijateljima i susedima, čuvanju dece, unučadi i/ili starijih članova porodice, obavljanju kućnih poslova (uređivanje kuće, dvorišta, popravka mašina i uređaja za domaćinstvo) i raznovrsnim ručnim radovima (šivenje, pletenje, vezenje, tkanje i sl.).

Grafikon br. 29: *Da li u slobodnom vremenu stičete dodatna znanja i veštine iz sledećih oblasti (plaćeno ili neplaćeno):*

Da bismo preciznije odredili nivo i kvalitet kulturne participacije ispitanika u slobodnom vremenu želeli smo da saznamo da li plaćeno ili neplaćeno stiču dodatna znanja i/ili veštine iz različitih oblasti koje smo procenili kao značajne za njihov individualni i društveni razvoj u celini.

Pokazalo se da ni u jednoj od četiri ponuđene oblasti (strani jezik; muzika i druge umetnosti; računarstvo; tehnička znanja i veštine/zanat) ne postoji preovlađujući udeo ispitanika koji su aktivni. Izvesno je, dakle, da ogroman broj ispitanika u svom slobodnom vremenu nije dodatno angažovan na sticanju znanja i veština iz pomenutih oblasti (grafikon br. 29). Ovaj nivo analize pokazao je da su kulturne aktivnosti ispitanika u slobodnom vremenu značajno društveno uslovljene i da je uticajnost mesta stanovanja ispitanika, starosti, obrazovanja, zanimanja i materijalnog statusa na njihovo praktikovanje jasno uočljiva.

Tabela br. 27: *Da li u slobodnom vremenu stičete dodatna znanja i veštine iz sledećih oblasti (plaćeno ili neplaćeno)/Mesto stanovanja*

Dodatna znanja i veštine u slobodnom vremenu/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo		UKUPNO	
	n	%	n	%	n	%	n	%		
STRANI JEZIK	da	140	36,6	54	14,5	34	17	20	12	194 (25,9%)
	ne	242	63,4	312	85,5	166	83	146	88	554 (74,1%)
<i>($\chi^2=47,81; df=2; p=0.000<0,01; C=0,245$)</i>										
MUZIKA I DRUGE UMETNOSTI	da	152	41,6	99	27	49	24,6	50	29,4	251 (34,2%)
	ne	213	58,4	270	73	150	75,4	120	70,6	483 (65,8%)
<i>($\chi^2=18,83; df=2; p=0.000<0,01; C=0,158$)</i>										
RAČUNARSTVO	da	97	26,4	15	4,2	8	4	7	4,3	112 (15,3%)
	ne	271	73,6	347	95,8	190	96	157	95,7	618 (84,7%)
<i>($\chi^2=69,34; df=2; p=0.000<0,01; C=0,295$)</i>										
TEHNIČKA ZNANJA I VEŠTINE (ZANAT)	da	93	25,2	52	14,2	31	15,7	21	12,7	145 (19,8%)
	ne	276	74,8	311	85,8	167	84,3	144	87,3	587 (80,2%)
<i>($\chi^2=14,12; df=2; p=0.001<0,01; C=0,138$)</i>										

Četvrtina svih ispitanika (25,9%) stiče dodatna znanja i osposobljava se za komunikaciju na nekom od stranih jezika. Među njima je značajno veći procenat gradskih (36,6%), nego ispitanika iz ostalih naselja (14,5%). Dva puta je više gradskih ispitanika koji uče neki od stranih jezika u slobodnom vremenu u odnosu na prigradske (17%) i tri puta više u odnosu na seoske ispitanike (12%) – tabela br. 27. Posvećenost učenju stranih jezika najprisutnija je kod učenika/studenata, službenika i privatnih preduzetnika.

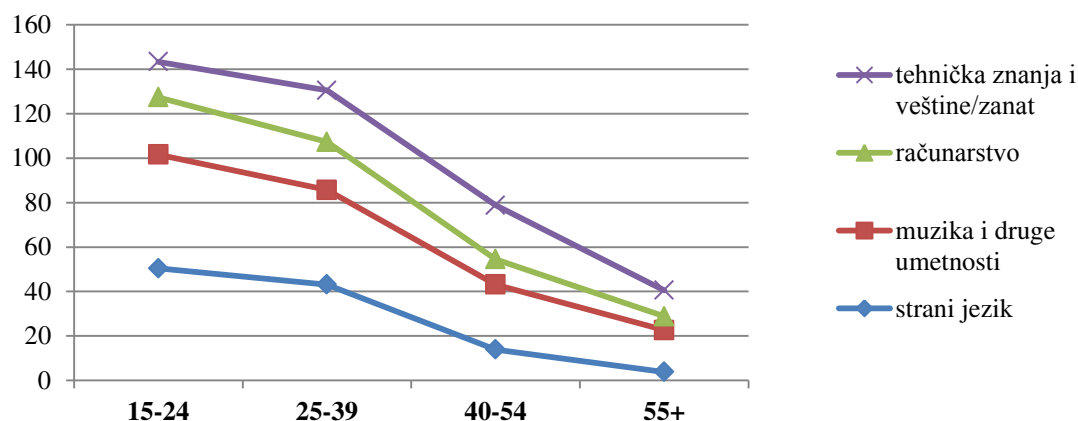
Trećina ispitanika u ukupnom uzorku (34,2%), više onih koji žive u gradu nego u drugim naseljima, posvećena je aktivnostima vezanim za sticanje ili unapređivanje znanja i veština iz oblasti muzičke i/ili neke druge umetnosti (pohađanje muzičke škole,

škole slikanja, pevanja, glume ili plesa, pevanje u horu, igranje folklora, izrada nakita, ukrasnih predmeta i sl.). Među njima je najviše ispitanika sa visokom stručnom spremom: rukovodioca, stručnjaka/inženjera, kao i učenika/studenta.

Imajući u vidu značaj informatičke pismenosti u današnjem digitalizovanom svetu, očekivali smo značajno veći broj ispitanika koji se u slobodnom vremenu usavršava u oblasti računarstva. Pokazalo se, međutim, da svega 15,3% ukupnog broja ispitanika stiče dodatna znanja iz ove oblasti i to naročito oni kojima su takva znanja profesionalno potrebna: rukovodioci, a zatim podjedanko stručnjaci/inženjeri, privatni preduzetnici i učenici/studenti. Mesto stanovanja se u ovoj oblasti u odnosu na sve ostale pokazuje kao najizraženiji korelat: 26,4% gradskih ispitanika je angažovano na savlađivanju računarskih veština i znanja, a svega 4,2% ispitanika iz ostalih naselja (prigrad – 4%, selo – 4,3%).

Petina ukupnog broja ispitanika (19,8%) usavršava se u oblasti tehničkih znanja i veština, odnosno u oblasti određenog zanatskog rada. Najznačajnije je učešće gradskih ispitanika i privatnih preduzetnika, što nalaze čini razumljivijim, imajući u vidu njihovu profesionalnu delatnost i vlasnički kapital uloženi često u proizvodnju različitih proizvoda. Ispitanici iz prigrada (15,7%) i sela (12,7%) usavršavaju se najčešće u izradi predmeta koji imaju estetsko obeležje narodnog stvaralaštva (umetnički i stari zanati i poslovi domaće radinosti).

Grafikon br. 30: *Da li u slobodnom vremenu stičete dodatna znanja i veštine iz sledećih oblasti (plaćeno ili neplaćeno)/Starost*

Priloženi grafikon br. 30 ilustruje dobijene nalaze o izrazitoj uslovljenosti kulturnih aktivnosti ispitanika (sticanje dodatnih znanja i veština iz različitih oblasti)

njihovim godinama/starosti. Udeo najmlađih ispitanika (15-24) i onih u ranim srednjim godinama (25-39) je najizraženiji u svim ponuđenim oblastima u poređenju sa drugim starosnim grupama – oni su najposvećeniji ovladavanju dodatnim znanjima, savlađivanju različitih veština, sposobnosti i umeća u ponuđenim oblastima u svom slobodnom vremenu. Najmanje je učešće najstarijih ispitanika (preko 55 godina starosti), među kojima je najviše penzionera (staračkih, invalidskih, zanatskih i poljoprivrednih), što izvesno umanjuje mogućnosti i potrebe za njihovom aktivnijom kulturnom participacijom.

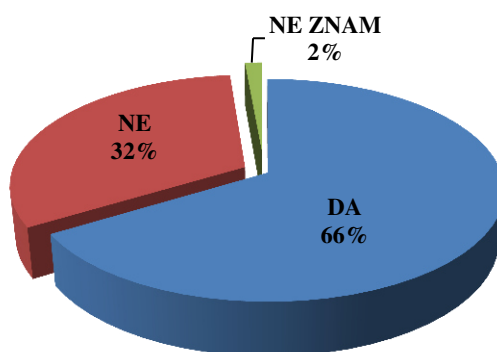
Pored starosti, obrazovanje i materijalni status ispitanika pokazali su se kao naj snažnije determinante kulturnih aktivnosti ispitanika u slobodnom vremenu (*videti tabelarni prikaz br. 10P u Prilogu*). Sa povećanjem stepena obrazovanja i poboljšanjem materijalnog statusa ispitanika povećavalo se i njihovo angažovanje na učenju stranih jezika, sticanju znanja i veština u muzičkoj i/ili nekoj drugoj umetnosti, računarstvu i ovladavanju tehničkim (zanatskim) sposobnostima, i obrnuto. To implicira zaključak da čak i u uslovima postojanja želje ili interesovanja, novac igra važnu ulogu u ograničavanju pristupa velikog broja ispitanika dodatnom usavršavanju u slobodnom vremenu, naročito u onim oblastima koja zahtevaju plaćanje usluga podučavanja (privatne škole stranih jezika, obuke za rad na računaru, privatni časovi muzike ili drugih vidova umetnosti, članstvo u sportskim klubovima i sl.) .

Sve navedeno daje osnova za zaključivanje o visokom stepenu pasivizacije slobodnog vremena većine ispitanika, oličene u preovlađujućem gledanju televizije (kao univerzalne i najpraktikovanije kulturne aktivnosti), spavanju/odmaranju, korišćenju kompjutera, čime se potvrđuje dominacija medijske i virtuelne kulture savremenog doba i pasivizacija stvaralačkog i kritičkog potencijala pojedinaca. U manjem stepenu može se govoriti o aktivnim i strukturisanim aktivnostima u slobodnom vremenu pojedinih ispitanika (poput umetničkog angažovanja, sporta, putovanja, bavljenja nekim hobijem i sl.). Najučestalije korišćenje slobodnog vremena odnosi se na zabavu, razonodu i druženje (sa prijateljima, susedima, rođacima), a mnogo manje na kreativne, stvaralačke, umetničke i intelektualne aktivnosti. Preovlađujuće aktivnosti i stilovi života u slobodnom vremenu ispitanika ne daju mnogo osnova za zaključak o razvijenosti njihovih kulturnih navika i o uključenosti u kulturni život zajednice, koji predstavljaju značajne emancipatorske agense.

8. Kulturne navike i upotreba Interneta

Pojam *kultura sajber prostora* oslikava moderne tendencije društvenog razvoja, koje se poslednjih decenija sve snažnije i brže manifestuju u svakodnevnom životu pojedinaca, društava i kultura. Savremeno doba informatičke kulture i tehnološki razvoj stvaraju nove pravce društvenih kretanja i nove mogućnosti za kulturnu participaciju ljudi. Svetski sistem računarskih mreža (Internet) postao je osnovna potreba čoveka u sporazumevanju i orijentaciji u socijalnom i kulturnom životu, pružajući gotovo neograničene informativne, saznavne i razvojne pogodnosti. Internet je približio kulturu (kulturne sadržaje, aktere, proizvode i informacije) pripadnicima različitih socijalnih grupa, uslovljavajući svojevrsnu hiperkulturaciju savremenog sveta. Otuda naša istraživačka namera da utvrdimo stepen korišćenja Interneta i kulturne navike ispitanika u kompjuterski posredovanoj kulturnoj participaciji.

Grafikon br. 31: *Da li u svom domaćinstvu posedujete Internet priključak?*

Koliko je Internet postao legitimacija savremene kulture i svakodnevnog života velikog broja ljudi svedoče i podaci našeg istraživanja koji ukazuju na to da 66% ispitanika u svom domaćinstvu poseduje Internet priključak. Skoro trećina ispitanika (32%) nema pristup Internetu u svom domu, dok 2% ne poseduje informaciju o tome. Posmatrano po mestu stanovanja, odnosno tipu naselja, vidljivo je da je Internet

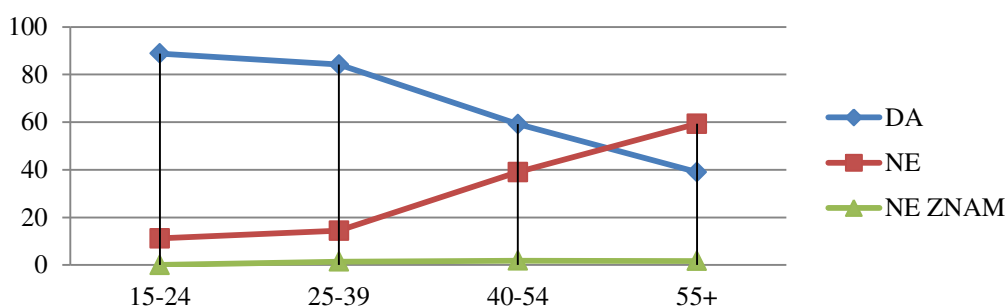
prisutniji u gradskim domaćinstvima (71%), negoli u prigradskim (57,1%) i seoskim (44,3%), što uglavnom odgovara republičkom proseku.⁹⁶

Tabela br. 28: *Da li u svom domaćinstvu posedujete Internet priključak?/Mesto stanovanja*

Posedovanje Interneta u domaćinstvu /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Da	284	71	198	50,7	116	57,1	82	44,3
Ne	114	28,5	181	47	81	39,9	100	54,1
Ne znam	2	0,5	9	2,3	6	3	3	1,6
UKUPNO:	400	100	388	100	203	100	185	100

($\chi^2=83,19$; $df=2$; $p=0.000<0,01$; $C=0,310$)

Grafikon 32: *Da li u svom domaćinstvu posedujete Internet priključak?/Starost*

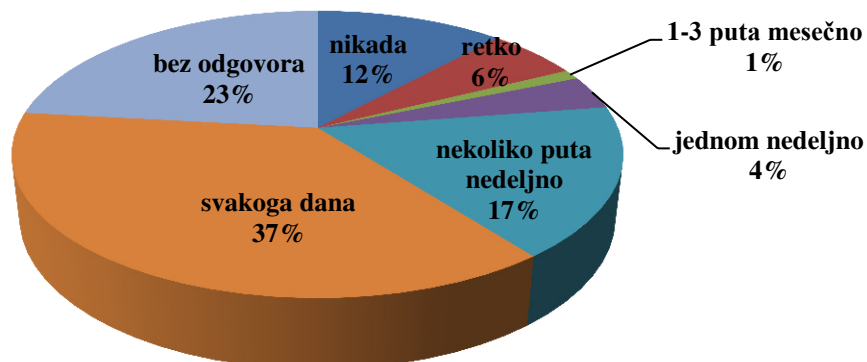

Iako je Internet otvoren i globalno dostupan medij, istraživanje je pokazalo da starost, obrazovanje, materijalni status i zanimanje značajno ograničavaju mogućnosti i potrebe za učešćem u globalnoj mreži. Pol ispitanika nije značajno uticao na posedovanje Interneta, dok je u pogledu starosti ($C=0,372$) uticajnost obrnuto proporcionalna (grafikon br. 32). Sa povećavanjem godina starosti ispitanika smanjivalo se posedovanje Interneta u domaćinstvu. Najmlađi ispitanici najviše imaju potrebu za posedovanjem Interneta, dok straiji ispitanici preko 55 godina najmanje, što svedoči o mladima kao nosiocima inovativnih potencijala u društvu. Obrazovanje ($C=0,373$) i materijalni status ispitanika ($C=0,350$) direktno proporcijalno utiču na posedovanje Internet priključka u domaćinstvu ispitanika: sa povećanjem nivoa obrazovanja i poboljšanjem materijalnog statusa ispitanika povećavalo se i posedovanje

⁹⁶ Podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da je u 2013. godini u Republici Srbiji, bez AP Kosovo i Metohija, 59,9% domaćinstava posedovalo računar (prema tipu naselja: urbano – 66,3%, ruralno – 50,9%). U istom periodu zabeleženo je da 55,8% domaćinstva poseduju Internet priključak (urbana naselja 63,8%, ruralna naselja 42,5%). Izvor: Statistički godišnjak Republike Srbije, Informacione tehnologije, 2014., RZS.

Interneta. Zanimanje ispitanika je, takođe, markirano kao statistički značajan korelat ($C=0,463$). Poljoprivrednici (23,9%) najmanje poseduju Internet u svom domaćinstvu, kao i izdržavana lica (34%), dok najviše učenici/studenti (92,7%), rukovodioci (90%) i stručnjaci/inženjeri (90,2%).

Grafikon br. 33: *Koliko često koristite Internet van radnog mesta i vremena?*

Veliki broj ispitanika ($n=186$, 23,3%) nije odgovorio na pitanje koliko često koristi Internet van radnog mesta i vremena. Prikupljeni podaci, ipak, ukazuju da je upotreba Interneta u privatne svrhe svakodnevna aktivnost nešto više od trećine izjašnjenih ispitanika (37,3%), dok je skoro za svakog petog ispitanika to aktivnost koju praktikuje nekoliko puta nedeljno. U ukupnom uzorku 12% ispitanika nikada ne koristi, a 5,8% retko koristi Internet nezavisno od svojih poslovnih obaveza i aktivnosti. Jedanput nedeljno Internet u privatne svrhe koristi 3,8% ispitanika, dok je najmanji procenat onih koji to čine 1-3 puta mesečno (1,1%).

Gradski ispitanici značajno prednjače u korišćenju Interneta u privatne svrhe u odnosu na ispitanike ostalih naselja (tabela br. 29). Imajući u vidu infrastrukturne mogućnosti u korist gradskog stanovništva, nalazi potvrđuju rezidencijalnu i širu društvenu razliku u pristupu ovom savremenom mediju i njegovoj učestalosti korišćenja. Najveći procenat gradskih ispitanika (60,8%) Internet uglavnom koristi svakoga dana, dok svaki deseti ispitanik iz grada (11%) nikada ne koristi Internet van radnog mesta i vremena. Četvrtina seoskih ispitanika (24,3%) nikada ne koristi Internet van svojih profesionalnih aktivnosti, dok ostali to najčešće čine nekoliko puta nedeljno (30,4%) i/ili svakoga dana (27%). Svaki peti prigradski ispitanik nikada ne koristi Internet van radnog mesta i vremena, svaki deseti retko to čini, dok je najviše onih u prigradskim naseljima koji Internet koriste svakoga dana (31,3%) ili nekoliko puta nedeljno (27,1%).

Tabela br. 29: *Koliko često koristite Internet van radnog mesta i vremena?/Mesto stanovanja*

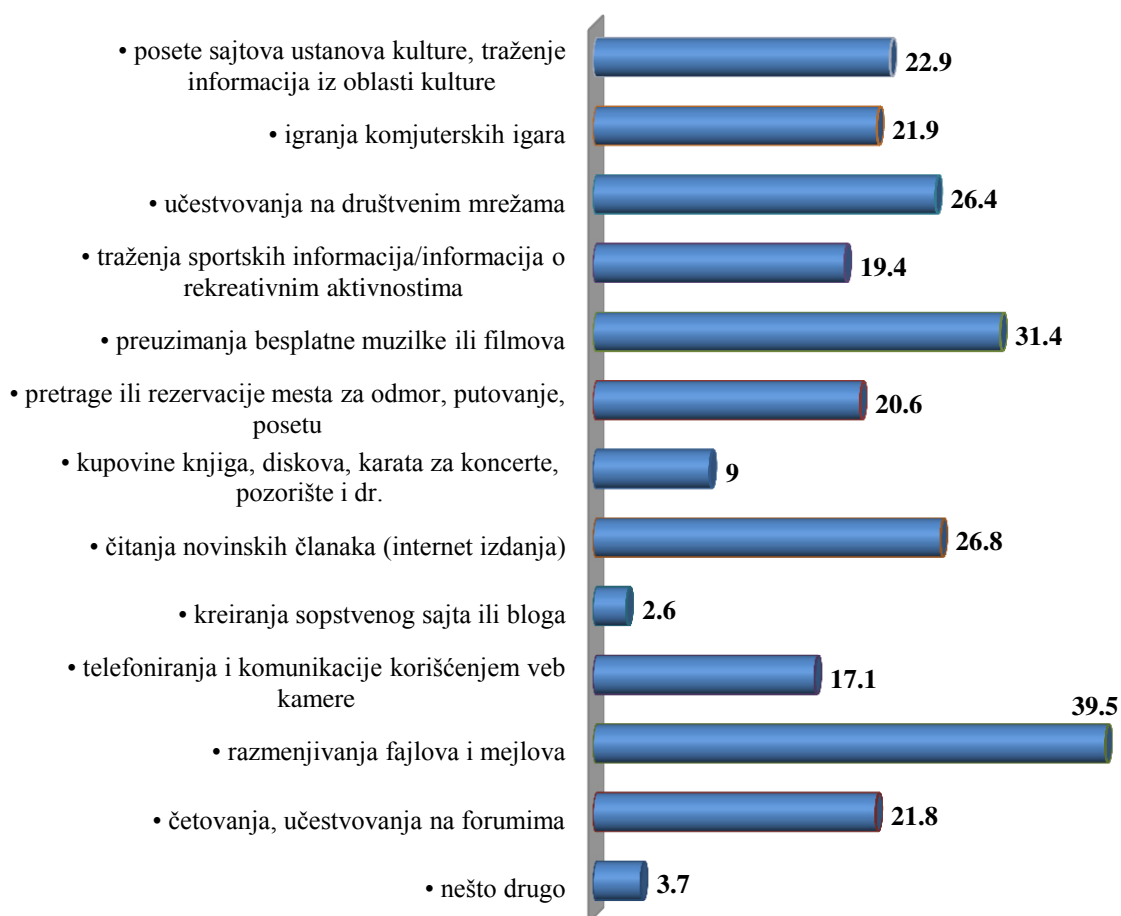
Korišćenje Interneta van radnog mesta i vremena /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
svakoga dana	222	60,8	76	29,2	45	31,3	31	27
nekoliko puta nedeljno	62	17	74	28,8	39	27,1	35	30,4
jedanput nedeljno	13	3,6	17	6,7	9	6,3	8	7
1-3 puta mesečno	6	1,6	3	1,2	2	1,4	1	0,9
retko	21	5,8	25	9,5	16	11,1	9	7,8
nikada	40	11	55	21,5	27	18,8	28	24,3
ne znam	1	0,3	9	3,1	6	4,2	3	2,6
UKUPNO:	365	100	259	100	144	100	115	100

($\chi^2=60,62$; $df=10$; $p=0.000<0,01$; $C=0,300$)

Iako pol nije statistički značajno uticao na ovaj vid kulturne participacije ispitanika omogućen upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija, značaj ostalih socio-demografskih korelata je uočljiv. Svakoga dana Internet koriste naročito mlađi ispitanici (15-24) i oni u ranim srednjim godinama (25-39), koji žive u gradu, sa visokom, višom i srednjom školskom spremom (privatni preduzetnici, učenici/studenti i stručnjaci/inženjeri, rukovodioci), relativno dobrog materijalnog statusa. Nikada ne koriste Internet uglavnom najstariji ispitanici (55+) iz prigradskih i seoskih naselja, oni koji su bez škole ili sa najnižim stepenom obrazovanja (nepotpunom ili potpunom osnovnom školom), poljoprivrednici i izdržavana lica (penzioneri, domaćice, nezaposleni i dr.), veoma lošeg i nepodnošljivog materijalnog statusa (*videti tabelu br. 11P u Prilogu*).

Razvoj Interneta učinio je difuziju kulture „kapilarnom“ i omogućio zadovoljavanje raznovrsnih interesovanja i kulturnih potreba kroz različite medijske forme i sadržaje. Zato smo u istraživanju želeli da utvrdimo u koje svrhe ispitanici najčešće koriste Internet van svojih profesionalnih aktivnosti. Pri tome, nismo imali intenciju da se bavimo kvalitetom korišćenog Internet sadržaja, odnosno da analizujemo imaju li ispitanici senzibilisana estetska merila i kriterijume pri njegovom odabiranju, već smo isključivo bili usmereni ka utvrđivanju stepena kulturne participacije (aktivno/pasivno učestvovanje, neučestvovanje) posredovane upotrebom Interneta.

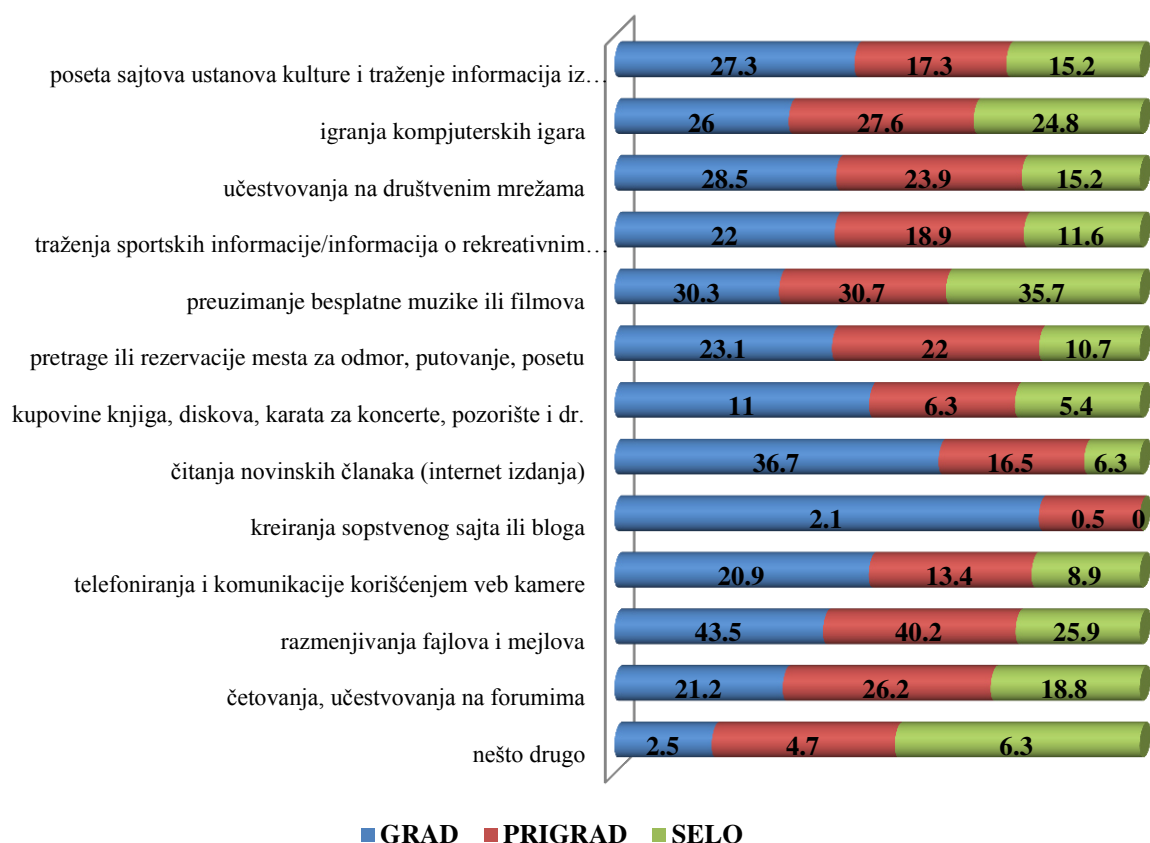
Grafikon br. 34: *Ako koristite Internet van vaših profesionalnih aktivnosti, najčešće to činite radi...*

Ostvarivanje komunikacije, odnosno razmenjivanje fajlova i mejlova sa rođacima, prijateljima, poznanicima ili nepoznatim osobama je najčešća aktivnost koju ispitanici praktikuju pri korišćenju Interneta u privatne svrhe (39,5%). Nakon toga sledi preuzimanje besplatne muzike i/ili filmova (31,4%), a zatim je gotovo podjednako zastupljeno čitanje novinskih članaka (Internet izdanja) – 26,8% i učestvovanje na društvenim mrežama (26,4%). Peta aktivnost po učestalosti jeste poseta sajtova ustanova kulture (bioskopa, pozorišta, biblioteka, muzeja i dr.) i traženje informacija o kulturnim proizvodima i/ili događajima – 22,9%, dok su igranje kompjuterskih igara (21,9%) i četovanje, učestvovanje na forumima (21,8%) identično zastupljene aktivnosti. U nešto manjoj meri ispitanici koriste Internet ne bi li izvršili pretragu i/ili rezervaciju mesta za odmor, putovanje, turističku posetu (20,6%), kao i iz želje da saznaju sportske informacije ili informacije o rekreativnim aktivnostima (19,4%) i da telefoniraju i ostvare komunikaciju korišćenjem veb kamere (17,1%). Istraživanje je

potvrdilo da se ispitanici retko odlučuju za kupovinu kulturnih proizvoda (knjiga, diskova, slika, karata za koncerte, pozorišne predstave i dr.) putem Interneta – 9%, što može biti posledica: nemanja potrebe za kulturnim proizvodima koji su u ponudi internet servisa; nemanja poverenja u takav način „virtuelne trgovine“; neposedovanja neophodnog novca; neposedovanja potrebnog znanja o mogućnostima i načinima ostvarivanja *on-line* kupovine. U okviru ponuđene opcije „nešto drugo“ 3,7% ispitanika navelo je uglavnom da Internet koristi radi traženja posla, traženja informacija u vezi sa zdravljem, oglašavanja nepokretnosti i nuđenja intelektualnih usluga. Najmanje praktikovana kulturna aktivnost u korišćenju Interneta u privatne svrhe je kreiranje sopstvenog sajta ili bloga (2,6%), što pokazuje da ogromna većina ispitanika nije ovladala stvaralačkim mogućnostima, poslovnim i promotivnim funkcijama Interneta. Pomenuti nalazi ne iznenađuju, budući da je za ovu aktivnost potrebno nešto više informatičkog znanja i umeća, poznavanje posebne „blogerske terminologije“, kao i želja za aktivnijim i kreativnijim korišćenjem Interneta putem kreiranja različitih multimedijalnih sadržaja i brojnih načina njihove promocije.

Grafikon br. 35: *Ako koristite Internet van vaših profesionalnih aktivnosti, najčešće to činite radi.../Mesto stanovanja*

Pogledamo li distribuciju odgovora o načinu korišćenja Interneta van poslovnih aktivnosti ispitanika u odnosu na mesto njihovog stanovanja (grafikon br. 35), moguće je uočiti da su gradski ispitanici daleko ispred ispitanika ostalih naselja u pogledu: kreiranja sopstvenog sajta ili bloga (nema učešća seoskih ispitanika u ovoj aktivnosti), čitanja novinskih članaka (internet izdanja), poseta sajtova ustanova kulture i traženja informacija o kulturnim sadržajima i događajima, kupovine kulturnih proizvoda, kao i komunikacije korišćenjem veb kamere. Kulturne aktivnosti u kojima je približna zastupljenost gradskih i prigradskih, a manja zastupljenost seoskih ispitanika jesu: učestvovanje na društvenim mrežama, pretraga ili rezervacija mesta za odmor, putovanje ili turističku posetu, kao i razmenjivanje fajlova i mejlova. Igranje kompjuterskih igara, preuzimanje besplatne muzike i filmova, četovanje i učestvovanje na forumima su gotovo podjednako zastupljene aktivnosti u sva tri poduzorka. U aktivnostima koje spadaju u kulturnu participaciju u užem smislu (posete sajtova ustanova kulture i traženje informacija o kulturnim sadržajima i događajima; kupovina knjiga, diskova, slika, karata za kulturne događaje; čitanje Internet izdanja novinskih članaka) osim značajnijeg učešća gradskog stanovništva, ustanovljena je i veća zastupljenost mlađih starosnih grupa (15-24 i 25-39 godina), ispitanika sa srednjim, a naročito sa višim i visokim obrazovanjem, relativno dobrog materijalnog statusa.

Jasno je da su pristup Internetu, korišćenje njegovih usluga, primena digitalnih resursa i prihvatanje tehnoloških inovacija, kao oblici kulturne participacije, uočljivo društveno fundirani i kulturno strukturisani. Istraživački nalazi svedoče o još uvek postojećem tehnološkom jazu između urbanih i ruralnih naselja. Iako se broj korisnika Internet usluga iz različitih sredina iz dana u dan povećava, gradski stanovnici prednjače u pristupu globalnoj računarskoj mreži, kao i u njenom korišćenju za različite načine učestvovanja u kulturnom životu. Prigradska naselja, koja se nalaze u zoni jakog uticaja grada, postala su svojevrsni posrednici između grada i sela u prenošenju ne samo modernih načina i oblika elektronske komunikacije, već i kulturnih vrednosti i novina uopšte. Opravdano je pretpostaviti da će učestaliji društveni kontakti, prihvatanje tehnoloških novina i strukturalne promene koje sa sobom nosi savremeno, globalno, *umreženo društvo* (Manuel Kastels), doprineti suštinskom približavanju urbanih i ruralnih stilova života i većoj kulturnoj participaciji pripadnika različitih socijalnih struktura.

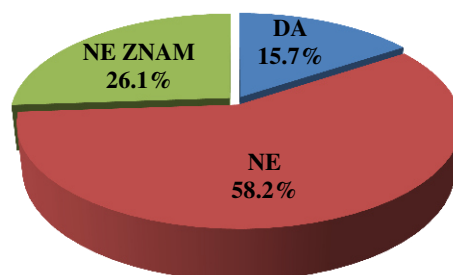
Uzimajući u obzir podatke istraživanja *Cultural access and participation* (Special Eurobarometer 399, 2013: 54-60), moguće je zaključiti da nema velikih razlika u procentualnoj zastupljenosti onih koji nemaju pristup Internetu (ne koriste ga) između ispitanika Grada Niša (12%) i građana Evropske unije (14%). Međutim, uočljive su izvesne razlike u pogledu korišćenja Interneta. Čitanje novinskih članaka (*online* izdanja) je najzastupljeniji način korišćenja Interneta u kulturne svrhe kod evropskih građana (53%), dok je dva puta manje zastupljena aktivnost kod ispitanika Grada Niša (26,8%). Takođe, Evropljani (44%) dva puta češće od naših ispitanika (22,9%) koriste Internet za traženje informacija o kulturnim proizvodima i događajima, a čak tri puta češće (27%) se odlučuju za kupovinu knjiga, diskova, karata za kulturne događaje putem Interneta u poređenju sa našim ispitanicima (9%). Iako je kreiranje sopstvenog sajta i/ili bloga sa kulturnim sadržajima najređe praktikovana Internet aktivnost u oba posmatrana istraživanja, uočljivo je da Evropljani skoro tri puta češće učestvuju u ovoj kulturnoj aktivnosti (7%) od ispitanika Grada Niša (2,6%). U oba slučaja, ispitanici koji imaju „veoma visok“ ili „visok“ Indeks kulturnih praksi, takođe se pojavljuju kao češći korisnici Interneta za skoro sve ispitivane aktivnosti od onih sa „srednjim“ ili „niskim“ Indeksom.

Bez obzira na podcrtane razlike u korišćenju Interneta, oba istraživanja su potvrdila da je Internet savremeni medij koji značajno menja način na koji i „potrošači“ i „kreatori“ kulturnih aktivnosti pristupaju kulturnim sadržajima. Ništa manje, raste važnost uticaja Interneta u omogućavanju kulturne participacije svih kategorija stanovništva, pri čemu je primećeno da demografske i socio-ekonomske razlike determinišu i razlike u učestalosti i načinu korišćenja Internet sadržaja.

9. Najznačajnije prepreke ostarivanju kulturne participacije

Ostvarivanje jednakog prava svih ljudi na kulturu jedno je od osnovnih ljudskih prava u (post)modernom društvu. Uprkos normativnom okviru, nepovoljne socijalne i ekonomske pozicije doprinose ograničenoj kulturnoj participaciji ili čak isključenosti iz kulturnog života određenih pojedinaca i grupa, kao i njihovoj društvenoj isključenosti na osnovu kulture. Baveći se analizom najznačajnijih prepreka za češću kulturnu participaciju naših ispitanika, najpre smo želeli da saznamo kako percipiraju dostupnost kulture u našem društvu.

Grafikon br. 36: *Da li je, po Vašem mišljenju, kultura u našem društvu dostupna svakome, odnosno da li svi imaju podjednake mogućnosti da učestvuju u kulturnom životu?*

Više od polovine ispitanika (58,2%) smatra da kultura u našem društvu nije dostupna svakome, odnosno da nemaju svi podjednake mogućnosti da učestvuju u kulturnom životu. Skoro svaki šesti ispitanik ne percipira kulturne nejednakosti u našem društvu, dok se skoro četvrtina ispitanika ogradila od procene, izjašnjavajući se za opciju „ne znam“. Zamoljeni da obrazlože svoj negativan odgovor (ukoliko su tu opciju odabrali u izjašnjavanju), ispitanici su kao glavne razloge ograničavanja pristupa kulturi i smanjenih mogućnosti za kulturnu participaciju naveli sledeće: a) Nepovoljnu socio-ekonomsku poziciju pojedinaca: siromaštvo, materijalni (finansijski) problemi, loš životni standard; b) Nedostatak (formalnog i neformalnog) obrazovanja: pripadnost

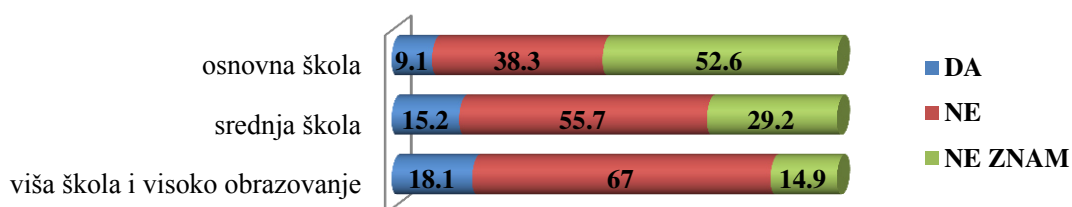
obrazovnim grupama sa nižom školskom spremom inicira nedostatak kulturnih interesovanja (nerazvijene kulturne potrebe); c) Nejednakost rezidencijalnih uslova za ostvarivanje kulturne participacije: kulturni sadržaji i institucije su dostupniji stanovnicima gradova (naročito Beograda), kulturna ponuda u selima i prigradskim naseljima je oskudnija, a je kvalitet ponuđenih kulturnih sadržaja loš.

Tabela br. 30: *Da li je, po Vašem mišljenju, kultura u našem društvu dostupna svakome, odnosno da li svi imaju podjednake mogućnosti da učestvuju u kulturnom životu?/Mesto stanovanja*

Dostupnost kulture /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Da	74	18,5	50	12,7	30	14,7	20	10,8
Ne	258	64,3	202	52,1	99	48,5	103	55,7
Ne znam	69	17,2	137	35,2	75	36,8	62	33,5
UKUPNO:	401	100	389	100	204	100	185	100

($\chi^2=2,36$; $df=2$; $p=0.308>0,05$; $C=0,063$)

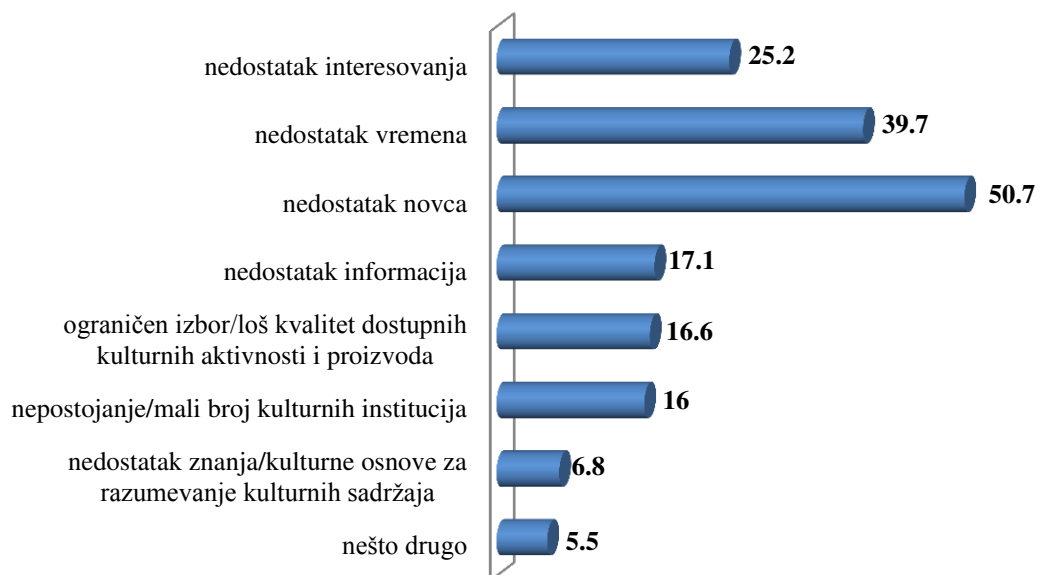
Grafikon br. 37: *Da li je, po Vašem mišljenju, kultura u našem društvu dostupna svakome, odnosno da li svi imaju podjednake mogućnosti da učestvuju u kulturnom životu?/Stepen obrazovanja*

Hi-kvadrat test nije ukazao na statistički značajnu povezanost mesta stanovanja ispitanika i percipiranja dostupnosti kulture. Ipak, na osnovu distribucije frekvencija moguće je primetiti da je procena nedostupnosti kulture pojedinim članovima našeg društva češća kod gradskih (64,3%) nego kod ispitanika ostalih naselja (52,1%). Pokazalo se da žene češće percipiraju nedostupnost kulture u našem društvu od muškaraca. Više od polovine anketiranih poljoprivrednika (56,3%) nije znalo da proceni različite socijalne šanse za pristup kulturi, dok je približno svaki treći poljoprivrednik izneo stav o nepostojanju podjednakih mogućnosti svih ljudi da učestvuju u kulturnom životu. Ovakav stav je preovlađujući kod svih ostalih grupa zanimanja (radnici – 58,7%, službenici i tehničari – 56,1%, privatni preduzetnici i vlasnici – 57,9%, stručnjaci i inženjeri – 73,9%, rukovodioci – 65%, učenici i studenti

– 64,4%, izdržavana lica – 55,8%). Sa pogoršanjem materijalnog statusa ispitanika percepcija ograničenog pristupa kulturi u društvu je bila češće izražavana – ispitanici nepodnošljivog i veoma lošeg materijalnog statusa su češće od ostalih izražavali svoj stav o nejednakom pristupu svih članova društva kulturi. Takva percepcija je, po svemu sudeći, determinisana socijalnom pozicijom i ličnim iskustvom ovih ispitanika, odnosno činjenicom da im odgovarajući ekonomski, socijalni i kulturni kapital koji (ne) poseduju značajno otežava učešće u kulturnom životu (što je potvrđeno odgovorima na pitanje o praktikovanju besplatnih kulturnih aktivnosti).

Grafikon br. 38: *Ponekad ljudi imaju izvesne teškoće kada je reč o učestvovanju u kulturnim aktivnostima. Ukoliko ih imate, koje su od sledećih glavne prepreke za Vas?*

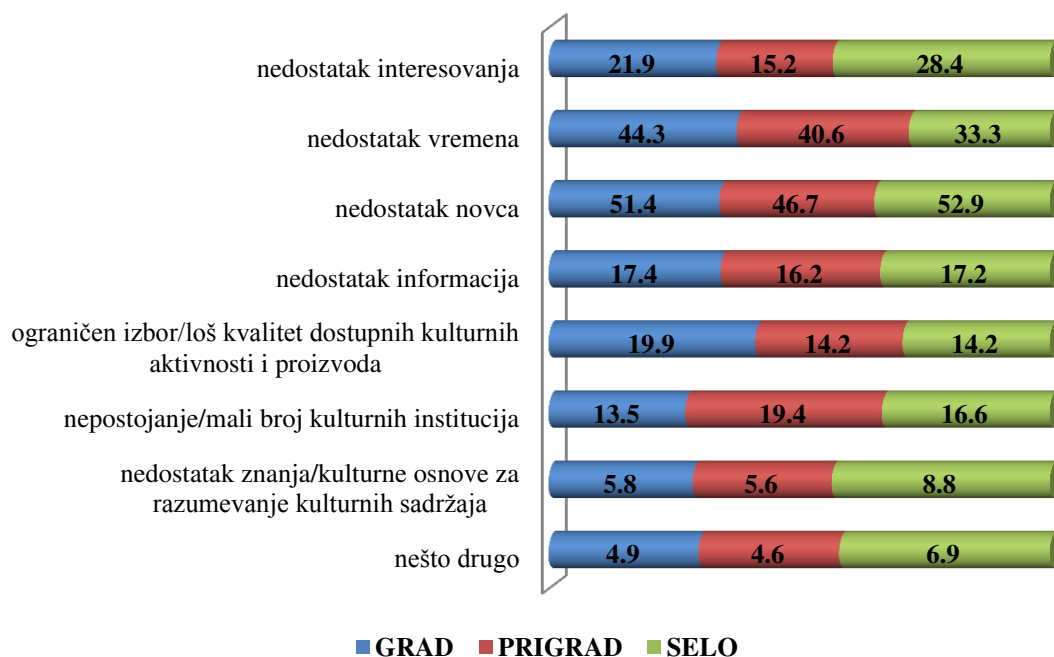

Potvrđeno je naše očekivanje da će materijalni položaj ispitanika biti jedan od najznačajnijih korelata učešća u kulturnom životu, budući da je za više od polovinu ispitanika (50,7%) nedostatak novca glavna prepreka za češću kulturnu participaciju.⁹⁷ Osim nedostatka novca, ispitanici su kao sledeću glavnu prepreku navodili nedostatak vremena (39,7%), što koincidira sa činjenicom da egzistencijalni problemi, traženje posla ili obavljanje više poslova odjednom ostavljaju malo vremena i mogućnosti za kulturne aktivnosti i prakse ljudi. Iznenađuje podatak da je veliki procenat ispitanika

⁹⁷ Ove podatke treba dovesti u vezu sa činjenicom da je na osnovu različitih indikatora utvrđeno da je 2002. godine svaki deseti građanin Srbije bio siromašan, dok je stopa siromaštva u 2013. godini iznosila 8,6%. Pri tome je siromaštvo dva puta više zastupljeno u ostalim (prigradskim i seoskim), nego u gradskim područjima (urbana naselja – 6,3%, ostala naselja – 12%). Izvor: Mijatović, B., *Siromaštvo u Srbiji 2011, 2012. i 2013. godine*. Tim za socijalno uključivanje i smanjivanje siromaštva, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2014.

(25,2%) nedostatak interesovanja naveo kao prepreku za češće praktikovanje kulturnih aktivnosti. Imajući u vidu da interesovanja imaju suštinsku ulogu u razvoju kulturnih potreba, kreativnog ponašanja, samoaktuelizacije, ovaj nalaz navodi na potrebu za promišljanjem načina na koji okviru kulturne politike treba podsticati razvoj novih kulturnih potreba i obogaćivati kulturne aspiracije ljudi. Sledeće prepreke su manje važne za učešće u većini kulturnih aktivnosti i gotovo su podjednako zastupljene po izjašnjavaњу ispitanika: nedostatak informacija o kulturnim dešavanjima (17,1%), ograničen izbor/loš kvalitet dostupnih kulturnih aktivnosti i proizvoda (16,6%) i nepostojanje/mali broj kulturnih institucija (16%). Ispitanici su najmanje kao prepreku za češće učestvovanje u kulturnim aktivnostima navodili nedostatak znanja ili kulturne osnove/zaleđa za razumevanje kulturnih sadržaja (6,8%). Oni koji su se opredelili za opciju „nešto drugo“ (5,5%) ukazali su na još neke otežavajuće uslove i faktore za veću uključenost u kulturni život: na fizičke prepreke/barijere koje osobama sa posebnim potrebama (kao što su invalidi, slepe ili slabovide, gluve ili gluvoneme osobe) otežavaju ili onemogućavaju pristup kulturnim sadržajima i događajima, zatim na starost (veliki broj godina), kao i na sadejstvo svih ponuđenih prepreka pomalo.

Grafikon br. 39: *Ponekad ljudi imaju izvesne teškoće kada je reč o učestvovanju u kulturnim aktivnostima. Ukoliko ih imate, koje su od sledećih glavne prepreke za Vas?/Mesto stanovanja*

Uzmemo li u obzir mesto stanovanja ispitanika, možemo konstatovati da su sve ponuđene prepreke za češću kulturnu participaciju rezidencijalno gotovo univerzalno prisutne (grafikon br. 39). To se naročito odnosi na nedostatak novca, koji su ispitanici iz sva tri poduzorka (naročito grada i sela) gotovo podjednako „okrivili“ za otežan pristup kulturnim aktivnostima. Nedostatak interesovanja za učešće u kulturnim aktivnostima, kao i nedostatak znanja/kulturne osnove za razumevanje kulturnih sadržaja pojavljuju se kao prepreke, naročito kod ispitanika sa niskim indeksom kulturne participacije, više kod seoskih, nego kod prigradskih i gradskih ispitanika. Ovo, svakako, treba dovesti u vezu sa osnovnim socijalnim i kulturnim činiocima koji obeležavaju razvoj seoskih područja (smanjen pristup obrazovnim institucijama, nizak stepen školske spreme seoskog stanovništva, nepripadanje privilegovanim/elinim društvenim grupama i slojevima, nedostatak organizovanog kulturnog života u kojem bi kultivisanje bilo moguće i poželjno za veći broj pripadnika seoske populacije i dr.). Gradski ispitanici su češće od ostalih navodili da im je nedostatak vremena značajna prepreka za praktikovanje kulturnih aktivnosti i nešto više od ostalih ukazivali na ograničen izbor ili loš kvalitet dostupnih kulturnih aktivnosti i proizvoda u mestu svog stanovanja. Prigradskim ispitanicima, više od ostalih, nepostojanje ili mali broj kulturnih institucija otežava pristup kulturi i čini prepreku za učestvovanje u kulturnim aktivnostima.

Tabela br. 31: *Nedostatak novca kao prepreka za učestvovanje u kulturnim aktivnostima/Zanimanje*

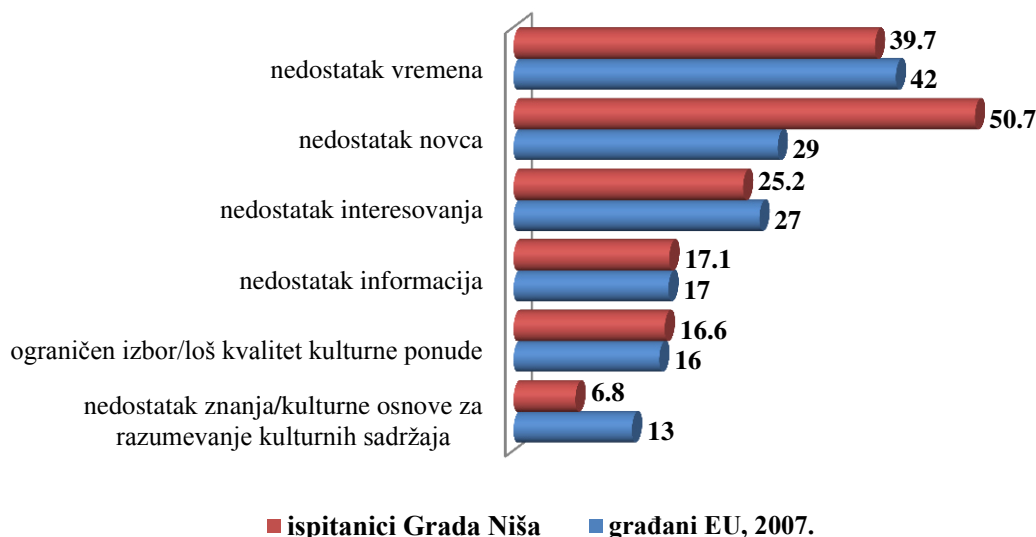
Nedostatak novca/Zanimanje	DA		NE		UKUPNO	
	broj	%	broj	%	broj	%
poljoprivrednik/ca	35	49,3	36	50,7	71	100
radnik/ca	87	56,5	67	43,5	154	100
službenik/ca ili tehničar/ka	58	50,4	57	49,6	115	100
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	8	21,1	30	78,9	38	100
stručnjak/inženjer	48	52,7	43	47,3	91	100
rukovodilac	3	15	17	85	20	100
učenik/student	74	50	74	50	148	100
izdržavano lice (nezaposlen/a, penzioner/ka, domaćica)	83	57,6	61	42,4	144	100
UKUPNO:	369	50,7	385	49,3	781	100

($\chi^2=28,64; df=7; p=0.000<0,01; C=0,188$)

Uprkos tome što je nedostatak novca univerzalan problem u kulturnoj participaciji ispitanika, razlika u finansijskoj moći u oblasti kulture (pristupu kulturi i učestvovanja u kulturnim aktivnostima) između ispitanika različitih zanimanja je uočljiva (tabela br. 31). Razumljivo je što su novac kao prepreku najčešće pominjali pripadnici nižih društvenih slojeva, sa relativno lošim i nepodnošljivim materijalnim statusom (poljoprivrednici, radnici, izdržavana lica). Finansijske prepreke za učešće u kulturnim aktivnostima najizraženije su kod ispitanika između 40. i 54. godine života, dok su ređe prisutne kod ispitanika između 15. i 24. godine. Razloge prepoznamo i u tome što mlađi ispitanici imaju više mogućnosti da učestvuju u raznolikim alternativnim i volonterskim kulturnim aktivnostima i praksama, podstičući sopstvenu mobilnost i aktivno građansko učešće, dajući svoj doprinos lokalnoj zajednici, jačajući sopstveni, kao i socijalni i kulturni kapital čitave zemlje (volontersko učestvovanje u organizaciji različitih kulturnih manifestacija poput Nišville jazz festivala, Međunarodnih horskih svečanosti, različitih umetničkih i naučnih volonterskih kampova, u dobrovoljnom radu sa decom i odraslima sa specifičnim potrebama i dr.).

S druge strane, ispitanici iz višeg sloja (privatni preduzetnici, rukovodioci) i srednjeg višeg sloja (stručnjaci, inženjeri) najčešće su kao prepreku navodili ograničen izbor ili loš kvalitet kulturnih aktivnosti i proizvoda u mestu svog stanovanja. Ovi nalazi mogu biti pokazatelj boljeg poznavanja kulturne ponude i raznovrsnijih kulturnih potreba, kritičkog kulturnog angažmana, pa, u izvesnoj meri, i senzibilisanih estetskih merila i kriterijuma ovih ispitanika.

Grafikon br. 40: *Najznačajnije prepreke za češću kulturnu participaciju (%)*

Kao što grafikon br. 40 ilustruje, u istraživanju Evrobarometra iz 2007. godine o kulturnim vrednostima (Special Eurobarometer 278, 2007: 31) ispitanici su kao najznačajnije prepreke za kulturnu participaciju (pristup kulturi) istakli nedostatak vremena (42%), zatim nedostatak novca (29%) i nezainteresovanost (27%). Takođe, istraživanje koje je sprovedeno u Evropskoj uniji šest godina kasnije (Special Eurobarometer 399, 2013: 21) potvrdilo je da su nezainteresovanost, nedostatak vremena i novca (preveliki troškovi) glavne prepreke za učešće Evropljana u kulturnim aktivnostima.

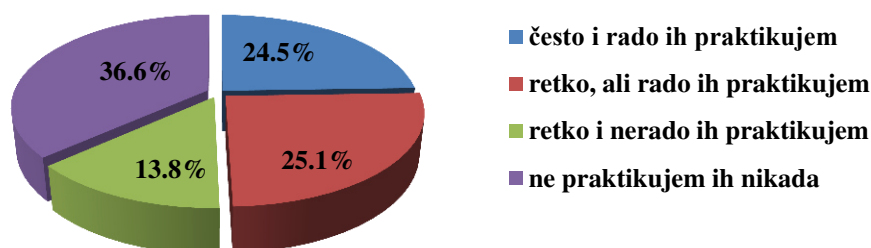
Iako je nedostatak novca jedna od tri najznačajnije prepreke za kulturnu participaciju, uočljivo je da u oba pomenuta istraživanja (iz 2007. i 2013. godine) anketirani Evropljani ne izdvajaju velike finansijske izdatke, velike troškove kao glavni razlog neučešća u kulturnim aktivnostima. Kod ispitanika Grada Niša nedostatak novca je upravo najvažnija prepreka pristupa kulturi, koju je izdvojio čak svaki drugi anketirani ispitanik. Sociološkom analizom aktuelnog postsocijalističkog društva Srbije zapaža se da politička i ekonomska tranzicija nije donela samo socioekonomsku promenu, već je usloвила značajnu promenu u funkcionisanju kulturnog života u svakodnevlju. Naše istraživanje je pokazalo da se kulturne nejednakosti jasno percipiraju u našem društvu i da se nedostatak novca, ali i vremena i interesovanja navode kao glavne prepreke za učešće u različitim kulturnim aktivnostima. U periodu tranzicije i modernizacije našeg društva aktuelizuje se misao da svakodnevna realnost umanjuje mogućnosti i sprečava čoveka, materijalno i duhovno osiromašenog, premorenog, užurbanog, pretrpanog poslovima, da aktivnije učestvuje u kulturnom životu, da se usavršava onoliko koliko bi to mogao i želeo, da pokrene sve intelektualne, stvaralačke, kreativne i kritičke potencijale kojima raspolaže i koji mogu biti značajan doprinos opštedruštvenom razvoju.

10. Besplatne kulturne aktivnosti i kulturne posete van mesta stanovanja

Istraživački rezultati su pokazali da je nedostatak novca jedna od najznačajnijih prepreka za učešće u kulturnom životu, što veliki broj ispitanika smešta na margine kulturnih i društvenih dešavanja. Činjenica je, međutim, da je ovu objektivnu prepreku u zadovoljavanju kulturnih potreba, pod pretpostavkom da su one zaista razvijene, moguće u izvesnom smilu prevladati ili makar umanjiti. Upotrebom Interneta omogućen je danas slobodan pristup brojnim kulturnim sadržajima i informacijama iz različitih tematskih oblasti (Portal za kulturu jugoistočne Evrope, Online knjižare i galerije, Klub ljubitelja pozorišta, Web magazin za popularnu kulturu, Elektronske multimedijalne čitaonice dostupne preko sajtova različitih biblioteka i medijskih kuća i dr.). Osim toga, savremena tendencija u kulturnom razvoju gradova i lokalnih sredina jeste nastojanje da se institucionalno i vaninstitucionalno omogući što većem broju ljudi slobodan pristup kulturnim aktivnostima, umetničkim predstavama i izložbama, uličnim performansima, besplatnim javnim manifestacijama, priredbama, proslavama i sl. Sve veća dostupnost besplatnih kulturnih aktivnosti i slobodna ponuda najrazličitijih kulturnih sadržaja predstavljaju nove oblike približavanja kulture građanima, unapređivanja njihove kulturne participacije, komunikacijske prakse, kulturne i umetničke recepcije i vrednovanja stvaralaštva.

Grafikon br. 41: *Koliko često i rado praktikujete besplatne kulturne aktivnosti u svakodnevnom životu?*

Podaci predstavljeni grafikonom br. 41 pokazuju da polovina ispitanika rado praktikuje besplatne kulturne aktivnosti u svom svakodnevnom životu. Oni kojima nedostatak novca predstavlja najveću, a nedostatak vremena najmanju prepreku za češću kulturnu participaciju, često i rado praktikuju besplatne kulturne aktivnosti u svom svakodnevnom životu (24,5%). Među ispitanicima koji retko, ali ipak rado posećuju besplatne kulturne aktivnosti (25,1%) najviše je onih kojima nedostatak vremena i novca često uskraćuju pristup kulturi. Skoro svaki sedmi ispitanik (13,8%) retko i nerado prati besplatne kulturne aktivnosti u svakodnevici, što odgovara izraženom nedostatku interesovanja za kulturu ovih ispitanika. Čak trećina svih ispitanika (36,6%) u potpunosti je isključena iz besplatnih kulturnih aktivnosti, uglavnom usled nedostatka vremena i interesovanja. Interesantno je, takođe, da među ispitanicima koji nikada ne praktikuju besplatne kulturne aktivnosti ima i onih kojima ne manjka interesovanje za kulturu (po tom kriterijumu su gotovo izjednačeni sa ispitanicima koji često i rado praktikuju besplatne kulturne aktivnosti) i kojima novac predstavlja najmanju prepreku za češću kulturnu participaciju od svih ostalih. Imajući u vidu da 33,1% ispitanika koji nikada ne praktikuju besplatne kulturne aktivnosti imaju najviši stepen obrazovanja (tabela br. 32), opravdano je pretpostaviti da oni za zadovoljavanje svojih kulturnih potreba biraju ekonomski zahtevnije i estetski sofisticiranije kulturne aktivnosti, sadržaje i manifestacije. Upravo one koje zahtevaju kultivisaniji ukus i koje imaju izvesnu elitističku konotaciju, budući da su svojevrsni socio-kulturni opozit onome što je besplatno i dostupno velikom broju ljudi, odnosno masi.

Istraživanje je pokazalo značajnost uticaja izvesnih socioekonomskih i demografskih činilaca na praktikovanje besplatnih kulturnih aktivnosti (tabela br. 32). Pokazalo se da gradski ispitanici češće i rađe u svakodnevnom životu koriste prilike za slobodnim pristupom kulturi od ispitanika ostalih naselja (grad – 28,3%; prigrad – 14,8%, selo – 25,7%). Uticaj mesta stanovanja je naročito uočljiv u distribuciji frekvencija koja se odnosila na retko, ali rado praktikovanje besplatnih kulturnih aktivnosti (grad – 31,8%, prigrad – 17,9%, selo – 15,4%) i na njihovo apsolutno neproaktikovanje u svakodnevici (grad – 28,8%, ostala naselja – 45,6%). Oni koji često i rado praktikuju besplatne kulturne aktivnosti u svakodnevnom životu su mlađi gradski ispitanici i oni u ranim srednjim godinama, visokog, višeg i srednjeg obrazovanja, najviše stručnjaci/inženjeri i učenici/studenti. Nikada ih ne praktikuju uglavnom

ispitanici ostalih naselja (najviše iz prigrada), najstariji ispitanici koji imaju 55 i više godina, najniži stepen obrazovanja (nepotpunu ili potpunu osnovnu školu), koji su izdržavana lica i poljoprivrednici.

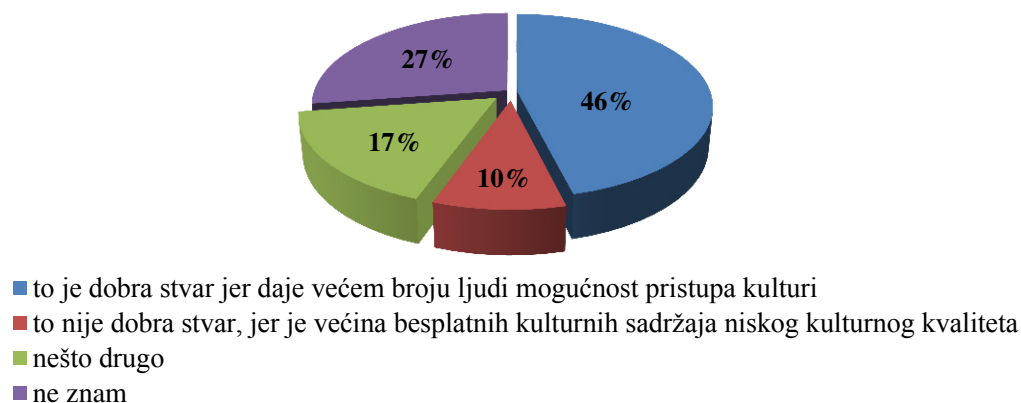
Tabela br. 32: *Praktikovanje besplatnih kulturnih aktivnosti u svakodnevnom životu u odnosu na statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

BESPLATNE KULTURNE AKTIVNOSTI	često i rado ih praktikujem %	retko, ali rado ih praktikujem %	retko i nerado ih praktikujem %	ne praktikujem ih %
MESTO STANOVANJA	$(\chi^2=48,34; df=6; p=0.000<0,01; C=0,260)$			
grad	28,3	31,8	11,1	28,8
ostala naselja	20,3	16,7	17,4	45,6
prigrad	14,8	17,9	14,2	53,1
selo	25,7	15,4	20,6	38,2
STAROST	$(\chi^2=48,66; df=9; p=0.000<0,01; C=0,260)$			
15-24	33,3	34,1	11,1	21,4
25-39	29,3	27,2	15,7	27,7
40-54	18,9	23,9	15,3	41,9
55+	18,5	15,4	10,8	55,4
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=36,12; df=6; p=0.000<0,01; C=0,227)$			
bez škole ili osnovna škola	17,7	6,3	10,1	65,8
srednja škola	25,2	28,5	13,4	32,8
viša ili visoka škola	25,2	26,3	15,5	33,1
ZANIMANJE	$(\chi^2=73,99; df=21; p=0.000<0,01; C=0,316)$			
poljoprivrednik/ca	22	14	14	50
radnik/ca	24	25,6	11,6	38,8
službenik/ca ili tehničar/ka	17,3	30,8	15,4	36,5
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	8,8	26,5	23,5	41,2
stručnjak ili inženjer	35,2	27,3	11,4	26,1
rukovodilac	26,3	26,3	5,3	42,1
učenik ili student	32,9	35	11,9	20,3
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	16,3	7,1	17,3	59,2
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=52,54; df=12; p=0.000<0,01; C=0,270)$			
veoma dobar	18,9	11,1	15,6	54,4
relativno dobar	25,7	35,1	13,1	26,1
relativno loš	25,9	25,9	14,6	33,5
veoma loš	24,5	16,4	9,1	50
nepodnošljiv	23,3	11,6	23,3	41,9

Način na koji ispitanici procenjuju mogućnost šireg i slobodnije pristupa kulturi posredstvom besplatnih kulturnih aktivnosti velikim delom je u vezi sa procenom ličnog značaja kulture u svakodnevnom životu ispitanika i njihovim socioekonomskim i

demografskim karakteristikama. Skoro polovina ukupnog broja ispitanika (46%) pozitivno vrednuje besplatne kulturne aktivnosti, smatrajući da se njima omogućava većem broju ljudi pristup kulturi (grafikon br. 42) Potvrđena su očekivanja da će među ispitanicima koji shvataju značaj obuhvatnijeg pristupa kulturnim sadržajima i besplatnim aktivnostima biti najviše onih koji su se izjasnili da je za njih lično kultura veoma važna (39,2%) ili prilično važna (37,9%), a najmanje onih kojima kultura u životu uopšte nije važna (5,9%). Svaki deseti ispitanik se, ipak, ne slaže sa tim da su besplatne kulturne aktivnosti i sadržaji dobra stvar, upućujući kritike na račun njihovog pretežno niskog kvaliteta. Iznenaduje prilično visok stepen ispitanika (27%) koji nisu znali da procene društveni značaj besplatnih kulturnih aktivnosti. Među njima se izdvajaju najstariji ispitanici (55 i više godina), oni sa najnižim stepenom obrazovanja i poljoprivrednici (polovina poljoprivrednika – 49,1% – opredelila se za odgovor „ne znam”), što se može videti u tabeli br. 32. Činjenica da su to ljudi koji najređe ili nikada ne praktikuju besplatne kulturne aktivnosti u svom svakodnevnom životu, pomenute nalaze čini razumljivijim.

Grafikon: br. 42: **Koja od sledećih izjava u vezi sa besplatnim kulturnim aktivnostima najviše odgovara Vašem mišljenju?**

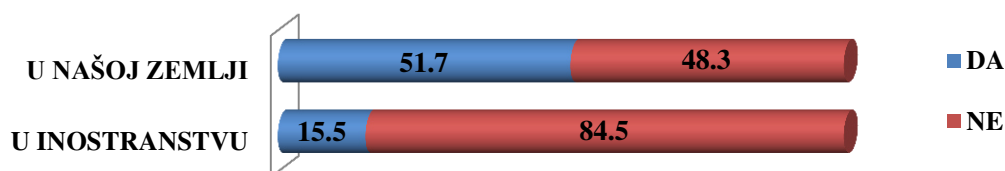
Ispitanici koji su se opredelili za opciju „nešto drugo“ (17%) zamoljeni su da napišu svoj stav, ali je veliki broj njih izostavio pisano objašnjenje. Drugačiji stavovi od ponuđenih odnosili su se uglavnom na nezainteresovanost ispitanika za besplatne kulturne aktivnosti ili na kritiku otežanog pristupa i praktikovanja ovih aktivnosti kod seoskih i prigradskih ispitanika. To je uslovalo i značajniju pozitivnu procenu besplatnih kulturnih aktivnosti kod gradskih (57,6%), u odnosu na ispitanike iz ostalih naselja (32,5%), kao i kod najmlađih ispitanika (15-24. godine), onih sa višim i visokim

obrazovanjem, stručnjacima i inženjerima, relativno dobrog materijalnog statusa (*videti detaljnije tabelu br. 12P u Prilogu*).

Empirijski rezultati (Special Eurobarometer 278, 2007: 33) pokazuju da je svest o značaju besplatnih kulturnih aktivnosti mnogo prisutnija među Evropljanima (82%), koji su skoro dva puta češće od ispitanika Grada Niša skloniji da pozitivno procenjuje besplatan pristup kulturnim sadržajima i aktivnostima. S druge strane, podjednako je neslaganje evropskih (9%) i naših ispitanika (10%) sa izjavom da su besplatne kulturne aktivnosti i sadržaji dobra stvar, pre svega zbog njihovog pretežno niskog kvaliteta.

Jedna od osnovnih hipoteza ovog istraživanja odnosila se na rezidencijalnu uslovljenost kulturne participacije ispitanika. Pretpostavili smo da će višestruke (kvantitativne i kvalitativne) socioekonomske i kulturne razlike u gradskim, prigradskim i seoskim naseljima značajno doprineti različitim nivoima participativnosti i konzumacije kulturnih sadržaja ispitanika. Zato smo bili zainteresovani da ustanovimo nivo rezidencijalne kulturne mobilnosti ispitanika, odnosno da saznamo da li ispitanici iz različitih naselja posećuju kulturne događaje i/ili ustanove kulture izvan mesta svog stanovanja.

Grafikon br. 43: *Da li posećujete kulturne događaje i/ili ustanove kulture izvan mesta Vašeg stanovanja?*

Nešto više od polovine ispitanika (51,7%) odlazi iz mesta svog stanovanja kako bi posetili kulturne događaje i/ili ustanove kulture u našoj zemlji, dok to ređe čine odlazeći u inostranstvo – svega 15,5% ispitanika svoje kulturne potrebe zadovoljava u nekoj drugoj zemlji.

Poseta kulturnih događaja i/ili ustanova kulture *u našoj zemlji* je gotovo izjednačena između gradskih i ispitanika ostalih naselja. Međutim, potrebno je naglasiti da gradski ispitanici (52,5%) odlaze najčešće u druge veće gradove naše zemlje (Beograd, Novi Sad) na koncerte, pozorišne i filmske predstave, sportske događaje, muzičke manifestacije (Exit, Sabor trubača u Guči, Gitarijada, Birfest i dr.), u posetu verskih objekata (manastira i crkava) širom zemlje i sl. Iako je u odnosu na gradske

ispitanike procenat prigradskih ispitanika koji posećuju kulturne događaje i/ili ustanove kulture izvan mesta svog stanovanja veći (60,8%), izvesno je da su oni pre svega usmereni na odlazak u Niš, grad koji im je najbliži i koji im nudi raznovrsne sadržaje za zadovoljavanje kulturnih potreba izvan mesta njihovog stanovanja (odlazak u bioskop, na koncerte, sportske događaje, „Filmske susrete“, Nišvil džez festival, „Buregdžijadu“ i dr.). Seoski ispitanici najređe posećuju kulturne događaje i/ili ustanove kulture izvan mesta svog stanovanja (43,7%), u našoj zemlji, gravitirajući pre svega ka okolnim prigradskim naseljima i Nišu.

Tabela br. 33: *Poseta kulturnih događaja i/ili ustanova kulture izvan mesta stanovanja u odnosu na statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

POSETA KULTURNIH DOGAĐAJA I USTANOVA KULTURE	U NAŠOJ ZEMLJI %		U INOSTRANSTVU %	
	da	ne	da	ne
MESTO STANOVANJA	$(\chi^2=13,38; p=0.001<0,01; C=0,129)$		$(\chi^2=45,68; p=0.000<0,01; C=0,243)$	
grad	52,5	47,5	21,4	78,6
ostala naselja	52,3	47,7	7,8	92,2
prigrad	60,8	39,2	10,2	89,8
selo	43,7	56,3	5,4	94,6
STAROST	$(\chi^2=44,85; p=0.000<0,01; C=0,232)$		$(\chi^2=13,38; p=0.004<0,01; C=0,132)$	
15-24	55,6	44,4	12,7	87,3
25-39	65,0	35,0	22,0	78,0
40-54	52,8	47,2	16,3	83,7
55+	31,5	68,5	8,7	91,3
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=26,13; p=0.000<0,01; C=0,180)$		$(\chi^2=53,97; p=0.000<0,01; C=0,259)$	
bez škole ili osnovna škola	34,9	65,1	4,1	95,9
srednja škola	50,1	49,9	9,4	90,6
viša ili visoka škola	61,4	38,6	27,6	72,4
ZANIMANJE	$(\chi^2=43,28; p=0.000<0,01; C=0,229)$		$(\chi^2=93,48; p=0.000<0,01; C=0,333)$	
poljoprivrednik/ca	36,6	63,4	1,4	98,6
radnik/ca	45,8	54,2	10,7	89,3
službenik/ca ili tehničar/ka	52,2	47,8	13,1	86,9
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	52,6	47,4	25,7	74,3
stručnjak ili inženjer	64,8	35,2	43,8	56,2
rukovodilac	94,7	5,3	36,8	63,2
učenik ili student	62,0	38,0	17,6	82,4
izdržavano lice	40,1	59,9	3,5	96,5
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=35,65; p=0.000<0,01; C=0,208)$		$(\chi^2=60,06; p=0.000<0,01; C=0,271)$	
veoma dobar	75,8	24,2	37,8	62,2
relativno dobar	55,1	44,9	19,8	80,2
relativno loš	43,0	57,0	9,2	90,8
veoma loš	45,8	54,2	5,0	95,0
nepodnošljiv	37,9	62,1	5,4	94,6

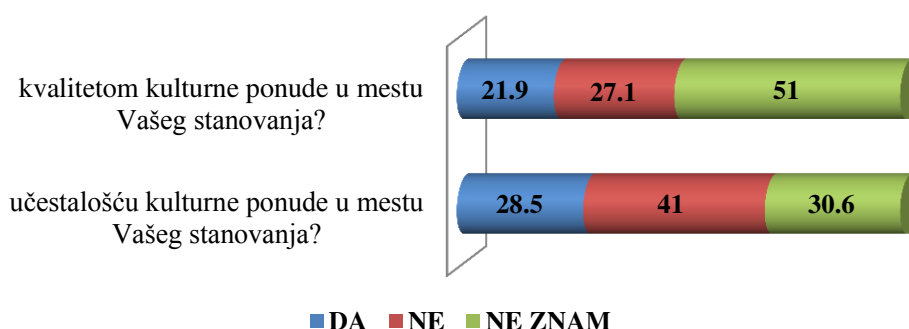
Moguće je uočiti značajan uticaj i ostalih socioekonomskih varijabli na rezidencijalnu kulturnu mobilnost ispitanika (tabela br. 33). Među onima koji najčešće odlaze iz svog mesta stanovanja radi posete kulturnih događaja i/ili ustanova kulture u našoj zemlji preovladavaju ispitanici u ranim srednjim godinama (25-39 godina) i najmlađi ispitanici (15-24 godine), oni sa najvišim stepenom obrazovanja (viša ili visoka škola), najčešće rukovodioci, ali i stručnjaci/inženjeri i učenici/studenti, kao i oni koji su veoma dobrog materijalnog statusa. Najmanja zastupljenost je najstarijih ispitanika (55 i više godina), sa najnižim stepenom obrazovanja (bez osnovne škole, sa nepotpunom ili potpunom osnovnom školom), poljoprivrednika i izdržavanih lica, kao i ispitanika koji su svoj materijalni status ocenili kao nepodnošljiv.

Posete kulturnih događaja i/ili ustanova kulture *u inostranstvu* još značajnije markiraju rezidencijalne i socioekonomske razlike među ispitanicima. Gradski ispitanici skoro tri puta češće odlaze u inostranstvo radi zadovoljavanja svojih kulturnih potreba od ispitanika ostalih naselja, dok je razlika između gradskih (21,4%) i seoskih ispitanika (5,4%) po tom pitanju najočitija. Među onima koji posećuju kulturne događaje i/ili ustanove kulture u inostranstvu najviše je ispitanika između 29. i 35. godine života, sa najvišim stepenom obrazovanja i onih sa veoma dobrim materijalnim statusom. U pogledu zanimanja, pokazalo se da je najmanje poljoprivrednika (svega 1,4%), a najviše stručnjaka/inženjera (43,8%) i rukovodioca (36,8%) – za njih se može pretpostaviti da su češće od ostalih profesionalnih grupa upućeni na poslovne kontakte i boravak u inostranstvu, koji između ostalog mogu iskoristiti i za posetu značajnih kulturnih događaja i ustanova (karnevala, sajмова, muzeja, galerija, pozorišta i sl.).

11. Ocena kulturne ponude u mestu stanovanja ispitanika

Pored opštih socioekonomskih korelata kulturnih praksi, pretpostavili smo da će neujednačenost kulturne infrastrukture, obima i kvaliteta kulturne ponude u gradu, prigradskim i seoskim naseljima determinisati razlike (ograničenja i podsticaje) u aktuelnoj i potencijalnoj kulturnoj participaciji ispitanika. Zato smo želeli da utvrdimo kako ispitanici ocenjuju kulturnu ponudu, njen kvalitet i učestalost, u mestu svog stanovanja.

Grafikon br. 44: *Da li ste zadovoljni:*

Na nivou ukupnog uzorka preovladava *nezadovoljstvo* kvalitetom (27,1%), a naročito učestalošću (41%) onoga što se nudi u kulturi u mestu u kome ispitanici žive (brojem kulturnih sadržaja, programa, ustanova, manifestacija i dr.). Ono što iznenađuje jeste činjenica da nadpolovična većina ispitanika (51%) nije znala da oceni svoje (ne)zadovoljstvo kvalitetom, a skoro trećina ispitanika (30,6%) učestalošću kulturne ponude u mestu svog stanovanja. Ovi podaci mogu ukazati na nepoznavanje kulturne ponude ovih ispitanika, ili na odsustvo njihovog kritičkog odnosa prema onome što im je u pogledu kulture dostupno u mestu u kome žive, pa time i na suštinsko neprepoznavanje smisla kulture uopšte.

Tabela br. 34: *Zadovoljstvo kvalitetom i učestalošću kulturne ponude u mestu stanovanja ispitanika u odnosu na statistički značajne nezavisne varijable*

ZADOVOLJSTVO	KVALITETOM KULTURNE PONUDE U MESTU STANOVANJA			UČESTALOŠĆU KULTURNE PONUDE U MESTU STANOVANJA		
	%			%		
	da	ne	ne znam	da	ne	ne znam
MESTO STANOVANJA	$(\chi^2=61.36; p=0.000<0,01; C=0,272)$			$(\chi^2=77,75; p=0.000<0,01; C=0,306)$		
grad	31.8	29.0	39.2	40,7	39,6	19,7
ostala naselja	11,5	25,2	63,3	15,4	42,3	42,3
prigrad	14.7	26.4	58.9	19,2	43,5	37,3
selo	8.3	23.9	67.8	11,6	41,0	47,4
STAROST	$(\chi^2=32.95; p=0.000<0,01; C=0,203)$			$(\chi^2=47,96; p=0.000<0,01; C=0,245)$		
15-24	21.4	32.8	45.8	25,8	56,1	18,2
25-39	28.6	33.5	37.9	34,0	44,8	21,2
40-54	22.1	24.0	54.0	26,6	39,5	34,0
55+	14.1	20,0	65,9	26,7	26,1	47,2
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=102,82; p=0.000<0,01; C=0,345)$			$(\chi^2=135,37; p=0.000<0,01; C=0,392)$		
bez škole ili osnovna škola	8,9	7,3	83,9	13,9	15,7	70,4
srednja škola	16,6	28,5	54,9	22,5	45,8	31,7
viša ili visoka škola	33,7	33,7	32,7	40,9	44,9	14,2
ZANIMANJE	$(\chi^2=106.86; p=0.000<0,01; C=0,350)$			$(\chi^2=148,37; p=0.000<0,01; C=0,407)$		
poljoprivrednik/ca	5.9	13.2	80.9	10,8	24,6	64,6
radnik/ca	15.3	26.0	58.7	21,4	35,9	42,8
službenik/ca ili tehničar/ka	28.3	28.3	43.4	34,2	43,2	22,5
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	27.8	27.8	44.4	33,3	38,9	27,8
stručnjak ili inženjer	37.8	37.8	24.4	47,8	45,6	6,7
rukovodilac	40.0	50.0	10.0	25,0	70,0	5,0
učenik ili student	26.0	35.6	38.4	31,8	58,1	10,1
izdržavano lice	13.6	15.0	71.4	22,6	25,6	51,9
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=59.07; p=0.000<0,01; C=0,267)$			$(\chi^2=70,12; p=0.000<0,01; C=0,292)$		
veoma dobar	37.9	23.2	38.9	45,3	33,7	21,1
relativno dobar	26.0	33.9	40.1	30,2	50,7	19,1
relativno loš	17.8	28.1	54.1	25,6	41,1	33,3
veoma loš	13.5	19.1	67.4	21,2	31,4	47,4
nepodnošljiv	8.8	15.8	75.4	17,3	25	57,7

Kvalitetom i učestalošću kulturne ponude najzadovoljniji su gradski ispitanici, što je bilo očekivano imajući u vidu najraznovrsniju kulturnu ponudu i najrazvijeniju kulturnu infrastrukturu u gradovima u odnosu na ostala naselja. Zadovoljstvo kvalitetom kulturne ponude dva puta je veće kod ispitanika iz grada (31,8%) u odnosu na prigradske (14,7%), a čak četiri puta u odnosu na seoske ispitanike (8,3%). Slične su procene i u pogledu učestalosti kulturne ponude kod ispitanika iz tri posmatrana rezidencijalna poduzorka (tabela br. 34). Važno je napomenuti da dve trećine seoskih

ispitanika i više od polovine onih koji žive u prigradskim naseljima nisu znali da procene kvalitet kulturne ponude u svom mestu, što ih stavlja u svojevrsnu indiferentnu kritičku poziciju. Istraživanje je pokazalo da 30,9% seoskih ispitanika, 28,7% prigradskih i 27,5% gradskih ispitanika koji nisu zadovoljni kvalitetom i učestalošću kulturne ponude u mestu svog stanovanja posećuje kulturne događaje i ustanove kulture u nekom drugom mestu (*videti tabelu br.13P u Prilogu*).

Pol i religioznost ispitanika nisu se pokazali kao statistički značajni korelati ocene kulturne ponude. U pogledu starosti, uočava se da kod svih starosnih grupa, najviše kod najmlađih (15-24) i ispitanika u ranim srednjim godinama (25-39), preovladava nezadovoljstvo kvalitetom i učestalošću kulturne ponude u mestu stanovanja. Ispitanici u poznim srednjim godinama (40-54) više su nezadovoljni brojem kulturnih sadržaja, programa, manifestacija i dr., nego njihovim kvalitetom. Većina najstarijih ispitanika (55 i više godina) nije znala da proceni kvalitet i učestalost kulturne ponude u mestu stanovanja, što je razumljivo imajući u vidu da oni inače najmanje participiraju u kulturnom životu zajednice.

Obrazovanje i zanimanje ispitanika su najznačajnije uticali na ocenu kvaliteta i učestalosti kulturne ponude u mestu stanovanja. Preko 80% ispitanika bez škole ili sa nepotpunom ili potpunom osnovnom školom, skoro polovina ispitanika sa trogodišnjom i četvorogodišnjom srednjom školom, kao i velika većina poljoprivrednika, radnika i izdržavanih lica, nisu znali da procene kvalitet onoga što se nudi u kulturi u mestu njihovog stanovanja (što tumačimo kao primarnu posledicu nedovoljnog poznavanja kulturne ponude i/ili nepostojanja odgovarajućih kriterijuma valorizacije). Izjašnjeni ispitanici sa srednjim stepenom obrazovanja većinski su nezadovoljni i kvalitetom i učestalošću kulturne ponude. Najobrazovaniji ispitanici su u proceni kvaliteta ravnomerno podeljeni na zadovoljne i nezadovoljne (33,7%), dok su nešto više kritički nastrojeni u oceni učestalosti kulturne ponude u mestu svog stanovanja (44,9% ih je nezadovoljno). Službenici/tehničari, privatni preduzetnici ili vlasnici, kao i stručnjaci/inženjeri su podjednako podeljeni u pogledu pozitivne i negativne ocene kvaliteta kulturne ponude, dok kod rukovodioca i učenika/studenata preovladava nezadovoljstvo kvalitetom, a naročito učestalošću kulturne ponude u mestu stanovanja (što ih stavlja u red najzahtevnijih kulturnih konzumenata). Takođe, primećeno je da je zadovoljstvo kvalitetom i učestalošću kulturne ponude u mestu stanovanja ispitanika opadalo sa pogoršanjem njihovog materijalnog statusa. To može

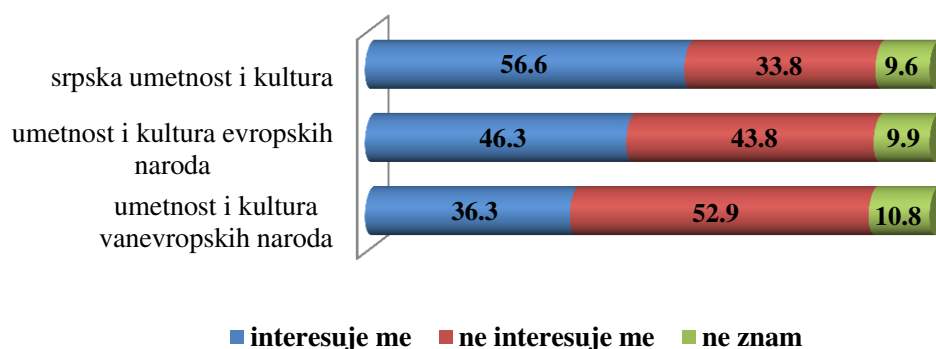

biti posledica ograničenog i otežanog pristupa kulturnoj ponudi siromašnijih ispitanika, odnosno može biti svojevrna demonstracija njihove nemogućnosti da lakše i češće sebi priušte raznovrsnije i kvalitetnije kulturne sadržaje, što se reflektuje i na njihovu procenu onoga što se nudi u kulturi u mestu u kojem žive.

12. Potencijalni aspekt kulturne participacije

Pored kulturnih aktivnosti i navika koje predstavljaju aktuelni segment učešća u kulturnom životu ispitanika, namera nam je bila da utvrdimo i potencijalni aspekt kulturne participacije ispitanika, koji nam može ukazati na specifičnosti njihovih kulturnih interesovanja i potreba. Moguće je da ljudi poseduju izvesne kulturne sklonosti i interesovanja u oblasti kulture i umetnosti (latentne kulturne potrebe), mada verovatno ne postoje objektivni uslovi za zadovoljavanje tih potreba u određenom trenutku i datim okolnostima (na primer, nedostatak biblioteke u selu, njena udaljenost od mesta stanovanja ili ograničenost bibliotečkog fonda mogu onemogućiti stanovnika nekog seoskog naselja da pročita roman „Ana Karenjina“, iako postoji primetna seljakova zainteresovanost za stvaralaštvo ruskih pisaca). Ispitujući potencijalni nivo kulturne participacije, želeli smo najpre da saznamo da li su, i u kojoj meri, ispitanici zainteresovani za srpsku umetnost i kulturu, umetnost i kulturu evropskih i vanevropskih naroda, kao i kojim sadržajima bi ispitanici obogatili kulturnu ponudu mesta u kome žive.

Grafikon br. 45: *Da li vas interesuju sledeće teme?*

Ispitanici su očekivano najzainteresovaniji za srpsku umetnost i kulturu (56,6%), onu koja im je najbliža, najpoznatija i koja predstavlja osnovu njihovog nacionalnog identiteta. Ovi podaci odgovaraju proceni važnosti kulture uopšte u životu

ispitanika (podsetimo, kultura je važna za 59,7% anketiranih ispitanika). Nešto manje je iskazano interesovanje za umetnost i kulturu evropskih naroda (46,3%), a najmanje za umetnost i kulturu vanevropskih naroda (36,3%). Moguće je zaključiti da interesovanje ispitanika za kulturu i umetnost zajednica/naroda opada što je stepen kulturnih razlika među njima (ispitanika i pripadnika određenih nacionalnih kultura) veći. Svaki treći ispitanik nije zainteresovan za srpsku umetnost i kulturu (33,8%). Gotovo svaki drugi ispitanik je nezainteresovan za umetnost i kulturu evropskih naroda (43,8%), kao i za kulturne sadržaje/vrednosti vanevropskih naroda (52,9%). Opređujući se za opciju „ne znam“, svaki deseti ispitanik zauzima indiferentnu poziciju u odnosu na svaku od ponuđenih opcija. Ovakvi podaci ukazuju na distancu velikog procenta ispitanika u odnosu na kulturu i umetnost nacionalnog (srpskog – 45%), kontinentalnog (evropskog – 52,8%) i planetarnog (svetskog – 63,7%) konteksta.

Tabela br. 35: *Da li vas interesuju sledeće teme? / Mesto stanovanja*

Interesovanje za.../Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
srpsku umetnost i kulturu	$(\chi^2=121,84; df=4; p=0.000<0,01; C=0,367)$							
Interesuje me	300	67,6	144	16,2	85	19,1	59	13,3
Ne interesuje me	82	30,9	183	34,5	92	34,7	91	34,3
Ne znam	16	21,3	59	39,4	27	36	32	42,7
umetnost i kulturu evropskih naroda	$(\chi^2=118,23; df=4; p=0.000<0,01; C=0,363)$							
Interesuje me	256	70,9	105	14,6	61	16,9	44	12,2
Ne interesuje me	122	35,7	220	32,2	116	33,9	104	30,4
Ne znam	17	22,1	60	39	27	35,1	33	42,9
umetnost i kulturu vanevropskih naroda	$(\chi^2=105,52; df=4; p=0.000<0,01; C=0,346)$							
Interesuje me	251	69,7	109	15,1	66	18,3	43	11,9
Ne interesuje me	121	36,3	212	31,8	109	32,7	103	30,9
Ne znam	21	25	63	37,5	29	34,5	34	40,5

Najznačajnija razlika u odgovorima ispitanika uočena je u pogledu rezidencijalne distribucije interesovanja za nacionalnu, evropsku i vanevropsku kulturu. Četiri puta je veće interesovanje gradskih ispitanika (67,6%) za srpsku umetnost i kulturu u odnosu na ispitanike ostalih naselja (16,2%). Takođe, sklonost ka upoznavanju kulturnih i umetničkih dostignuća evropskih i vanevropskih naroda gotovo je pet puta veća kod gradskih, nego kod ispitanika ostalih naselja. U pogledu

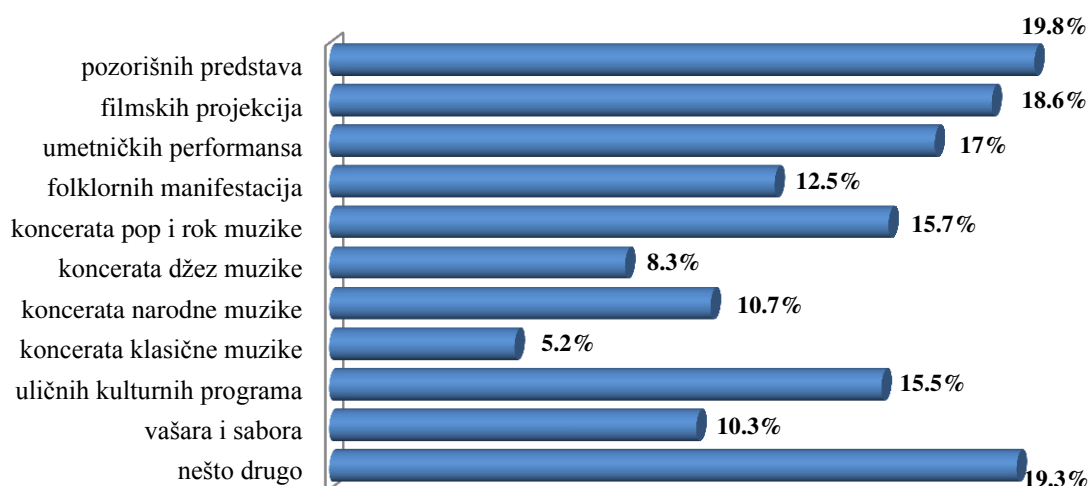
nezainteresovanosti ispitanika za date teme, ne može se utvrditi značajnija razlika između ispitanika koji žive u različitim naseljima. Indiferentna pozicija najzastupljenija je među ispitanicima iz seoskih (više od 40% ispitanika) i prigradskih naselja (gotovo svaki treći ispitanik), ali je veliki broj ispitanika koji nisu znali da procene svoju kulturnu i umetničku zainteresovanost zabeležen i među stanovnicima grada (svaki četvrti i peti ispitanik).

Primećena je uticajnost i nekih drugih demografskih i socio-ekonomskih činilaca na zainteresovanost ipitanika za postavljene teme. Za srpsku, evropsku i svetsku umetnost i kulturu najzainteresovaniji su uglavnom ispitanici srednjih i mlađih godina (25-54; 15-24), učenici/studenti i stručnjaci/inženjeri, boljeg materijalnog statusa i višeg stepena obrazovanja (*detaljnije podatke videti u tabelama 15P, 16P i 17P u Prilogu disertacije*). Bez postojanja kulturnih interesovanja ne može se pretpostaviti postojanje i razvoj (latentnih/potencijalnih) kulturnih i umetničkih potreba, što znači da je kod otprilike polovine ispitanika (uglavnom iz seoskih i prigradskih naselja, starijih radnika, izdržavanih lica i poljoprivrednika, nižeg stepena obrazovanja i lošeg materijalnog statusa) gotovo nemoguće sagledati potencijalni aspekt kulturne participacije.

Specifičnost kulturnih potreba ispitanika nastojali smo da otkrijemo utvrđivanjem njihovih preferencija u vezi sa obogaćivanjem kulturne ponude u mestu stanovanja. Ovo polazeći od pretpostavke da će ispitanici želeti da obogate kulturni život u svom naselju upravo onim kulturnim sadržajima za kojima imaju najviše interesovanja i potrebe. Empirijski nalazi (grafikon br. 46) ukazuju da bi izjašnjeni ispitanici u mestima svog boravka najčešće povećali broj pozorišnih predstava (19,8%), filmskih projekcija (18,6%), umetničkih performansa (17%), a zatim podjednako koncerata pop i rok muzike (15,7%) i uličnih kulturnih programa (15,5%). Nešto je manja potreba za folklornim manifestacijama (12,5%), koncertima narodne muzike (10,7%), vašarima i saborima (10,3%). Najmanje interesovanje je iskazano za povećanjem broja koncerata džez (8,3%) i klasične (5,2%) muzike, što je očekivano budući da su konzumenti ovih kulturnih sadržaja najmanje zastupljeni među aktivnim kulturnim stanovništvom.

Grafikon br. 46: *Kojim sadržajima biste obogatili kulturnu ponudu mesta u kome živite? Povećanjem broja...*

19,3% ispitanika opredelilo se za opciju „nešto drugo“. Pri tome su kod gradskih ispitanika najzastupljeniji bili predlozi za povećanjem broja sportskih događaja i objekata (utakmice, teniski mečevi, akva park, tereni za zimske sportove, golf), operskih i baletskih predstava, mjuzikala, a kod seoskih ispitanika iskazana je potreba za poljoprivrednim manifestacijama i sajmovima (poljoprivrede, pčelarstva, zanatstva, građevinarstva) i aktivnostima u domenu seoskog/etno turizma.

Tabela br. 36: *Obogaćivanje kulturne ponude u mestu stanovanja ispitanika u odnosu na nezavisne varijable u ispitivanom uzorku (%)*

OBOGAĆIVANJE KULTURNE PONUDE	pozorišne predstave	filmske projekcije	umetnički performansi	folklorne manifestacije	narodna muzika	pop i rok muzika	džez muzika	klasična muzika	ulični programi	vašari i sabori
MESTO STANOVANJA										
grad	34,4	27,9	28,6	8,0	7,6	22,9	13,3	13,3	22,4	2,8
ostala naselja	4,6	8,9	4,8	17,0	14,1	8,2	3,1	2,8	8,3	18,3
prigrad	6,4	13,4	6,9	18,8	11,4	9,9	3,5	4,0	9,0	14,9
selo	2,7	4,3	2,7	15,2	16,8	6,5	2,7	1,6	7,6	21,7
POL										
ženski	22,3	18,1	19,4	13,3	11,4	16,8	8,8	9,5	17,1	9,2
muški	16,7	17,0	13,6	11,7	10,1	14,2	7,5	6,1	13,4	11,7
STAROST										
15-24	29,1	33,6	24,6	9,0	5,2	33,6	13,4	8,2	17,3	6,7
25-39	25,6	23,2	20,3	13,0	8,2	23,7	14,0	14,0	18,4	10,1
40-54	14,1	12,3	14,1	13,0	14,5	9,3	5,6	6,3	13,8	10,4
55+	14,4	11,5	11,5	13,8	12,1	2,3	1,7	4,0	13,2	13,2

OBOGAĆIVANJE KULTURNE PONUDE	pozorišne predstave	filmske projekcije	umetnički performansi	folklorne manifestacije	narodna muzika	pop i rok muzika	džez muzika	klasična muzika	ulični programi	vašari i sabori
OBRAZOVANJE										
bez škole ili osnovna škola	0,8	3,2	0,8	8,9	13,7	4,0	0,8	1,6	8,1	23,6
srednja škola	18,8	19,9	15,3	17,1	13,3	19,1	8,7	5,5	14,2	10,4
viša ili visoka škola	27,4	22,5	25,1	8,5	6,8	16,6	11,1	14,0	19,2	4,9
ZANIMANJE										
poljoprivrednik/ca	0,0	0,0	1,4	12,9	18,6	4,3	1,4	0,0	7,1	32,9
radnik/ca	15,4	16,8	10,1	20,1	21,5	17,4	5,4	6,7	14,1	15,4
službenik/ca ili tehničar/ka	19,5	23,0	16,8	12,4	11,5	12,4	8,0	8,0	23,9	9,7
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	15,8	15,8	18,4	7,9	7,9	15,8	10,5	12,4	7,9	2,7
stručnjak ili inženjer	42,4	35,9	28,3	10,9	4,4	15,2	12,0	13,0	25,0	1,1
rukovodilac	25,0	10,0	25,0	5,0	0,0	10,0	25,0	25,0	20,0	0,0
učenik ili student	27,2	29,1	25,8	8,6	3,3	33,1	14,6	10,6	18,0	4,0
izdržavano lice	9,5	8,1	7,4	11,5	9,5	4,7	3,4	3,4	11,6	10,8
MATERIJALNI STATUS										
veoma dobar	12,5	10,4	11,5	6,3	3,1	8,3	9,4	4,2	10,4	3,1
relativno dobar	29,5	26,8	27,5	14,2	8,5	21,0	11,5	13,6	18,1	3,7
relativno loš	18,1	22,5	13,2	12,1	15,8	19,5	5,8	6,8	16,8	13,2
veoma loš	10,3	8,3	8,3	11,0	12,4	6,9	4,8	2,8	14,5	22,1
nepodnošljiv	5,5	10,3	6,9	19,0	13,8	10,3	6,9	5,2	8,6	17,5

Očekivali smo da će se rezidencijalne, polne, starosne, obrazovne, profesionalne i razlike u materijalnom statusu ispitanika jasno oslikati na potencijalni nivo njihove kulturne participacije, što je nalazima i potvrđeno. Tabela br. 36 ilustruje sličnosti i razlike između određenih socioekonomskih grupacija u pogledu potreba za obogaćivanjem kulturne ponude u mestu njihovog stanovanja.

Kod gradskih ispitanika dominiraju potrebe za kulturnim sadržajima koji pripadaju takozvanim klasičnim umetnostima (pozorišne predstave – 34,4% i umetnički performansi – 28,6%), nešto manje za filmskim projekcijama (27,9%), koncertima pop i rok muzike (22,9%) i uličnim kulturnim programima (22,4%), a najmanje za vašarima i saborima (2,8%), koncertima narodne muzike (7,6%) i folklornim manifestacijama (8%). Istraživački nalazi, međutim, pokazuju potpuno drugačije kulturne potrebe seoskih ispitanika. Najveći procenat njih iskazao je želju za povećanjem broja vašara i sabora (21,7%), koncerata narodne muzike (16,8%) i folklornih manifestacija (15,2%) u svojim naseljima. Najmanje interesovanje kod seoskih ispitanika zabeleženo je za koncerte klasične muzike (1,6%) i podjednako za koncerte džez muzike, umetničke

performanse i pozorišne predstave (2,7%), što koincidira sa opštim socijalnim karakteristikama i tradicionalnim kulturnim praksama ove populacije. Kod prigradskih ispitanika uočavamo svojevrsnu pomešanost interesovanja koja se mogu idealnotipski pripisati i seoskim i gradskim ispitanicima (što odgovara njihovoj ulozi prenosnika kulturnih uticaja, vrednosti i praksi iz grada u selo i obrnuto). U svojim naseljima oni bi obogatili kulturnu ponudu najčešće folklornim manifestacijama (18,8%), vašarima i saborima (14,9%), ali takođe i filmskim projekcijama (13,4%), koncertima narodne (11,4%) i pop i rok muzike (9,9%) i uličnim kulturnim programima (9%). Najmanje iskazanog interesovanja je za klasičnom i džez muzikom. Na osnovu ovih podataka, kao i socioekonomskih obeležja (obrazovanje, zanimanje, materijalni status) prigradskih ispitanika, moguće je konstatovati da su oni, uprkos pomešanosti urbanih i ruralnih stilova života, u pogledu kulturnih potreba ipak bliži stanovnicima sela nego grada. Ukoliko se podsetimo podataka o rezidencijalnoj pokretljivosti s početka ovog istraživanja, videćemo da među prigradskim ispitanicima ima mnogo više onih koji su se doselili iz okolnih seoskih naselja, nego iz urbanih sredina. Utoliko je opravdano pretpostaviti da su u okviru svojih primarnih seoskih porodica, koje uglavnom karakteriše oskudan kulturni kapital, ostvarivali proces socijalizacije, formiranja i oblikovanja svojih kulturnih potreba.

Na osnovu procentualne zastupljenosti, posmatrali smo i uticajnost ostalih socioekonomskih varijabli na izbor potencijalnih kulturnih sadržaja. U pogledu pola, primećeno je da bi žene najčešće kulturnu ponudu obogatile pozorišnim predstavama i umetničkim performansima, a muškarci najviše povećanjem broja filmskih projekcija. Najmlađi ispitanici (15-24) su razumljivo najzainteresovaniji za koncerte pop i rok muzike i filmska ostvarenja, oni u ranim srednjim godinama (25-39) najčešće iskazuju potrebu za pozorišnim komadima, koncertima pop i rok muzike i filmskim projekcijama, dok se kod ispitanika između 40. i 54. godine života beleži značajno interesovanje za koncerte narodne muzike, ali takođe i za pozorišne predstave i umetničke performanse. Potencijalni aspekt kulturne participacije najstarijih ispitanika (55 i više godina) određen je interesovanjem za pozorišne komade, ali i za folklorne manifestacije, vašare i sabore i ulične kulturne programe.

Obrazovanje se, očekivano, pokazalo kao najznačajniji korelat potencijalne kulturne participacije ispitanika. Potreba za vašarima i saborima, za sadržajima koji pripadaju takozvanoj narodnoj kulturi, daleko više je zabeležena kod ispitanika sa

najnižim stepenom obrazovanja (bez osnovne škole, sa potpunom ili nepotpunom osnovnom školom) u odnosu na ostale obrazovne grupe. Ispitanici koji imaju srednji stepen obrazovanja su uglavnom iskazali interesovanje za sadržaje popularne kulture (filmske projekcije, koncerte pop i rok muzike), dok je sklonost ka sadržajima elitne, klasične kulture (pozorišnim predstavama i umetničkim performansima) najviše zabeležena kod ispitanika sa najvišim obrazovanjem.

Takođe, razlike u pogledu zanimanja i materijalnog statusa ispitanika uslovile su jasne razlike u njihovim kulturnim potrebama. Poljoprivrednici procentualno imaju potrebu za vašarima i saborima daleko više od svih ostalih kulturnih sadržaja, radnici za koncertima narodne muzike, a službenici/tehničari za uličnim kulturnim programima i filmskim projekcijama. Ispitanike sa zanimanjima vezanim za viši stepen obrazovanja i za bolja materijalna primanja karakterišu umetnički i estetski sadržajnije kulturne potrebe: stručnjaci i inženjeri bi kulturnu ponudu u mestu svog stanovanja najčešće obogatili pozorišnim predstavama, kao i rukovodioci, kod kojih je zabeleženo i podjednako interesovanje za umetničke performanse, koncerte klasične i džez muzike (što ih u pogledu kvaliteta potencijalne kulturne recepcije odvajaju od ostalih grupa zanimanja).

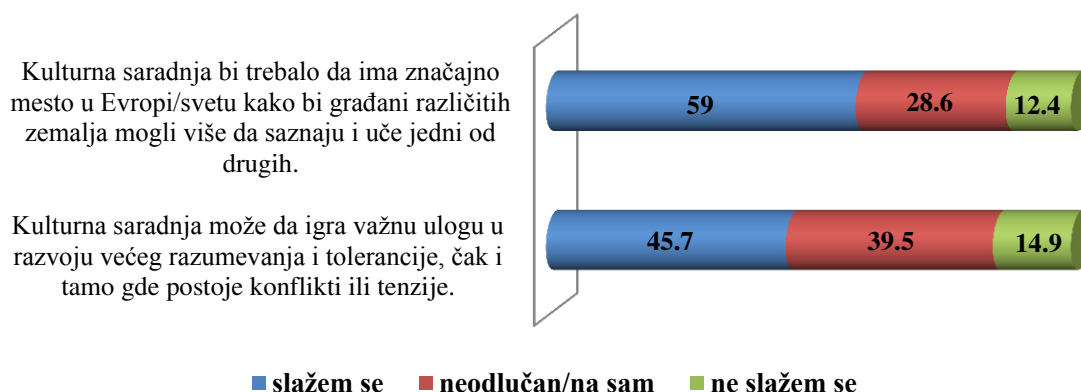

KULTURNA INTERAKCIJA

13. Stavovi u odnosu na ulogu i značaj interkulturalne saradnje

Svako društvo utemeljeno je na manjim ili većim kulturnim razlikama. Bez obzira na brojne raznolikosti, kulture se prožimaju i stvaraju širi ljudski univerzum sa postojanjem varijeteta partikularnih kulturnih identiteta. U procesu modernizacije savremenih društava, poželjan način za organizovanje različitosti podrazumeva pravno i faktičko priznavanje pluralizma, prevazilaženje ili minimiziranje svake kulturne isključivosti, ostvarivanje koegzistencije, međusobne tolerancije, dijaloga i interkulturalne saradnje. To je jedan od razloga koji je našu istraživačku pažnju usmerio ka kulturnoj interakciji, kao značajnom segmentu kulturne participacije u širem smislu. Najpre smo želeli da utvrdimo stavove ispitanika u odnosu na ulogu i značaj interkulturalne saradnje (u pogledu međusobnog upoznavanja i učenja između pripadnika različitih etničkih i kulturnih zajednica, kao i u kontekstu prevazilaženja njihovih potencijalnih konflikata i tenzija).

Grafikon br. 47: *Da li se slažete sa sledećim tvrdnjama?* (%)

Na osnovu priloženog grafikona br. 47 može se videti da većina ispitanika pozitivno vrednuje interkulturalnu saradnju, da su u velikoj meri svesni njenog značaja i uloge. Rezultati pokazuju nešto viši nivo slaganja ispitanika (skoro 60%) sa prvom

tvrdnjom, u odnosu na nešto niži stepen saglasnosti (oko 45%) sa drugom tvrdnjom. To zapravo ukazuje da su uloga i značaj interkulture saradnje naglašeniji i da se pozitivnije vrednuju u pogledu međusobnog upoznavanja, saznavanja i učenja između pripadnika različitih zemalja/naroda/kultura, negoli u pogledu prevazilaženja potencijalnih konflikata i tenzija među njima (razvojem većeg razumevanja i tolerancije). Poznato je na osnovu istorijskog iskustva da kulture postaju izvor stvarnih ili pretpostavljenih sukoba interesa i sistema vrednosti kada postanu instrument političke mobilizacije. U odbrani kulturnih i nacionalnih identiteta, događalo se da kulturne raznolikosti doprinosu pre destabilizaciji međunarodnih odnosa i samih multikulturnih društava, negoli konstruktivnoj kulturnoj intrerakciji i interkulturnoj saradnji. Time se može objasniti značajan broj ispitanika koji su neodlučni (39,5%) i koji se ne slažu (14,9%) sa stavom da kulturna saradnja može da igra važnu ulogu u razvoju većeg razumevanja i tolerancije, čak i tamo gde postoje konflikti ili tenzije.

Nalazi evropskog istraživanja (Special Eurobarometer 278, 2007: 36) pokazuju da čak devet od deset anketiranih Evropljana smatra da kulturama i kulturnoj razmeni (saradnji) treba dodeliti značajno mesto u Evropi radi međusobnog upoznavanja i učenja (89%), ali podjednako i u pogledu afirmisanja boljeg razumevanja i tolerancije, čak i tamo gde je društvena stvarnost opterećena konfliktnim situacijama i tenzijama (88%). To je daleko veći procenat u odnosu na tako opredeljene ispitanika Grada Niša, što svedoči o tome da je svest o značaju interkulturalnosti prisutnija u svesti evropskih nego naših ispitanika.

Iako je stepen kontingencije u analizi mesta stanovanja ispitanika Grada Niša i njihove saglasnosti u odnosu na dve ponuđene tvrdnje vrlo približan ($C=360$; $C=343$), uočeno je da su ispitanici iz sva tri poduzorka procentualno više saglasni sa prvom, nego sa drugom tvrdnjom. Kako kod gradskih, tako i kod prigradskih i seoskih ispitanika generalno prevladava pozitivan stav u odnosu na ulogu i značaj interkulture saradnje za međusobno upoznavanje i razmenjivanje vrednosti, ideja i dobara između pripadnika različitih kultura. Gradski ispitanici (77,3%) su više od ispitanika ostalih naselja (prigrad: 51,5%, selo: 47,9%) saglasni sa prvom tvrdnjom da kulturna saradnja treba da ima značajno mesto u Evropi i svetu. Nešto je osetljivija stvar u pogledu procene uloge i značaja interkulture saradnje u prevazilaženju konflikata i tenzija, u razvoju većeg razumevanja i tolerancije u svetu. To je moguće uočiti na osnovu velikog broja neodlučnih ispitanika (više od trećine gradskih – 36,5%,

i više od polovine prigradskih i seoskih ispitanika – 53,2%). Saglasnost sa drugom tvrdnjom je dva puta veća kod gradskih (53,4%), negoli kod ispitanika ostalih naselja (26,9%). Činjenica da se svaki peti ispitanik iz prigrada ili sela ne slaže sa ponuđenim tvrdnjama (19,9%) pokazuje njihovu veću sklonost ka kulturnom izolacionizmu (što je u saglasnosti sa ranije dobijenim podacima ovog istraživanja o njihovoj većoj sklonosti ka etnocentrizmu) u odnosu na gradske ispitanike.

Tabela br. 37: *Da li ste saglasni sa sledećim tvrdnjama?/Mesto stanovanja*

Saglasnost sa tvrdnjom/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
1. Kulturna saradnja bi trebalo da ima značajno mesto u Evropi/svetu, kako bi građani različitih zemalja mogli više da saznaju i uče jedni od drugih.								
$\chi^2=115,56; df=4; p=0.000<0,01; C=0,360$								
Slažem se	307	77,3	150	49,7	103	51,5	67	47,9
Neodlučan/na sam	69	17,4	152	30,4	58	29	74	31,8
Ne slažem se	21	5,3	75	19,9	39	19,5	36	20,3
2. Kulturna saradnja može da igra važnu ulogu u razvoju većeg razumevanja i tolerancije u svetu, čak i tamo gde postoje konflikti ili tenzije.								
$\chi^2=102,94; df=4; p=0.000<0,01; C=0,343$								
Slažem se	211	53,4	102	26,9	56	27,7	46	26,3
Neodlučan/na sam	145	36,5	200	53,2	105	52	95	54,3
Ne slažem se	40	10,1	75	19,9	41	20,3	34	19,4

Najmlađi, najobrazovaniji i ispitanici sa dobrim materijalnim statusom izražavaju najveću saglasnost sa tvrdnjama, dok sa povećanjem godina, opadanjem stepena obrazovanja i zadovoljstva materijalnim statusom opada i saglasnost sa tvrdnjama. Kod ispitanika sa visokom, višom, kao i srednjom školom generalno prevladava pozitivan odnos prema kulturnoj saradnji. Najviši stepen saglasnosti zabeležen je kod rukovodilaca i stručnjaka/inženjera, srednji stepen saglasnosti uočen kod privatnih preduzetnika/vlasnika, učenika/studenata i službenika/tehničara, dok je najmanji stepen saglasnosti sa obe ponuđene tvrdnje zabeležen kod poljoprivrednika, izdržanih lica i radnika. Kod neobrazovanih ili ispitanika sa najnižim stepenom obrazovanja prevlađuje neodlučnost u saglasnosti sa prvom i drugom tvrdnjom, a zatim se može uočiti njihova veća sklonost ka negativnom, nego pozitivnom stavu u vezi sa ulogom i značajem kulturne saradnje (kako u pogledu međusobnog upoznavanja i razmene, tako i u pogledu razvoja većeg razumevanja i tolerancije, čak i tamo gde postoje konflikti i tenzije). Kod ispitanika bez škole ili sa završenom osnovnom školom

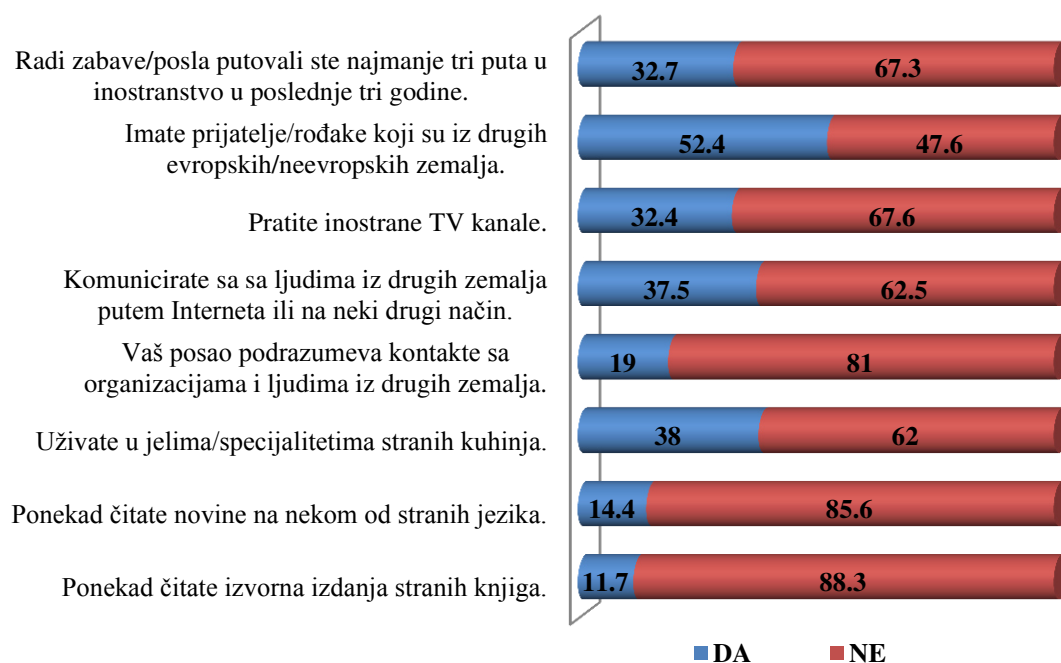

primetan je bojažljiv otklon od interkulture saradnje. To može biti posledica nedovoljnog poznavanja samog koncepta kulturne saradnje ili pak nepoverenja u pogledu bilo kakve, pa i kulturne interakcije sa pripadnicima drugih naroda i kultura (*videti detaljnije podatke u tabeli 18P u Prilogu*).

14. Stepen međukulturnih/međunacionalnih kontakata u svakodnevnom životu

Analiza kulturne interakcije, kao izabranog indikatora u istraživanju kulturne participacije, imala je za cilj sagledavanje različitih interkulturnih praksi u domenu svakodnevne organizacije života ljudi. Međusobna povezanost i socijalni kontakti sa pripadnicima drugih kultura pružaju mogućnost za ostvarivanje raznovrsnih načina i oblika socijalne/kulturne interakcije koji se mogu manifestovati u svakodnevnom životu (učenje stranih jezika i njihovo korišćenje za ostvarivanje privatnih i poslovnih kontakata sa pripadnicima drugih kultura, upoznavanje ljudi, a time i običaja, načina ponašanja, vrednosti drugačijih socio-kulturnih zajednica, praćenje inostranih medijskih programa i kulturnih sadržaja, putovanje u inostranstvo). Zato smo želeli da utvrdimo jesu li, i na koji način, ispitanici u svom svakodnevlju kulturno interaktivni, odnosno upućeni na ostvarivanje međukulturnih/međunacionalnih kontakata.

Grafikon br. 48: *Koje se od sledećih izjava, ukoliko ih ima, odnose na Vas? (%)*

Iako većina ispitanika (59%) pozitivno vrednuje interkulturnu saradnju, iako su u velikoj meri svesni njenog značaja i uloge u pogledu međusobnog upoznavanja, saznavanja i učenja između pripadnika različitih zemalja/naroda/kultura, dobijeni nalazi u pogledu osam ponuđenih interkulturnih aktivnosti ukazuju na nizak stepen međukulturnih/međunacionalnih kontakata koje ispitanici ostvaruju u svom svakodnevnom životu. Više od polovine ispitanika (52,4%) izjasnilo se da ima prijatelje i/ili rođake koji žive u drugim evropskim/neeuropejskim zemljama, ali svega nešto više od trećine njih (37,5%) ostvaruje komunikaciju sa ljudima iz drugih zemalja pomoću Interneta ili na neki drugi način. Među najzastupljenijim načinima ostvarivanja međukulturnih kontakata u svakodnevnom životu ispitanika jeste uživanje u jelima/specijalitetima stranih kuhinja (38%). Navedeni podatak ukazuje na to da je susret sa *drugacijim* i *različitim* najprisutniji upravo u domenu kulture ishrane.⁹⁸ Trećina ispitanika kulturnu interakciju ostvaruje putovanjem u inostranstvo radi zabave ili posla (32,7%), kao i praćenjem inostranih televizijskih kanala (32,4%). Posao gotovo svakog petog ispitanika (19%) podrazumeva kontakte sa organizacijama i ljudima iz drugih zemalja, što je posledica sve značajnijeg multinacionalnog karaktera privrede i liberalizacije trgovine u okviru savremenih društvenih promena. Najniži stepen ostvarivanja kulturne interakcije ispitanika u svakodnevlju je u domenu čitanja novina/časopisa na nekom od stranih jezika (14,4%) i čitanja izvornih izdanja knjiga inostranih autora (11,7%). Ovo su sasvim očekivani podaci, budući na to da ove kulturne aktivnosti zahtevaju, između ostalog, viši nivo obrazovanja i poznavanje stranih jezika.

Tabela broj 38 ilustruje podatke o rezidencijalnim razlikama (grad, prigrad, selo) u pogledu ostvarivanja međukulturnih kontakata ispitanika u svakodnevnom životu. Moguće je uočiti da gradsko stanovništvo značajno prednjači u praktikovanju svih ponuđenih interkulturnih aktivnosti i ostvarivanju raznolikih međukulturnih interakcija. Velike razlike uočene su u praćenju inostranih TV kanala (grad – 49,4%,

⁹⁸ Način pripremanja hrane može se smatrati, tvrdio je Klod Levi-Stros (Stros, 2008), dokazom civilizacije. Viševjekovne migracije stanovništva i neprestane difuzije kulturnih elemenata, savremeno integrisanje globalnog i lokalnog, učinili su pojam autentične, nacionalne kuhinje pomalo zamagljenim (usled primesa brojnih stranih uticaja: jela, ukusa, začina, namirnica, načina pripremanja i konzumiranja hrane u kulturi svakog naroda). Ipak, u želji za utemeljenjem i očuvanjem kulturnog identiteta različitih zajednica i teritorija, savremeni „prehrambeni rat“ protiv globalizacije i njene uniformizacije obeležen je upravo negovanjem lokalnih kulinarskih specifičnosti i gastronomskih delicija. Postoji jaka veza između nacionalnog (regionalnog) kulturnog identiteta i kuhinje (otuda i razlikovanje na primer italijanske, francuske, kineske mediteranske, orijentalne i drugih kuhinja), čime je omogućeno ostvarivanje raznolikih kulturnih interakcija putem kulinarstva i degustiranja hrane.

prigrad – 21,3%, selo – 8,2%), što može biti rezultat odsustva interesovanja prigradskih i seoskih ispitanika za ovom vrstom kulturnih sadržaja, ali i njihovog otežanog ili onemogućenog pristupa inostranim televizijskim kanalima usled nedostatka Interneta, satelitske televizije ili IPTV usluge. Takođe, čitanje izvornih izdanja stranih knjiga, kao i novina/časopisa na stranim jezicima prosečno su dva i po puta manje zastupljeni kod prigradskih, a pet i po puta manje kod seoskih ispitanika u odnosu na gradske.

Tabela br. 38: *Koje se od sledećih izjava, ukoliko ih ima, odnose na Vas?/Mesto stanovanja*

Koje se od sledećih izjava, ukoliko ih ima, odnose na Vas?/Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
1. Radi zabave/posla putovali ste najmanje tri puta u inostranstvo u poslednje tri godine.								
$\chi^2=68,68; df=2; p=0.000<0,01; C=0,285$								
DA	181	46,4	73	18,8	45	22,2	28	15,3
NE	209	53,6	313	81,2	158	77,8	155	84,7
2. Imate prijatelje/rodake koji su iz drugih evropskih/nееvropskih zemalja.								
$\chi^2=80,33; df=2; p=0.000<0,01; C=0,306$								
DA	263	67,4	144	36,9	91	44,8	53	29,0
NE	127	32,6	242	63,1	112	55,2	130	71,0
3. Pratite inostrane TV kanale.								
$\chi^2=111,98; df=2; p=0.000<0,01; C=0,355$								
DA	194	49,4	58	14,7	43	21,3	15	8,2
NE	199	50,6	327	85,3	159	78,8	168	91,8
4. Komunicirate sa ljudima iz drugih zemalja putem Interneta ili na neki drugi način.								
$\chi^2=69,58; df=2; p=0.000<0,01; C=0,288$								
DA	202	51,7	87	22,8	52	26,3	35	19,3
NE	189	48,3	292	77,2	146	73,7	146	80,7
5. Vaš posao podrazumeva kontakte sa organizacijama i ljudima iz drugih zemalja.								
$\chi^2=22,91; df=2; p=0.000<0,01; C=0,170$								
DA	99	25,4	48	12,4	31	15,5	17	9,3
NE	291	74,6	185	87,6	169	84,5	165	90,7
6. Uživite u jelima/specijalitetima stranih kuhinja.								
$\chi^2=74,39; df=2; p=0.000<0,01; C=0,296$								
DA	205	52,4	89	23,1	57	28,5	32	17,6
NE	186	47,6	293	76,9	143	71,5	150	82,4
7. Ponekad čitate novine na nekom od stranih jezika.								
$\chi^2=34,09; df=2; p=0.000<0,01; C=0,206$								
DA	84	21,5	27	6,9	18	9,0	9	4,9
NE	306	78,5	355	93,1	182	91,0	173	95,1
8. Ponekad čitate izvorna izdanja stranih knjiga, na njihovom originalnom jeziku.								
$\chi^2=32,40; df=2; p=0.000<0,01; C=0,201$								
DA	70	18,0	20	5,1	15	7,5	5	2,7
NE	319	82,0	361	94,9	184	92,5	177	97,3

Uvidom u procentualnu zastupljenost ostvarenih međukulturnih aktivnosti i kontakata u svakodnevnom životu ispitanika u odnosu na ostale nezavisne varijable u ispitivanom uzorku (*tabela br. 19P u Prilogu*), moguće je zaključiti sledeće:

- Muškarci prednjače u praktikovanju gotovo svih ponuđenih interkulturnih aktivnosti, osim u pogledu uživanja u jelima/specijalitetima stranih kuhinja (što može biti posledica tradicionalne uloge žene–domaćice i njene veće zainteresovanosti i zastupljenosti u kulinarstvu, u izboru i pripremi hrane);
- Najviši stepen ostvarene kulturne interakcije (naročito u pogledu prijateljskih i rođaćkih odnosa i kontakata sa ljudima iz drugih zemalja) zabeležen je kod najmlađih (15-24) i ispitanika u ranim srednjim godinama (25-39), a najmanji kod najstarijih ispitanika (55 i više godina);
- Obrazovanje značajno uslovljava međukulturne kontakte ispitanika, jer se pokazalo da su najobrazovaniji ispitanici (sa visokom i višom školom) u tom pogledu daleko aktivniji od ispitanika bez škole ili sa najnižim stepenom obrazovanja (osnovna škola). Ovo je naročito vidljivo u domenu najzahtevnijih aktivnosti kao što su: čitanje izvornih izdanja knjiga stranih autora (26% prema 0%) i čitanja novina/časopisa na nekom stranom jeziku (19,3% prema 0,8%), ali takođe i u pogledu poslovnih kontakata sa organizacijama i ljudima iz drugih zemalja (33,8% prema 1,7%);
- Poljoprivrednici i izdržavana lica najmanje od svih drugih grupa zanimanja ostvaruju međukulturne/međunacionalne kontakte u svom svakodnevnom životu. Rukovodioci su najzastupljeniji među onima koji ostvaruju kulturnu interakciju, naročito tokom poslovnih ili privatnih putovanja u inostranstvo, prijateljskih i rođaćkih odnosa sa ljudima iz drugih zemalja i komuniciranjem sa njima putem Interneta ili na neki drugi način;
- Materijalni status je uočljiv korelat međukulturne interakcije, budući da su ispitanici koji su svoj materijalni status ocenili kao veoma dobar i relativno dobar procentualno najzastupljeniji u svim ponuđenim interkulturnim aktivnostima.

U pogledu međukulturnih/međunarodnih odnosa primetne su velike sličnosti između Evropljana i građana Niša (Special Eurobarometer 278, 2007: 41). Najčešći tip međukulturnih kontakata Evropljana odnosi se takođe na hranu (45%), na uživanje u jelima stranih kuhinja, a nakon toga kod nešto više od četvrtine Evropljana (27%)

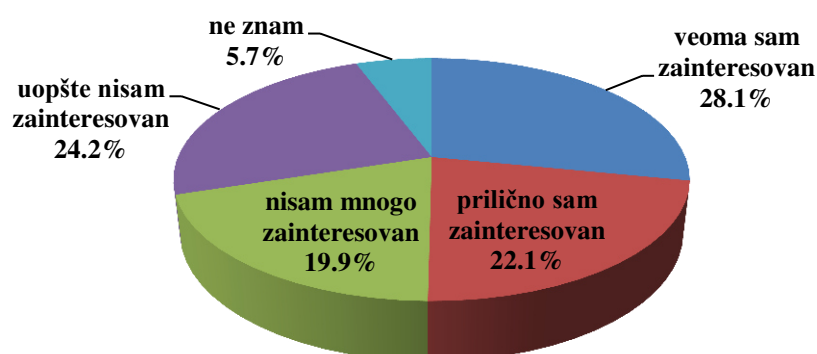

podjednako je zastupljeno putovanje u inostranstvo i prijateljstvo sa ljudima iz drugih zemalja. Kao i kod ispitanika Grada Niša, kod evropskih građana je najmanje zastupljeno čitanje stranih knjiga na originalnom jeziku, onom na kome su napisane i izvorno objavljene (7%). Takođe, uočeno je da su međukulturni kontakti učestaliji među mlađim i obrazovanijim Evropljanima.

15. Potencijalni aspekt kulturne interakcije

Pored aktuelnog segmenta kulturne interakcije (međukulturni/međunacionalni kontakti koje ispitanici ostvaruju u svom svakodnevnom životu), namera nam je bila da utvrdimo i potencijalni aspekt kulturne interakcije ispitanika, koji nam može ukazati na njihove (latentne) interkulturalne potrebe i interesovanja. Ovo stoga što je izvesno pretpostaviti da ljudi možda poseduju interkulturalne sklonosti i želju da budu aktivni učesnici u procesu međukulturalnog povezivanja i razmene iako im objektivni životni uslovi ne pružaju osnova za zadovoljavanje tih potreba u određenom trenutku i datim okolnostima. Ispitujući potencijalni segment kulturne interakcije, želeli smo najpre da saznamo postoji li zainteresovanost ispitanika za upoznavanjem ljudi iz drugih zemalja/kultura (smatrajući to elementarnom pretpostavkom ostvarivanja bilo kakvih međukulturalnih kontakata), kao i da li ispitanici žele da uče ili poboljšaju znanje nekog drugog jezika osim maternjeg.

Grafikon br. 49: *Koliko ste zainteresovani za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja/kultura?*

Svaki drugi anketirani ispitanik (50,2%) zainteresovan je za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja/kultura (veoma zainteresovani – 28,1%; prilično zainteresovani – 22,1%), što upućuje na izvesnu senzibilisanost ovih ispitanika za kulturnu interakciju i ostvarivanje međukulturalnih kontakata. 44,1% ispitanika ne iskazuje ovakvo

interesovanje (potpuno nezainteresovani – 24,2%, ne mnogo zainteresovani – 19,9%), dok se 5,7% njih izjasnilo za opciju „ne znam“. Nepostojanje interesovanja za upoznavanjem ljudi iz drugih zemalja i kultura može ukazati na odsustvo želje za ostvarivanjem međukulturnih kontakata i na nesklonost ka interkulturnim odnosima. Takva opredeljenost kao polazište ne omogućava zaključivanje o potencijalnom segmentu kulturne interakcije gotovo polovine anketiranih ispitanika, kakav god da je pretpostavljeni karakter te interakcije (konstruktivna saradnja, sinteza i preplitanje kulturnih elemenata, kolizija ili konfrontacija kulturnih vrednosti, nesporazumi i sukobi sa pripadnicima drugih kultura). Biti omeđan isključivo sopstvenim nacionalnim/etničkim kulturnim prostorom i vrednostima je nemoguće u savremenom društvenom kontekstu. Kulturni identitet u uslovima modernizacije savremenih društava podrazumeva otvorenost i spremnost na kulturnu interakciju, negirajući svaki oblik kulturnog i nacionalnog autizma. Stoga ovakvi empirijski nalazi sugerišu na potrebu za interkulturnim senzibilisanjem našeg društva i za jačanjem svesti o tome da su kulturne pojave zapravo proces i rezultat neprestanih socio-kulturnih interakcija.

Tabela br. 39: *Zainteresovanost za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja/kultura /Mesto stanovanja*

Upoznavanje ljudi iz drugih zemalja /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
veoma sam zainteresovan	140	35	85	21,6	47	23,5	38	19,7
prilično sam zainteresovan	108	27	67	17	34	17	33	17,1
nisam mnogo zainteresovan	87	21,8	73	18,5	43	21,5	30	15,5
nisam uopšte zainteresovan	54	13,5	136	34,7	58	29	78	40,4
ne znam	11	2,7	32	8,2	18	9	14	7,3
UKUPNO:	400	100	393	100	200	100	193	100

$$\chi^2=85,66; df=8; p=0.000<0,01; C=0,312$$

Mesto stanovanja ispitanika uslovalo je razlike u pogledu zainteresovanosti za upoznavanjem ljudi iz drugih zemalja/kultura (tabela br. 39). Najzainteresovaniji su ispitanici iz grada (62%), kod kojih jedino preovladava takva opredeljenost, zatim prigrada (40,5%) i na kraju sela (36,8%). Ove nalaze treba tumačiti u skladu sa karakteristikama socio-kulturne sredine i sagledavanjem osobenog načina života urbanog i ruralnog društva, kao i svojevrsnih načina i oblika komunikacije koje ova društva uobličavaju. Socijalna i prostorna pokretljivost nudi stanovnicima grada veće

mogućnosti učešća u raznim društvenim grupama, veću percepciju razlika (usled susretanja i mešanja pojedinaca različitih kulturnih grupa), kao i veće mogućnosti izbora među raznolikim socio–kulturnim vrednostima i sadržajima. Otuda i veća otvorenost i zainteresovanost gradskih ispitanika za upoznavanje i kulturnu interakciju sa pripadnicima drugih zemalja/kultura.⁹⁹ S druge strane, analiza specifičnog načina života seljaštva i tradicionalne kulture, koja taj život u velikoj meri odražava, ukazuje na relativnu zatvorenost, statičnost i homogenost ruralnog društva. Vrednosti ruralne kulture ogledaju se u dubokom sentimentu pripadnosti sopstvenoj lokalnoj, nacionalnoj, kulturnoj zajednici, u grupnom egoizmu srodničkih grupa, nepoverenju prema „strancima“, težnji da se očuva kontinuitet i nasleđe grupe. To je vidljivo i u podatku da 40,4% anketiranih seoskih ispitanika nije uopšte, a 15,5% njih nije mnogo zainteresovano za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja/kultura. Takođe, i kod prigradskih ispitanika je zabeležena preovlađujuća nezainteresovanost za međukulturne kontakte sa ljudima iz drugih zemalja (50,5%), što je potvrda značajnijeg uticaja sela na vrednosti i manifestacije življenja anketiranih ispitanika u prigradskim naseljima.

Posmatrajući uticajnost ostalih nezavisnih varijabli, pokazalo se da su zanimanje, materijalni status i godine najjači korelati zainteresovanosti za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja i kultura (*videti tabelu 20P u Prilogu*). Kompetencije (znanja, sposobnosti i veštine) za obavljanje poslova u okviru određenih grupa zanimanja u današnjim uslovima podrazumevaju i spremnost za socijalnu interakciju i komunikaciju između ljudi različitog kulturnog porekla. Sve ovo u cilju postizanja najboljih poslovnih rezultata, olakšavanja profesionalne mobilnosti kroz ostvarivanje međunarodne saradnje i razmenu kulturnih dobara i usluga. Zato ne čudi što je najveće interesovanje zabeleženo kod učenika i studenata (83,4%), koji su praktično još uvek u procesu sticanja svojih profesionalnih znanja i veština, zatim kod rukovodilaca (75%), gotovo podjednako kod privatnih preduzetnika/vlasnika (68,4%) i stručnjaka/inženjera (67,4%), koji su pritom najzadovoljniji svojim materijalnim statusom. Nasuprot tome, poljoprivrednici (19,8%) i izdržavana lica (24,5%) su najmanje skloni poznanstvu sa

---

⁹⁹ Otvorenost urbanog društva/zajednice zasnovana je na heterogenosti i diferenciranosti društvene strukture grada, na različitim životnim iskustvima, vrednostima, običajima, na različitim uverenjima i obrascima ponašanja ljudi. Moglo bi se reći da se urbana kultura stvara i razvija unutar mehanizama koji omogućavaju komunikaciju, ili, tačnije, uslove za ostvarivanje komunikacije među brojnim društvenim (etničkim, religijskim, političkim, polnim, seksualnim, profesionalnim, klasnim i drugim) različitostima. Otuda misao da se grad javlja kao društveno središte uvažavanja različitosti i kao osnova multikulturalnosti (Milošević, 2003: 31).

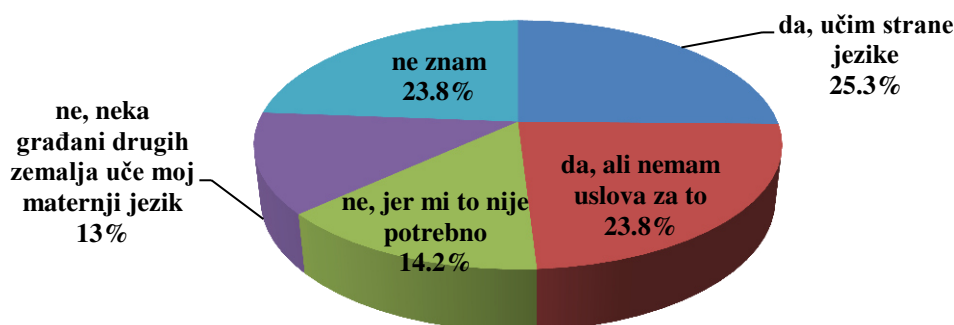
ljudima iz drugih zemalja i kultura, budući da u opisu svojih svakodnevnih poslova i društvene pozicije (vidljivosti) na tržištu rada nisu u velikoj meri, ili uopšte, upućeni na saradnju i komunikaciju sa ljudima drugačijeg kulturnog porekla. Osim toga, treba imati na umu da kod ispitanika sa najnižim stepenom obrazovanja, među kojima su najzastupljeniji i poljoprivrednici, prevladava nedostatak želje za upoznavanjem ljudi iz drugih zemalja/kultura (63,5%), dok se sa povećanjem stepena obrazovanja povećava i želja za ostvarivanjem međukulturnih kontakata kroz kulturno raznolika poznanstva. Potpuno je očekivano da će ovakvo interesovanje najčešće iskazivati najmlađi ispitanici, dok je interesovanje opadalo sa brojem godina (15-24 godine: 78,2%; 55 i više godina: 24,3%).

Kompariranje empirijskih nalaza upućuje na zaključak da su Evropljani nešto zainteresovaniji za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja/kultura (63%), u odnosu na građane Niša (50,2%). Svaki deseti Evropljanin (10%) ne poseduje ovakva interesovanja, što je mnogo manji broj od četvrtine potpuno nezainteresovanih naših ispitanika (24,2%). Takođe, uočeno je da interesovanje za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja/kultura varira u prilično velikoj meri i među Evropljanima različitih socio-demografskih grupa: najprisutnije je među mladima, najobrazovanim i urbanim stanovništvom (Special Eurobarometer 278, 2007: 45).

Kulturna raznolikost utemeljena je i na raznolikosti jezika, kao značajnoj odlici kulturnog identiteta naroda. Poznavanje drugih jezika, osim maternjeg, je prednost u kulturnoj interakciji, budući da olakšava komunikaciju sa većim brojem ljudi i omogućava prevazilaženje kulturoloških prepreka u komunikaciji. Imajući to u vidu, potencijalni aspekt kulturne interakcije ispitanika operacionalizovali smo i kroz pitanje da li žele da uče ili poboljšaju znanje nekog drugog jezika osim maternjeg. Grafikon br. 50 na sledećoj strani prikazuje distribuciju odgovora ispitanika na ovo pitanje.

Grafikon br. 50: *Da li želite da učite ili poboljšate znanje nekog drugog jezika osim maternjeg?*

Skoro svaki drugi ispitanik (49,1%) izrazio je želju za učenjem ili poboljšanjem znanja nekog drugog jezika osim maternjeg, što možemo smatrati demonstracijom svesti o značaju međukulturne komunikacije i interakcije uopšte. Pri tome, polovina ovako opredeljenih ispitanika već uči neki od stranih jezika (25,3%), a ostali bi želeli, ali nemaju uslova za to (23,8%). Ispitanici koji ne žele da uče ili poboljšaju znanje nekog drugog jezika osim maternjeg (27,2%) gotovo podjednako su podeljeni na one koji smatraju da im to nije potrebno (14,2%) i one koji su više etnocentrični, smatrajući da građani drugih zemalja treba da uče njihov maternji jezik (13%). Iznenađuje podatak da skoro svaki četvrti ispitanik nije znao da proceni da li želi ili ne da stiče i produbljuje svoja znanja stranih jezika, što pokazuje prilično veliki stepen ravnodušnosti ispitanika u vezi sa lingvističkim raznolikostima i promocijom interkulturalnog dijaloga.

Tabela br. 40: *Da li želite da učite ili poboljšate znanje nekog drugog jezika osim maternjeg?/Mesto stanovanja*

Želja za učenjem stranog jezika /Mesto stanovanja	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
da, učim strane jezike	146	36,5	56	14,4	34	17	22	11,8
da, ali nemam uslova za to	114	28,5	73	18,8	42	21	31	16,6
ne, jer mi to nije potrebno	59	14,8	56	14,3	38	19	18	9,6
ne, neka građani drugih zemalja uče moj maternji jezik	24	6	78	20,3	34	17	44	23,5
ne znam	57	14,2	124	32,2	52	26	72	38,5
UKUPNO:	400	100	387	100	200	100	187	100

$$\chi^2=132,14; df=8; p=0.000<0,01; C=0,379$$

Podaci prikazani u tabeli br. 40 pokazuju da gradski ispitanici (65%) daleko više od ispitanika iz prigradskih (38%) i seoskih naselja (28,4%) shvataju značaj

unapređenja i razvoja višejezičnosti u aktuelnim društvenim okolnostima, iskazujući želju za učenjem i poboljšanjem znanja stranih jezika. Najveći procenat gradskih ispitanika već uči neki od stranih jezika (36,5%), dok 28,5% njih ima želju, ali nema adekvatnih uslova za to. Osim preovlađujućeg broja onih ispitanika iz prigradskih i seoskih naselja koji su se opredeljivali za opciju „ne znam“, kod seoskih ispitanika je najzastupljeniji nedostatak želje za učenjem stranih jezika. Imajući u vidu da skoro četvrtina njih (23,5%) smatra da građani drugih zemalja treba da uče naš maternji jezik, očigledno je da su ovi ispitanici etnocentrično usmereni na čuvanje lingvističkih elemenata sopstvene tradicije i da teže prihvataju konstruktivne kulturne impulse iz bližeg i daljeg društvenog i kulturnog okruženja.

Najmlađi ispitanici (15-24 godine), oni sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem, učenici/studenti, stručnjaci/inženjeri i rukovodioci procentualno su najzastupljeniji među ispitanicima koji su iskazali želju za učenjem ili poboljšanjem znanja nekog drugog jezika osim maternjeg (*videti tabelu 21P u Prilogu*). Interesan je podatak da među poljoprivrednicima dominira nezainteresovanost za učenje stranih jezika (38,6%), nema onih koji već uče neki strani jezik, dok skoro svaki peti poljoprivrednik (18,6%) koji je iskazao želju za učenjem stranih jezika nema uslova za praktikovanje takvih aktivnosti u svom životu.

Pored niskog stepena aktuelne kulturne interakcije (međukulturnih i međunacionalnih kontakata koje ispitanici ostvaruju u svom svakodnevnom životu), analiza potencijalne kulturne interakcije pokazala je veću zainteresovanost ispitanika za upoznavanjem ljudi iz drugih zemalja/kultura (svaki drugi ispitanik – 50,2%), nego u pogledu želje za učenjem ili poboljšanjem znanja nekog drugog jezika osim maternjeg (skoro svaki četvrti ispitanik – 23,8%). Stoga ovakvi empirijski nalazi sugerišu da je potrebno jačati svest o značaju afirmacije interkulturalizma, odnosno uzajamnog delovanja pojedinaca i/ili društvenih grupa koji govore različitim jezicima, dele raznolike kulturne vrednosti i pripadaju raznolikim kulturama i potkulturama. Ovo naročito imajući u vidu da su sva savremena društva manje ili više multikulturalna i da predstavljaju životni prostor za kulturnu interakciju.

ZAKLJUČAK

Pojam kultura je toliko kompleksan i višeznačan da ga je teško i nemoguće svesti isključivo na pojedinačne pojave, procese ili aktere bogate kulturne stvarnosti. Radi se o terminu koji je menjao i širio svoja značenja u odgovarajućem društveno-istorijskom i naučno-filozofskom kontekstu, kao izraz određene epohe i određenog stanja u društvu i nauci. Uporedo i pod uticajem promene ontologije društvenog života, kultura je postala značajan istraživački fenomen u okviru savremenih društveno-humanističkih disciplina. Nekada iz epistemološkog prikrajka, u pogledu istraživačkih interesovanja i profesionalnih ambicija prilično zapostavljena, kultura danas zadobija značajno mesto u analizi savremenih društvenih promena, procesa i aktera. Dinamičnost promena u savremenom svetu i fluidnost modernog društva uslovljavaju ne samo promenu značenja pojma kulture, već i preusmeravanje i proširivanje horizonta naučnog razmatranja ovog fenomena. Pomeranje koncepta tumačenja kulture od elitističkog značenja (kao privilegije najobrazovanije manjine) na iskustvo svakodnevnog života, doprinelo je, manje ili više, uspešnom prevladavanju njenih semantičkih redukovanja. Prošireni koncept socioantropološkog tumačenja kulture kao načina života, kao integralne životne prakse, aktuelno shvatanje kulture kao jednog od četiri najbitnija segmenta održivog razvoja savremenog društva, označio je bitan pomak ne samo u teorijskim koncepcijama, već i u mnogobrojnim empirijskim istraživanjima ovog fenomena. Pažnja istraživača kulture ne ograničava se samo na tradicionalne oblike umetnosti (pozorište, likovno stvaralaštvo, muzika, arhitektura, fotografija, film), već je sve više usmerena na novije kulturne (estetske) oblike nastale u sferi medija i digitalne realnosti, na vrednosne aspekte, identitete, međukulturne kontakte i kulturu svakodnevice. Time se afirmiše potreba za svojevrsnim teorijsko-analitičkim inoviranjem, transpozicijom vrednosti ideja i paradigmi (*cultural turn in development*) ne bi li se savremeno društvo što bolje razumelo i objasnilo u svakodnevnom i naučnom diskursu u kome ideja o kulturi igra sve važniju ulogu.

Transformacije savremenih društava praćene su danas brojnim dilemama i razvojnim disbalansima, usled razlika u njihovoj istorijskoj pozadini, kulturnom nasleđu i životnim praksama, ekonomskom razvoju, političkoj kulturi, modernizacijskim usmerenjima i geopolitičkoj poziciji u svetskom sistemu. Sve veća uloga ne samo ljudskog, već i kulturnog kapitala i simboličke moći u procesima modernizacije i različitim vidovima i nivoima integracije, naglašavaju značaj izučavanja uloge kulture u savremenim društvenim promenama. Ovo podjednako u razradi principa upravljanja kulturnim razvojem i osmišljavanju kulturne politike u nacionalnim okvirima, kao i u doprinosu rešavanju niza dubokih ličnih i zaoštrenih socijalno-praktičnih problema čovečanstva.¹⁰⁰

Pod modernizacijom se podrazumeva čitav niz inovativnih promena širokog opsega (primarno povezanih sa razvojem političkog i ekonomskog sistema, institucionalnom strukturom i vrednostima) koje omogućavaju da društvo kontinuirano proizvodi i apsorbuje promene i rast u različitim segmentima svakodnevnog životnog iskustva. Društvena dimenzija modernizacije ispoljava se kroz duboke strukturne promene, iskazane uglavnom kroz društvenu diferencijaciju, mobilnost i rast individualne autonomije. Iako ova obeležja moderne variraju po obliku i stepenu ispoljavanja, ona uslovljavaju preobražaj društvenih uloga i moći, kao i pluralitet stilova života i modela potrošnje, izbora i opcija u svakodnevnom životu ljudi. Snalaženje i prilagođavanje novim razvojnim modernizacijskim zahtevima, koji su obeleženi inovativnošću, složenošću društvenih odnosa i ubrzavanjem društvenih i kulturnih interakcija, pored ekonomskih i političkih činioaca promena, naglašavaju snagu *kulturne dimenzije razvoja*. Radi se o povezivanju kulturnih faktora i društvenog razvoja, čime se referiše na sagledavanje kulturnih kapaciteta kao razvojnih resursa. U tom smislu, kultura se može posmatrati kao pokretačka snaga za ljudski razvoj, u

---

¹⁰⁰ O povezanosti kulture, politike, ideologije i društvenog razvoja uopšte simbolično svedoči i nastup svetski poznatog violončeliste, dirigenta i kompozitora Mstislava Rostropoviča pored Berlinskog zida, u noći njegovog rušenja 1989. godine. Ovaj ruski umetnik se u vreme *hladnog rata* zamario sovjetskim komunističkim vlastima zbog svog slobodnog duha, pa je „ideološku neprilagođenost“ platio oduzimanjem državljanstva, nagrada, priznanja i 17-ogodišnjim izgnanstvom iz svoje zemlje. Nakon velikog ostvarenog profesionalnog uspeha u Americi i Evropi, Rostopovič je dočekao dan kada je Evropa počela da se menja. Čim je čuo za rušenje Berlinskog zida, seo je u avion i nepozvan stigao tamo da odsvira, kako je rekao, koncert za sebe samog. U opštoj euforiji, poštovaoci i znatiželjnici su se brzo okupili da čuju velikana koji je ovaj istorijski čin doživeo i kao rušenje barijere u sopstvenoj duši. Istovremeno, izvođenje Bahove svite u noći rušenja *gvozdene zavese* predstavljalo je simboličan čin pobeđe kulture nad politikom, afirmacije ideje umetnosti bez granica, kulturnih sloboda i demokratskih vrednosti uopšte. Videti: <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/t27089.lt.html> (izvoru pristupljeno 11. 04. 2015.)

pogledu ekonomskog rasta i kao sredstvo za vođenje ispunjenijeg intelektualnog, emotivnog, moralnog i duhovnog života. To znači da je uz ekonomske, socijalne i ekološke segmente razvoja, puni društveni napredak moguće ostvariti uz uvažavanje kulturnih specifičnosti, vrednosti i osobenosti lokalnih zajednica, kao i uz usaglašavanje ciljeva njihovog razvoja sa opštim društvenim razvojem. Socijalnodemkratski društveni razvoj koji kulturu tretira ravnopravno u njenom sadejstvu sa ekonomskim faktorima (tržište) i politikom (država) pretpostavlja kulturnu politiku koja ima aktivni stvaralački karakter u društvenim promenama i procesu modernizacije društva. Tu se prevashodno misli na ulogu države i drugih aktera kulturne politike u strateškom planiranju kulturnog razvoja i u sprovođenju reformi tradicionalnih kulturnih sistema. Humani razvoj i društvena kohezija zasnivaju se danas na značajnoj komponenti koja podrazumeva politiku socijalne i kulturne uključenosti. Utoliko su podsticanje kulturne participacije, razvoj kulturnog stvaralaštva, interesovanja i potreba, zaštita kulturnih identiteta i dobara, afirmacija kulturnih raznolikosti i promovisanje interkulturne saradnje značajni ciljevi tranzicije u okviru planiranja i ostvarivanja procesa modernizacije i društvenog razvoja.

Kulturna participacija je važan segment kulturne dimenzije razvoja i odnosi se na učestvovanje pojedinaca ili grupa u društvenom i kulturnom životu zajednice. Ona podrazumeva pristup kulturnim sadržajima, institucijama i procesima kojima se omogućava obnavljanje i umnožavanje kulturnih resursa pojedinaca i grupa u društvu. I to na način koji im omogućava da razviju i zadovolje svoje kulturne potrebe, ostvare svoja kulturna prava, prošire svoje kulturne izbore, afirmišu svoje kritičke potencijale i unaprede svoje kulturne kapacitete. U dosadašnjim istraživanjima kulturna participacija je najčešće opreacionalizovana kroz tri osnovne dimenzije: kulturna recepcija/potrošnja, kulturna produkcija/stvaralaštvo i kulturna interakcija/međukulturni kontakti. Ovo imajući u vidu da su kulturni izbori u kontekstu svakodnevnih aktivnosti polja kulturne participacije u kojima se formira personalni i društveni identitet, razvijaju i zadovoljavaju raznovrsne (potrošačke i stvaralačke) potrebe, oblikuje ponašanje, uspostavlja sistem vrednosti, komunicira, gradi odnos prema drugima. Utoliko je afirmacija učešća u kulturi kao segmenta kvaliteta života stanovništva bitna za održavanje kulture kao sektora koji stvara i proizvodi dobra i vrednosti, u kontekstu podsticanja kreativnosti, inovacija, duhovnog napretka, razvoja socijalno kohezivnih učinaka kulture i opštedruštvenog napretka.

Razumevanje savremenih razvojnih problema i modernizacijskih poteškoća s kojima se Srbija suočava treba zasnovati i na prepoznavanju problema koji su kroz istoriju sistemski iznutra kočili Srbiju u njenom razvoju. Iako se u prethodna dva veka modernizacija srpske države odvijala u evropskom ključu, ovaj proces je bio otežan i usporen usled: usmerenosti na jačanje nacionalnog jedinstva i potrage za nacionalnim identitetom, orijentacije na političke ciljeve i probleme uz zanemarivanje kulturnih specifičnosti i kulturnog razvoja, nedostatka bitnih vrednosnih uporišta modernizacije i nerazvijenosti civilnog, građanskog društva u Srbiji. Ambivalentnost političke elite prema Evropi i evropskim vrednostima, uporedo sa geopolitičkom i ekonomskom istorijom Srbije, značajno su uticali na formiranje kulturnih i vrednosnih obrazaca srpskog naroda (Vuletić, 2008: 59-60). U suprotnosti sa nadnacionalnim, pre svega ekonomskim i političkim integrisanjem evropskih zemalja, 90-ih godina prošlog veka događao se proces dezintegracije Jugoslavije. Nakon raspada ove multikulturene zajednice, međuetničkih ratova, međunarodne izolacije zemlje, bombardovanja, nakon političkih promena 2000. godine, Srbija je danas obeležena opštom društvenom krizom. Ova kriza generisana je zastojem u procesu političke, ekonomske, socijalne i kulturne transformacije i nespremnošću za sprovođenje radikalnih institucionalnih reformi. Postsocijalistička transformacija srpskog društva nije linearna i sveobuhvatna, već sadrži snažne kontraste i praćena je opštom vrednosnom konfuzijom. Ona je obeležena istovremeno oživljavanjem tradicionalističkih oblika društvene integracije (kontinuitet otpora prema modernizaciji) i afirmacijom inovativnih potencijala (modernizacijska nastojanja) u pojedinim oblastima društvenog života.

Krucijalni faktor društvene krize svakako se može prepoznati i u ozbiljnom narušavanju razvojne i emancipatorske uloge kulture u savremenim društvenim promenama Srbije. Brojni reformski uzleti i strategije razvoja u Srbiji pokazale su se kao neadekvatne i neuspešne, između ostalog, i zbog sistemskog neprepoznavanja značaja kulturne dimenzije razvoja. Kultura nije adekvatno prepoznata ni priznata kao jedan od najbitnijih elemenata društvene transformacije i modernizacije Srbije. U predizbornim kampanjama nijedna stranka ne pominje kulturu kao važan segment društva i države, a mnogi podzakonski akti u sektoru kulture nisu usvojeni zbog neiskazivanja političke volje ili komplikovanih administrativnih procedura. Politički lideri u Srbiji ne shvataju da bez podrške kulture i sprovođenja osmišljene strategije kulturne politike nema progresivnih promena u društvu. Kulturno posrnuće Srbije

moguće je uočiti istovremeno u normativnom, institucionalnom i vrednosnom segmentu, što zahteva sistemске napore na redefinisaniu novih razvojinih ciljeva i strategija. Izvesno je da se u pogledu sociokulturnog razvoja mora računati i sa promenom svesti (vrednosti) i navika samih građana Srbije. Ovo naročito imajući u vidu vrlo lošu obrazovnu strukturu i nalaze empirijskih istraživanja koji ukazuju na nerazvijenost kulturnih potreba stanovništva. Izvesno je da obrazovanje i kulturne navike i interesovanja ne služe samo kao kanal lične i društvene promocije, već su činilac i pokazatelj opšteg sociokulturnog razvoja i efikasni mehanizmi socijalne i kulturne integracije društvenih grupa.

Pomenuta postsocijalistička društvena konfuzija svoj epilog dobija i u pogledu evrointegracije Srbije, po principu poznate *Pro et Contra* isključivosti. Otpor evrointegraciji društva najčešće se ispoljava kroz ideologiju nacionalizma i praksu etnocentričnosti, koje legitimišu akteri suprotstavljeni globalizaciji. Pri tome se često zaboravlja da kulturna transformacija jednog društva iz predmodernog u moderno ima zadatak da deprovincijalizuje vlastiti prostor i sopstvene vrednosti u međukulturnoj razmeni stavi na raspolaganje ne samo Evropi, već i čitavom svetu. S druge strane, ambivalencija u pogledu evropske budućnosti Srbije vidljiva je i u preteranom optimizmu i evroentuzijazmu, koji su zasnovani na nekritičkom verovanju da će politička integracija brzo i bezuslovno poboljšati ukupan položaj Srbije i značajno unaprediti kvalitet života većine njenih građana. Jasno je da se tranziciono traganje Srbije za mogućnostima izlaska iz zaostalosti i otvaranja prema evropskim procesima integracije i društvenog razvoja događa u atmosferi opšte ontološke neizvesnosti i društvene konfuzije u pogledu odabira razvojnih strategija i ciljeva.

Iako se modernizacija inicijalno dovodi u vezu sa istorijskim i razvojnim iskustvom zapadnih zemalja, valja napomenuti da ne postoji unapred određen model ili recept koji precizira uslove i mere koje treba primeniti u razvoju pojedinačnih društava.¹⁰¹ Istraživačke studije u okviru *komparativne analize o različitostima kultura* (Hamilton, Bigar, 1988) pokazuju da postoje različiti putevi modernizacije. Oni su uslovljeni kako izvornim društvenim obeležjima i specifičnim kulturnim tradicijama

---

¹⁰¹ O ovome svedoči model *azijske modernizacije* (Južna Koreja, Tajvan, Singapur, Hong Kong, Kina) gde se javlja odsustvo nekih obeležja smatranih „nužnim uslovima“ u inventaru zapadnog iskustva. Ove zemlje slede put razvoja zasnovan na spoju ekonomskog liberalizma i državnog autoritarizma, odnosno uključivanje na globalno, međunarodno tržište kombinuju sa autoritarnim ideologijama i državnim strukturama (detaljnije videti: Martineli, 2010).

zemlje, tako i načinima njenog susreta sa zapadnom modernizacijom i odgovora na izazove koji iz toga proizlaze. Utoliko, modernizaciju Srbije i njeno priključenje evropskim integracijama ne vidimo kao proces nužne imitacije obrazaca razvoja zapadnih društava. Uz unapređivanje svih snaga i prevazilaženje svih slabosti našeg društva, ovi procesi bi trebalo da doprinesu postepenom ostvarivanju nužnih pretpostavki njegovog postsocijalističkog razvoja: da se ohrabri, podrži i omogući institucionalna i infrastrukturna modernizacija, da se proaktivno i kritički motiviše i mobiliše društvena energija i stvore nove mogućnosti za međunarodnu pokretljivost i saradnju. Modernizacija Srbije kao sociokulturni projekt treba da bude fundirana na kompleksnoj strategiji društvenog razvoja, zasnovanoj na: odbacivanju balasta prošlosti u vidu tradicionalističkih vrednosnih obraza, očuvanju kulturnog identiteta, međukulturnoj saradnji, povećanju svesti o značaju kulture i aktivnom učešću što većeg broja ljudi u različitim sferama kulturnog života.

Kulturna dimenzija razvoja savremenog srpskog društva u ovom radu zasnovana je na teorijskoj problematizaciji postavljene teme, analizi nalaza relevantnih evropskih i domaćih istraživanja i kritičkom pristupu aktuelnom stanju kulture urbanog i ruralnog društva Srbije. U drugom delu rada prikazani su rezultati samostalnog empirijskog istraživanja kulturne dimenzije razvoja, operacionalizovane istraživanjem kulturne participacije gradskih, prigradskih i seoskih ispitanika Grada Niša. Posebna pažnja je bila usmerena na razumevanje kulturnih vrednosti i praksi teritorijalnih supkultura – urbane i ruralne, a time i njihovog odnosa prema procesima modernizacije i evrointegracije Srbije, kao i njihovog položaja i razvojne uloge u tim procesima. Imajući u vidu potisnute suprotnosti u kulturi našeg naroda i brojne, duboko ukorenjene kontradikcije urbano-ruralnog suočavanja i preplitanja tradicionalnog i modernog, lokalnog i globalnog, populističkog i elitnog, prepoznali smo značaj istraživanja pretpostavljenih promena u „kulturnoj slici” grada i sela u uslovima društvenih transformacija. Ovo s ciljem da detaljnije osvetlimo do koje mere i na koje načine modernizacija, kao vodeća paradigma današnjice, uslovljava pravce razvoja urbanog i ruralnog društva Srbije. Takođe, namera nam je bila da utvrdimo dominantne lične i društvene vrednosti gradskog i seoskog stanovništva, kao i specifičnosti njihovih kulturnih praksi (aktivnosti, potreba, navika) u kontekstu podsticanja ili ometanja opštedruštvenog napretka. U nastavku teksta sumirani su dobijeni istraživački nalazi:

• **SOCIO-EKONOMSKI POKAZATELJI:** Analiza nezavisnih varijabli u istraživanju ukazuje na rezidencijalne razlike među ispitanicima naročito u pogledu obrazovanja, zanimanja i ocene materijalnog statusa. Među gradskim ispitanicima primećeno je veće učešće onih sa najvišim stepenom obrazovanja, učenika/studenata, stručnjaka/inženjera i rukovodilaca, kao i onih koji su prilično zadovoljni svojim materijalnim statusom, ocenjujući ga najčešće kao „relativno dobar“. U poređenju sa gradskim poduzorkom, među seoskim ispitanicima je daleko manji procenat onih sa visokom školom, a daleko veći procenat onih bez škole i sa završenom osnovnom školom, što svedoči o njihovoj nepovoljnijoj obrazovnoj strukturi. U pogledu zanimanja, u seoskom poduzorku su najbrojniji poljoprivrednici, radnici i izdržavana lica, kod kojih je primetna svest o teškom materijalnom položaju u kome se nalaze, budući da ga opisuju uglavnom kao „veoma loš“ i „relativno loš“. Otuda je i razumljivo što među ispitanicima koji se odriču mnogih stvari u svom svakodnevnom životu (najčešće zadovoljavanja društvenih potreba i onih od egzistencijalne važnosti) preovladavaju ispitanici iz seoskih, ali i prigradskih naselja. Svega petina ispitanika na nivou ukupnog uzorka (najčešće onih koji žive u gradu) ne odriče se ničega, jer im materijalni status omogućava zadovoljavanje svih potreba. Pomenuti nalazi svedoče o finansijskoj nesigurnosti i egzistencijalnoj ugroženosti većine ispitanika u aktuelnim društvenim prilikama.

• **DOMINANTNE VREDNOSTI:** Najznačajnije lične vrednosti ispitanika na nivou ukupnog uzorka su *porodica* (deca i bračni partner), *novac*, *posao* i *obrazovanje*. Porodica je tradicionalno jedan od najznačajnijih stožera ličnog identiteta ljudi sa ovih prostora (u smislu reprodukcije, emotivne ispunjenosti, egzistencijalne sigurnosti, vaspitanja, obrazovanja). Izvesno je da su negativna ekonomska dejstva tranzicije i visok stepen egzistencijalne ugroženosti svakog drugog anketiranog ispitanika naglasili ulogu materijalnih vrednosti i uslovili veliki značaj novca i posla. Porodica se visoko vrednuje naročito među seoskim ispitanicima, dok su se gradski ispitanici češće od seoskih i prigradskih izjašnjavali da je imati dovoljno novca i dobar posao najznačajnije za dobar život danas. Takođe, primećeno je da gradski ispitanici više cene obrazovanje kao vrednost u poređenju sa ispitanicima koji žive u seoskim i prigradskim naseljima.

Najvažnije društvene vrednosti koje bi trebalo očuvati i ojačati u našem sadašnjem društvu jesu *mir*, *socijalna jednakost* i *solidarnost* i *očuvanje prirode* i *životne sredine*. Nakon brojnih konflikata, sukoba i ratova koji su obeležili istorijsko

iskustvo srpskog naroda, koje je kulminiralo nedavnim međuetničkim ratovima i aktuelnom geopolitičkom nestabilnošću na prostoru Balkana, razumljivo je zbog čega mir ima najviši aksiološki prioritet. Naglašavanje socijalne jednakosti i solidarnosti kao društvene vrednosti moguće je protumačiti kao kritiku aktuelnog postsocijalističkog društva Srbije i kao narativ o njegovoj socijalističkoj prošlosti. Budući da je u uslovima tranzicije došlo do povećanja siromaštva građana, naglašavanja društvenih nejednakosti i nesigurnosti, ispitanici su prilikom anketiranja često bili skloni selektivnoj interpretaciji jugoslovenske prošlosti. Pri tome su iskazivali nostalgiju za socijalističkim društvom u kome su bili ekonomski sigurniji i u kojima su socijalna jednakost i solidarnost propagirane kao vrednosti koje doprinose stabilnosti zajednice i pojedinaca. Takođe, savremene ekološke krize, ugrožavanje prirode i zdravlja stanovništva epidemijama i bombardovanjem, nedavne poplave u Srbiji i regionu, očigledno su uticale na visok nivo ekološke svesti ispitanika. Interesantan je podatak da *toleranciju i otvorenost prema drugima* ispitanici nisu percipirali kao naročito važnu društvenu vrednost.

Na nivou ukupnog uzorka, zabeležena je preovlađujuća sklonost ispitanika ka tradicionalističkom vrednosnom opredeljenju, koje je najzastupljenije kod radnika i službenika. Tek petina ispitanika iskazuje apsolutnu sklonost ka prevazilaženju zastarelih i okoštalih društvenih vrednosti i ustaljenog načina života u kontekstu modernizacijskih vrednosti. Među njima prednjače najmlađi ispitanici (15-24 godine), učenici i studenti. Iako je očekivano da će seoski ispitanici biti skloniji tradicionalističkim, konzervativnim vrednosnim orijentacijama, nalazi su pokazali da je uticaj rezidencijalnog statusa u tom pogledu minimalan.

U patrijarhalnom kulturnom modelu našeg društva vekovima se kroz istoriju razvijalo nekritičko poverenje u autoritete (porodične, političke, verske, profesionalne), što je pogodovalo različitim manipulacijama i antidemokratskim orijentacijama. Pored individualnih crta ličnosti, ovim se može objasniti činjenica da je gotovo polovina naših anketiranih ispitanika pretežno autoritarno orijentisana, četvrtina njih je neautoritarna, dok su ostali iskazali neutralnu orijentaciju. Pri tome su najmanju sklonost ka autoritarnosti iskazali uglavnom najmlađi ispitanici koji žive u gradu, učenici/studenti, ali takođe i privatni preduzetnici.

Pomešanost tradicionalnih i modernih vrednosti u tranzicionom društvu Srbije vidljiva je i u analizi individualističkih i kolektivističkih vrednosnih usmerenja naših

ispitanika, kao i njihove sklonosti ka etnocentrizmu ili kulturnom relativizmu. Ova vrednosna opredeljenja su gotovo podjednako zastupljena među ispitanicima na nivou ukupnog uzroka, ali koreliraju naročito sa rezidencijalnom pripadnošću, godinama i stepenom obrazovanja ispitanika. Gradski ispitanici su, u poređenja sa seoskim i prigradskim, više individualistički orijentisani (spremni na donošenje odluka ili ispoljavanje ponašanja koja nisu u skladu sa odlukama i ponašanjem većine u društvu) i interkulturno senzibilisani (fleksibilniji su prema kulturnim raznolikostima i poštovanju kulturnih prava manjinskih zajednica). Takođe, primećeno je da se sklonost ispitanika ka kolektivističkim vrednostima i etnocentrizmu uvećavala sa povećanjem njihove starosti i sa smanjenjem njihovog obrazovanja. Valja naglasiti nalaze koji potvrđuju preovlađujući kolektivistički duh ispitanika u kasnim srednjim godinama (40-54 godine), a naročito onih koji žive u selima. Ovo se može sagledati kao otežavajući faktor individualnog razvoja seljaka, njihove želje i angažmana za prevazilaženjem postojećeg stanja u lokalnoj sredini i širem društvu.

• **KULTURNA DIMENZIJA EVROINTEGRACIJA SRBIJE:** Ambivalentnost u pogledu evrointegracije Srbije vidljiva je u podjednakoj proevropskoj i antievropskoj orijentaciji naših ispitanika, kao i u činjenici da svaki osmi ispitanik nema jasnu predstavu o sopstvenoj orijentaciji u odnosu na proces pridruživanja Srbije Evropskoj uniji. Utvrđeno je da podrška političkoj inicijativi procesima evrointegracije Srbije, kao i očekivanja ispitanika u vezi sa budućnošću našeg društva nakon eventualnog pristupanja zemljama EU, koreliraju najčešće sa rezidencijalnim statusom, godinama, obrazovanjem i zanimanjem ispitanika. Proevropska orijentacija je provlađujuća među gradskim ispitanicima, najmlađim i ispitanicima koji su u ranim srednjim godinama (25-39 godina), višeg stepena obrazovanja, najčešće kod stručnjaka, inženjera, učenika i studenata, koji su u potpunosti ili relativno zadovoljni svojim materijalnim statusom. Istovremeno, ovi ispitanici su češće iskazivali pozitivna očekivanja u pogledu boljeg i kvalitetnijeg života srpskih građana u okviru EU, pre svega ekonomskog oporavka i socijalne sigurnosti. S druge strane, ispitanici koji najmanje podržavaju proces evrointegracije Srbije su oni koji žive u seoskim naseljima (pri čemu je svaki peti seoski ispitanik iskazao neznanje u vezi sa ovim pitanjem), najstariji (55 i više godina) i ispitanici u kasnim srednjim godinama (40-54 godine), srednjeg i nižeg stepena obrazovanja, među kojima se izdvajaju izdržavana lica, radnici i poljoprivrednici nezadovoljni svojim materijalnim statusom. Može se zaključiti da loš socijalni status i

egzistencijalna ugroženost ispitanika rađa veći stepen evroskepticizma i svojevrsnu psihologiju beznada, gubljenje nade u bolje sutra i nepoverenje u pogledu uspeha društvenih promena, bez obzira na njihov smer.

Kontradiktornost u stavovima ispitanika zabeležena je u pogledu percepcije kulturne dimenzije evrointegracije Srbije, što je još jedna demonstracija oscilacije *kulturnog klatna* našeg tranzicionog društva. Gotovo je identična podeljenost između slaganja, neslaganja i neodlučnosti ispitanika u vezi sa stavom da ćemo eventualnim pristupanjem EU ugroziti našu kulturu i tradiciju (prihvatanjem tuđih vrednosti, običaja, načina života). Svaki peti ispitanik spada u grupu takozvanih „nekritičkih evrofila“, koji modernizaciju srpskog društva vidi u prilagođavanju evropskim životnim/kulturnim modelima na uštrb sopstvene kulture i tradicije. Iako tri četvrtine gradskih ispitanika smatra da razvoj srpskog društva treba zasnovati na usaglašavanju tradicije i modernizacije, kao i na kulturnoj razmeni i saradnji sa drugim narodima, iznenađuje podatak da su gradski ispitanici češće od ostalih bili skloni da u procesu evrointegracije ipak vide opasnost od ugrožavanja kulturnog identiteta srpskog naroda. Pretpostavka je da su ovakva opredeljenja bila rezultat animoziteta ispitanika prema manifestacija pojedinačnih vrednosti i ponašanja oko kojih se vode najkontroverznije polemike u javnosti i koje se inicijalno smatraju „evropskim, zapadnjačkim proizvodima“ (kao što su slobodan izbor seksualne orijentacije, priznavanje istopolnih partnerstava, legalizacije marihuane, pravnog i faktičkog izjednačavanja muškaraca i žena, Srba i pripadnika nacionalnih manjina i sl.). S druge strane, seoski ispitanici su najčešće bili neodlučni u pogledu procene daljeg razvoja srpskog društva i kulturne dimenzije evrointegracije Srbije. Izvesno je da postojeća konfuzija u postsocijalističkoj transformaciji našeg društva izaziva visok stepen lične dezorijentisanosti, nesigurnosti u pogledu ispravnosti izbora ili nedostataka vizije velikog broja seoskih ispitanika u vezi sa perspektivama i pravcima daljeg razvoja našeg društva. Ipak, istraživački nalazi ukazuju da je moguće primetiti i izvesna vrednosna pomeranja u njihovoj svesti od krutog koncepta kulturnog, tradicionalnog egoizma (nekritički utemeljene vezanosti za sopstvenu tradiciju) ka liberalnijem konceptu interkulturalizma.

• **PERCEPCIJA LIČNE I DRUŠTVENE VAŽNOSTI KULTURE:** Pojam kultura ispitanici najčešće dovode u vezu sa konceptom *obrazovanja i vaspitanja*, sa *umetnošću i različitim kreativnim aktivnostima*, kao i sa *društvenim i kulturnim zajednicama* (sa različitim tradicijama, jezicima, običajima). Podaci ukazuju da skoro

petina ispitanika (najčešće iz seoskih i prigradskih naselja) ima svesno konstruisanu, lično i društveno iniciranu distancu u odnosu na sve ono što je u vezi sa kulturom, budući da pod kulturom podrazumevaju nešto previše elitno, luksuzno, dosadno i da ih ona ne interesuje. Seoski ispitanici kulturu često vezuju za *istoriju i nasleđe*, čime se na izvestan način oslikava njihova tradicionalna utemeljenost.

Kultura je važna za 60% ispitanika (podjednako podeljeno na one kojima je veoma važna i prilično važna), bez velike važnosti je za 20% ispitanika i isto toliko ispitanika je uopšte ne doživljava kao važnu. Nalazi pokazuju da je velika važnost kulture tri puta veća kod gradskih ispitanika negoli kod ispitanika ostalih naselja, a da je potpuna nevažnost kulture pet puta veća kod seoskih i prigradskih ispitanika u odnosu na one koji žive u gradu. Percepcija lične važnosti kulture statistički je značajno zavisila i od godina, obrazovanja, zanimanja i ocene materijalnog statusa. Kultura je najvažnija ispitanicima između 25. i 39. godine (najmanje je važna najstarijim ispitanicima što je u vezi sa njihovim smanjenim mogućnostima za kulturnu participaciju), stručnjacima, inženjerima i učenicima, studentima. Važnost kulture povećavala se sa povećanjem stepena obrazovanja ispitanika i povoljnošću njihovog materijalnog statusa.

Čak trećina ispitanika nije znala da proceni društvenu važnost kulture, što govori o potpunom odsustvu svesti o njenom značaju. Nešto manje od polovine ispitanika (dva puta više gradskih, u poređenju sa ostalim ispitanicima) uviđa važnost kulture za unapređenje društvenog razvoja. Takođe, svaki šesti ispitanik (najčešće iz seoskih i prigradskih naselja sa srednjim stepenom obrazovanja) kulturu ne doživljava kao faktor koji može da doprinese društvenom razvoj Srbije, naglašavajući primarni značaj ekonomskih i političkih faktora za društveni napredak. Na osnovu analize raznovrsnih odgovora kojima su ispitanici obrazlagli odabrani stav, zaključili smo da postoji *kulturno-kognitivna dezorijentacija* velikog broja ispitanika u percepciji društvene važnosti kulture (zbrkanost razvojnih ciljeva i sredstava, odsustvo svesti o delotvornosti razvojnih normi i vrednosti i dr.).

• **KULTURNA PARTICIPACIJA:**

a) *Učešće ispitanika u društvenom i kulturnom životu zajednice* – Nalazi ukazuju na vrlo nizak stepen učešća ispitanika u društvenim i kulturnim organizacijama koje su im dostupne u lokalnim sredinama u kojima žive (najčešće nisu aktivni članovi ni jedne od ponuđenih organizacija). Primećeno je da su seoski ispitanici, naročito oni

stariji od 55 godina, češće aktivni članovi crkvenih ili nekih drugih religijskih organizacija od gradskih i prigradskih ispitanika, dok umetničke i obrazovne organizacije više okupljaju članstvo iz grada nego iz prigrada i sela. Takođe, većina ispitanika, naročito oni nižeg stepena obrazovanja i lošeg materijalnog statusa, ne pomaže ni na koji način u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih programa i sadržaja u mestu svog stanovanja, što markira visok stepen njihove motivacione i organizacione slabosti. Zabeleženo je značajno odsustvo svesti ispitanika o sopstvenoj ulozi i odgovornosti u upravljanju društvenim i kulturnim razvojem, budući da dominira stav da svojim društveno-političkim angažmanom ne mogu da doprinesu kvalitetnijem kulturnom životu mesta u kome žive. Kod gradskih ispitanika srednjih godina, višeg obrazovanja i boljeg materijalnog statusa primećena je izraženija potreba da participiraju u društvenom i kulturnom životu zajednice, kao i u organizovanju i promociji kulturnih programa i sadržaja mimo profesije kojom se bave.

b) Kulturna potrošnja/recepcija – Na osnovu analize učešća ispitanika u različitim aktivnostima kulturne potrošnje u periodu od 12 meseci pre anketiranja utvrđeno je da najveći broj ispitanika ima *prosečan* Indeks kulturne potrošnje (41%), skoro trećina ispitanika (31%) ima *nizak* nivo učešća u aktivnostima kulturne potrošnje, nasuprot 23% onih sa *visokim* i svega 6% ispitanika sa *vrlo visokim* Indeksom kulturne potrošnje. Ispitanici su najređe gledali operu ili balet (čak 80% nikada), što su kulturni sadržaji koji inače okupljaju najmanji procenat najobrazovanije publike. Osim toga, radi se o sadržajima koji ispitanicima nisu, ili su im vrlo retko dostupni u mestu stanovanja (ukoliko uzmemo u obzir periodična i zaista retka gostovanja baletskih i operskih predstava u Nišu). Izuzetno je slaba i poseta javnim bibliotekama, u koje nikada u poslednjih 12 meseci nije otišlo više od 60% ispitanika, kao i muzeja i galerija koje polovina ispitanika nije posetila nijednom u poslednjih godinu dana. Trećina ispitanika nije pročitala nijednu knjigu, isto toliko njih nije otišlo u bioskop, posetilo neki od istorijskih spomenika ili otišlo na koncert bilo koje vrste muzike. Ispitanici su najčešće gledali/slušali kulturne programe na TV/radiju, što je očekivani podatak. Oni koji najviše učestvuju u aktivnostima kulturne potrošnje (imaju vrlo visok IKPo) pretežno su iz gradskih sredina (devet puta više u odnosu na seoske, a tri puta u odnosu na prigradske ispitanike), starosti od 25 do 39 godina, pretežno su ženskog pola, visoke ili više školske spreme (stručnjaci, inženjeri, rukovodioci, učenici, studenti), veoma dobrog materijalnog statusa. Među ispitanicima koji imaju najmanje učešće u

aktivnostima kulturne potrošnje (nizak IKPo) tri puta je više seoskih i prigradskih ispitanika u odnosu na gradske, nešto je više muškaraca od žena, kao i najstarijih ispitanika (55 i više godina), bez škole ili najnižeg stepena obrazovanja (poljoprivrednici, izdržavana lica i radnici), koji su svoj materijalni status ocenili kao nepodnošljiv.

c) **Kulturna proizvodnja/stvaralaštvo** – Analiza nivoa učešća ispitanika u kulturnoj proizvodnji, odnosno učešće ispitanika u kreiranju kulturnih aktivnosti, sadržaja i proizvoda pokazuje da skoro polovina anketiranih ispitanika ima *nizak* Indeks kulturne proizvodnje, 42% ispitanika ima *prosečan*, veoma malo njih (8%) ima *visok*, dok manje od jednog procenta (jedino gradskih ispitanika) ima *vrlo visok* nivo učešća u aktivnostima kulturne proizvodnje. Ispitanici su najređe, u poslednjih godinu dana od anketiranja, projektovali internet sajt ili blog (čak 95% ispitanika nikada), glumili, svirali neki muzički instrument, napravili umetničku fotografiju ili film. Najčešće je učešće ispitanika u izradi različitih (umetničkih) rukotvorina: crteža, slika, ručnih radova (vez, pletenje, šivenje), dekoracija i sl. Klasični ples (valcer, tango, salsa), moderne igre (*rock, house, techno*), kao i igranje narodnih kola/folklor je često praktikovana aktivnost u kojoj je učestvovalo 60% ispitanika bez razlike u sva tri poduzorka. Pol ispitanika nije statistički značajno uticao na Indeks kulturne proizvodnje, dok je uticajnost ostalih nezavisnih varijabli (starost, mesto stanovanja, obrazovanje, zanimanje i materijalni status) gotovo identična kao i u pogledu učešća ispitanika u aktivnostima kulturne potrošnje. Među onima koji najviše učestvuju u aktivnostima kulturne proizvodnje dominiraju gradski ispitanici, koji se dva puta više od prigradskih i čak šest puta više od seoskih ispitanika pojavljuju u grupi ispitanika koji imaju **visok** i **vrlo visok** IKPr. Iako je **nizak** IKPr (najmanje učešće u kulturnoj proizvodnji) procentualno najzastupljeniji kod seoskih ispitanika, u tom pogledu nema drastičnih razlika između stanovnika sela i grada, a naročito između stanovnika prigrada i grada.

d) **Kulturne aktivnosti u slobodnom vremenu** – Zabeležen je visok stepen pasivizacije slobodnog vremena većine ispitanika, oličene u preovlađujućem gledanju televizije (kao univerzalne i najpraktikovanije kulturne aktivnosti), spavanju, odmaranju, korišćenju kompjutera, čime se potvrđuje dominacija medijske i virtuelne kulture savremenog doba i pasivizacija stvaralačkog i kritičkog potencijala pojedinaca. U manjem stepenu može se govoriti o aktivnim i strukturisanim aktivnostima u slobodnom vremenu pojedinih ispitanika (poput umetničkog angažovanja, sporta,

putovanja, bavljenja nekim hobijem i sl.). Najučestalije korišćenje slobodnog vremena odnosi se na zabavu, razonodu i druženje (sa prijateljima, susedima, rođacima), a mnogo manje na kreativne, stvaralačke, umetničke i intelektualne aktivnosti koje doprinose ličnom usavršavanju i društvenoj afirmaciji kao što su: plaćeno ili neplaćeno učenje stranih jezika, informatičkih i tehničkih veština, muzičko usavršavanje, učešće u organizacijama i udruženjima i dr. U svim ovim aktivnostima (naročito u pogledu sticanja dodatnih znanja i veština iz oblasti računarstva) zabeleženo je veći stepen učešća gradskih ispitanika, najmlađih (15-24) i onih u ranim srednjim godinama (25-39), višeg obrazovanja i boljeg materijalnog statusa. Kulturne aktivnosti ispitanika u slobodnom vremenu značajno su društveno uslovljene, a uticajnost mesta stanovanja, starosti, obrazovanja, zanimanja i materijalnog statusa ispitanika na njihovo praktikovanje jasno je uočljiva.

e) *Kompjuterski posredovana kulturna participacija* - Istraživački nalazi o pristupu Internetu, korišćenju njegovih usluga, primeni digitalnih resursa i prihvatanju tehnoloških inovacija, svedoče o još uvek postojećem tehnološkom jazu između urbanih i ruralnih naselja. Ostvarivanje komunikacije, odnosno razmenjivanje fajlova i mejlova sa rođacima, prijateljima, poznanicima ili nepoznatim osobama je najčešća aktivnost koju ispitanici praktikuju pri korišćenju Interneta u privatne svrhe. Gradski stanovnici prednjače u pristupu globalnoj računarskoj mreži, kao i u njenom korišćenju za različite načine učestvovanja u kulturnom životu (naročito u pogledu kreiranja sopstvenog sajta ili bloga gde nije zabeleženo učešće seoskih ispitanika). U aktivnostima koje spadaju u kulturnu participaciju u užem smislu (posete sajtova ustanova kulture i traženje informacija o kulturnim sadržajima i događajima; kupovina knjiga, diskova, slika, karata za kulturne događaje; čitanje Internet izdanja novinskih članaka) osim značajnijeg učešća gradskog stanovništva, ustanovljena je i veća zastupljenost mlađih starosnih grupa (15-24 i 25-39 godina), ispitanika sa srednjim, a naročito sa višim i visokim obrazovanjem, relativno dobrog materijalnog statusa.

f) *Prepreke za ostvarivanje kulturne participacije* – Skoro 60% ispitanika percipira kulturne nejednakosti u našem društvu, pronalazeći glavne razloge u ekonomskoj nejednakosti ljudi, nedostatak formalnog i neformalnog obrazovanja, rezidencijalnoj kulturnoj nejednakosti (u smislu infrastrukture, kvaliteta i učestalosti ponuđenih kulturnih sadržaja u gradu i selu). Nešto više od polovine anketiranih poljoprivrednika nije znalo da proceni različite socijalne šanse za pristup kulturi u

našem društvu, iskazujući neku vrstu indiferentnosti, neupućenosti ili nezainteresovanosti za pitanja i probleme koji se odnose na kulturu. Takođe, sa pogoršanjem materijalnog statusa ispitanika percepcija ograničenog pristupa kulturi u društvu je bila češće izražavana.

Za polovinu ispitanika iz sva tri poduzorka *nedostatak novca* se pojavljuje kao glavna prepreka i univerzalan problem za ostvarivanje kulturne participacije. Time se materijalni položaj ispitanika izdvaja kao jedan od najznačajnijih korelata učešća u kulturnom životu, najčešće kod poljoprivrednika, radnika, izdržavanih lica, a ređe kod najmlađih ispitanika (usled učešća u alternativnim i volonterskim kulturnim aktivnostima i praksama). *Nedostatak vremena* je takođe značajna prepreka za češće praktikovanje kulturnih aktivnosti, naročito kod gradskih ispitanika, koji su više od ostalih bili kritičniji i u pogledu ograničenog izbora ili lošeg kvaliteta dostupnih kulturnih aktivnosti i proizvoda u mestu svog stanovanja. *Nedostatak interesovanja* je treća najzastupljenija prepreka za ostvarivanje kulturne participacije ispitanika, koja se zajedno sa nedostatkom znanja/kulturne osnove za razumevanje kulturnih sadržaja pojavljuju kao barijera naročito kod ispitanika sa niskim indeksom kulturne participacije (više kod seoskih, nego kod prigradskih i gradskih ispitanika).

Četvrtina ispitanika, kojima nedostatak novca predstavlja najveću, a nedostatak vremena najmanju prepreku za češću kulturnu participaciju, često i rado praktikuju besplatne kulturne aktivnosti u svom svakodnevnom životu (mlađi gradski ispitanici i oni u ranim srednjim godinama, visokog, višeg i srednjeg obrazovanja, najviše stručnjaci/inženjeri i učenici/studenti). Čak više od trećine svih ispitanika u potpunosti je isključena iz besplatnih kulturnih aktivnosti, uglavnom usled nedostatka vremena i interesovanja (najčešće najstariji prigradski i seoski ispitanici, bez škole ili najnižeg stepena obrazovanja, izdržavana lica i poljoprivrednici).

g) Rezidencijalna kulturna mobilnost – Polovina ispitanika ne posećuje kulturne događaje i/ili institucije kulture izvan mesta svog stanovanja, u našoj zemlji, a čak 85% ispitanika ne odlazi u inostranstvo radi posete kulturnih događaja i/ili ustanova kulture. Seoski ispitanici najređe posećuju kulturne događaje i/ili ustanove kulture izvan mesta svog stanovanja u našoj zemlji, gravitirajući pre svega ka okolnim prigradskim naseljima i Nišu, dok gradski ispitanici odlaze najčešće u druge veće gradove Srbije (Beograd, Novi Sad) radi zadovoljavanja svojih kulturnih potreba. Rezidencijalna kulturna mobilnost ispitanika determinisana je osnovnim

socioekonomskim varijablama – gradski ispitanici četiri puta češće posećuju kulturne događaje i/ili ustanove kulture odlazeći u inostranstvo u odnosu na seoske ispitanike. Među njima dominiraju mlađi i ispitanici u ranim srednjim godinama, boljeg materijalnog statusa, sa najvišim stepenom obrazovanja (najviše stručnjaci/inženjeri – 43,8% i rukovodioci – 36,8%, a najmanje poljoprivrednici, svega 1,4%).

Zadovoljstvo kvalitetom kulturne ponude u mestu stanovanja dva puta je veće kod ispitanika iz grada u odnosu na prigradske, a čak četiri puta u odnosu na seoske ispitanike. Slične su procene i u pogledu učestalosti kulturne ponude kod ispitanika iz tri posmatrana rezidencijalna poduzorka, što je bilo očekivano imajući u vidu najraznovrsniju kulturnu ponudu i najrazvijeniju kulturnu infrastrukturu u gradovima u odnosu na ostala naselja. Pokazalo se da nešto više od polovine ispitanika (čak dve trećine seoskih i više od polovine prigradskih) nije znalo da oceni zadovoljstvo *kvalitetom*, a skoro trećina ispitanika *učestalošću* kulturne ponude u mestu svog stanovanja. To ukazuje na nepoznavanje kulturne ponude ovih ispitanika, ili na odsustvo njihovog kritičkog odnosa prema onome što im je u pogledu kulture dostupno u mestu u kome žive, pa time i na suštinsko neprepoznavanje smisla kulture uopšte. Kod rukovodioca, stručnjak/inženjera i učenika/studenata prevladava nezadovoljstvo kvalitetom, a naročito učestalošću kulturne ponude u mestu stanovanja, što ih stavlja u red najkritičnijih i najzahtevnijih kulturnih konzumenata.

h) Kulturne potrebe - Skoro 45% ispitanika nije iskazalo interesovanje za srpsku umetnost i kulturu (što je u korelaciji sa procenom lične važnosti kulture za ispitanike), nešto više od polovine ispitanika nije zainteresovano za upoznavanje kulturnih i umetničkih dostignuća evropskih, a 64% vanevropskih naroda.

Analiza potreba ispitanika za obogaćivanjem kulturne ponude u mestu njihovog stanovanja oslikala je jasne različitosti, kao i izvesne sličnosti, socioekonomskih grupacija u pogledu kulturnih interesovanja. Kod gradskih ispitanika dominiraju potrebe za kulturnim sadržajima koji pripadaju takozvanim klasičnim umetnostima (pozorišne predstave i umetnički performansi), nešto manje za filmskim projekcijama, koncertima pop i rok muzike i uličnim kulturnim programima, a najmanje za vašarima i saborima, koncertima narodne muzike i folklornim manifestacijama. Nasuprot tome, najveći procenat seoskih ispitanika iskazao je želju za povećanjem broja vašara i sabora, koncerata narodne muzike i folklornih manifestacija u svojim naseljima. Najmanje interesovanje ovih ispitanika zabeleženo je za koncerte klasične muzike i

podjednako za koncerte džez muzike, umetničke performanse i pozorišne predstave, što koincidira sa opštim socijalnim karakteristikama i tradicionalnim kulturnim praksama ove populacije. Iako kod prigradskih ispitanika uočavamo svojevrsnu pomešanost kulturnih interesovanja, usled pomešanosti urbanih i ruralnih stilova života kojima su izloženi, moguće je zaključiti da su u pogledu kulturnih potreba prigradski stanovnici ipak bliži stanovnicima sela nego grada. U svojim naseljima oni bi obogatili kulturnu ponudu najčešće folklornim manifestacijama, vašarima i saborima, ali takođe i filmskim projekcijama, koncertima narodne, pop i rok muzike i uličnim kulturnim programima.

Sličnost svih posmatranih grupa ispitanika vidljiva je u najmanjoj zainteresovanosti za koncerte džez i klasične muzike, što je očekivano budući da su konzumenti ovih kulturnih sadržaja inače najmanje zastupljeni među aktivnim kulturnim stanovništvom. Kao najznačajniji korelati potencijalne kulturne participacije ispitanika očekivano su se pokazali obrazovanje, zanimanje i starost ispitanika. Potreba za vašarima i saborima, za sadržajima koji pripadaju takozvanoj narodnoj kulturi češće je zabeležena kod starijih ispitanika i onih sa najnižim stepenom obrazovanja (bez škole, sa potpunom ili nepotpunom osnovnom školom) u odnosu na ostale starosne i obrazovne grupe. Ispitanici koji imaju srednji stepen obrazovanja su uglavnom iskazali interesovanje za sadržaje popularne kulture (filmske projekcije, koncerte pop i rok muzike), dok je sklonost ka sadržajima elitne, klasične kulture (pozorišnim predstavama i umetničkim performansima) najčešće zabeležena kod ispitanika sa najvišim obrazovanjem. Istraživanje je potvrdilo da različiti tipovi socijalne strukture opredeljuju sadržaj i oblike kulturnih potreba, kao i mogućnosti, obim i načine njihovog zadovoljavanja.

• **KULTURNA INTERAKCIJA:** Većina ispitanika iz sva tri posmatrana poduzorka (najčešće oni najmlađi, najobrazovaniji i ispitanici sa dobrim materijalnim statusom) pozitivno vrednuje interkulturnu saradnju. Preovlađujući je stav da kulturne interakcije mogu više da doprinesu međusobnom upoznavanu, učenju i razmeni između pripadnika različitih zemalja/naroda/kultura, negoli prevazilaženju potencijalnih konflikata i tenzija među njima (razvojem većeg razumevanja i tolerancije). Ovakav stav ispitanika razumljiviji je ukoliko se prisetimo da su kulturne raznolikosti naroda na prostoru Balkana bile iskorišćene kao instrument političke mobilizacije i da su

doprinele pre destabilizaciji bivše Jugoslavije, negoli konstruktivnoj kulturnoj intrerakciji i interkulturnoj saradnji među različitim narodima.

Iako skoro 60% ispitanika pozitivno vrednuje interkulturnu saradnju, iako su u velikoj meri svesni njenog značaja i uloge u pogledu ličnog i društvenog razvoja, dobijeni nalazi ukazuju na nizak stepen međukulturnih/međunacionalnih kontakata koje ispitanici ostvaruju u svom svakodnevnom životu. Među najzastupljenijim načinima ostvarivanja međukulturnih kontakata u svakodnevnom životu ispitanika jeste uživanje u jelima/specijalitetima stranih kuhinja. Nešto više od polovine ispitanika izjasnilo se da ima prijatelje i/ili rođake koji žive u drugim evropskim/neeuropejskim zemljama, ali svega nešto više od trećine njih ostvaruje komunikaciju sa ljudima iz drugih zemalja pomoću Interneta ili na neki drugi način. Takođe, putovanje u inostranstvo radi zabave ili posla, kao i praćenje inostranih televizijskih kanala su aktivnosti kojima trećina ispitanika ostvaruje kulturnu interakciju. Čitanjem novina/časopisa na nekom od stranih jezika i čitanjem izvornih izdanja knjiga inostranih autora, u čemu učestvuju uglavnom najobrazovaniji gradski ispitanici, ispitanici najređe ostvaruju kulturnu interakciju u svom svakodnevnom životu. Mlađe gradsko stanovništvo, višeg stepena obrazovanja, boljeg materijalnog položaja, značajno prednjači u praktikovanju svih ponuđenih interkulturnih aktivnosti i ostvarivanju raznolikih međukulturnih interakcija. U tome je najmanje učešće poljoprivrednika i izdržavanih lica, a najveće učešće rukovodilaca i učenika/studenata.

Podaci ukazuju odsustvo interkulturene senzibilisanosti velikog broja ispitanika u pogledu potencijalnog segmenta kulturne interakcije. Skoro 45% ispitanika nije zainteresovana (u potpunosti ili ne mnogo) za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja/kultura, što je elementarna pretpostavka ostvarivanja bilo kakvih međukulturnih kontakata. Takođe, trećina ispitanika ne želi da uči ili poboljša znanje nekog drugog jezika osim maternjeg, što svedoči o smanjenom stepenu promocije interkulturnog dijaloga i lingvističkih raznolikosti, ali i o odsustvu želje za prevazilaženjem jezičkih barijera u ostvarivanju kulturnih interakcija. Gradski ispitanici daleko više od ispitanika iz prigradskih i seoskih naselja shvataju značaj unapređenja i razvoja višejezičnosti u aktuelnim društvenim okolnostima, iskazujući želju za učenjem i poboljšanjem znanja stranih jezika.

* * *

Na osnovu ovde prikazanih i interpretiranih istraživačkih nalaza, a na osnovu postavljenih hipoteza, moguće je ponuditi sledeće opšte zaključke:

- Dubinski analitički uvid u slojevitu stvarnost savremenog srpskog društva i kulture, kao i analiza postavljenih indikatora istraživanja potvrđuju polaznu pretpostavku da se kultura ne percipira kao posebno bitna dimenzija ličnog i društvenog razvoja u procesima modernizacije i evrointegracije srpskog društva. Uprkos preovlađujućem deklarativnom priznavanju lične važnosti kulture u životu ispitanika, analiza njihovog učešća u kulturnim aktivnostima (kulturnoj potrošnji, proizvodnji i kulturnoj interakciji), kao i analiza njihovih kulturnih navika, vrednosti i sociokulturnog aktivizma, potvrdila je nizak nivo kulturne participacije ispitanika. Očito je da ispitanicima Grada Niša, naročito onima koji osećaju negativna ekonomska dejstva tranzicije, kultura ne obezbeđuje smisao svakodnevnoj egzistenciji, niti kultura predstavlja suštinsku pretpostavku promene sopstvenog položaja u društvu i transformacije društva u celini. Ljudi su opterećeni egzistencijalnim problemima, nezaposlenošću, kreditnom zaduženošću, upućeni su na traženje posla ili na obavljanje nekoliko poslova istovremeno. To umanjuju mogućnosti i vreme koje ljudima ostaje na raspolaganju za kulturne aktivnosti i prakse, za kulturu kao svojevrsan simbolički univerzum ili kao način samoaktuelizacije i emancipacije. U prilog ovakvih zaključaka govore i nalazi našeg istraživanja, koji pokazuju da se novac visoko vrednuje i da je daleko najznačajnija prepreka za kulturnu participaciju ispitanika (pored nedostatka vremena i interesovanja). Otuda i neretko posmatranje kulture kao izlišnosti kojoj bi se trebalo posvetiti tek nakon onog neophodnog i prekopotrebnog – obezbeđivanja lične egzistencije, kao i privrednog i ekonomskog oporavka društva.

- Nizak nivo kulturne participacije ispitanika reakcija je na društvenu stvarnost u kojoj je svakodnevna egzistencija u velikoj meri lišena duhovnog smisla, a pasivizam postao vodeći princip ličnog i socijalnog postojanja. Argumente za takvo zaključivanje pruža i naše istraživanje, koje je potvrdilo preovlađujuću kulturnu pasivnost ispitanika, kako u pogledu retkog učešća u aktivnostima kulturne proizvodnje/stvaralaštva, tako i u pogledu provođenja slobodnog vremena, međukulturnih kontakata, kulturnog i socijalnog aktivizma. Ono što, izvesno, otežava proces modernizacije društva jeste i

uspavani građanski aktivizam, povlačenje ljudi pred mogućnostima aktivnog učestvovanja i oblikovanja sopstvenog života i života zajednice, nedostatak svesti ili volje za preuzimanjem lične odgovornosti u oblikovanju i usmeravanju društvenog i kulturnog razvoja.

- Aktuelni kulturni trenutak u društvenom životu Grada Niša očekivano je obeležen većom zastupljenošću masovno-potrošačke kulture, nasuprot stvaralačkim i kreativnim intencijama i praksama ljudi. Ispitanici daleko više participiraju u kulturnoj potrošnji, nego u kulturnoj proizvodnji, pri čemu se masovni mediji, pre svih televizija, ali sve više i Internet, pokazuju kao najčešći izbor ispitanika u zadovoljavanju kulturnih potreba i formiranju kulturnih vrednosti. Ovo sugeriše na zaključak da se kultura u svakodnevnom životu ljudi ne stvara toliko kritičkim, stvaralačkim angažmanom po meri sopstvene motivacije, koliko se prisvaja u vidu ponuđenih kulturnih proizvoda masovne i informatičke, *virtuelne* kulture. U savremenom potrošačkom društvu, koje naglašava ekonomske činioce kao kriterijume individualnog i društvenog prosperiteta, došlo je do pomeranja od filozofske interpretacije i humanističke konotacije kulture ka pragmatičnom određenju – konzumiranje kulturnih dobara u „industriji kulture“.

- Pomešanost predmodernih i (post)modernih elemenata savremenog društvenog razvoja Srbije očitava se kroz ukrštanje kulturnih potreba i aspiracija pripadnika različitih društvenih grupa, kao i društvenih i kulturnih vrednosti. Modernizacija se očito odvija uz sveopštu vrednosnu konfuziju, nastalu usled pomešanosti individualističkih i kolektivističkih vrednosnih usmerenja, podeljene sklonosti ka etnocentrizmu i kulturnom relativizmu, što nesumnjivo ometa prosperitet i priključivanje našeg društva regionalnim i širim integrativnim procesima. Brojne protivurečnosti u procesima razvojnog kontinuiteta i diskontinuiteta našeg društva vidljive su u nekritičkom evociranju fragmenata prošlosti (tradicionalizam), u prenošenju izvesnih vrednosti iz socijalističkog nasleđa (socijalna jednakost i solidarnost, autoritarnost) i njihovom ukrštanju sa vrednostima koje propagira postsocijalistički društveni kontekst (mir, očuvanje prirode i životne sredine, razvijanje tolerancije i saradnje sa drugim i drugačijim).

- Uočljiva je i podeljenost u pogledu procene kulturne dimenzije evrointegracije Srbije, kroz percepciju ugrožavanja/očuvanja sopstvenog kulturnog identiteta pridruživanjem zemljama Evropske unije. Podrška političkoj inicijativi u pogledu evrointegracije Srbije zasnovana je na uverenju da će građanima time biti

omogućen bolji i kvalitetniji život. Očigledno je da je proevropska orijentacija ispitanika povezana sa stavom da proces pridruživanja Srbije EU ne predstavlja opasnost u pogledu ugrožavanja srpske kulture i tradicije. Ovako opredeljenje koreliralo je sa iskazivanjem pozitivnog odnosa prema evropskim kulturnim vrednostima i kulturnoj saradnji sa drugim evropskim i vanevropskim narodima, čime je potvrđena jedna od polaznih hipoteza istraživanja. Očekivali smo, takođe, da će razlike u ekonomskom, političkom i kulturnom razvoju srpskog društva i evropskih zemalja usloviti veći stepen razlika u pogledu kulturnih aktivnosti i vrednosti između stanovnika Grada Niša i građana 27 zemalja Evropske unije (u korist Evropljana). Ova hipoteza, međutim, nije dobila svoju apsolutnu potvrdu u dobijenim empirijskim nalazima. Tamo gde je to bilo moguće, izvršena je komparativna analiza istraživačkih podataka našeg istraživanja sa evropskim, pri čemu su, osim izvesnih različitosti, primećene i brojne sličnosti između naših i evropskih građana:

a) Nema razlike u pogledu ocene tri najvažnije društvene vrednosti (*mir; socijalna jednakost i solidarnost; očuvanje prirode i životne sredine*) između Evropljana i ispitanika Niša, ali je utvrđeno da Evropljani značajno više u odnosu na naše ispitanike cene vrednosti kao što su *sloboda mišljenja i tolerancije i otvorenost prema drugima*;

b) U pogledu prva tri konceptualna određenja pojma kultura postoje velike sličnosti (*umetnost, kreativne aktivnosti; obrazovanje i vaspitanje; kulturne zajednice*). Velike razlike primećene su u pogledu negativnih reakcija na kulturu: njena percepcija kao nečeg previše elitnog, luksuznog, dosadnog među evropskim stanovnicima je čak osam puta ređa, a nezainteresovanost za kulturu pet puta manja u poređenju sa ispitanicima Grada Niša;

c) Kultura je važna u životima većeg broja Evropljana, dok je najznačajnija razlika primećena u pogledu potpune nevažnosti kulture, koja je više od pet puta prisutnija kod naših ispitanika u poređenju sa evropskim građanima;

d) Evropljani imaju nešto viši *prosečan* Indeks kulturne potrošnje u odnosu na ispitanike Grada Niša, koji su neočekivano zastupljeniji u grupi konzumenata sa *veoma visokim* i *visokim* kulturnim angažmanom. Ispostavilo se da naši ispitanici skoro dva puta češće odlaze na koncerte, u pozorište, nešto više prate kulturne programe na televiziji ili radiju i sl. Naravno, treba biti svestan činjenice da ovo istraživanje nije obuhvatilo ukuse

ispitanika, što otvara prostor za diskusije u vezi sa vrstom i kvalitetom kulturnih sadržaja kojima anketirani ispitanici učestvuju u kulturnoj potrošnji;

e) Veći broj građana Niša (čak polovina ispitanika) potpuno je izuzeto iz sfere kulturne proizvodnje, u odnosu na Evropljane (nešto više od trećine građana). Veći je procenat naših ispitanika koji u poslednjih godinu dana od anketiranja nije učestvovao ni u jednoj od osam ponuđenih aktivnosti kulturne proizvodnje u poređenju sa neučešćem Evropljana;

f) Nema velikih razlika u procentualnoj zastupljenosti onih koji nemaju pristup Internetu (ne koriste ga) između ispitanika Grada Niša i građana Evropske unije, ali su uočljive izvesne razlike u pogledu njegovog korišćenja. Evropljani dva puta češće od naših ispitanika koriste Internet za traženje informacija o kulturnim proizvodima i događajima, a čak tri puta češće za kupovinu kulturnih proizvoda (knjiga, diskova, karata za kulturne događaje) putem Interneta u poređenju sa našim ispitanicima;

g) Iako je nedostatak novca jedna od tri najznačajnije prepreke za kulturnu participaciju i evropskih i niških ispitanika, Evropljani ne izdvajaju velike finansijske izdatke, velike troškove kao glavni razlog neučešća u kulturnim aktivnostima. Kod ispitanika Grada Niša nedostatak novca je upravo najvažnija prepreka pristupa kulturi, koju je izdvojio čak svaki drugi anketirani ispitanik;

h) Uprkos prethodnim nalazima, svest o značaju besplatnih kulturnih aktivnosti (pozitivna procena besplatnog pristupa kulturnim sadržajima i aktivnostima) skoro dva puta više je prisutnija među Evropljanima nego Nišlijama;

i) U pogledu načina ostvarivanja međukulturnih/međunarodnih kontakata u svakodnevnom životu primetne su velike sličnosti između Evropljana i građana Niša, mada su evropski građani svesniji značaja i uloge interkulture saradnje i mnogo zainteresovaniji za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja/kultura;

Na osnovu ponuđenih komparativnih uvida u izdvojene istraživačke podatke moguće je uslovno zaključiti da je viši nivo kulturne participacije i veći značaj kulturne dimenzije razvoja prisutniji u evropskim zemljama, među evropskim građanima, nego u našem društvu, u slučaju ispitanika Grada Niša. Izbor reprezentativnog uzorka istraživanja na nivou populacije Srbije i mogućnost da se izvrši dublja analiza demografskih i socioekonomskih razlika evropskih i srpskih građana je veoma važna kako bi se razumeli faktori koji utiču na učešće ispitanika/građana u kulturnim

aktivnostima i na pozicioniranje kulture u razvojnim promenama, što prepuštamo izazovima i inspiracijama nekih budućih istraživanja.

- Usled politički problematizovanih kulturnih razlika i snažnih unutar nacionalnih određenja kolektivnih identiteta na Balkanu (tokom i nakon raspada Jugoslavije), jedna od polaznih hipoteza istraživanja odnosila se na nedovoljno izgrađenu svest ispitanika o značaju interkulture saradnje i na njihovu nedovoljnu spremnost za ostvarivanje međukulturnih kontakata. Empirijski nalazi su samo delimično potvrdili ovu pretpostavku. Uprkos pozitivnom vrednovanju interkulture saradnje, u svakodnevnom životnim praksama ispitanici retko učestvuju u aktivnostima kojima se ostvaruju međukulturni, međunacionalni kontakti. Nedovoljna interkulture senzibilisanost ispitanika ukazuje da je u procesu planiranja razvoja i ostvarivanja modernizacije društva potrebno pronaći način da se svest ljudi o raznolikostima identiteta uklopi u koncept očuvanja, međuodnosa i saradnje.

- Istraživanje je potvrdilo da kultura podleže uticajima društvenog determinizma, istovremeno i sama determinišući neke činjenice socio-kulturnog života i određene manifestacije individualnog ili kolektivnog ponašanja. Analiza kulturne participacije ispitanika naglasila je značaj društvene predisponiranosti kulturnih aktivnosti, potreba i vrednosti u svakodnevnom životu ispitanika. Kao najznačajniji društveni korelati kulturne participacije ispitanika izdvojili su se mesto stanovanja, obrazovanje, godine starosti, zanimanje i materijalni status, nešto manje pol ispitanika, a najmanje njihov odnos prema religiji. Učešće u raznolikim kulturnim praksama, kao i nivo sociokulturnog aktivizma smanjivali se sa povećanjem godina života, smanjenjem stepena obrazovanja, nepovoljnijim socijalni i profesionalnim pozicijama ljudi i ekonomskim ograničenjima usled njihovog nepovoljnog materijalnog položaja. Iz ovoga sledi da se društveno-strukturalne razlike još uvek u velikoj meri izražavaju preko kulturnih obrazaca, izbora i aktivnosti. Nemoguće je, međutim, ustanoviti krutu i jednostavnu korelaciju između društvenih klasa i obrazaca kulturnih praksi, prevashodno zato što je sve izraženije učešće pripadnika različitih obrazovnih, profesionalnih i ekonomskih grupa u raznovrsnim kulturnim aktivnostima (primećeno je da pored poljoprivrednika, radnika ili službenika, recimo, rukovodioci, stručnjaci i inženjeri takođe učestvuju u potrošnji sadržaja masovne, popularne i narodne kulture). Ipak, evidentno je da je obim socijalnih i kulturnih aktivnosti u kojima participiraju ispitanici višeg društvenog statusa i raznovrsnost njihovih kulturnih izbora daleko veća

od pripadnika nižih društvenih slojeva. Otuda i mišljenja da pojedinci danas mogu da osmisle i definišu svoj stil života u zavisnosti od socijeekonomske pozicije, prvenstveno preko različitih oblika kulturne potrošnje i demonstracije ukusa i vrednosti. Valja pomenuti da ovo istraživanje nije obuhvatilo analizu ukusa ispitanika u okviru njihovih kulturnih praksi, što bi verujemo još više naglasilo kulturnu diferencijaciju ispitanika u odnosu na njihovo socijalno poreklo, odnosno kulturno utemeljena distinktivna obeležja različitih društvenih grupa. Utoliko, rezultati ovog istraživanja pružaju osnovu za moguće kombinovanje konceptualnog okvira najmanje dva različita teorijska pristupa u analizi kulturne participacije ispitanika: ideje o klasno-kulturnoj homologiji i stanovišta o kulturnim omnivorima-univorima.

- Opšti je zaključak da su mogućnosti za učešćem u raznovrsnim kulturnim aktivnostima, za razvojem i zadovoljavanjem kulturnih potreba, u velikoj meri umanjene kod stanovnika seoskih naselja u odnosu na one iz prigradskih, a naročito u odnosu na stanovnike grada. Ovo je pretpostavka od koje se krenulo u ovom istraživanju, koju su dobijeni nalazi potvrdili, a koja je zasnovana na sagledavanju kompleksnih činilaca društvenog i kulturnog razvoja urbanog i ruralnog društva. Ukoliko uzmemo u obzir uže značenje kulture, situirano u kontekstu „učenih“, visokih, elitnih kulturnih sadržaja, jasno je da se kultura inicijalno vezuje za grad. Ovo imajući u vidu daleko razvijeniju kulturnu infrastrukturu, sistem sticanja društvenog položaja, obrazovanja, negovanja ukusa, razvoja i zadovoljavanja potreba u okviru bogatije i višeslojne socijalne i kulturne klime nego u selu. Ukoliko, pak, kulturu sagledamo u njenom širem socioantropološkom poimanju, kao način i stil života, onda je potrebno analizu usmeriti na raznolikosti i specifičnosti kulturnih identiteta urbanih i ruralnih supkultura, na sve one oblike kulturnog života koje su manifestacije unutrašnjih kulturnih obrazaca, vrednosti i potreba lokalnog stanovništva. Modernizacija društva uslovljava niz suštinskih transformacija temeljnih obrazaca u načinu življenja ljudi, posebno obrazaca ljudskih interakcija, komunikacija, pa i obrazaca regulacije sveukupnih društvenih odnosa.

Pomenuto objašnjava izvesne vrednosne promene primećene kod seoskih ispitanika u pogledu slabljenja krutog, nekritičkog vezivanja za tradiciju (što je predstavljalo otpor modernizaciji kroz konzerviranje društvene svesti i kulture) uz nešto fleksibilniji odnos prema promenama i liberalnijem prihvatanju koncepta interkulturalizma. Ipak, dobijeni istraživački nalazi o generalno niskom nivou kulturne

participacije ispitanika, naročito onih iz seoskih sredina, o nižem stepenu njihovog sociokulturnog aktivizma i ostvarivanja interkulturnih odnosa u svakodnevnom životu, ukazuju da se u pogledu kulturne dimenzije razvoja ne može govoriti o jednosmernom progresivnom razvoju seljaštva, niti o njihovom značajnom doprinosu modernizaciji čitavog društva. To nas vodi uverenju da je potrebno decentralizovati kulturnu politiku u Srbiji, kako bi se što efikasnije podstakao razvoj kulturnih raznovrsnosti, zadovoljile regionalne i lokalne potrebe i aktivnije uključilo stanovništvo naročito seoskih i prigradskih naselja u kulturni život i raznovrsne kulturne delatnosti. Ovo stoga što je strateška upotreba kulture u procesu društvenog razvoja zasnovana na promišljanju lokalnih resursa, na iskorišćenosti kulturnih potencijala i prednosti jednog područja.

Ne treba smetnuti s uma da je ulaganje u kulturnu infrastrukturu i izrada raznoraznih strategija i planova razvoja koji postoje isključivo na papiru, samo pretpostavka kulture, ne i ona sama. Modernizacija, kako ističe Burdije, nije samo proces promene struktura, već proces promene društvenih agenasa/nosilaca promene. Zato je važno povećati svest građana i predstavnika vlasti o značaju kulture u savremenom društvu Srbije i povećati obim kulturne participacije stanovništva na nivou lokalnih zajednica. Istovremeno, neophodno je uložiti mnogo napora kako bi se pozitivno percipirale i razvijale podsticajne kulturne vrednosti (obrazovanje, kreativnost, tolerancija, poverenje, preduzetništvo, poštovanje raznolikosti, saradnja i dr.) i ostvarivanje progresivnih kulturnih ciljeva (povećanje stope obrazovanosti, smanjenje socijalne i kulturne isključenosti, pospešivanje kulturne produkcije, prevladavanje tradicionalističkih vrednosti i dr.). Na taj način približićemo se vrednosnim kriterijumima koji će dati osnovu smisla našeg modernog identitetskog potvrđivanja i doprineti uspešnoj artikulaciji i integraciji kulturnih i svih drugih različitosti. U tome vidimo značajan doprinos afirmaciji personalnih i društvenih identiteta u okviru demokratskog sociokulturnog razvoja urbanog i ruralnog društva, ali i modernizaciji društva u celini.

L I T E R A T U R A

Adam, F., Bivša realsocijalistička društva (posebno Jugoslavija) između neotradicionalizma i modernizacije", *Kulturni radnik*, 4, 1990.

Adorno, T. /Horkhajmer, M., *Dijalektika prosvetiteljstva*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1947.

Alexander, J., "The New Theoretical Movement". In Smelser, N. J. *Handbook of Sociology*. Beverly Hills, CA: Sage Publications. pp. 77–101, 1988.

Banfield, E. C., *The Moral Basis of a Backward Society*. Glencoe, Illinois: The Free Press, 1958.

Bastide, R., Umjetnost i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 1981.

Bauman, Z., *Fluidni život*. Novi Sad: Mediteran Publishing, 2009.

Bauman, Z., *Kultura i društvo*. Beograd: Prosveta, 1984.

Bayliss, D., Denmark's creative potential: The role of culture within Danish urban development strategies. In: *International Journal of Cultural Policy*, 10(1), p. 6-28, 2004.

Bayliss, D., Denmark's creative potential: The role of culture within Danish urban development strategies. In: *International Journal of Cultural Policy*, 10(1), p. 6-28, 2004.

Beck, U., Giddens, A. i Lasch S., *Reflexive modernization*. Stanford: Stanford University Press, 1994.

Bek, U., *Kosmopolitska Evropa*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Bek, U., *Rizično društvo: u susret novoj moderni*. Beograd: Filip Višnjić, 2001.

Bek, U., *Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću*. Novi Sad: Akademski knjiga, 2011.

Bennett, T. et al. *Culture, Class, Distinction*. New York: Routledge, 2009.

Bennett, M. J., Towards a Developmental Model of Intercultural Sensitivity, in: *Paige, M. R. (ed.) Education for the intercultural experience, Intercultural Press*. Yarmouth, ME: Intercultural Press, 1993.

Bodrijar, Ž., *Simulakrum i simulacija*. Novi Sad: Svetovi, 1991.

Bogdanov, N., *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*. Beograd: Ministratsvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede/UNDP, 2007.

Bonnell, V.E. & Hunt, L., *Beyond the Cultural Turn*. Berkley: University of California Press, 1999.

Bošković, A., *Kratak uvod u antropologiju*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.

Bourdieu, P., *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Routledge and Kegan Paul, London, 1984. (*La distinction: critique sociale du jugement*, Les Editions de Minuit, Paris, 1979.)

Božilović, N. i Petković, J., Kultura i nacionalne raznolikosti: vrednosne orijentacije studenata Univerziteta u Nišu. U: *Kulturne orijentacije studenata i kultura mira na Balkanu* (pr. Zaharijevski, D., Đorić, G. i Stojić, G.). Niš: Filozofski fakultet, str. 55-83, 2014.

Božilović, N. i Petković, J., Kultura u raljama modernog života. U: *Kultura polisa*, br. 22, godina X, str. 369-392, 2013.

Božilović, N., *Kič kultura*. Niš: Zograf, 2006.

Božilović, N., *Kultura i identitei na Balkanu*, Niš, Filozofski fakultet/Centar za sociološka istraživanja, 2007.

Božilović, N., *Kulturno klatno*. Niš: Filozofski fakultet, 2014.

Božilović, N., *Sociologija kulture, Prolegomena*. Niš: JPNIRTV INFO NIŠ – „Narodne novine“, 1998.

Božilović, N., *Sva lica kulture, Studije i ogledi iz antroposociologije*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Niš, 2010.

Božović, R., *Lavirinti kulture*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, biblioteka Politeia, 1998.

Božović, R., *Leksikon kulturologije*. Beograd: Agencija Matić, 2006.

Bošković, A., *Kratak uvod u antropologiju*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.

Brodel, F., *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*. Beograd: Geopolitika, 2001.

Burdije, P., Klasna funkcija umetnosti, *Kultura br. 32*, str. 90-113, 1976.

Burdije, P., *Signalna svetla – prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd: Zavod za udžbenike, 1999.

Cassirer, E., *An Essay on Man, An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. New Haven: Yale University Press, 1944.

Castells, M., *Kraj tisućljeća*. Zagreb: Golden Marketing, 2003.

Chan, T.W., Goldthorpe, J. H., Social stratification and cultural consumption: The visual arts in England, *Poetics* no. 35, 168–190, 2007.

Crespi, F., *Sociologija kulture*. Zagreb: Politička kultura, nakladno-istraživački zavod, 2006.

Crook, S., Pakulski, J. i Waters, M., *Posmodernization, change in advanced society*. London: Sage, 1992.

Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N., Vuković, O., *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*. Beograd: Sektor za inkluzivni razvoj/UNDP, 2010.

Cvejić, S., Babović, M., Pudar, G., *Studija o humanom razvoju, Srbija 2010: izvori i ishodi socijalnog isključivanja*. Beograd: UNDP Srbija, 2011.

Cvetičanin, P., *Kulturne potrebe, navike i ukus građana Srbije*, OGI/Pro Helvetia, elektronsko izdanje, 2002.

Cvetičanin, P., *Kulturne potrebe, navike i ukus građana Srbije i Makedonije*. Niš: OGI, 2007.

Cvetičanin, P. i Milankov, M., *Kulturne parkse građana Srbije, Preliminarni rezultati*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2011.

Čejni, D., *Životni stilovi*. Beograd: Clio, 2003.

Čirić, J., *Osnove sociologije naselja i sociologija sela*. Niš: Gradina, 1979.

Davis, M., *Planet slumova*. Zagreb: VBZ studio, biblioteka tridvajedan, 2011.

De Tokvil, A., *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.

Di Castri, F., Came up with a good metaphor: "The *Chair* of sustainable development. *Nature & Resources* 3 (3): 2–7, 1995.

DiMaggio, P. J., *Race, Ethnicity and Participation in the Arts* (Report Monograph, with Francie Ostrower.). Washington, DC: Seven Locks Press, 1992.

Dolo, L., *Individualizam i masovna kultura*. Beograd: Clio, 2000.

Donnat, O., *Les Français face à la culture: de l'exclusion à l'éclectisme*. Paris: La Découverte, 1994.

Dragičević Šešić M., Kultura u funkciji razvoja grada. U: *Kultura*, br. 122/123, 2009. str. 20-40.

Dragičević Šešić, M. Građani Srbije, kulturna politika i kulturne prakse. *Academica*, 2010. Dostupno na: http://www.academica.rs/academica/Milena-Dragicevic-Sesic_Gradjani-Srbije-kulturne-politike-i-kulturne-prakse.pdf [30.8.2014.]

Dragičević Šešić, M. i Stojković, B., *Kultura: Menadžment, animacija, marketing* (drugo dopunjeno izdanje). Beograd: Clio, 2011.

Dragičević Šešić, M., Brkić, A. and Mikić, H. *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, Country profile Serbia*, 13th edition 2012. Dostupno na: www.culturalpolicies.net [03.9.2014.]

Dragičević-Šešić, M., *Neofolk kultura: Publika i njene zvezde*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1994.

Dragičević-Šešić, M., Publika. U: *Kultura*, br. 97, 1998.

Dragičević-Šešić, M., (prir.) *Javna i kulturna politika – socio-kulturološki aspekti*. Beograd: Magna Agenda, 2002.

Dragičević-Šešić, M., Dragojević, S., *Menadžment umetnosti u turbulentnim okolnostima*. Beograd: Clio, 2005.

Dragičević-Šešić, M., *Horizonti čitanja*. Beograd: Pont, 1993.

Dragičević-Šešić, M., *Neofolk kultura. Publika i njene zvezde*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1994.

Dragojević, S., *Europske kulturne politike* (doktorska disertacija), Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2007.

Džejmson, F., *Postmodernizam u kasnom kapitalizmu*. Beograd: Treći program, 1995.

Džejmson, F., *Postmodernizam, ili kulturna logika poznog kapitalizma*. Beograd: Treći program, 1985.

Đorđević, D., Stevanović, Đ i Todorović, D. (pr.) *Selo u pograničju istočne i jugoistočne Srbije*, Beograd: Zavod za proučavanje sela, Službeni glasnik, 2012.

Đorđević, J., *Postkultura. Uvod u studije kulture*. Beograd: Clio, 2009.

Đukić Dojčinović, V. *Tranzicione kulturne politike: konfuzije i dileme*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2003.

Đukić-Dojčinović, V., *Pravo na razlikovanje selo – grad*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 1997.

Eagleton, T., *The Idea of Culture*. Oxford: Wiley-Blackwell Manifestos, 2000.

Eliot, T. S., *Ka definiciji kulture*. Niš: Prosveta, 1995.

Enciklopedija Niša: Kultura (pr. Miroljub Stojanović). Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu, 2011.

Fisk, Dž., *Popularna kultura*. Beograd: Clio, 2001.

Florida, R., *Cities and the Creative Class*. London: Routledge, 2005.

From, E., *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed, 1989.

Gans, H. J., *Popular Culture and High Culture. An Analysis and Evaluation of Taste* (revised and updated edition). New York: Basic Books, 1999.

- Gavrilović, D., *Doba upotrebe: religija i moral u savremenoj Srbiji*. Niš: Filozofski fakultet, 2013.
- Geertz C., *The Interpretation of Cultures*. Waukegan: Fontana Press, 1973.
- Gerc, K. *Tumačenje kultura I, II*. Beograd: XX vek, 1998.
- Giddens, A., *Modernity and Self Identity. Self and Society in the late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Gidens, E., *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*. Beograd: Stubovi kulture, 2005.
- Gidens, E., *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: Clio, 2009.
- Gidens, E., *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić, 1998.
- Žirar, O., & Gračan, G., *Kulturni razvoj: iskustva i politike*. Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske, 1977.
- Golubović, Z. i Jarić, I., *Kultura i preobražaj Srbije, vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000.godine*. Beograd: Res publica i Službeni glasnik, 2010.
- Golubović, Z., *Antropologija u personalističkom ključu*. Beograd: Gutenbergova galaksija, 1997.
- Golubović, Z., *Izazovi demokratije u savremenom svetu*. Požarevac: Centar za kulturu, 2003.

- H**all, S., Cultural Studies and Its Theoretical Legacies' in Cultural Studies (eds) Grossberg, Nelson and Treichler, Routledge, p. 277–294, 1992.
- Hamilton, G. & Biggart, N., Market, culture and authority: a comparative analysis of management and organization in the Far East, in: *American Journal of Sociology*, XCIV, pp. 52-93, 1988.
- Haralambos, M. i Holborn, M., *Sociologija: teme i perspective*. Zagreb: Golden Marketing, 2002.
- Harison, L. i Hantington S., (ur.) *Kultura je važna. Kako vrednosti uobličavaju ljudski život*. Beograd: Plato, 2004.
- Hawkes, J., *The fourth pillar of sustainability: Culture's essential role in public planning*. Melbourne: Cultural Development Network & Common Ground Press, 2001.
- Hebdiđ, D., *Potkultura: značenje stila*. Beograd: Pečat, 1980.
- Heler, A., *Vrednosti i potrebe*. Beograd: Nolit, 1981.
- Hofman, A., Nostalgija ili subverzija: postocijalizam i problemi kulturnih politika u ruralnoj sredini. U: Vukadinović, Đ. (ur.). *Kulturna politika u Srbiji*. Beograd: IIC Nova srpska politička misao, 2008, str. 209-220.
- Hughes, M. & Peterson, R. A., Isolating cultural choice patters in the U.S. population, in: *American Behavioral Scientist*, 26, p. 459-487, 1983.

Huntington, S., *The Change to Change: Modernization, Development, and Politics*, in: *Comparative Politics Vol.3, No.3*. 1971., The City University of New York, pp. 283-322.

Inglehart, R., *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in Forty-Three Societies*. Princeton: Princeton University Press, 1997.

Inglehart, R. & Welzel, C., *Modernizacija, kulturna transformacija i demokracija – slijed ljudskog razvitka*. Zagreb: Politička kultura, 2007.

Jameson, F., *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1983-1998*. Brooklyn: Verso, 1998.

Kale, E., *Uvod u znanost o kulturi*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

Kaličanin, M., *Kulturna participacija i konzumacija*. U: *Kultura*, br. 130, Beograd, 2011., str. 226-241.

Kastels, M., *Informaciono doba - kraj tisućljeta*. Zagreb: Golden Marketing, 2003.

Katunarić, V. i Cvjetičanin, B., (ur.) *Kulturna politika Republike Hrvatske. Nacionalni izvještaj*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 1998, str. 83.

Kim, Y.Y., *Intercultural communication competence*. U: Toomey, T. and Korzenny, F. (ed.) *Cross-cultural interpersonal communication*. Newberry Park, CA: Sage, 1991. 259-275.

Kluckhohn F. / Strodtback, F. L., *Variations in Value Orientations*. New York: Row Peterson and Co., 1961.

Koković, D., *Pukotine kulture*. Novi Sad: Prometej, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, 2005.

Konstantinović, R., *Filosofija palanke*. Beograd: Nolit, 1981.

Kristović, M., *Uloga interkulturene komunikacije*. U: Božidar Jakšić (ed.), *Interkulturalnost versus rasizam i ksenofobija*. Beograd: Filip Višnjić, 1998., str. 327-334.

Kronja, I., *Smrtonosni sjaj: masovna psihologija i estetika turbo-folka*. Beograd: Tehnokratia, 2001.

Kulturne industrije i kulturna raznolikost/Bela knjiga/Preporuke, ACADEMICA – Akademska grupa, Beograd: 2013.

Kulturne politike gradova Srbije. Kulturni resursi gradova (uporedni pregled), Knjiga druga, Niš. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2009.

Landry, C. and Bianchini, F., *The Creative City*. London: Demos, 1995.

Landry, C. *The Creative City – a Toolkit for Urban Inovators*. London: Earthscan Publications, 2000.

Lazić, M., *Promene i otpori*. Beograd: Filip Višnjić, 2005.

Levi-Stros, K., *Mitologike I – Presno i pečeno*. Novi Sad: Prometej, 2008.

Liotar, Ž. F., *Postmoderno stanje*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1988.

Major, F., *Sutra je uvek kasno*. Beograd: Jugoslovenska revija, 1991.

Mamford, L., *Kultura gradova*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2010.

Marković, D. Ž. *Socijalna ekologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, 2005.

Marks, K. i Engels, F., *O književnosti i umetnosti*. Beograd: Rad, 1976.

Martineli, A., *Modernizam – proces modernizacije*. Podgorica: CID, 2010.

Mataraso, F., Landri, Č., *Uravnoteženje delovanja - 21 strateška dilema u kulturnoj politici*. Beograd: BalkanKult, 2003.

Menel, S., *Kulturna politika u gradovima*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1982.

Menk, A., *Velika iluzija*. Beograd: Studentski istraživački centar, 1989.

Mercer, C., *Towards an architecture of governance for participatory policy-making*. Active Citizens – Local Cultures – European Politics: Barcelona Working Meeting, 22 September 2006.

Mijatović, B., *Siromaštvo u Srbiji 2011, 2012. i 2013. godine*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjivanje siromaštva, Vlada Republike Srbije, 2014.

Milošević, B., *Modernizacijski osnovi urbane kulture i multikulturalnosti*. U: *Urbana kultura, osnova održive multikulturalnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu/Centar za sociološka istraživanja, 2003.

Miltojević, V., *Kultura kao dimenzija održivog razvoja*. U: *Teme XXXV*, br. 2, str. 639-653, 2011.

Mitrović, Lj., *U vrtlogu tranzicije. Srbija u kontekstu globalnih i regionalnih procesa*. Niš: Filozofski fakultet, 2012.

Mitrović, M. M., *Srpsko selo – prilog sociologiji tradicionalnog srpskog društva*. Novi Sad: Matica Srpska, 1999.

Mitrović, M., *Selo i grad – komplementarni društveno-kulturni obrasci*. U: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, knj. XLIV, Beograd, 1995, str. 41-54.

Mitrović, M., *Sociologija sela*. Beograd: Sociološko društvo Srbije, 1998.

Moren, E., *Duh vremena I, II*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1979.

Morrone, A., *Guidelines for Measuring Cultural Participation*. Montreal: UNESCO Institute for Statistics, December 2006.

Mrđa, S., *Kulturni život i potrebe učenika srednjih škola u Srbiji*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitak, 2011.

Naumović, M. i Petković J., Jugoistočna Srbija – sela bez budućnosti. U: *Stanovništvo jugoistočne Srbije: demografska reprodukcija i socio-kulturna dinamika* (pr. Mitrović, Lj.), Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu, 149-166.

Naumović, M. S., *Naselja kao ogledalo društva*. Niš: Gradina, 1996.

Nemanjić, M., *Filmska i pozorišna publika Beograda: Socio-kulturni uslovi formiranja u periodu 1961-1984*. Beograd: IDEA, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1991.

Nemanjić, M., *Kulturne potrebe*. Beograd: Vuk Karadžić, 1981.

Nemanjić, M., Nikolić, M. i Stojković, B., *Kulturna ponuda Beograda. Publika centara za kulturu*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1983.

Nurse, K., Culture as the Fourth Pillar of Sustainable Development. In: *Small States*, 11, p. 28-40, 2006.

Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Park, R. E., *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment* (with R. D. McKenzie & Ernest Burgess) Chicago: University of Chicago Press, 1925.

Pascual, J. i Ruiz, Dragojević, S., Dietachmair, P., *Guide to Citizen Participation in Local Cultural Development for European Cities*, European Cultural Foundation, Interarts Foundation, ECUMEST Association, 2007.

Pešić-Golubović, Z., *Čovek i njegov svet u antropološkoj perspektivi*. Beograd: Prosveta, 1973.

Peterson, R. A., Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore, *Poetics* 21, p. 243-258, 1992.

Peterson, R. A./Kern, R. M., Changing highbrow taste: From snob to omnivore, *American Sociological Review* 61, p. 900-907, 1996.

Peterson, R. A./DiMaggio, P., From Region to Class, The Changing Locus of Country Music: A Test of the Massification Hypothesis, in: *Social Forces*, vol 53:3, p. 497-506, 1975.

Petković, J., Kultura i masovno komuniciranje u kontekstu globalnih promena savremenog društva. U: *Kultura polisa*, god. IX (2012), br.17, str. 147-164.

Petovar, K., O kriterijumima definicije grada. U: *U susret novom statusu gradova u Srbiji – realnost i potrebe*, (ur. Milenković, D. i Damjanović, D.). Beograd: Fond za otvoreno društvo - Srbija, 2007, str. 83-95.

Pieterse, J. N., *Development Theory*, SAGE Publications, London, p. 60. 2001.

Pieterse, J. N., The cultural turn in development: Questions of power, in: *The European Journal of Development Research*, Volume 7, Issue 1, p. 176-192, 1995.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002. Prvi rezultati popisa po opštinama i naseljima Republike Srbije, Savezni zavod za statistiku i Republički zavod za statistiku Srbije, 2003.

Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku, 2011.

Popov, N., Društvena uslovljenost kulturnih potreba. U: *Kultura*, br. 4, 1969.

Popović, M. i Ranković, M., *Teorije i problemi društvenog razvoja*. Beograd: BIGZ, 1981.

Prnjat, B., *Uvod u kulturnu politiku*. Novi Sad: Stilos, 2006.

Pušić, Lj., (ur.) *Urbana kultura – osnova održive multikulturalnosti*. Novi Sad: Centar za sociološka istraživanja/Katedra za sociologiju, Filozofski fakultet/Univerzitet u Novom Sadu, 2003.

Pušić, Lj., *Čitanje grada: između duha i materije*. Novi Sad: Prometej, 1995.

Pušić, Lj., Praksa tranzicijskih procesa u Srbiji kao kultura antiurbanosti. U: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Knjiga XXXVII, 2012, str. 81-92.

Radcliffe, S., Culture in development thinking. In: Radcliffe, S. (Ed.), *Culture and Development in a Globalizing World: Geographies, actors, and paradigms*, p. 1-29, London: Routledge, 2006.

Radišić, S., Postindustrijski grad i kulturna politika. U: *Kultura*, 122/123, Beograd, 2009, str. 59-77.

Ranković, M., *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija, 1993.

Reckwitz, A., *The Self-Culturalisation of the City: On the Transformation of Modern Urbanity in the 'Creative City'*, ESA Research Network Sociology of Culture Midterm Conference: Culture and the Making of Worlds, October 29, 2010.

Rifkin, Dž., *Evropski san*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Rot, N. i Havelka, N., *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka, Beograd, 1973.

Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel E. R., *Komunikacija između kultura*. Jastrebarsko: Naklada slap, 2013.

Sarbaugh, L. E., *Intercultural Communication*. NJ: Transaction Publishers, Piscataway, 1988.

Schwartz, S. H., Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries, in M. Zanna (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology (Vol. 25)*. New York: Academic Press, p. 1-65, 1992.

Sen, A., *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Skot-Hansen, D., Why Urban Cultural Policies? In: J. Robinson (Ed.), EURO CULT2, Integrated Report, Helsinki: EURO CULT2, p. 31-39, 2006.

Smiers, J., *Uloga evropske zajednice u odnosu na član 151 o kulturi iz Amsterdamskog ugovora, - podrška razvoju interkulturalne kompetencije u okviru Evrope*. Utrecht: Centar za istraživanje, Škola umetnosti u Utrehtu, 2002.

Sokolov, E. V., *Kultura i ličnost*. Beograd: Prosveta, 1976.

Sorokin, P. and C. Zimmerman, C., *Principles of Rural-Urban Sociology*. New York: Henry Holt and Company, 1931, pp. 608-609.

Spasić, I., Distinkcija na domaći način: diskursi statusnog diferenciranja u današnjoj Srbiji. U: *Nasleđe Pjera Burdijea, pouke i nadahnuća*, Miloš Nemanjić i Ivana Spasić (priređivači). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju/Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 137-173, 2006.

Spasić, I., *Kultura na delu: društvena transformacija Srbije iz burdijeovske perspective*. Beograd: Fabrika knjiga, 2013.

Statistički godišnjak Republike Srbije, Informacione tehnologije, 2014.. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Statistički kalendar Republike Srbije 2012. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Steinmetz, G., *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*. Ithaca, NY: Cornell University Press. pp. 1-2, 1999.

Stevanović, B., *Demokratski principi i političko-kulturne vrednosti*. Niš: Filozofski fakultet, 2008.

Stevanović, B., *Političko-kulturne interferencije*. Niš: Filozofski fakultet, 2013.

Stojanović, D., *Kaldrma i asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju - ideje 7, 2008.

Stojanović, D., *Ulje na vodi*. Beograd: Peščanik, 2010.

Stojković, B., *Evropski kulturni identitet*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.

Stojković, B., Grad kao okvir zavičajnog identiteta. U: *Kultura*, 122-123/2009, str. 41-53.

Stojković, B., *Identitet i komunikacija*. Beograd: Fakultet političkih nauka/Čigoja štampa, 2002.

Stojković, B., *Kulturna politika evropske integracije – Evropska unija i Savet Evrope*. Beograd: Institut za evropske studije, 1995.

Strategija kulturnog razvoja Grada Niša 2012-2015. Niš: Savet za kulturu Grada Niša, Izvršni odbor Skupštine Grada Niša, 2012.

Šljukić, S. i Šljukić, M., *Zemlja i ljudi: seljaštvo i društvena struktura*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2012.

Šljukić, S., Urbana kultura i seljaštvo. U: *Urbana kultura, osnova održive multikulturalnosti*, (ur.) Pušić, Lj. Novi Sad: Centar za sociološka istraživanja/Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2003.

Šljukić, S., Seljaštvo između ideologije i teorije. U: *Kultura polisa*, br. 15, godina VIII, 2011, str. 319-334.

Šuvar, S., *Sociologija sela*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

Tofler, A., *Šok budućnosti*. Zagreb: Svjetlost, 1975.

Tomka, G., Kultura i lokalni razvoj, u: *Turizam i lokalni razvoj*. U: Tomka, D. i Jegdić, V. (ur.), Novi Sad: Fakultet za sport i turizam, 2012.

Turen, A., *Nova paradigma – za bolje razumevanje savremenog društva*. Beograd: JP Službeni glasnik, 2011.

Vujović, S., Stereotipi o gradu, nacionalizam i rat. U: *Republika*, 1–15. 04. 1995.

Vujović, S. i Petrović, M. (pr.), *Urbana sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, 2005.

Vukićević, S., Seljakov rad između tradicije i modernosti, ustvari, selo između tradicije i modernosti. U: *Selo u Crnoj Gori*, Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2004.

Vuletić, V., *Između nacionalne prošlosti i evropske budućnosti*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.

Warde, A., Does Taste Still Serves Power? The Fate of Distinction in Britain, *Sociologica*, N. 3/2007.

Weber, M., *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1989.

Williams, R., *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. New York, London: Oxford University Press, 1982.

Wirt, L., Urbanism as a Way of Life. in: *American Journal of Sociology* 44, p. 1-24, 1938.

Wood, P., Landry, C., *The intercultural city: planning for diversity advantage*. UK, SAD: Earthscan, 2008.

Zjalić, Lj., Inovativnost – nezaobilazan činilac razvoja, u: *E-volucija*, broj 13, 2006.

INTERNET IZDANJA:

- Agenda 21 za kulturu*. Dostupno na: <http://www.ni.rs/uploads/file/Agenda21.pdf>. [05.07.2013.]
- City population – The Principal Agglomerations of the World*. Dostupno na: <http://www.citypopulation.de/world/Agglomerations.html> [17. 12. 2014.]
- Cultural access and participation*, Report, Special Eurobarometer 399, European Commission, 2013. Dostupno na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf [13. 12. 2013.]
- Cvetičanin, P. i Milankov, M., *Kulturne parkse građana Srbije, Preliminarni rezultati*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2011. Dostupno na: <http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/5813c457efc84198a09ba51cfa8e729a.pdf> [10. 05. 2014.]
- European Cultural Values*, Special Eurobarometer 278/Wave 67. – TNS Opinion & Social, 2007. Dostupno na: http://ec.europa.eu/culture/pdf/doc958_en.pdf [13. 12. 2013.]
- HDR, *Human development report 2004, Cultural liberty in today's diverse world*. Dostupno na: <http://hdr.undp.org/reports/global/2004/> [13. 12. 2013.]
- Knowledge management for Culture and Development*, UNESCO 2012. Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002196/219636e.pdf>. [06. 07. 2013.]
- Our Creative Diversity: Report of the World Commission on Culture and Development* Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586e.pdf>. [06. 07. 2013.]
- UN, *Resolution adopted by the General Assembly*. Dostupno na: http://www.un.org/en/mdg/summit2010/pdf/outcome_documentN1051260.pdf. [04. 07. 2013.]
- UN, *Universal Declaration of Human Rights*. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/60UDHR/bookleten.pdf> [14. 08. 2013.]
- UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity* Dostupno na: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_hr.pdf [19. 08. 2013.]
- UNESCO, *The power of Culture for Development*. Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001893/189382e.pdf>. [13. 08. 2013.]
- World Decade for Cultural Development* (UNESCO, 1988-1997). Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000852/085291eb.pdf> [13. 08. 2013.]
- Zakon o kulturi* („Sl. glasnik RS", br. 72/2009). Dostupno na: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturi.html [20. 11. 2013.]

P R I L O Z I

Prilog 1

UPITNIK

Poštovani, ovaj Upitnik je osnov istraživanja „Kulturna dimenzija razvoja urbanog i ruralnog društva u procesu modernizacije i evrointegracije Srbije”, koje sprovodim za potrebe izrade doktorske disertacije na Filozofskom fakultetu u Nišu. Vi ste slučajnim putem izabrani za popunjavanje ovog Upitnika. Molim Vas da samostalno ili uz pomoć anketara pažljivo pročitate svako pitanje i da Vaše iskrene stavove i opredeljenja izrazite zaokruživanjem slova ispred odabranog odgovora i/ili da odgovor napišete na linijama. Pošto je anketa u potpunosti anonimna, Upitnik ne treba potpisivati, niti će od Vas biti traženo da date bilo koji od Vaših ličnih podataka. Zato Vas molim da se ne trudite da ostavite dobar utisak, već da potpuno iskreno odgovarate na pitanja jer od toga zavisi uspeh istraživanja. Napominjem da Upitnik pred Vama nije test znanja. **Vaši odgovori doprineće boljem razumevanju postavljenog problema i biće korišćeni isključivo u naučne svrhe.**

Unapred se zahvaljujem na pomoći!

* * *

1.	Pol:	a) ženski	b) muški		
2.	Starost:	a) 15-24	b) 25-39	c) 40-54	d) 55+
3.	Mesto u kome ste rođeni:	a) grad	b) prigrad	c) selo	
4.	Mesto trenutnog stanovanja:	a) grad	b) prigrad	c) selo	

5.	Školska sprema (najviši stepen obrazovanja):
a)	bez škole (do tri razreda osnovne škole)
b)	nepotpuna osnovna škola (4 do 7 razreda)
c)	potpuna osnovna škola (8 razreda)
d)	trogodišnja stručna škola za manuelna zanimanja
e)	četvorogodišnja srednja škola
f)	viša školska sprema
g)	visoka školska sprema (uključujući specijalizaciju, mr i dr)
6.	Vaše zanimanje:
a)	poljoprivrednik/ca
b)	radnik/ca
c)	službenik/ca ili tehničar/ka
d)	privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca
e)	stručnjak/inženjer
f)	rukovodilac
g)	učenik/student
h)	izdržavano lice (penzioner, domaćica, nezaposlen/a)

7.	Vaš materijalni status ocenjujete kao:	<ul style="list-style-type: none"> a) veoma dobar b) relativno dobar c) relativno loš d) veoma loš e) nepodnošljiv
8.	Ako Vaš materijalni status ne omogućava zadovoljenje svih Vaših potreba, čega se najčešće odričete?	<ul style="list-style-type: none"> a) najčešće se odričem _____ b) ničega se ne odričem c) ne znam
9.	Koji je Vaš stav prema religiji? <i>(zaokružite jedan od ponuđenih odgovora)</i>	<ul style="list-style-type: none"> a) uvereni/-na sam vernik/-ca i prihvatam sve što moja vera uči b) religiozna/-an sam, ali ne prihvatam sve što moja vera uči c) razmišljam o tome, ali nisam načisto da li verujem ili ne d) prema religiji sam ravnodušan/-na e) nisam religiozna/-an, ali nemam ništa protiv religije f) nisam religiozan/-na i protivnik/-ca sam religije
10.	Šta je, po Vašem mišljenju, najznačajnije za dobar život danas? <i>(molim Vas da obeležite maksimum tri odgovora)</i>	<ul style="list-style-type: none"> a) imati dobar posao b) imati dobro obrazovanje c) imati dovoljno novca d) imati decu i dobar odnos sa partnerom e) imati dovoljno slobodnog vremena i uživati u njemu f) ići na odmor (more, planinu i sl.) najmanje jednom godišnje g) imati dovoljno stambenog prostora za svakog člana porodice h) biti od koristi drugima i) biti prihvaćen i poštovan u društvu j) učestvovati u udruženjima, sindikatima, političkim partijama, nevladinim organizacijama k) verovati u Boga l) nešto drugo, šta? _____
11.	Među sledećim vrednostima, koje su tri najznačajnije po Vašem mišljenju koje bi trebalo da očuvamo i ojačamo u našem sadašnjem društvu?	<ul style="list-style-type: none"> a) očuvanje prirode i životne sredine b) socijalna jednakost i solidarnost c) preduzetništvo i privredni razvoj d) kulturna raznolikost e) mir f) napredak i inovacije g) sloboda mišljenja h) tolerancija i otvorenost prema drugima i) poštovanje istorije i njenih pouka j) nešto drugo, šta? _____ k) ne znam

12.	Da li se i u kojoj meri slažete sa navedenim tvrdnjama (štiklirajte jednu odabranu opciju za svaku navedenu tvrdnju):	potpuno se slažem	uglavnom se slažem	neodlučan/ neodlučna sam	uglavnom se ne slažem	uopšte se ne slažem
a)	Društvene promene i novine treba uvoditi samo ako ne remete naše običaje, tradiciju i ustaljeni način života.					
b)	Poštovanje i poslušnost autoritetu su najvažnije osobine koje deca treba da nauče.					
c)	Čovek će najmanje pogrešiti ako radi ono što radi većina.					
d)	Imigranti (doseljenici) u našoj zemlji ne treba da zadržavaju svoj jezik, običaje i tradiciju već da nauče i koriste srpski jezik, da usvoje srpske običaje i tradiciju.					
13.	Da li podržavate političku inicijativu da se Srbija priključi zemljama članicama Evropske unije?	a) da, u potpunosti b) da, u značajnoj meri c) ne, u značajnoj meri d) ne, uopšte e) ne znam				
14.	Mislite li da će Srbija svojim eventualnim pristupanjem Evropskoj uniji...?	potpuno se slažem	uglavnom se slažem	neodlučan/ neodlučna sam	uglavnom se ne slažem	uopšte se ne slažem
a)	omogućiti svojim građanima kvalitetniji i bolji život					
b)	postati ekonomski zavisnija (plaćaćemo tuđe dugove)					
c)	izgubiti socijalnu sigurnost (biće teži uslovi za obrazovanje, zaposlenje, stanovanje)					
d)	ugroziti svoju kulturu i tradiciju (zaboravićemo svoje, a prihvatiti tuđe vrednosti, običaje i način života)					
15	Da li se i u kojoj meri slažete sa sledećim tvrdnjama? (štiklirajte jednu odabranu opciju za svaku navedenu tvrdnju):	potpuno se slažem	uglavnom se slažem	neodlučan/ neodlučna sam	uglavnom se ne slažem	uopšte se ne slažem
a)	Da bi srpsko društvo moglo da se modernizuje, neophodno je da što pre odbaci svoju tradiciju i kulturu i prilagodi se evropskim životnim/kulturnim modelima.					
b)	Dalji razvoj srpskog društva trebalo bi da bude zasnovan na usaglašavanju tradicije i modernizacije, kao i na kulturnoj razmeni i saradnji sa drugim narodima.					

16.	<p>Na šta prvo pomislite kada razmišljate o kulturi?</p> <p><i>(molim Vas da obeležite maksimalno tri odgovora i rangirate ih od 1 do 3)</i></p>	<p>a) civilizacija (zapadna, azijska, afrička i sl.) b) mediji (TV, radio, štampa, Internet i dr.) c) obrazovanje i vaspitanje d) tradicije, jezici, običaji, društvene/kulturne zajednice e) način i stil života f) slobodno vreme, sport, putovanja, zabava g) umetnosti(muzika,pozorište, bioskop, balet, opera, arhitektura, slikarstvo, književnost,poezija,dramsko stvaralaštvo, itd.) h) istorija, nasleđe i) vrednosti i verovanja(uključujući ifilozofije i religije) j) institucije (muzeji, arhive, umetničke galerije, škole i sl.) k) neštoprevišeelitno, luksuzno, dosadno l) ne interesuje me kultura, nije to za mene m) nešto drugo, šta? _____</p>
17.	<p>Koliko je za Vas lično kultura važna?</p>	<p>a) veoma važna b) prilično važna c) ne mnogo važna d) uopšte nije važna e) ne znam</p>
18.	<p>Može li kultura, po Vašem mišljenju, da unapredi društveni razvoj Srbije?</p> <p><i>(molim Vas da obrazložite vas stav)</i></p>	<p>a) da, zašto? _____ _____ b) ne, zašto? _____ _____ c) ne znam</p>
19.	<p>Ko bi, po Vašem mišljenju, trebalo da bude zadužen/odgovoran za razvoj i očuvanje srpske kulture?</p>	<p>a) Vlada Republike Srbije b) Ministarstvo kulture Republike Srbije c) regionalne i lokalne vlasti d) fondacije i nevladine organizacije e) svaki stanovnik naše zemlje f) institucije kulture g) neko drugi, ko? _____</p>
20.	<p>Da li mimo profesije kojom se bavite pomažete svojim učešćem u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih programa i sadržaja u mestu Vašeg stanovanja?</p>	<p>a) da (navedi na koji način) _____ b) pokušavam, ali nailazim na teškoće (navedi na koje) _____ c) želeo/la bih, ali ne znam kako da se uključim d) ne</p>
21.	<p>Da li mislite da biste učešćem u društvenom i političkom životu <i>(aktivnim članstvom u političkim partijama, vaspitno-obrazovnim ili umetničkim udruženjima, religioznim ili crkvenim organizacijam, ekološkim, mirovnim ili ženskim pokretima i sl.) mogli da poboljšate i kulturnu klimu u mestu u kome živite?</i></p>	
	<p>a) da b) ne c) ne znam</p>	

22.	Jeste li član bilo koje od sledećih organizacija? (Ako jeste, naglasite da li ste aktivni ili ne)	aktivan član	neaktivan član	nisam član		
a)	Organizacije u okviru crkve ili neke druge religijske organizacije					
b)	Sportske ili organizacije za rekreaciju					
c)	Umetničke (likovne, muzičke, književne...), obrazovne organizacije					
d)	Radnički sindikati					
e)	Organizacije za zaštitu okoline					
f)	Profesionalne (lekarske, advokatske, poljoprivredne, pčelarske i sl.)					
g)	Političke stranke/partije					
h)	Humanitarne organizacije					
i)	Neke druge, koje? _____					
23.	Da li ste u poslednjih godinu dana samostalno ili kao član neke organizovane grupe ...?	nikada	1 – 2 puta	3 – 5 puta	više od 5 puta	ne znam
a)	svirali neki muzički instrument					
b)	pevali u društvu					
c)	glumili					
d)	plesali (valcer, tango, salsa...)					
e)	igrali (rok, house, techno...)					
f)	igrali narodna kola/folklor					
g)	napisali neki tekst (pesmu, priču, kolumnu i sl.)					
h)	napravili neku rukotvorinu/ručni rad, dekoraciju					
i)	napravili umetničku fotografiju ili film					
j)	napravili umetničku skulpturu, slikali, crtali, projektovali internet sajt					
24.	Koliko ste puta u poslednjih godinu dana...?	nikada	1 – 2 puta	3 – 5 puta	više od 5 puta	ne znam
a)	gledali balet ili operu					
b)	bili u bioskopu					
c)	bili u pozorištu					
d)	bili na nekom sportskom događaju					
e)	bili na koncertu narodne muzike					
f)	bili na koncertu pop/rok, džez muzike					
g)	bili na koncertu klasične muzike					
h)	posetili neku od javnih biblioteka					
i)	posetili istorijske spomenike					
j)	posetili muzeje ili galerije					
k)	posetiliverskeobjekte (crkvu, džamiju, sinagogu...)					
l)	gledali/slušali kulturne programe na TV/radiju					
m)	pročitali knjigu					
25.	Molim Vas, navedite tri aktivnosti kojima najčešće ispunjavate svoje slobodno vreme.	1.				
		2.				
		3.				

26.	Da li u slobodnom vremenu stičete dodatna znanja iz sledećih oblasti (plaćeno ili neplaćeno):	DA	NE
a)	strani jezik		
b)	muzika i druge umetnosti		
c)	računarstvo		
d)	tehnička znanja i veštine (zanat)		
27.	Da li posećujete kulturne događaje i/ili ustanove kulture izvan mesta Vašeg stanovanja?	U NAŠOJ ZEMLJI	
		a) da, koje? _____ b) ne	
28.		U INOSTRANSTVU	
		a) da, koje? _____ b) ne	
29.	Da li u svom domaćinstvu posedujete internet priključak?	a) da b) ne c) ne znam	
30.	Koliko često koristite internet van radnog mesta i vremena?	a) svakoga dana b) nekoliko puta nedeljno c) jedanput nedeljno d) 1–3 puta mesečno e) retko f) nikad g) ne znam	
31.	Ako koristite Internet odvojeno/van vaših profesionalnih aktivnosti, najčešće to činite radi... <i>(moguće je obeležiti višeodgovora)</i>		
	a) posete sajtova ustanova kulture (muzeja, biblioteka, pozorišta, galerija i sl.) b) igranja kompjuterskih igara c) traženja informacija o kulturnim proizvodima ili događajima d) traženja sportskih informacija ili informacija o rekreativnim aktivnostima e) preuzimanja besplatne muzike ili filmova f) pripremanja odmora, pretrage ili rezervacije mesta za posetu, smeštaja, putovanja g) kupovine knjiga, CD-eva\ DVD-eva ili karata za pozorište, bioskop, koncert h) čitanja novinskih članaka (internet izdanja) i) kreiranja sopstvenog sajta ili bloga j) telefoniranja i komunikacije korišćenjem veb kamere k) razmenjivanja fajlova i mejlova sa porodicom, prijateljima, kolegama l) četovanja, učestvovanja na forumima m) nešto drugo, šta? _____		
32.	Da li je, po Vašem mišljenju, kultura u našem društvu dostupna svakome, odnosno da li svi imaju podjednake mogućnosti da učestvuju u kulturnom životu (odlazak u pozorište, bioskop, operu, na koncert, čitanje i kupovina knjiga, umetničkih dela i sl.)?		
	a) da b) ne, zašto? _____ c) ne znam		

33.	Ponekad ljudi imaju izvesne poteškoće kada je reč o učestovanju u kulturnim aktivnostima. Ukoliko ih imate, koje su od sledećih glavne prepreke za Vas? (moguće je zaokružiti više odgovora)
	a) nedostatak interesovanja b) nedostatak vremena c) nedostatak novca d) nedostatak informacija o kulturnim dešavanjima e) ograničen izbor ili loš kvalitet kulturnih aktivnosti i proizvoda u mestu u kome živite f) nepostojanje ili mali broj kulturnih institucija u mestu u kome živite g) nedostatak znanja ili kulturne osnove/zaleđa za učešće/razumevanje kulturnih sadržaja h) nešto drugo, šta? _____
34.	Pojedine kulturne aktivnostisu danas besplatne (možete čitati određenu štampu i knjige na internetu besplatno, posetiti besplatno javne priredbe, prisustvati besplatnim koncertima, izložbama, itd.) Koliko često i rado praktikujete besplatne kulturne aktivnosti u svakodnevnom životu?
	a) često i rado ih praktikujem b) retko, ali rado ih praktikujem c) retko i nerado ih praktikujem d) iako su besplatne, ne praktikujem takve kulturne aktivnosti u svom životu
35.	Koja od sledećih izjava u vezi sa besplatnim kulturnim aktivnostima najviše odgovara Vašem mišljenju?
	a) ovo je dobra stvar jer daje većem broju ljudi mogućnost pristupa kulturi b) ovo nije baš dobra stvar, jer je većina kulturnih sadržaja koji se nude besplatno niskog kulturnog kvaliteta c) nešto drugo, šta? _____ d) ne znam
36.	Da li ste zadovoljni učestalošću onoga što se nudi u kulturi u mestu Vašeg stanovanja?
37.	Da li ste zadovoljni kvalitetom onoga što se nudi u kulturi u mestu Vašeg stanovanja?
38.	Kojim biste sadržajima obogatili kulturnu ponudu mesta u kome živite? Povećanjem broja...
	a) pozorišnih predstava b) filmskih projekcija c) umetničkih performansa/događaja d) folklornih manifestacija e) koncerata pop i rok muzike f) koncerata džez muzike g) koncerata narodne muzike h) koncerata klasične muzike i) uličnih kulturnih programa j) vašara i sabora k) nešto drugo, šta? _____ l) ne znam

39.	U kojoj meri Vas interesuju sledeće teme?	veoma me interesuje	prilično me interesuje	ne interesuje me mnogo	uopšte me ne interesuje	ne znam
a)	srpska umetnost i kultura					
b)	umetnost i kultura evropskih naroda					
c)	umetnost i kultura vanevropskih naroda					

40.	Da li se i u kojoj meri slažete sa sledećim tvrdnjama? <i>(obeležite u praznom kvadratiću jednu odabranu opciju za svaku navedenu tvrdnju):</i>	potpuno se slažem	uglavnom se slažem	neodlučan/neodlučna sam	uglavnom se ne slažem	uopšte se ne slažem
a)	Kulturna saradnja bi trebalo da ima značajno mesto u Evropi/svetu, kako bi građani različitih zemalja mogli više da saznaju i uče jedni od drugih.					
b)	Kulturna saradnja može da igra važnu ulogu u razvoju većeg razumevanja i tolerancije, čak i tamo gde postoje međunacionalni/međuetnički konflikti ili tenzije.					

41.	Koje se od sledećih izjava, ukoliko ih ima, odnose na Vas? <i>(odgovorite zaokruživanjem da ili ne za svaku od navedenih izjava)</i>	da	ne
a)	radi zabave/posla putovali ste najmanje tri puta u inostranstvo u poslednje tri godine		
b)	imate prijatelje/rođake koji su iz drugih evropskih/neevropskih zemalja		
c)	gledate TV programe ili filmove na stranim jezicima		
d)	komunicirate sa ljudima iz drugih zemalja putem interneta/elektronske pošte		
e)	Vaš posao podrazumeva kontakte sa organizacijama i ljudima iz drugih zemalja		
f)	uživite u jelima/specijalitetima stranih kuhinja		
g)	ponekad čitate novine na nekom od stranih jezika		
h)	ponekad čitate izvorna izdanja stranih knjiga, na njihovom originalnom jeziku		

42.	Koliko ste zainteresovani za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja/kultura?
	a) veoma sam zainteresovan/a b) prilično sam zainteresovan/a c) nisam mnogo zainteresovan/a d) nisam uopšte zainteresovan/a e) ne znam

43.	Da li želite da učite ili poboljšate znanje nekog drugog jezika osim maternjeg?
	a) da, učim strane jezike b) da, ali nemam uslova za to c) ne, jer mi to nije potrebno d) ne, ne želim da učim druge jezike, neka građani drugih zemalja uče moj maternji jezik e) ne znam

* * *

NAPOMENA: Pored pitanja na koja ste odgovorili u prethodnom delu, ovde možete napisati i druga svoja mišljenja i zapažanja za koje smatrate da mogu biti od značaja za istraživanje. Molim Vas da Vaša mišljenja i zapažanja budu jasna i kratka, kako bi i ona bila uzeta u obzir prilikom obrade upitnika u celini. Za tu namenu ostavljen je sledeći prostor:

Hvala na saradnji!

Prilog 2

Tabelarni prikaz statistički značajnih korelacija

Tabela br. 1P: *Društvene promene i novine treba uvoditi samo ako ne remete našu tradiciju i ustaljen način života/Statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

TRADICIONALIZAM	potpuno se slažem %	uglavnom se slažem %	neodlučan sam %	uglavnom se ne slažem %	uopšte se ne slažem %
STAROST	$(\chi^2=41,85; df=12; p=0.000<0,01; C=0,227)$				
15-24	16,7	28,8	21,2	24,2	9,1
25-39	20,0	47,5	13,5	14,0	5,0
40-54	24,7	40,7	16,0	13,3	5,3
55+	22,5	37,6	28,3	9,2	2,3
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=44,48; df=8; p=0.000<0,01; C=0,235)$				
bez škole ili osnovna škola	18,4	23,7	38,6	10,5	8,8
srednja škola	20,6	41,6	18,3	14,8	4,7
viša ili visoka škola	23,8	43,6	12,5	15,5	4,6
ZANIMANJE	$(\chi^2=81,83; df=28; p=0.000<0,01; C=0,311)$				
poljoprivrednik/ca	32,3	27,4	29,0	4,8	6,5
radnik/ca	20,3	41,9	23,0	8,8	6,1
službenik/ca ili tehničar/ka	23,7	50,9	9,6	11,4	4,4
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	24,3	35,1	10,8	21,6	8,1
stručnjak ili inženjer	30,0	47,8	7,8	13,3	1,1
rukovodilac	30,0	40,0	15,0	15,0	0,0
učenik ili student	15,3	34,7	16,0	26,0	8,0
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	16,8	34,3	31,5	13,3	4,2
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=48,78; df=16; p=0.000<0,01; C=0,244)$				
veoma dobar	19,8	44,8	13,5	16,7	5,2
relativno dobar	21,0	47,8	11,5	14,6	5,1
relativno loš	26,1	35,6	19,1	15,4	3,7
veoma loš	18,8	29,0	32,6	13,0	6,5
nepodnošljiv	19,6	27,5	35,3	9,8	7,8

Tabela br. 2P: *Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije osobine koje deca treba da nauče/Statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

AUTORITARNOST	potpuno se slažem %	uglavnom se slažem %	neodlučan sam %	uglavnom se ne slažem %	uopšte se ne slažem %
STAROST	$(\chi^2=24,77; df=12; p=0.016<0,05; C=0,117)$				
15-24	12,8	33,1	21,8	24,1	8,3
25-39	11,0	43,0	26,0	12,5	7,5
40-54	12,3	34,9	27,2	16,5	9,2
55+	16,6	32	34,9	13,6	3,0
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=27,99; df=8; p=0.000<0,01; C=0,189)$				
bez škole ili osnovna škola	12,2	27,8	40,9	9,6	9,6
srednja škola	16,6	36,1	25,7	17,2	4,4
viša ili visoka škola	9,2	38,2	25,3	17,8	9,5
ZANIMANJE	$(\chi^2=59,04; df=28; p=0.001<0,01; C=0,269)$				
poljoprivrednik/ca	20,6	31,7	36,5	6,3	4,8
radnik/ca	13,7	39,0	26,7	11,6	8,9
službenik/ca ili tehničar/ka	13,3	36,3	30,1	13,3	7,1
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	2,6	42,1	26,3	15,8	13,2
stručnjak ili inženjer	19,3	48,9	12,5	14,8	4,5
rukovodilac	10,0	30,0	20,0	30,0	10,0
učenik ili student	9,9	32,5	23,2	25,8	8,6
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	10,7	28,6	39,3	16,4	5,0
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=29,14; df=16; p=0.023<0,05; C=0,192)$				
veoma dobar	7,3	32,3	33,3	18,8	8,3
relativno dobar	16,1	41,4	19,5	17,5	5,5
relativno loš	13,4	33,3	28,5	16,1	8,6
veoma loš	10,2	34,3	34,3	13,9	7,3
nepodnošljiv	11,5	26,9	42,3	9,6	9,6
RELIGIOZNOST	$(\chi^2=18,87; df=8; p=0.016<0,05; C=0,162)$				
religiozan	67,4	54,9	48,6	43,0	52,8
nereligiozan	18,9	31,0	37,8	44,7	32,1
neodlučan po pitanju religioznosti	13,7	14,1	13,5	12,3	15,1

Tabela br. 3P: *Čovek će najmanje pogrešiti ako radi ono što radi većina/Statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

KOLEKTIVIZAM INDIVIDUALIZAM	potpuno se slažem %	uglavnom se slažem %	neodlučan sam %	uglavnom se ne slažem %	uopšte se ne slažem %
STAROST	$(\chi^2=56,19; df=12; p=0.000<0,01; C=0,262)$				
15-24	1,5	14,4	28,8	27,3	28,0
25-39	6,0	21,0	29,0	24,5	19,5
40-54	9,9	29,0	29,0	22,1	9,9
55+	8,3	28,4	37,3	20,1	5,9

OBRAZOVANJE	$(\chi^2=37,78; df=8; p=0.000<0,01; C=0,218)$				
bez škole ili osnovna škola	14,7	20,7	45,7	11,2	7,8
srednja škola	6,8	27,0	27,3	24,6	14,2
viša ili visoka škola	4,6	22,7	29,3	26,0	17,4
ZANIMANJE	$(\chi^2=113,56; df=28; p=0.000<0,01; C=0,361)$				
poljoprivrednik/ca	20,6	25,4	44,4	4,8	4,8
radnik/ca	9,0	22,8	37,9	17,9	12,4
službenik/ca ili tehničar/ka	7,1	24,8	30,1	27,4	10,6
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	7,9	47,4	13,2	18,4	13,2
stručnjak ili inženjer	4,5	20,2	18,0	34,8	22,5
rukovodilac	5,0	30,0	20,0	25,0	20,0
učenik ili student	0,7	17,2	25,2	29,8	27,2
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	7,9	28,6	37,9	19,3	6,4
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=41,15; df=16; p=0.001<0,01; C=0,226)$				
veoma dobar	7,3	34,4	25,0	19,8	13,5
relativno dobar	4,8	23,3	25,7	28,4	17,8
relativno loš	10,3	22,7	29,7	23,8	13,5
veoma loš	5,8	23,7	45,3	12,2	12,9
nepodnošljiv	11,8	17,6	35,3	27,5	7,8

Tabela br. 4P: *Imigranti (doseljenici) u našoj zemlji ne treba da zadržavaju svoj jezik, običaje i tradiciju već da nauče i koriste srpski jezik, da usvoje srpske običaje i tradiciju/Statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

ETNOCENTRIZAM KULTURNII RELATIVIZAM	potpuno se slažem %	uglavnom se slažem %	neodlučan sam %	uglavnom se ne slažem %	uopšte se ne slažem %
STAROST	$(\chi^2=35,36; df=12; p=0.000<0,01; C=0,211)$				
15-24	8,3	18,9	28,0	21,2	23,5
25-39	10,9	22,8	26,7	19,8	19,8
40-54	14,9	26,1	29,5	19,9	9,6
55+	6,6	21,0	38,9	24,6	9,0
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=25,36; df=8; p=0.001<0,01; C=0,180)$				
bez škole ili osnovna škola	11,5	15,0	48,7	13,3	11,5
srednja škola	10,6	25,3	29,7	20,3	14,1
viša ili visoka škola	11,2	22,4	25,4	24,8	16,2
ZANIMANJE	$(\chi^2=68,88; df=28; p=0.000<0,01; C=0,289)$				
poljoprivrednik/ca	16,4	18,0	45,9	14,8	4,9
radnik/ca	13,6	21,8	34,0	19,0	11,6
službenik/ca ili tehničar/ka	9,6	20,2	33,3	21,1	15,8
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	18,4	36,8	18,4	23,7	2,6
stručnjak ili inženjer	7,9	27,0	14,6	19,1	31,5
rukovodilac	15,0	25,0	25,0	30,0	5,0
učenik ili student	7,3	22,0	26,7	23,3	20,7
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	10,1	23,0	37,4	21,6	7,9

MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=40,28; df=16; p=0.001<0,01; C=0,224)$				
veoma dobar	15,6	30,2	24,0	19,8	10,4
relativno dobar	7,6	24,1	23,8	24,8	19,7
relativno loš	12,8	22,5	33,2	20,9	10,7
veoma loš	10,3	19,1	44,1	14,7	11,8
nepodnošljiv	15,1	13,2	35,8	20,8	15,1

Tabela br. 5P: *Mislite li da će Srbija svojim eventualnim pristupanjem Evropskoj uniji ugroziti svoju kulturu i tradiciju/Statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

PRISTUPANJE EU UGROŽAVANJE KULTURE I TRADICIJE	potpuno se slažem %	uglavnom se slažem %	neodlučan sam %	uglavnom se ne slažem %	uopšte se ne slažem %
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=50,37; df=8; p=0.000<0,01; C=0,248)$				
bez škole ili osnovna škola	6,8	17,8	44,9	22,9	7,6
srednja škola	16,0	25,1	28,6	21,7	8,6
viša ili visoka škola	9,6	23,8	21,5	24,1	21,1
ZANIMANJE	$(\chi^2=71,30; df=28; p=0.000<0,01; C=0,291)$				
poljoprivrednik/ca	13,8	21,5	47,7	13,8	3,1
radnik/ca	19,4	22,6	30,3	20,0	7,7
službenik/ca ili tehničar/ka	9,6	24,3	21,7	28,7	15,7
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	5,3	23,7	21,1	23,7	26,3
stručnjak ili inženjer	5,7	34,5	11,5	29,9	18,4
rukovodilac	5,0	25,0	20,0	30,0	20,0
učenik ili student	13,9	21,2	27,2	19,9	17,9
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	10,6	20,4	36,6	23,2	9,2
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=48,32; df=16; p=0.000<0,01; C=0,242)$				
veoma dobar	12,4	17,5	24,7	23,7	21,6
relativno dobar	9,9	29,7	19,8	26,3	14,3
relativno loš	15,0	25,4	28,5	18,7	12,4
veoma loš	14,3	14,3	42,1	21,4	7,9
nepodnošljiv	7,4	20,4	40,7	20,4	11,1
RELIGIOZNOST	$(\chi^2=16,50; df=8; p=0.036<0,05; C=0,150)$				
religiozan	58,8	59,3	47,2	50,3	52,1
nereligiozan	27,1	26,2	36,9	34,1	42,7
neodlučan po pitanju religioznosti	14,1	14,5	15,9	15,6	5,2

Tabela br. 6P: *Da bi srpsko društvo moglo da se modernizuje neophodno je da što pre odbaci svoju tradiciju i kulturu i prilagodi se evropskim životnim/kulturnim modelima/ Statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

MODERNIZACIJA TRADICIJA KULTURA	potpuno se slažem %	uglavnom se slažem %	neodlučan sam %	uglavnom se ne slažem %	uopšte se ne slažem %
STAROST	$(\chi^2=27,74; df=12; p=0.006<0,01; C=0,186)$				
15-24	3,0	9,8	23,5	33,3	30,3
25-39	3,4	18,3	27,9	20,2	30,3
40-54	1,5	20,2	33,3	18,7	26,2
55+	1,8	18,7	38,6	18,1	22,8
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=62,08; df=8; p=0.000<0,01; C=0,273)$				
bez škole ili osnovna škola	2,5	16,1	53,4	16,1	11,9
srednja škola	1,4	17,2	35,1	23,0	23,3
viša ili visoka škola	3,3	18,6	19,3	21,6	37,3
ZANIMANJE	$(\chi^2=100,24; df=28; p=0.000<0,01; C=0,339)$				
poljoprivrednik/ca	3,1	20,3	48,4	14,1	14,1
radnik/ca	1,3	20,1	35,1	14,9	28,6
službenik/ca ili tehničar/ka	3,5	21,1	29,8	21,9	23,7
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	5,3	21,1	26,3	10,5	36,8
stručnjak ili inženjer	3,4	13,5	7,9	30,3	44,9
rukovodilac	0,0	10,0	5,0	35,0	50,0
učenik ili student	2,0	12,6	25,2	27,2	33,1
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	1,4	18,8	47,9	20,1	11,8
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=51,91; df=16; p=0.000<0,01; C=0,250)$				
veoma dobar	3,1	28,1	31,3	15,6	21,9
relativno dobar	2,7	18,0	20,7	27,1	31,5
relativno loš	2,1	14,2	33,2	22,1	28,4
veoma loš	2,1	17,0	46,1	16,3	18,4
nepodnošljiv	0,0	10,7	44,6	12,5	32,1
RELIGIOZNOST	$(\chi^2=29,50; df=8; p=0.000<0,01; C=0,199)$				
religiozan	47,1	47,9	48,0	51,9	63,4
nereligiozan	29,4	42,0	40,7	34,2	19,3
neodlučan po pitanju religioznosti	23,5	10,1	11,3	13,9	17,3

Tabela br. 7P: *Značajnost kulture za ispitanike u odnosu na nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

ZNAČAJNOST KULTURE ZA ISPITANIKE	veoma važna %	prilično važna %	ne mnogo važna %	uopšte nije važna %	ne znam %
POL	$(\chi^2=5,21; df=4; p=0.266>0,05; C=0,081)$				
ženski	32,7	31,1	18,8	15,1	2,3
muški	27,5	28,7	23,0	18,5	2,2

OBRAZOVANJE	$(\chi^2=296,89; df=8; p=0.000<0,01; C=0,524)$				
bez škole ili osnovna škola	0,8	4,3	25,3	51,9	22,2
srednja škola	33,3	47,2	59,9	38,9	72,2
viša ili visoka škola	65,8	48,5	14,8	9,2	5,6
ZANIMANJE	$(\chi^2=347,11; df=28; p=0.000<0,01; C=0,553)$				
poljoprivrednik/ca	0,0	7,0	33,8	57,7	1,4
radnik/ca	15,0	26,1	36,6	18,3	3,9
službenik/ca ili tehničar/ka	30,2	45,7	17,2	3,4	3,4
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	60,5	21,1	13,2	5,3	0,0
stručnjak ili inženjer	58,4	41,6	0,0	0,0	0,0
rukovodilac	70,0	20,0	5,0	5,0	0,0
učenik ili student	48,0	36,0	10,7	4,0	1,3
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	13,4	22,8	27,5	32,9	3,4
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=299,54; df=16; p=0.000<0,01; C=0,524)$				
veoma dobar	72,2	16,5	8,2	3,1	0,0
relativno dobar	40,3	40,3	12,9	5,4	1,0
relativno loš	19,2	32,6	31,6	14,0	2,6
veoma loš	6,1	23,8	29,3	36,7	4,1
nepodnošljiv	10,3	6,9	22,4	53,4	6,9
RELIGIOZNOST	$(\chi^2=7,08; df=8; p=0.529>0,05; C=0,098)$				
religiozan	52,9	53,4	47,7	59,7	52,9
nereligiozan	31,2	32,0	39,7	31,1	35,3
neodlučan po pitanju religioznosti	15,8	14,6	12,6	9,2	11,8

Tabela br. 8P: *Članstvo u organizacijama/Starosti i pol*

ČLANSTVO U SPORTSKIM ORGANIZACIJAMA	aktivan član %	neaktivan član %	nisam član %
STAROST	$(\chi^2=44,79; df=; p=0.00<0,01; C=0,249)$		
15-24	32,0	15,2	52,8
25-39	34,9	17,7	47,4
40-54	25,1	12,8	62,1
55+	7,7	11,3	81,0
POL	$(\chi^2=66,87; df=2; p=0.000<0,01; C=0,300)$		
muški	37,9	18,1	44,0
ženski	14,8	10,9	74,3
ČLANSTVO U POLITIČKIM PARTIJAMA	aktivan član %	neaktivan član %	nisam član %
STAROST	$(\chi^2=61,70; df=6; p=0.006<0,01; C=0,289)$		
15-24	8,9	11,4	79,7
25-39	37,2	7,0	55,8
40-54	49,2	8,4	42,4
55+	30,6	11,8	57,6
POL	$(\chi^2=12,05; df=2; p=0.002<0,01; C=0,132)$		
muški	41,1	10,6	48,3
ženski	30,0	8,3	61,7

ČLANSTVO U CRKVENIM/RELIGIJSKIM ORGANIZACIJAMA	aktivan član %	neaktivan član %	nisam član %
RELIGIOZNOST	$(\chi^2=61,43; df=4; p=0.000<0,01; C=0,302)$		
religiozan	94,4	65,0	46,3
nereligiozan	5,6	20,0	38,8
neodlučan po pitanju religioznosti	0,0	15,0	14,9

Tabela br. 9P: *Da li mimo profesije kojom se bavite pomažete svojim učešćem u organizovanju, izvođenju i/ili promociji kulturnih programa i sadržaja u mestu Vašeg stanovanja?/Statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

UČEŠĆE U KULTURNOM ŽIVOTU	da %	pokušavam, ali nailazim na teškoće %	želeo/la bih ali ne znam kako da se uključim %	ne %
POL	$(\chi^2=12,66; df=3; p=0.005<0,01; C=0,126)$			
ženski	21,6	6,3	19,5	52,6
muški	28,4	9,7	12,5	49,4
STAROST	$(\chi^2=50,24; df=9; p=0.000<0,01; C=0,245)$			
15-24	20,0	6,2	30,0	43,8
25-39	27,4	10,6	16,3	45,7
40-54	30,4	7,0	15,2	47,4
55+	16,4	6,8	7,9	68,9
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=64,06; df=6; p=0.000<0,01; C=0,276)$			
bez škole ili osnovna škola	4,1	13,3	8,7	23,8
srednja škola	39,9	38,3	54,8	45,4
viša ili visoka škola	56,0	48,3	36,5	30,8
ZANIMANJE	$(\chi^2=105,44; df=21; p=0.000<0,01; C=0,345)$			
poljoprivrednik/ca	11,3	5,6	11,3	71,8
radnik/ca	14,9	6,5	18,2	60,4
službenik/ca ili tehničar/ka	30,4	11,3	16,5	41,7
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	54,1	10,8	16,2	18,9
stručnjak ili inženjer	29,7	5,5	13,2	51,6
rukovodilac	75,0	5,0	10,0	10,0
učenik ili student	27,2	10,2	25,2	37,4
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	17,1	5,5	11,0	66,4
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=77,47; df=12; p=0.000<0,01; C=0,300)$			
veoma dobar	51,6	7,4	7,4	33,7
relativno dobar	25,9	8,4	17,5	48,1
relativno loš	25,4	7,3	21,2	46,1
veoma loš	11,2	8,4	11,9	68,5
nepodnošljiv	5,3	5,3	19,3	70,2

Tabela br. 10P: *Vidovi kulturne potrošnje/Mesto stanovanja*

Koliko ste puta u poslednjih godinu dana...	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
<i>pratili kulturne programe na TV-u ili radiju?</i>	$(\chi^2=71,46; df=6; p<0,001; C=0,30)$							
nikada u poslednjih godinu dana	50	13,3	115	32,6	58	30,5	57	35
1-2 puta	55	14,7	38	10,8	21	11,1	17	10,4
3-5 puta	53	14,1	88	24,9	47	24,7	41	25,2
Više od 5 puta	217	57,9	112	31,7	64	33,7	48	29,4
UKUPNO:	375	100	353	100	190	100	163	100
<i>bili u bioskopu?</i>	$(\chi^2=38,53; df=6; p<0,001; C=0,22)$							
nikada u poslednjih godinu dana	90	23,9	144	40,1	69	35,9	75	44,9
1-2 puta	92	24,4	86	24	52	27,1	34	20,4
3-5 puta	120	31,8	100	27,9	54	28,1	46	27,5
Više od 5 puta	75	19,9	29	8,1	17	8,9	12	7,2
UKUPNO:	377	100	359	100	192	100	167	100
<i>bili u pozorištu?</i>	$(\chi^2=56,39; df=6; p<0,001; C=0,27)$							
nikada u poslednjih godinu dana	103	27,5	175	48,9	90	46,4	85	51,8
1-2 puta	93	24,8	79	22,1	41	21,1	38	23,2
3-5 puta	89	23,7	77	21,5	45	23,2	32	19,5
Više od 5 puta	90	24	27	7,5	18	9,3	9	5,5
UKUPNO:	375	100	358	100	194	100	164	100
<i>bili na koncertu pop, rok ili džez muzike?</i>	$(\chi^2=50,58; df=6; p<0,001; C=0,26)$							
nikada u poslednjih godinu dana	138	39,7	226	64,9	112	59,3	114	71,7
1-2 puta	89	25,6	47	13,5	29	15,3	18	11,3
3-5 puta	70	20,1	45	12,9	29	15,3	16	10,1
Više od 5 puta	51	14,7	30	8,6	19	10,1	11	6,9
UKUPNO:	348	100	348	100	189	100	159	100
<i>bili na koncertu klasične muzike?</i>	$(\chi^2=40,71; df=6; p<0,001; C=0,24)$							
nikada u poslednjih godinu dana	207	60,7	280	80,5	145	76,3	135	85,4
1-2 puta	55	16,1	23	6,6	15	7,9	8	5,1
3-5 puta	40	11,7	31	8,9	21	11,1	10	6,3
Više od 5 puta	39	11,4	14	4	9	4,7	5	3,2
UKUPNO:	341	100	348	100	190	100	158	100
<i>posetili javnu biblioteku?</i>	$(\chi^2=70,11; df=6; p<0,001; C=0,30)$							
nikada u poslednjih godinu dana	157	45,5	266	75,6	137	71,7	129	80,1
1-2 puta	66	19,1	30	8,5	18	9,4	12	7,5
3-5 puta	57	16,5	31	8,8	18	9,4	13	8,1
Više od 5 puta	65	18,8	25	7,1	18	9,4	7	4,3
UKUPNO:	345	100	352	100	191	100	161	100
<i>posetili muzeje ili galerije?</i>	$(\chi^2=71,99; df=6; p<0,001; C=0,31)$							
nikada u poslednjih godinu dana	120	34,1	228	65,5	116	62,4	112	69,1
1-2 puta	122	34,7	66	19	39	21	27	16,7
3-5 puta	70	19,9	39	11,2	22	11,8	17	10,5
Više od 5 puta	40	11,4	15	4,3	9	4,8	6	3,7
UKUPNO:	352	100	348	100	186	100	162	100

<i>posetili verske objekte?</i>	$(\chi^2=24,15; df=6; p<0,001; C=0,18)$							
nikada u poslednjih godinu dana	85	24,4	142	39,1	77	39,5	65	38,7
1-2 puta	114	32,8	93	25,6	52	26,7	41	24,4
3-5 puta	74	21,3	80	22	45	23,1	35	20,8
Više od 5 puta	75	21,6	48	13,2	21	10,8	27	16,1
UKUPNO:	348	100	363	100	195	100	168	100

 Tabela br. 11P: *Vidovi kulturne proizvodnje/Mesto stanovanja*

Da li ste u poslednjih godinu dana samostalno ili kao član neke organizovane grupe ...	GRAD		OSTALA NASELJA		Prigrad		Selo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
<i>svirali neki muzički instrument?</i>	$(\chi^2=7,76; df=6; p=0,256; C=0,11)$							
nikada u poslednjih godinu dana	241	70,9	262	75,3	133	72,3	129	78,7
1-2 puta	40	11,8	34	9,8	22	12	12	7,3
3-5 puta	20	5,9	27	7,8	15	8,2	12	7,3
Više od 5 puta	39	11,5	25	7,2	14	7,6	11	6,7
UKUPNO:	340	100	348	100	184	100	164	100
<i>pevali u društvu?</i>	$4 \times 3 (\chi^2=14,78; df=6; p=0,0220; C=0,14)$ $4 \times 2 (\chi^2=14,52; df=6; p=0,0023; C=0,14)$							
nikada u poslednjih godinu dana	181	52,5	204	58	108	58,1	96	57,8
1-2 puta	44	12,8	44	12,5	24	12,9	20	12
3-5 puta	47	13,6	65	18,5	35	18,8	30	18,1
Više od 5 puta	73	21,2	39	11,1	19	10,2	20	12
UKUPNO:	345	100	352	100	186	100	166	100
<i>glumili?</i>	$(\chi^2=31,37; df=6; p<0,001; C=0,21)$							
nikada u poslednjih godinu dana	274	82,5	322	95,3	166	92,7	156	98,1
1-2 puta	24	7,2	9	2,7	7	3,9	2	1,3
3-5 puta	18	5,4	5	1,5	4	2,2	1	0,6
Više od 5 puta	16	4,8	2	0,6	2	1,1	0	0
UKUPNO:	332	100	338	100	179	100	159	100
<i>pleasali (rok, house, tehno)?</i>	$(\chi^2=24,85; df=6; p<0,001; C=0,19)$							
nikada u poslednjih godinu dana	186	55,4	241	70,7	124	67,8	117	74,1
1-2 puta	41	12,2	33	9,7	22	12	11	7
3-5 puta	51	15,2	41	12	25	13,7	16	10,1
Više od 5 puta	58	17,3	26	7,6	12	6,6	14	8,9
UKUPNO:	336	100	341	100	183	100	158	100
<i>napravili neku rukotvorinu, ručni rad, dekoraciju?</i>	$(\chi^2=23,22; df=6; p<0,001; C=0,18)$							
nikada u poslednjih godinu dana	156	46	182	52,8	92	49,5	90	56,6
1-2 puta	62	18,3	24	7	16	8,6	8	5
3-5 puta	62	18,3	64	18,6	38	20,4	26	16,4
Više od 5 puta	59	17,4	75	21,7	40	21,5	35	22
UKUPNO:	339	100	345	100	186	100	159	100
<i>napravili neku umetničku skulpturu, slikali, crtali, projektovale web sajt?</i>	$4 \times 3 (\chi^2=26,17; df=6; p<0,001; C=0,19)$ $4 \times 2 (\chi^2=15,19; df=6; p=0,0017; C=0,15)$							

nikada u poslednjih godinu dana	204	61,4	245	73,1	119	67,2	126	79,7
1-2 puta	34	10,2	33	9,9	26	14,7	7	4,4
3-5 puta	37	11,1	30	9	16	9	14	8,9
Više od 5 puta	57	17,2	27	8,1	16	9	11	7
UKUPNO:	332	100	335	100	177	100	158	100

Da li u slobodnom vremenu stičete dodatna znanja iz sledećih oblasti (plaćeno ili neplaćeno):/Statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku

SLOBODNO VREME DODATNA ZNANJA	strani jezik %	muzika i dr. umetnosti %	računarstvo %	tehnička znanja i veštine %
STAROST				
15-24	50,4	51,2	25,8	16,0
25-39	43,1	42,6	21,6	23,2
40-54	13,9	29,2	11,4	24,3
55+	3,8	18,8	6,2	11,7
OBRAZOVANJE				
bez škole ili osnovna škola	3,5	13,2	3,5	10,5
srednja škola	22,5	32,2	16,1	19,1
viša ili visoka škola	39,2	45,1	19,1	24,5
ZANIMANJE				
poljoprivrednik/ca	0,0	20,0	3,5	13,6
radnik/ca	14,2	24,1	16,9	21,9
službenik/ca ili tehničar/ka	27,0	36,9	15,9	24,1
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	39,5	39,5	23,7	39,5
stručnjak ili inženjer	40,7	35,3	23,6	30,6
rukovodilac	25,0	65,0	35,0	25,0
učenik ili student	57,9	58,3	23,4	14,1
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	3,5	17,9	2,1	11,8
MATERIJALNI STATUS				
veoma dobar	40,9	54,3	18,7	28,6
relativno dobar	34,4	40,6	18,6	19,2
relativno loš	24,2	32,6	16,9	17,6
veoma loš	7,7	18,9	7,7	16,0
nepodnošljiv	10,9	14,5	9,3	25,0

Tabela br. 12P: *Učestalost korišćenja interneta van radnog mesta i vremena u odnosu na nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

KORIŠĆENJE INTERNETA	svakoga dana %	nekoliko puta nedeljno %	jedanput nedeljno %	1-3 puta mesečno %	retko %	nikada %
STAROST	$(\chi^2=156,41; df=15; p=0.000<0,01; C=0,451)$					
15-24	73,8	16,7	0,8	0,8	4,8	3,2
25-39	62,1	26,9	2,7	0,5	0,5	6,0
40-54	33,2	24,5	7,2	1,0	12,0	20,2
55+	13,9	21,3	8,3	4,6	13,0	35,2
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=96,48; df=10; p=0.000<0,01; C=0,370)$					
bez škole ili osnovna škola	3,7	7,4	14,3	11,1	11,1	41,5
srednja škola	41,9	50,4	46,4	55,6	60,0	36,2
viša ili visoka škola	54,4	42,2	39,3	33,3	28,9	22,3
ZANIMANJE	$(\chi^2=179,29; df=35; p=0.000<0,01; C=0,476)$					
poljoprivrednik/ca	9,1	12,1	15,2	3,0	9,1	51,5
radnik/ca	38,5	27,4	6,0	1,7	9,4	17,1
službenik/ca ili tehničar/ka	32,7	34,7	4,1	3,1	9,2	16,3
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	73,5	11,8	5,9	0,0	5,9	2,9
stručnjak ili inženjer	70,1	12,6	5,7	1,1	5,7	4,6
rukovodilac	70,0	10,0	5,0	0,0	10,0	5,0
učenik ili student	70,4	21,1	0,7	0,7	3,5	3,5
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	21,3	23,8	3,8	1,3	11,3	38,8
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=68,59; df=20; p=0.000<0,01; C=0,317)$					
veoma dobar	63,6	20,5	6,8	0,0	0,0	9,1
relativno dobar	54,0	22,6	5,4	1,9	6,1	10,0
relativno loš	44,4	23,6	4,9	1,4	11,1	14,6
veoma loš	26,7	24,4	3,3	2,2	10,0	33,3
nepodnošljiv	41,9	9,7	0,0	0,0	16,1	32,3

 Tabela br. 13P: *Stav o besplatnim kulturnim aktivnostima u odnosu na statistički značajne nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

BESPLATNE KULTURNE AKTIVNOSTI	dobra stvar jer većem broju ljudi omogućavaju pristup kulturi %	nije dobra stvar, jer su besplatni kulturni sadržaji niskog kvaliteta %	ne znam %	nešto drugo %
MESTO STANOVANJA	$(\chi^2=36,12; df=4; p=0.000<0,01; C=0,262)$			
grad	57,6	9	21,2	12,2
ostala naselja	32,5	9,7	34,8	22,9
prigrad	28,3	10,8	34,3	26,5
selo	36,7	8,6	35,3	19,4
STAROST	$(\chi^2=22,11; df=8; p=0.000<0,01; C=0,208)$			
15-24	59,5	12,7	18,3	9,5
25-39	48,7	12,7	22,2	16,4
40-54	41,9	8,4	31,3	18,5
55+	36,6	3,1	36,6	23,7

OBRAZOVANJE	$(\chi^2=40,86; df=4; p=0.000<0,01; C=0,280)$			
bez škole ili osnovna škola	23,8	0	41,7	34,5
srednja škola	46,1	11,6	26,8	15,5
viša ili visoka škola	51,8	9,6	24,3	14,3
ZANIMANJE	$(\chi^2=76,99; df=14; p=0.000<0,01; C=0,370)$			
poljoprivrednik/ca	32,1	3,8	49,1	15,1
radnik/ca	40,2	12,9	30,3	16,7
službenik/ca ili tehničar/ka	46,6	12,6	27,2	13,6
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	38,2	5,9	52,9	2,9
stručnjak ili inženjer	64,8	3,4	21,6	10,2
rukovodilac	57,9	0	26,3	15,8
učenik ili student	58,0	14,7	15,4	11,9
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	26,5	4,1	26,5	42,9
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=20,02; df=8; p=0.010<0,05; C=0,198)$			
veoma dobar	31,5	7,9	37,1	23,6
relativno dobar	56,9	9,7	18,7	14,6
relativno loš	46,8	7,6	30,4	15,2
veoma loš	37,1	11,2	35,3	16,4
nepodnošljiv	30,2	11,6	27,9	30,2

Tabela br. 14P: *Zadovoljstvo kvalitetom kulturne ponude u mestu stanovanja/Poseta kulturnih događaja i ustanova kulture izvan mesta stanovanja/Mesto stanovanja ispitivanja*

Da li posećujete kulturne događaje i ustanove kulture izvan mesta vašeg stanovanja?		MESTO STANOVANJA %		
DA	Da li ste zadovoljni kvalitetom onoga što se nudi u kulturi u mestu vašeg stanovanja?	grad	prigrad	selo
	da	44,1	23,4	13,4
	ne	27,5	28,7	30,9
	ne znam	28,4	47,9	55,7
NE	Da li ste zadovoljni kvalitetom onoga što se nudi u kulturi u mestu vašeg stanovanja?	grad	prigrad	selo
	da	18,1	6,9	2,5
	ne	30,2	23,8	15,2
	ne znam	51,6	69,3	82,3

Tabela br. 15P: *Da li vas interesuju sledeće teme?/Materijalni status*

Interesovanje za.../Materijalni status	dobar		loš		nepodnošljiv	
	broj	%	broj	%	broj	%
srpsku umetnost i kulturu	$(\chi^2=116,88; df=4; p=0.000<0,01; C=0,360)$					
Interesuje me	294	66,2	135	30,4	15	3,4
Ne interesuje me	78	29,4	159	60	28	10,6
Ne znam	19	25,3	43	57,3	13	17,3

umetnost i kulturu evropskih zemalja	$(\chi^2=105,43; df=4; p=0.000<0,01; C=0,345)$					
Interesuje me	248	68,7	103	28,5	10	2,8
Ne interesuje me	120	35,1	189	55,3	33	9,6
Ne znam	20	26	44	57,1	13	16,9
svetsku umetnost i kulturu	$(\chi^2=98,61; df=4; p=0.000<0,01; C=0,336)$					
Interesuje me	246	68,3	104	28,9	10	2,8
Ne interesuje me	115	34,5	185	55,6	33	9,9
Ne znam	25	29,8	47	56	12	14,3

Tabela br. 16P: *Da li vas interesuju sledeće teme?/Stepen obrazovanja*

Interesovanje za.../Stepen obrazovanja	viša ili visoka škola		srednja škola		bez škole ili osnovna škola	
	broj	%	broj	%	broj	%
srpsku umetnost i kulturu	$(\chi^2=250,33; df=4; p=0.000<0,01; C=0,494)$					
Interesuje me	259	59	172	39,2	8	1,8
Ne interesuje me	42	15,9	146	55,3	76	28,8
Ne znam	6	8,1	30	40,5	38	51,4
umetnost i kulturu evropskih zemalja	$(\chi^2=235,57; df=4; p=0.000<0,01; C=0,481)$					
Interesuje me	225	62,8	129	36	4	1,1
Ne interesuje me	73	21,5	188	55,3	79	23,2
Ne znam	6	7,9	31	40,8	39	51,3
svetsku umetnost i kulturu	$(\chi^2=217,57; df=4; p=0.000<0,01; C=0,469)$					
Interesuje me	223	62,5	130	36,4	4	1,1
Ne interesuje me	72	21,8	181	54,7	78	23,6
Ne znam	9	10,8	35	42,2	39	47

Tabela br. 17P: *Da li vas interesuju sledeće teme?/Zanimanje*

Interesovanje za.../ Zanimanje	interesuje me	ne interesuje me	ne znam
	%	%	%
srpsku umetnost i kulturu	$(\chi^2=242,30; df=14; p=0.000<0,01; C=0,487)$		
poljoprivrednik/ca	2,0	31,3	21,6
radnik/ca	6,6	16,6	23,0
službenik/ca ili tehničar/ka	10,0	11,3	10,8
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	10,6	8,0	1,4
stručnjak ili inženjer	21,7	1,9	0,0
rukovodilac	16,3	0,4	0,0
učenik ili student	25,7	10,2	2,7
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	7,1	20,3	40,5

umetnost i kulturu evropskih zemalja	$(\chi^2=245,45; df=14; p=0.000<0,01; C=0,490)$		
poljoprivrednik/ca	1,4	29,9	22,4
radnik/ca	7,6	13,8	22,4
službenik/ca ili tehničar/ka	15,3	14,7	11,8
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	9,4	2,6	1,3
stručnjak ili inženjer	20,1	4,7	0,0
rukovodilac	15,3	0,3	0,0
učenik ili student	25,3	11,4	2,6
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	5,6	22,6	39,5
svetsku umetnost i kulturu	$(\chi^2=241,65; df=14; p=0.000<0,01; C=0,488)$		
poljoprivrednik/ca	1,4	30,7	22,9
radnik/ca	8,1	14,2	19,3
službenik/ca ili tehničar/ka	16,2	13,6	12,0
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	7,8	2,7	1,2
stručnjak ili inženjer	19,8	5,1	1,2
rukovodilac	15,3	0,3	0,0
učenik ili student	20,7	11,4	3,6
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	10,6	22,0	39,8

 Tabela br. 18P: *Saglasnost sa tvrdnjama u odnosu na nezavisne varijable u ispitivanom uzorku*

SAGLASNOST...	Kulturna saradnja bi trebalo da ima značajno mesto u Evropi/svetu, kako bi građani različitih zemalja mogli više da saznaju i uče jedni od drugih. (%)			Kulturna saradnja može da igra važnu ulogu u razvoju većeg razumevanja i tolerancije, čak i tamo gde postoje konflikti ili tenzije. (%)		
	slažem se	neodlučan sam	ne slažem se	slažem se	neodlučan sam	ne slažem se
POL	$\chi^2=5,541; df=2; p=0.063>0,05; C=0,084$			$\chi^2=6,551; df=2; p=0.038<0,05; C=0,092$		
ženski	62,3	25,1	12,6	49,2	35,4	15,4
muški	55,1	32,7	12,2	41,5	44,3	14,2
STAROST	$\chi^2=38,97; df=6; p=0.000<0,01; C=0,219$			$\chi^2=35,29; df=6; p=0.000<0,01; C=0,209$		
15-24	77,4	16,5	6,0	65,4	21,8	12,8
25-39	65,2	23,0	11,8	48,0	38,7	13,2
40-54	54,0	33,2	12,8	41,9	43,4	14,7
55+	45,3	37,2	17,4	33,3	48,0	18,7
OBRAZOVANJE	$\chi^2=137,94; df=4; p=0.000<0,01; C=0,390$			$\chi^2=94,85; df=4; p=0.000<0,01; C=0,332$		
bez škole ili osnovna škola	14,9	60,5	24,6	7,0	69,3	23,7
srednja škola	56,5	29,1	14,4	45,1	38,8	16,1
viša ili visoka škola	77,8	16,3	5,9	60,0	29,8	10,2

ZANIMANJE	$\chi^2=175,04; df=14; p=0.000<0,01; C=0,430$			$\chi^2=143,66; df=14; p=0.000<0,01; C=0,397$		
poljoprivrednik/ca	30,8	52,3	16,9	14,1	67,2	18,8
radnik/ca	40,9	41,6	17,4	33,3	52,0	14,7
službenik/ca ili tehničar/ka	73,5	18,6	8,0	55,3	31,6	13,2
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	76,3	21,1	2,6	60,5	31,6	7,9
stručnjak ili inženjer	90,1	8,8	1,1	80,0	14,4	5,6
rukovodilac	94,7	0,0	5,3	63,2	26,3	10,5
učenik ili student	76,0	19,3	4,7	60,7	28,0	11,3
izdržavano lice	32,4	40,0	27,6	20,8	52,8	26,4
MATERIJALNI STATUS	$\chi^2=109,50; df=8; p=0.000<0,01; C=0,352$			$\chi^2=77,12; df=8; p=0.000<0,01; C=0,301$		
veoma dobar	71,6	24,2	4,2	51,6	42,1	6,3
relativno dobar	74,9	17,3	7,8	61,7	26,4	11,9
relativno loš	56,3	32,3	11,5	38,2	47,6	14,1
veoma loš	33,6	45,3	21,2	26,3	50,4	23,4
nepodnošljiv	25,5	41,8	32,7	23,6	49,1	27,3

 Tabela br. 19P: *Ostvareni međukulturni kontakti u svakodnevnom životu u odnosu na nezavisne varajable u ispitivanom uzorku (%)*

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
POL								
ženski	30,6	51,6	32,2	36,6	17,3	38,9	13,7	12,1
muški	35,3	53,4	32,6	38,6	21,2	37,0	15,2	11,2
STAROST								
15-24	29,0	67,4	56,1	53,8	11,5	47,7	19,7	22,1
25-39	47,8	62,6	46,3	48,3	27,7	50,5	24,3	17,3
40-54	33,2	51,3	24,4	32,1	23,5	37,9	11,0	6,9
55+	17,5	31,3	10,7	21,1	8,0	16,6	4,0	4,6
OBRAZOVANJE								
bez škole ili osnovna škola	2,4	14,6	2,4	6,6	1,7	6,6	0,0	0,8
srednja škola	23,0	50,1	29,9	32,6	12,3	34,8	9,4	8,6
viša ili visoka škola	55,7	70,5	46,9	54,9	33,8	53,8	26,0	19,3
ZANIMANJE								
poljoprivrednik/ca	5,7	18,6	1,4	7,4	1,5	8,8	0,0	0,0
radnik/ca	13,0	39,5	23,1	22,8	6,9	31,0	5,5	4,8
službenik/ca ili tehničar/ka	36,8	58,4	32,5	40,7	22,8	43,0	12,3	6,2
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	73,7	86,8	55,3	71,1	65,8	73,7	34,2	28,9
stručnjak ili inženjer	71,1	78,7	53,9	62,9	47,2	65,2	31,5	25,8
rukovodilac	84,2	89,5	52,6	73,7	57,9	63,2	47,4	31,6
učenik ili student	43,0	74,7	58,7	56,0	16,8	52,7	24,0	22,0
izdržavano lice	11,0	24,7	7,5	16,0	4,8	11,6	2,1	2,1
MATERIJALNI STATUS								
veoma dobar	68,8	89,6	49,0	71,9	50,0	58,3	35,4	27,1
relativno dobar	45,0	64,6	43,2	46,2	25,9	49,5	18,2	14,8
relativno loš	20,5	43,4	30,0	31,2	8,0	34,8	9,7	8,0
veoma loš	8,5	26,1	11,3	13,5	3,5	16,9	2,8	3,5
nepodnošljiv	10,5	24,1	10,3	15,8	7,0	8,8	3,5	1,8

1. Radi zabave/posla putovali ste najmanje tri puta u inostranstvo u poslednje tri godine.
2. Imate prijatelje/rodake koji su iz drugih evropskih/neevropskih zemalja.
3. Gledate TV programe i/ili filmove na stranim jezicima.
4. Komunicirate sa ljudima iz drugih zemalja putem Interneta/elektronske pošte.
5. Vaš posao podrazumeva kontakte sa organizacijama i ljudima iz drugih zemalja.
6. Uživate u jelima/specijalitetima stranih kuhinja.
7. Ponekad čitate novine/časopise na nekom od stranih jezika.
8. Ponekad čitate izvorna izdanja stranih knjiga, na njihovom originalnom jeziku.

 Tabela br. 20P: *Zainteresovanost za upoznavanje ljudi iz drugih zemalja u odnosu na nezavisne varijable u ispitivanom uzorku (%)*

ZAINTERESOVANOST	veoma %	prilično %	ne mnogo %	ne uopšte %	ne znam %
POL	$(\chi^2=2,58; df=4; p=0.629>0,05; C=0,057)$				
ženski	29,3	22,6	19,4	22,4	6,2
muški	26,7	21,4	20,6	26,4	5,0
STAROST	$(\chi^2=125,67; df=12; p=0.000<0,01; C=0,370)$				
15-24	47,4	30,8	11,3	9,8	0,8
25-39	37,8	23,4	20,6	15,8	2,4
40-54	24,1	20,8	21,9	26,3	6,9
55+	8,5	15,8	22,6	41,8	11,3
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=136,34; df=8; p=0.000<0,01; C=0,384)$				
bez škole ili osnovna škola	7,1	11,1	13,5	50,0	18,3
srednja škola	27,3	23,0	19,9	24,4	5,4
viša ili visoka škola	38,0	25,6	21,4	14,0	1,0
ZANIMANJE	$(\chi^2=238,68; df=28; p=0.000<0,01; C=0,482)$				
poljoprivrednik/ca	8,5	11,3	16,9	53,5	9,9
radnik/ca	18,7	20,0	24,5	29,0	7,7
službenik/ca ili tehničar/ka	25,2	24,3	31,3	14,8	4,3
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	42,1	26,3	18,4	7,9	5,3
stručnjak ili inženjer	42,4	25,0	23,9	8,7	0,0
rukovodilac	40,0	35,0	15,0	10,0	0,0
učenik ili student	53,6	29,8	9,9	5,3	1,3
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	9,5	15	15,6	48,3	11,6
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=158,19; df=16; p=0.000<0,01; C=0,408)$				
veoma dobar	53,6	18,6	12,4	13,4	2,1
relativno dobar	35,1	27,8	22,1	12,7	2,3
relativno loš	23,7	22,2	22,2	27,3	4,6
veoma loš	9,0	15,2	20,7	44,8	10,3
nepodnošljiv	12,1	15,5	12,1	39,7	20,7
RELIGIOZNOST	$(\chi^2=16,21; df=8; p=0.039<0,05; C=0,148)$				
religiozan	23,4	24,4	21,6	23,6	7,0
nereligiozan	36,7	18,7	16,3	24,1	4,2
neodlučan po pitanju religioznosti	29,5	21,6	23,3	22,7	2,8

Tabela br. 21P: *Želja za učenjem ili poboljšanjem znanja nekog drugog jezika osim maternjeg u odnosu na nezavisne varijable u ispitivanom uzorku (%)*

ŽELJA ZA UČENJEM STRANOG JEZIKA	da, učim %	da, ali nemam uslova za to %	ne, nije mi potrebno %	ne, ne želim... %	ne znam %
POL	$(\chi^2=3,02; df=4; p=0.554>0,05; C=0,062)$				
ženski	25,6	25,1	15,1	12,3	21,9
muški	24,9	22,1	13,2	13,7	26,1
STAROST	$(\chi^2=222,78; df=12; p=0.000<0,01; C=0,470)$				
15-24	53,4	29,3	3,0	4,5	9,8
25-39	41,6	27,8	10,5	7,7	12,4
40-54	12,5	23,6	20,7	18,1	25,1
55+	4,0	14,9	17,2	17,8	46,0
OBRAZOVANJE	$(\chi^2=209,61; df=8; p=0.000<0,01; C=0,460)$				
bez škole ili osnovna škola	3,3	13,8	4,1	32,5	46,3
srednja škola	21,8	31,5	7,4	14,3	24,9
viša ili visoka škola	38,3	18,2	26,0	3,9	13,6
ZANIMANJE	$(\chi^2=405,38; df=28; p=0.000<0,01; C=0,584)$				
poljoprivrednik/ca	0,0	18,6	5,7	38,6	37,1
radnik/ca	9,8	32,0	7,2	24,8	26,1
službenik/ca ili tehničar/ka	22,6	33,0	15,7	7,8	20,9
privatni preduzetnik/ica ili vlasnik/ca	28,9	15,8	39,5	0,0	15,8
stručnjak ili inženjer	48,9	16,3	26,1	3,3	5,4
rukovodilac	30,0	10,0	50,0	0,0	10,0
učenik ili student	61,6	22,5	7,3	2,0	6,6
izdržavano lice (penzioner/ka, domaćica, nezaposlen/a)	2,1	18,8	12,5	15,3	51,4
MATERIJALNI STATUS	$(\chi^2=183,30; df=16; p=0.000<0,01; C=0,435)$				
veoma dobar	40,2	6,2	37,1	3,1	13,4
relativno dobar	36,5	26,4	14,7	8,0	14,4
relativno loš	18,8	25,5	12,0	16,1	27,6
veoma loš	7,7	23,8	6,3	23,8	38,5
nepodnošljiv	7,1	33,9	0,0	17,9	41,1
RELIGIOZNOST	$(\chi^2=6,00; df=8; p=0.646>0,05; C=0,091)$				
religiozan	23,2	25,3	13,4	13,9	24,2
nereligiozan	24,7	21,1	16,3	15,7	22,3
neodlučan po pitanju religioznosti	29,5	25,0	13,1	10,2	22,2

BIOGRAFIJA AUTORA

Jelena Petković rođena je u Pirotu, 03. 09. 1975. godine. Od 1980. godine sa porodicom živi u Nišu, gde je završila osnovnu školu, gimnaziju i fakultet. Diplomirala je i stekla akademski naziv magistra socioloških nauka na Studijskoj grupi za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, gde je upisala i doktorske studije. Na istom fakultetu zaposlena je kao asistent na Departmanu za sociologiju od 2010. godine. Izabrana je za izvođenje vežbi iz predmeta Sociologija kulture i Sociologija grada, ali učestvuje u realizaciji vežbi i iz drugih obaveznih i izbornih predmeta na osnovnim i master akademskim studijama (Sociokulturna antropologija, Kulturologija, Kič kultura, Sociologija filmske komunikacije, Sociologija sela, Srpsko selo i seljaštvo, Evropski grad).

Svoje profesionalno interesovanje do sada je usmeravala na nastavni i naučno-istraživački rad. Koautor je monografije nacionalnog značaja, objavila je više od dvadesetak autorskih i koautorskih naučnih radova i tri prikaza knjiga u domaćim časopisima i zbornicima. Učestvovala je kao izlagač na brojnim naučnim skupovima i konferencijama. Svojim istraživačkim radom i publikacijama doprinela je organizaciji i sprovođenju dva naučna projekta Centra za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu (2006-2010; 2011-2014), koji su realizovani uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Obavljala je poslove tehničkog sekretara naučnog časopisa *FACTA UNIVERSITATIS, Series Philosophy, Sociology, Psychology and History*, Univerziteta u Nišu (2010-2013). Od 2010. godine član je *Srpskog sociološkog društva*. Udata je i ima dvoje dece.

Универзитет у Нишу

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

**КУЛТУРНА ДИМЕНЗИЈА РАЗВОЈА УРБАНОГ И РУРАЛНОГ ДРУШТВА У
ПРОЦЕСУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ
(истраживање културне партиципације градског и сеоског
становништва Града Ниша)**

која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 27. 04. 2015.

Аутор дисертације: **Мр Јелена Петковић**

Потпис аутора дисертације:

Универзитет у Нишу

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Име и презиме аутора: **Мр Јелена Петковић**

Наслов дисертације:

**КУЛТУРНА ДИМЕНЗИЈА РАЗВОЈА УРБАНОГ И РУРАЛНОГ ДРУШТВА У
ПРОЦЕСУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ (истраживање
културне партиципације градског и сеоског становништва Града Ниша)**

Ментор: **Проф. др Никола Божиловић**

Изјављујем да је штампани облик моје докторске дисертације истоветан електронском облику, који сам предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу**.

У Нишу, 27. 04. 2015.

Потпис аутора дисертације:

Универзитет у Нишу

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

**КУЛТУРНА ДИМЕНЗИЈА РАЗВОЈА УРБАНОГ И РУРАЛНОГ ДРУШТВА У
ПРОЦЕСУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ
(истраживање културне партиципације градског и сеоског
становништва Града Ниша)**

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да подвучете само једну од шест понуђених лиценци; опис лиценци дат је у Упутству).

У Нишу, 27. 04. 2015.

Аутор дисертације: **Мр Јелена Петковић**

Потпис аутора дисертације:

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ

Примљено: 19. 10. 2015

Фрм. лд.	Број	Прилог	Вредност

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Нишу број 299/1–7–01, на седници одржаној 14. октобра 2015. године, а сагласно одредбама члана 123. став 4., 128, и 32 [с2] Закона о високом образовању, формирана је Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације мр Јелене Петковић под називом КУЛТУРНА ДИМЕНЗИЈА РАЗВОЈА УРБАНОГ И РУРАЛНОГ ДРУШТВА У ПРОЦЕСУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ (истраживање културне партиципације градског и сеоског становништва Града Ниша). Комисија је прегледала докторску дисертацију и Већу подноси следећи

ИЗВЕШТАЈ

Основни подаци о кандидату

Јелена Петковић рођена је у Пироту, 03. 09. 1975. године. У Нишу је завршила основну школу, гимназију и факултет. Дипломирала је и стекла академски назив магистра социолошких наука на Студијској групи за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу, где је уписала и докторске студије. На истом факултету запослена је као асистент на Департману за социологију, од 2010. године. Изабрана је за асистента на предметима Социологија културе и Социологија града, али учествује и у реализацији вежби из других обавезних и изборних предмета (Социокултурна антропологија, Културологија, Кич култура, Социологија филмске комуникације, Социологија села, Српско село и сељаштво, Европски град).

Мр Јелена Петковић коаутор је једне монографије националног значаја, а објавила је више од двадесет ауторских и коауторских научних радова и три приказа књига у домаћим часописима и зборницима. Учествовала је на бројним научним скуповима и конференцијама. Два научна пројекта на којима је учествовала (2006-2010 и 2011-2014) организовао је Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У периоду од 2010. до 2013. године Јелена Петковић била је техничка секретарица научног часописа *FACTA UNIVERSITATIS, Series Philosophy, Sociology, Psychology and History*, Универзитета у Нишу. Чланица је *Српског социолошког друштва*. Удата је и има двоје деце.

Преглед структуре дисертације

Докторска дисертација мр Јелене Петковић, која је урађена на 319 страница, садржи два основна дела са три главе и више одговарајућих поглавља. Први део посвећен је теоријском оквиру истраживања, у другом делу приказани су методолошки поступци, док је трећи део

Преглед структуре дисертације

Докторска дисертација мр Јелене Петковић, која је урађена на 319 страница, садржи два основна дела са три главе и више одговарајућих поглавља. Први део посвећен је теоријском оквиру истраживања, док су у другом делу приказани методолошки поступци, као и резултати самосталног истраживања, анализа и интерпретација добијених података. Ови делови свеукупно заузимају 255 страница дисертације, док је остатак простора посвећен закључним разматрањима, литератури и прилозима који се тичу упитника и табеларног приказа статистички значајних корелација. Теоријски оквир истраживања, као први део дисертације мр Јелене Петковић, изложен је у три тематске целине које носе наслове „Појам и улога културе у преобликовању савремених друштава“, „Савремени преображаји урбане и руралне културе“ и „Истраживачки налази културне димензије развоја савремених друштава“. Други део садржи две засебне главе. У једној се излаже методологија рада (са одређењем предмета, циљева и задатака истраживања, потом хипотезама, методама и техникама, закључно са узорком истраживања), док се у другој излажу и тумаче резултати истраживања, врши анализа и интерпретација добијених података. Референтна литература је релевантна за тематску област којој је дисертација посвећена. Она је изложена на 11 страница, а разврстана је по два основа: као списак књига, часописа и лексикона и као попис интернет издања која су у истраживању коришћена.

Анализа докторске дисертације

У уводном делу рада кандидаткиња, мр Јелена Петковић, пружа увид у актуелност постављене теме докторске дисертације и указује на научни и друштвени значај истраживања. Наглашава се становиште да је друштвени развој и модернизацију Србије, поред доминантно изражених економских, политичких и технолошких промена, неопходно посматрати и у контексту промена које настају у сфери културе. Сходно томе, културна димензија развоја сагледава се кроз повезаност *културних фактора* – традиције, вредности, културних пракси, начина живота – и *друштвеног развоја*, уз промишљање квалитета и интензитета њихових међусобних утицаја.

Ауторка дисертације запажа да се савремено друштво Србије налази у процесу модернизацијске трансформације, између сегмената традиционалног културног наслеђа и захтева (пост)модерног времена, лутајући у проналажењу адекватних транзиционих модела и одговарајуће друштвено-политичке и културне стратегије развоја. Отуда и став да Србија као држава са централном географском позицијом у региону, а још увек периферном развојном позицијом у европским и светским оквирима, мора да јача и оснажује не само свој економски и социјални потенцијал, већ и *културни капитал* (P. Bourdieu).

Као нарочито значајну, кандидаткиња препознаје потребу за тематизовањем места и улоге урбане и руралне културе у савременом развоју друштва Србије, у контексту истраживања и анализе *културне партиципације* градског и сеоског становништва Града Ниша. Ово у жељи да разуме до које мере и на које начине модернизација и евроинтеграција условљавају правце културног развоја урбаног и руралног друштва Србије, али такође како и колико доминантне личне и друштвене вредности и културне праксе градског и сеоског становништва омогућавају

или ометају општедруштвени напредак. Круцијална питања на која се жели одговорити јесу следећа: Да ли и колико култура доприноси савременом друштвеном развоју Србије? У којој мери култура у транзиционом друштву Србије дарује смисао личном животу градског и сеоског становништва кроз свесно и активно партиципирање у култури? Колико смо слични, а колико различити у односу на грађане Европе у погледу културних активности и вредносних опредељења?

У избору теме и предмета истраживања, дисертација у потпуности кореспондира са актуелним и релевантним друштвеним питањима, што јој прибавља научни и шири друштвени значај. Са *научног* (гносеолошког) становишта, постављена тема докторске дисертације значајна је у контексту испитивања, верификовања и објашњења позиције и улоге културе у транзиционим променама савременог друштва Србије. То отвара простор за могуће научне доприносе у анализи и експликацији постојећих, али, такође, и у предвиђању могућих друштвених проблема. Научни значај овако тематски опредељеног истраживања огледа се и у могућности препознавања развојног и вредносног (дис)баланса различитих сфера или подручја културе у оквиру и између различитих поткултурних модела – урбане и руралне културе. *Друштвени значај* истраживања у оквиру докторске дисертације, по мишљењу кандидаткиње, произлази из примењеног научног приступа који може бити прагматично и политички оријентисан. С једне стране, може допринети јачању свести појединаца о значају личног и грађанског активизма у области културе, док, с друге стране, може послужити стручњацима у области културе, упућивањем на могућа политичка и системска решења у креирању друштвене и културне стварности.

Први део рада посвећен је конципирању теоријског оквира истраживања који је подељен на три поглавља. У првом поглављу под насловом *Појам и улога културе у преобликовању савремених друштава* социолошки се експлицирају главни приступи одређивању основних појмова истраживања. Систематски и критички се приступа проблемима културе у оквиру концепата друштвеног и културног развоја и напретка, са посебним освртом на анализу стања савременог српског друштва у контексту његових модернизацијских и евроинтеграцијских перспектива. Најпре се, у контексту позитивних и негативних промена које прате савремени друштвени развој, јасно указује на најзначајније модернизацијске вредности у области културе. Затим се културносоциолошки разматрају фактори који су у последња два века доприносили/подстицали или успоравали/ометали модернизацију Србије. Отежан процес модернизације српског друштва, који се одвијао у европском кључу, кандидаткиња критички сагледава кроз анализу сплета следећих фактора: Усмереност на јачање националног јединства и потрага за националним идентитетом; Оријентација на политичке циљеве и проблеме, уз занемаривање културних специфичности и културног развоја; Недостатак битних вредносних упоришта модернизације; Неразвијеност цивилног, грађанског друштва у Србији. При томе се критички ослања на мишљења појединих савремених српских теоретичара.

Кандидаткиња наглашава да се савремени однос према култури, у поређењу са прошлим епохама, дубоко променио и поставио нове проблеме с обзиром на друштвену функцију саме културе. Социолошком аргументацијом поткрепљује се теза да култура данас заузима значајно место у обликовању круцијалних одредница реалности, у креирању и артикулисању основних идентитетских особености.

Ауторка дисертације, затим, одређује појам културне димензије развоја, пружајући термиолошко и суштинско разграничавање друштвеног развоја, друштвеног напретка и

културног развоја. Комплексном анализом и разумевањем савременог друштвеног контекста, показује се зашто се културни капацитети у савременим, модерним друштвима све више препознају као развојни ресурси, а култура као четврта димензија одрживог развоја (поред економске, социјалне и еколошке). Тиме се указује на важност културне димензије развоја за успостављање корелације нормативних развојних оквира једног друштва са стварним вредносним, материјалним, духовним и институционалним ресурсима.

У склопу првог поглавља проблематизује се питање културе и перспектива евроинтеграције Србије. У ту сврху, начињен је осврт на анализу европске политике у области културе, као и на културну политику и социо-културни развој Србије. Процес европске интеграције кандидаткиња посматра из позиције социолога културе, описујући га као велики експеримент дијалога међу културама, као мање или више успешан покушај да се различитости очувају и претворе у заједничке вредности. Иако уочава опасности од некритичке еврофилије и гајења претераних евроилузија, кандидаткиња процес евроинтеграције Србије препознаје као један од могућих начина успостављања правне државе, стабиловања институција и културног повезивања и сарадње са Европом и светом. Посебна пажња посвећена је промишљању примарних циљева европске политике у области културе: подстицању *културне партиципације* и афирмацији *интеркултурних компетенција грађана*.

У политици српскога друштва чији ставови генерално нису јасно артикулисани (а крећу се између традиционализма-национализма и модернизације-европеизма) ни културна политика нема јасне обресе (она је, по мишљењу кандидаткиње, одвише стихијна и углавном фрагментисана). Изводи се закључак да се по много чему у Србији може говорити о деградацији и маргинализацији културе. У анализи културне политике и социо-културног развоја Србије кандидаткиња је показала добро познавање проблематике којом се бави, као и изражену способност за критичко сагледавање актуелног стања културе српског друштва у процесу његове модернизације и евроинтеграције.

Посебан тематски део посвећен је одређењу и операционализацији појма *културна партиципација*. Сагледавају се три њене основне димензије: *културна потрошња* (културна рецепција); *културна производња* (културна продукција/стваралаштво) и *културна интеракција* (међукултурни контакти). Коришћењем релевантних социолошких извора, који се баве односом између социјалне стратификације и културне партиципације, учињен је осврт на неке од најзначајнијих савремених теорија културне партиципације (Теза о класно-културној хомологији; Теза о постмодерној индивидуализацији; Теза о културним омниворима – униворима). Упркос концептуалним разликама приказаних теоријских приступа, они су у модификованом и прилагођеном облику примењени у емпиријском истраживању и послужили су као његов значајан ослонац.

Текст којим се садржински заокружује прво поглавље првог дела рада посвећен је проблему интеркултурне комуникације и интеракције култура у контексту савременог друштвеног развоја. Социолошки аргументовано се образлаже значај узајамног деловања, сарадње и размене између припадника разних етничких, лингвистичких или културолошких група у савременим мултикултурним друштвима. У овоме кандидаткиња препознаје основне претпоставке подстицања културне партиципације грађана, као и развоја њихових интеркултурних компетенција.

Друго поглавље у оквиру првог дела рада садржи четири тематска дела: *Град између прошлости и садашњости: социокултуролошка анализа града*; *Култура као потенцијал урбаног развоја Србије*; *Село између традиције и модернизације*; *Положај руралних области у културној трансформацији Србије*. Кандидаткиња приступа одређењу руралног и урбаног друштва/културе, уважавајући њихову комплементарност, а потом разматра друштвене карактеристике града и села у конкретном културно-историјском и друштвено-просторном контексту. Учињен је посебно интересантан осврт на деценијски погрешно конципиран културни развој након Другог светског рата у Југославији. Пажња се, затим, фокусира на теоријску проблематизацију актуелног стања културе урбаног и руралног друштва Србије и на социолошко мапирање дубоких и значајних промена у „културној слици” града и села у процесу постсоцијалистичких трансформација.

У трећем поглављу првога дела докторске дисертације добијамо приказ емпиријских резултата релевантних европских и домаћих истраживања. Он је уприличен у оквиру три тематске целине: *Европске културне вредности и праксе (истраживање културних активности и ставова грађана земаља чланица ЕУ)*; *Вредносна усмерења и културне праксе становништва Србије*; *Осврт на социокултурни профил Града Ниша*. Избором, приказом и интерпретацијом издвојених истраживачких налаза о вредносним усмерењима и културним праксама грађана Европе и Србије, кандидаткиња је показала умешност социолошког аналитичко-синтетичког начина мишљења, као и способност компарације и критичке процене искуствене евиденције.

Други део докторске дисертације мр Јелена Петковић посвећује приказу, анализи и интерпретацији резултата самосталног емпиријског истраживања. У првом поглављу овога дела, *Методолошки оквир истраживања*, одређени су предмет истраживања и начин његове операционализације. Одмах затим постављени су циљеви, задаци и хипотетички оквир истраживања, који су утицали на избор метода, техника и инструмената истраживања, као и на узорак, просторно-временски оквир и организацију истраживања. *Предмет истраживања* јесте културна димензија развоја урбаног и руралног друштва у процесу модернизације и евроинтеграције Србије, односно истраживање културне партиципације градског и сеоског становништва Града Ниша. Истраживање културне партиципације (њених облика, учесталости и ограничења) операционализовано је кроз неколико основних нивоа анализе: Партиципација испитаника у културном/друштвеном животу заједнице; Активности у домену културне потрошње/рецепције испитаника; Активности у домену културне производње/продукције испитаника. Пажња је нарочито била усмерена на разумевање вредности и културних пракси (активности, потреба, навика) територијалних супкултура – урбане и руралне, а тиме и њиховог односа према процесима модернизације и евроинтеграције Србије.

У складу са одређеним концептуалним оквиром, кандидаткиња је дефинисала неколико основних *циљева истраживања*, међу којима се издвајају следећи: Утврдити како испитаници перципирају културу, да ли се и у којој мери она препознаје као значајна за индивидуални и друштвени развој (у смислу подстицања или спутавања ауто/социоперцепције и грађанског активизма у остваривању квалитетнијег живота); Сагледати значај, сличности и разлике међу постојећим културним праксама и вредностима које сеоски и градски становници заступају или промовишу у свакодневном животу (преиспитивање често навођене супротности у дихотомији село-град); Установити сличности и разлике практикованих културних активности и исказаних вредности репрезентативног узорка у односу на грађане Европе (испитанике 27 земаља чланица Европске уније). Ово је омогућено тиме што су у упитник, конструисан за

потребе истраживања, претежно била укључена питања преузета из Евробарометар истраживања *European Cultural Values* (2007) и *Cultural access and participation* (2013).

Основни истраживачки циљеви определили су ауторку дисертације да веома прецизно одреди бројне задатке истраживања, од којих се нарочито поставља установљивање најзначајнијих социо-демографских корелата културних пракси, као и индивидуалних и друштвених вредности испитаника. Такође, кандидаткиња одређује неколико основних и помоћних хипотеза од којих полази у истраживању, не би ли проверила њихову основаност. Једна од полазних мисаоних претпоставки била је да ће резиденцијални статус испитаника, њихов образовни ниво и године старости статистички најзначајније бити повезани са различитим степеном учешћа у културним активностима и доминантним вредностима.

Истраживање је спроведено на територији Града Ниша, уз учешће градских, приградских и сеоских испитаника пет градских општина (Медијана, Палилула, Црвени крст, Пантелеј, Нишка Бања). Емпиријски део истраживања, теренски рад и прикупљање података, реализовани су током прве половине 2014. године, док је њихова статистичка обрада била обављена у неколико наврата све до почетка 2015. године. Узорак од 800 испитаника постављен је као комбинација стратификованог и случајног узорка. Узорак је подељен на три основна стратума – испитаници који живе у градским месним канцеларијама, сеоским и приградским насељеним местима у оквиру Града Ниша (територијална распоређеност по критеријуму сталне настањености). При одређивању структуре узрока водило се рачуна и о приближној заступљености оба пола и свих старосних доба (15-24; 25-39; 40-54 и преко 55 година), како би био омогућен методолошки што валиднији узорак.

Вредновање докторске дисертације

Докторска дисертација мр Јелене Петковић по својој форми, садржају и методологији рада задовољава критеријуме који се постављају пред рад високог академског профила. Будући да доноси нова сазнања о истраживаном проблему, са емпиријски утемељеним и проверљивим резултатима, ова дисертација представља оригиналан допринос науци. Избор проблема, који је особен и деликатан, указује на (пожељну) истраживачку одважност ауторке да се ухвати у коштац са нечим што је дискурзивно тешко исказати, а социолошки је недовољно проучавано.

Истраживање је засновано на комплементарности дескриптивног и експланаторног приступа, уз примену логичких и емпиријских социолошких метода, техника и инструмената истраживања. У реализацији истраживачког пројекта коришћене су: анализа садржаја, компаративна метода, статистичка метода, анкета (као основни инструмент истраживања коришћен је комбиновани упитник). За испитивање ставова коришћена је Ликертова скала (*Likert Scale*) са пет модалитета слагања/неслагања, док је за испитивање вредносних приоритета испитаника коришћена модификована верзија Рокичевог инструмента (*Rokeach's Values Survey*), базирана на рангирању понуђених индивидуалних и друштвених вредности по важности за испитанике. По узору на методологију коришћену у Евробарометар истраживању 399 – *Cultural access and participation* (2013), кандидаткиња је израчунавање нивоа учешћа испитаника у разноликим културним активностима засновала на израчунавању индекса културних пракси (*Индекс културне потрошње – ИКПо* и *Индекс културне производње – ИКПр*). На тај начин, утврђивани су нивои културне партиципације – учешће у различитим (потрошачким и произвођачким) културним активностима испитаника за последњих 12 месеци

од анкетирања – у распону од „врло висок“, „висок“, „просечан“ и „низак“. Ови индекси културних пракси корелирани су са основним демографским и социоекономским обележјима испитаника.

Добијени подаци у оквиру емпиријског истраживања обрађени су применом *SPSS* програма за статистичку анализу података, коришћењем појединих статистичких техника: дескриптивна статистика, парцијалне и вишеструке (мултипле) корелације, значајност разлике (тестиране помоћу *NI*-квадрат теста, коефицијента контингенције, анализе варијансе). Ради се о статистичком одабиру који је методолошки оправдан, коректан и усклађен са претходно дефинисаним циљевима и задацима истраживања. Успешно презентовање обрађених података извршено је простим, сложеним и комбинованим статистичким табелама, а њихова анализа и интерпретација праћене су и визуелно подржане статистичким графиконима (дијаграмима и картограмима). На основу анализе постављених индикатора истраживања, која је утемељена на дубинском аналитичком увиду у слојевиту стварност савременог српског друштва и културе, кандидаткиња је извела низ општих и посебних закључака, од којих су неки од њих до сада неоткривени и, по томе, оригинални:

Социо-економски показатељи сведоче о *резиденцијалним разликама* међу испитаницима нарочито у погледу образовања, занимања и оцене материјалног статуса у корист градског становништва, као и о финансијској несигурности и егзистенцијалној угрожености већине испитаника у актуелним, транзиционим друштвеним приликама.

Иако највећи број испитаника *породицу* доживљава као најзначајнију личну вредност, извесно је да су негативна економска дејства транзиције и висок степен егзистенцијалне угрожености сваког другог анкетираних испитаника нагласили улогу материјалних вредности и условили велики значај новца и посла. Отуда и наглашавање *социјалне једнакости и солидарности* као друштвене вредности коју, по мишљењу испитаника, треба ојачати у нашем садашњем друштву. Такође, недавни међуетнички рагови и актуелна геополитичка нестабилност Балкана, допринели су да *мир* има највиши аксиолошки приоритет међу испитаницима.

Закључак да се модернизација нашег транзиционог друштва одвија уз уочљиву вредносну конфузију, кандидаткиња утемељује на резултатима који указују на помешаност традиционалних и модерних вредности. Томе сведочи и амбивалентност у погледу евроинтеграције Србије, подједнака проевропска и антиевропска оријентацији испитаника, као и чињеница да сваки осми испитаник нема јасну представу о сопственој оријентацији у односу на процес придруживања Србије Европској унији. Рецидиви „старог“ могу се препознати у значајној склоности испитаника ка некритичком евоцирању фрагмената југословенске социјалистичке прошлости, склоности ка традиционалистичком вредносном опредељењу и претежно ауторитарној оријентисаности скоро половине анкетираних испитаника. Ипак, уочавају се и извесне позитивне вредносне промене нарочито код сеоских испитаника – слабљење крутог, некритичког везивања за традицију, у корист нешто флексибилнијег односа према променама и већој интеркултурној сензибилитету.

Вредност ове дисертације сагледава се поглавито по најновијим открићима, када су у питању култура и њено перципирање од стране становника на истраживаном простору. Потврђена је полазна претпоставка да се култура не перципира као посебно битна димензија личног и друштвеног развоја у процесима модернизације српског друштва. Појам култура испитаници најчешће доводе у везу са концептом *образовања и васпитања*, са *уметношћу и различитим*

креативним активностима, као и са друштвеним и културним заједницама (са различитим традицијама, језицима, обичајима). Подаци указују да скоро петина испитаника (најчешће из сеоских и приградских насеља) има свесно конструисану, лично и друштвено иницирану дистанцу у односу на све оно што је у вези са културом, будући да под културом подразумевају нешто превише елитно, луксузно, досадно и да их она не интересује. Сеоски испитаници културу често везују за историју и наслеђе, чиме се на изврстан начин осликава њихова традиционална утемељеност. Чак трећина испитаника није знала да процени друштвену важност културе, што говори о потпуном одсуству свести о њеном значају. Нешто мање од половине испитаника (два пута више градских, у поређењу са осталим испитаницима) увиђа важност културе за унапређење друштвеног развоја. Сходно томе, кандидаткиња закључује да постоји *културно-когнитивна дезоријентација* великог броја испитаника у перцепцији друштвене важности културе (збрканост развојних циљева и средстава, одсуство свести о делотворности развојних норми и вредности и др).

Анализа учешћа испитаника у културним активностима (културној потрошњи, производњи и културној интеракцији), анализа њихових културних навика и потреба, потврдила је генерално *ограничен обим и низак ниво културне партиципације и социокултурног активизма*. Великом броју испитаника Града Ниша, нарочито онима који живе у сеоским и приградским срединама, који су нижег степена образовања и који осећају негативна економска дејства транзиције, култура не обезбеђује смисао свакодневне егзистенцији, нити култура представља суштинску претпоставку промене сопственог положаја у друштву и трансформације друштва у целини. Јасно се уочава доминантна заступљеност масовно-потрошачке културе, насупрот стваралачким и креативним интенцијама и праксама људи. Преовлађује културна пасивност испитаника, како у погледу ретког учешћа у активностима културне продукције/стваралаштва (скоро половина анкетираних испитаника има низак Индекс културне производње), тако и у погледу провођења слободног времена, међукултурних контаката, културног и социјалног активизма. Отуда, кандидаткиња закључује да је оно што отежава процес модернизације друштва и успавани грађански активизам, повлачење људи пред могућностима активног учествовања и обликовања сопственог живота и живота заједнице, недостатак свести или воље за преузимањем личне одговорности у обликовању и усмеравању друштвеног и културног развоја. Оваквом закључку доприносе истраживачки налази о врло ниском степену активног учешћа испитаника у друштвеним и културним организацијама у њиховим локалним срединама, као и доминирајући став испитаника о томе да својим друштвено-политичким ангажманом не могу да допринесу квалитетнијем културном животу места у коме живе.

Бројни истраживачки налази потврдили су почетну претпоставку о друштвеној предиспонираности културних пракси. Међу испитаницима који, између осталог, имају најмање учешће у активностима културне потрошње (низак ИКПо) три пута је више сеоских и приградских испитаника у односу на градске, нешто је више мушкараца од жена, као и најстаријих испитаника (55 и више година), без школе или најнижег степена образовања (пољопривредници, издржавана лица и радници). Осим тога, недостатак новца (поред недостатка времена и интересовања) појављује се као главна препрека и универзалан проблем за остваривање културне партиципације. Поменути чиниоци истовремено ограничавају резиденцијалну културну мобилност људи, будући да половина испитаника не посећује културне догађаје и/или институције културе изван места свог становања, у нашој земљи, а чак 85% испитаника не одлази у иностранство ради посете културних догађаја и/или установа културе.

Почетна предикција да ће разлике у економском, политичком и културном развоју српског друштва и европских земаља условити велике разлике у погледу културних активности и вредности између становника Града Ниша и грађана 27 земаља Европске уније (у корист Европљана), није добила своју апсолутну потврду у добијеним емпиријским налазима. Извршена компаративна анализа истраживачких података потврдила је бројне различитости, али и извесне сличности између наших и европских грађана. Из тог разлога кандидаткиња условно закључује да је виши ниво културне партиципације и већи значај културне димензије развоја присутнији међу европским грађанима, него у случају испитаника Града Ниша. При томе се, методолошки оправдано, напомиње да је неопходно начинити избор репрезентативног узорка истраживања на нивоу популације Србије, како би се адекватно разумели фактори који утичу на учешће испитаника/грађана у културним активностима и на позиционирање културе у развојним променама.

Општи закључак је да културна димензија развоја није адекватно препозната ни призната као један од најбитнијих елемената друштвене трансформације, модернизације и евроинтеграције Србије. Круцијални фактор актуелне друштвене кризе налази се, између осталог, у озбиљном нарушавању развојне и еманципаторске улоге културе у савременим друштвеним променама Србије. Неопходно је повећати свест грађана и представника власти о значају културе и децентрализовати културну политику у Србији, како би се повећао социокултурни ангажман, обим и квалитет културне партиципације становништва на нивоу локалних заједница. Све ово у контексту развијања подстицајних културних вредности попут образовања, креативности, предузетништва, поштовања разноликости, сарадње и остваривања прогресивних културних циљева, као што су побољшање образовне структуре друштва, смањење социјалне и културне искључености, превладавање традиционалистичких вредности, поспешивање квалитетне културне продукције и рецепције.

Предлог

Кандидаткиња мр Јелена Петковић испуњава све формалне и суштинске услове за јавну одбрану докторске дисертације. Дипломирала је и магистрирала на Департману за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Ауторка је и коауторка више научних радова и саопштења фокусираних на проблематику културе и урбаног развоја друштва.

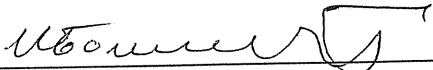
Сазнања до којих је кандидаткиња дошла током својих истраживања од великог су теоријског значаја за социологију културе и урбану/руралну социологију. Сем тога, она су практично применљива и могу служити као основа у будућем конципирању културног живота градских и сеоских средина.

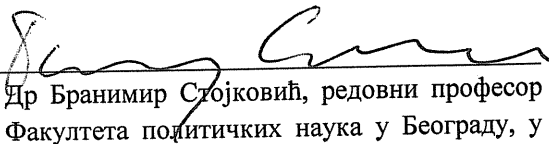
Комисија оцењује да докторска дисертација мр Јелене Петковић **КУЛТУРНА ДИМЕНЗИЈА РАЗВОЈА УРБАНОГ И РУРАЛНОГ ДРУШТВА У ПРОЦЕСУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ** (истраживање културне партиципације градског и сеоског становништва Града Ниша) испуњава све услове који се постављају овој врсти рада и са задовољством *предлаже* Наставно-научном већу Филозофског факултета у Нишу да се докторска дисертација прихвати, а кандидату одобри јавна одбрана пред именованом Комисијом.

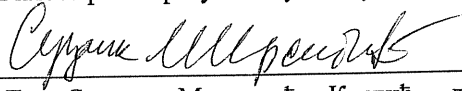
У Нишу и Београду, октобра 2015.

КОМИСИЈА:

1. Др Никола Божиловић, редовни професор
Филозофског факултета у Нишу

2. Др Бранимир Стојковић, редовни професор
Факултета политичких наука у Београду, у
пензији

3. Др Бранислав Стевановић, редовни професор
Филозофског факултета у Нишу

4. Др Сузана Марковић Крстић, доцент
Филозофског факултета у Нишу